

321/s

Palle
Svensson

TEORIE DEMOKRACIE

Palle Svensson

TEORIE

DEMOKRACIE

PALLE SVENSSON

TEORIE DEMOKRACIE

Brněnské přednášky

BRNO 1995

Předmluva k českému vydání

Teorie demokracie je určena především vysokoškolským studentům politiky, popř. příbuzných disciplín, a ostatním zájemcům, kteří chtějí získat základní a uspořádaný přehled o vývoji politického myšlení a zvláště demokracie od antiky až po současnost. Palle Svensson, profesor politiky na univerzitě v dánském Aarhusu, připravil tento text speciálně pro české prostředí. Kniha vznikala z jeho přednášek proslovených v Brně na Masarykově univerzitě v letech 1991 – 93 na letním kurzu Základy politiky, který pro české a slovenské posluchače organizoval v rámci projektu Tempus aberdeenský profesor Frank Bealey. Z původních podkladů pravených pro jednotlivé lekce zpracoval později Svensson souvislý text, kterým se snažil, jak ve výběru tak ve zpracování jednotlivých autorů a metodických přístupů, zohlednit své zkušenosti s českými a slovenskými posluchači a vytvořit učebnici, jež by vyhovovala potřebám výuky konstituující se české (a slovenské) politologie.

Historii vzniku předložené knihy zde nezmiňujeme náhodou, protože právě ona do značné míry vysvětluje její obsah i míru pozornosti, jež je věnována různým teoretickým koncepcím věnována. Hodnota publikace nečlověčí v originálních analýzách nebo v nových pohledech; ostatně něco podobného nebylo ani autorovým záměrem. Kniha je cenná především svou o moderní, systematické a srozumitelné představení vývoje teorií demokracie a svým didaktickým přístupem může být vhodným doplněním studijní literatury. Přínosné budou zřejmě zejména ty pasáže, v nichž se Svensson zabývá moderními politickými teoriemi, jež mnohé nebyly českému čtenáři dosud komplexněji představeny. Přes zmíněné kvality je však nezbytné připomenout, že Svenssonova *Teorie demokracie* je pouze jedním z možných pohledů na dějiny politického myšlení.

Petr Fiala

Vydáno ve spolupráci se Vzdělávací nadací Jana Husa, s finanční podporou programu Tempus Evropské unie, Fordovy nadace a Magistrátu města Brna.

© Palle Svensson, 1993
Translation © Tamara Váňová
© CDK, 1995

ISBN 80-85959-02-X

PŘEDNÁŠKA 1.

Úvod do teorií demokracie

Cílem této knihy je představit vybrané aspekty různých teorií demokracie v sérii přednášek a diskusí.

Základem tohoto kursu budou (1) některé stěžejní učebnice: především Held (1987), Dahl (1989) a Schwarzmantel (1987), ale také Holden (1988), Hoffman (1988), a Satori (1987); (2) původní díla a další psané materiály. Vzhledem k tomu, že Held je ve svém přístupu chronologický, Dahl spíše analytický, budeme se držet především Helda a podáme historický přehled, což je podle mého názoru solidní pedagogická zásada.

V této první přednášce se pokusím o uvedení do předmětu studia analýzou demokracie z hlediska historického, ideologického a analytického.

1. Mnoho významů demokracie

V běžném jazyce a ve veřejných diskusích se dnes slovo „demokracie“ užívá velmi často bez jakéhokoli přesného vymezení obsahu a hlavně v pozitivním významu. Mnoho lidí se domnívá, že „demokratické“ rovná se „správné“, „dobré“, „žádoucí“. Tak je tomu alespoň v západních zemích, jako např. v Dánsku.

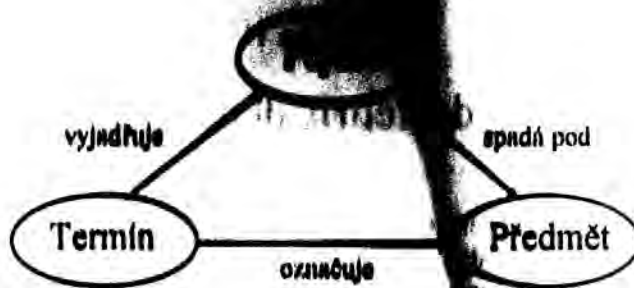
Stěžejními tezemi této první přednášky je, že

(1) demokracie zdaleka není jednoznačný pojem, spíše opak je pravdou. Demokracie je pojmem s mnoha významy!

(2) demokracie během doby měnila svůj obsah i význam a postoj k demokracii se postupně vyvíjel. Demokracie zkrátka není něco stálého, ale je třeba ji nazírat z hlediska historických okolností.

(3) demokracie měla pro různé jedince, skupiny lidí, politické strany a dokonce různé země nebo národy různý význam. Každý měl snahu zdůrazňovat jiné stránky a jiné aspekty tohoto pojmu a dávat jim různý výklad.

Pro vysvětlení této problematiky je vhodné uvést „Ogdenův trojúhelník“ s jeho rozlišováním mezi „termínem“, „pojmem“ a „předmětem“ (viz obr. 1.1.).

Obr. 1.1. Označení trijád

Typický příklad: *termín* je „majáková loď“ *Předmět* je podle slovníku definován jako „loď vybavená věžní stavbou k navigačním účelům“ (Slovník spisovného jazyka českého, Academia Praha 1989, díl III, str. 7). A *předmětem* může být Gedsers Rev Fyrskib (dánská loď).

Co se týče demokracie, problém je v tom, že dnes **kdekdokou** používá termín „demokracie“ pro svůj vlastní režim, stranu, ideologii **upod. (předmět)**, zatímco demokracii lze definovat naprosto různými způsoby (pojem).

Nemá proto naprosto smysl hovořit o teorii demokracie, jako by měla přesně definovaný význam a jako by existovala jedna jediná. Lepší je chápat „teorii demokracie“ jako něco velice širokého a otevřeného a při zdůraznění tohoto postoje můžeme spíše hovořit o teoriích demokracie, abychom si od samého počátku uvědomili, že máme co dělat s řadou navzájem protichůdných pojetí demokracie.

Tento názor lze doložit tím, kolik jen existuje různých otázek a kolik různých odpovědí můžeme dostat, zabýváme-li se tím, jak chápat demokracii:

- jako formu politického zřízení nebo jako způsob života
- jako deskriptivní nebo normativní
- jako pozitivní nebo negativní

Nejdůležitější je, abychom si předem uvědomili, že

- demokracie je **sporný** pojem
- v této oblasti neexistuje **jediná autoritativní pravda**, ale probíhá neustálá diskuse a konfrontace protichůdných argumentů
- v této diskusi hrají nejdůležitější roli **normativní prvky**
- tento pojem se neustále mění

Dovolte mi, abych tyto jednotlivé problémy osvětlil tím, že se budu zabývat demokracií ze tří různých hledisek nebo úhlů: historického, ideologického a analytického.

2. Demokracie z historického hlediska

Historický relativismus

Demokracie znamenala v každé době něco jiného a byla pojmána v různých dobách různými způsoby. Název sám pochází z řeckého *demos* – „lid“ a *krates* – „vládnout“ (Holden, 1988: 5), a může se tedy přeložit jako „vláda lidu“. Tento překlad okamžitě vyvolává otázky: Kdo je „lid“ a co znamená „vládnout“? V průběhu dějin byly tyto otázky zodpovídaný různě.

Můžeme říci, že do konce 18. století demokracie znamenala přímou vládu lidu a byla obecně spojována s „vládou davu“ a „okradáním bohatých chudými“. V důsledku toho byla chápána jako něco negativního – alespoň intelektuály a dalšími příslušníky vyšších tříd, kteří uměli číst a psát, a tudíž předali tyto své názory dalším generacím.

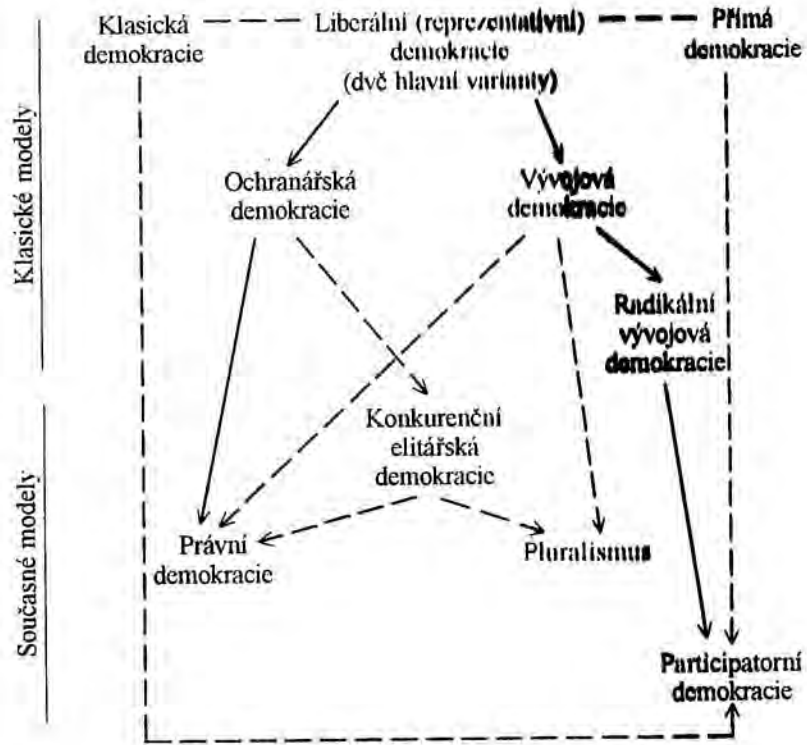
Od konce 18. století od Americké a Francouzské revoluce se význam slova „demokracie“ začal měnit. Ze systému přímé účasti se změnil v systém zastupitelský, ze systému pro chudé se změnil v systém pro všechny, ze systému, v němž měla prospěch většina se změnil v systém, který se stará o všeobecné blaho všech, včetně ochrany zájmů menšin ve společnosti.

Liberální demokracie je zastupitelský politický systém. Ze začátku byl založen na dosti úzkém a omezeném hlasovacím právu (omezený *demos*) a do značné míry limitoval aktivity státu, zvláště v otázkách trhu a soukromého vlastnictví, včetně složitého mechanismu ochrany základních práv jednotlivce. Později došlo k rozšíření volebního práva a také rozsahu činnosti státu, avšak představa obecného zájmu, trhu, práv jednotlivců a základních pravidel hry se v liberálních demokraciích chová ve velké vážnosti dodnes.

Někteří současní politici, např. John Major ve Velké Británii, ale především Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), berou vztah mezi demokracií a kapitalismem (tržní ekonomika a soukromé vlastnictví výrobních prostředků) jako danou věc (viz *Journal of Democracy*, díl. 3, číslo 3, 1992, str. 4).

Zda a do jaké míry je toto jádrem demokracie anebo zda a do jaké míry to znamená určitá omezení demokratizačního procesu, je jednou z ústředních otázek, jimiž se budu v těchto přednáškách zabývat.

Obr. 1.2. Varianty demokracie

→ Teoretické varianty
 - - -> Vzorce ovlivňování

Pramen: Held, 1987: 5

Demokratické transformace

Pohled na historickou perspektivu demokracie uvádí poněkud jiným způsobem ve své knize „Demokracie a její kritici“ R. A. Dahl. Dahl hovoří o třech transformacích demokracie (1989: 13–33; 311–314).
 K první transformaci došlo ve starém Řecku v řecké polis v 5. stol. př. n. l.,

kdy tradiční formy vlády, jako byly aristokracie a oligarchie na jedné straně nebo monarchie a tyranie na straně druhé, byly změněny na demokratické systémy, v nichž se svobodní dospělí muži – jako občané polis – mohli přímo účastnit vlády (Dahl, 1989: 13). Klasickým příkladem jsou staré Atény, ke kterým se vrátím v další přednášce.

Druhá transformace demokracie nastala v 18. a 19. století, kdy nově vznikající národní státy přijímaly demokratické formy vlády. Zatímco demokracie klasické polis se rozvíjela v malé a relativně homogenní společnosti, národní státy, které vznikaly v Americe a v Evropě během 17. a 18. století, byly velmi rozsáhlé a bylo fyzicky nemožné, aby se všichni muži nebo celá dospělá populace shromáždila na jednom místě, kde by se diskutovalo a rozhodovalo o veřejných záležitostech. Tyto národní státy byly také mnohem heterogennější a inklinovaly ke konfliktům více než řecké polis, kde demos tvořili jen dospělí svobodní muži vlastníci občanství (tedy ti, jejichž rodiče měli občanství).

Demokraté v klasickém Řecku tvrdili, že občané, i přes svůj různý společenský a ekonomický původ, mají jak čas tak schopnosti a možnosti účastnit se politického života. Jako občané měli také tolik společných charakteristických znaků, že bylo možné očekávat, že dospějí ke společnému řešení společných problémů.

Již tehdy se objevili odpůrci – např. Aristotelés, ke kterému se vrátíme později – kteří tvrdili, že ústava by měla odrážet různé, i protichůdné zájmy společnosti a že by politický systém měl být vybudován jako smíšený stát s rovnováhou různých principů vládních forem, jako jsou monarchie, aristokracie a demokracie. Tato argumentace se stala základem pro republikánský vládní systém Říma a později pro středověké městské státy, jako byly Benátky a Florencie.

Avšak rostoucí heterogenost, která vyplývala s čím dál rozsáhlejšího území národních států, prohlubovala sociální a ekonomické rozdíly vyvolané průmyslovou revolucí, čímž došlo k radikálním změnám v základních předpokladech demokratického způsobu vlády. Modifikaci republikánské tradice a zastupitelské formy vlády se demokracie postupně přizpůsobovala novým podmínkám. Základní demokratický princip svrchovanosti lidu byl více méně omezen republikánskými institucemi, jako je např. oddělení a rovnováha moci – viz americký systém kontrol a rovnováh (check-and-balances). Původní demokratický princip přímé vlády byl nahrazen principem zastupitelské formy vlády, kdy se občané voliči jen příležitostně účastní procesu politického rozhodování, a to především tak, že volí a dohlíží na politické vůdce (Dahl, 1989: 24–33).

... zatímco druhá transformace drasticky snížila možnosti přímé poli-

tické účasti na rozhodnutích národní vlády a nakřídla zlikvidovala vyhlídky na to, že by všichni občané mohli být aktivní v harmonické vizi společného blaha, zároveň nesmírně zvýšila počet lidí, kteří žijí v rámci společného právního a ústavního systému, kde se těší značnému množství rovnocenných práv" (Dahl, 1989: 318).

To, co bylo – okamžitě – ztraceno na přímé účasti a harmonickém pojetí společného blaha, bylo – postupně – kompenzováno rozšířením volebního práva. I když to trvalo nějakou dobu než bylo všeobecné a rovné volební právo obecně přijato, demokracie v praxi – nebo to, co Dahl nazývá „polyarchií“ – se stala přístupnější mnohem většímu počtu osob, než tomu bylo v řecké polis, kde nejen otroci, ale ani ženy a cizinci neměli občanství, a tudíž byli vyřazeni z účasti na veřejném životě.

Třetí transformace demokracie se týká problémů a změn, kterým je demokracie vystavena v dnešní době. Ideální demokratický proces není do dnes realizován nikde na světě, ale přiblížení se k demokracii ve formě polyarchií, bylo úspěšně realizováno během posledních dvou set let asi ve čtyřiceti zemích, neboli asi v jedné třetině všech států (Dahl, 1989: 240).

Dnes demokracie čelí třem hlavním problémům:

- (1) zda a do jaké míry může být demokracie nebo polyarchie rozšířena do více zemí a národních států – srovnaj vývoj ve střední a východní Evropě.
- (2) zda a do jaké míry bude demokracie nebo polyarchie schopna přežít v zavedených polyarchiích.
- (3) zda a za jakých podmínek se současné polyarchie mohou dále rozvinout v pravé demokracie.

Dahl není příliš optimistický s ohledem na možnosti rozšiřování polyarchie a demokracie do většího počtu zemí (1989: 317) a zvláště upozorňuje na některá nebezpečí pro již zavedené polyarchie. Mezi tato nebezpečí patří možná změna – stejně tak důležitá jako změna z malých polis na velké národní státy – zapříčiněná vznikem supranacionálních nebo transnacionálních „států“. S vědeckotechnickým pokrokem, rozvojem hromadných sdělovacích prostředků a intenzivnějšími mezinárodními vztahy se svět v jistém smyslu zmenšil, jak z hlediska vojenského, ekonomického a obchodního, tak z hlediska životního prostředí, což znamená, že všechna závazná politická rozhodnutí vztahující se k životu občanů nečiní pouze jednotlivé vlády a parlamenty, ale stále více supervelmoci jako USA nebo Rusko, vojenské aliance jako NATO nebo možná Západoevropská unie, ekonomické instituce jako Evropské společenství, nadnárodní společnosti atd.

Lze namítnout, že autonomie národních států a jejich schopnost ovlivňovat všechno, co se odehrává na jejich teritoriu, je více méně jen fikce.

Tato námitka platí zvláště pro malé země, jako je Dánsko nebo Česká republika. Začíná však stále více platit i pro větší země a v budoucnu pravděpodobně převládne. Válka v Perském zálivu proti Iráku byla jasným a čerstvým dokladem toho, jak konflikt v jedné části světa a rozhodnutí učiněná v hlavních městech cizích států mohou v rozhodující míře ovlivnit národní politiku. Současná situace v Jugoslávii je toho dalším, tragickým příkladem. Tento konflikt nastoluje řadu otázek: Má se Evropské společenství angažovat jako prostředník mezi stranami v konfliktu, vypracovat „mírový“ plán, vykonávat dozor nad zachováním míru nebo ukončit konflikt vojensky? Má to udělat OSN či USA a kdo vůbec zaručí, že se tak bude konat v zájmu míru, že budou respektovány lidské životy a lidská práva a že země budou nadále spolupracovat?

3. Demokracie v ideologické perspektivě

Díky těmto aspektům demokracie vznikl během posledních dvou století rozdílný vztah mezi různými politickými ideologiemi a demokracií. Krátce a stručně přiblížím některé souvislosti mezi demokracií a některými z hlavních politických ideologií.

Základními hodnotami demokracie jsou svrchovanost lidu a politická rovnoprávnost. Mnoho deskriptivních teorií popisuje a vysvětluje, jak a proč nebylo této rovnoprávnosti doposud dosaženo. Normativní teorie se naopak pokoušejí formulovat alternativy, jak by bylo možno dosáhnout větší rovnoprávnosti.

Hlavním cílem liberalismu je svoboda jednotlivce. Liberálové však obecně uznávají nutnost státu pro udržení pořádku a zabezpečení práv jednotlivců, ale současně se obávají moci, která je samozřejmě v rukou státu koncentrována a chtějí se chránit proti svévolnému zneužití této moci. Z hlediska liberálů lze organizovat státní instituce tak, aby práva jednotlivce byla chráněna jak proti ostatním jednotlivcům, tak proti státu.

V této sérii přednášek budeme probírat, jak se tato koncepce politické moci může dostat do konfliktu s demokracií, protože liberálové a demokraté mohou mít naprosto rozdílné odpovědi na ty nejzákladnější otázky: Jaký je nejlepší rámec působnosti státu? Jaká omezení a jaké závazné postupy by měla svrchovanost lidu dodržovat? Jaké by měly být nezbytné podmínky pro veřejnou diskusi a rozhodovací proces? A co například svoboda slova, shromažďování či spolčování? Měly by snad existovat závazné hranice, v jejichž rámci mohou lidé rozhodovat? Je ekonomická svoboda důležitější než politická svoboda? Nemůže vést ekonomická svoboda k ekonomické

nerovnosti? Je politická svoboda a rovnoprávnost - alespoň určitého stupně - možná bez ekonomické rovnosti? Jaké mají jednotlivci, skupiny a strany možnosti, aby se starali o své zájmy, pokud mají podstatně odlišné podmínky (zdroje) k prosazování těchto zájmů, k jejich uvědomění a k životu v politické svobodě, který by bylo možno interpretovat jako sebeurčení?

Konzervatismus, stejně jako liberalismus, uznává nutnost státu, ale konzervativci pochybují o racionálnosti lidských bytostí, o jejich rozumu, znalostech, schopnosti rozhodovat. Hlavní hodnotou, hlavním cílem konzervatismu je stabilita - klidný, mírný a vyvážený vývoj společnosti. Namísto víry liberálů v lidské schopnosti vytvořit společenské a politické instituce zaručující stabilitu a bezpečnost, spoléhají konzervativci na tradice a zkušenosti, které se nashromáždily po generace. Jak později uvidíme, tímto pojetím společnosti a politiky se konzervativci řadí mezi skeptiky vůči demokracii, protože tvrdí, že svrchovaností lidu nemá být dán průchod ve všech sporných případech, alespoň ne příliš rychle a příliš často.

Socialismus na rozdíl od liberalismu a konzervatismu zdůrazňuje slabiny a nedostatky, které kapitalistická třídní společnost přináší demokracii, ale socialisté jsou svou podstatou optimisté. Věří, že zničení kapitalismu umožní, aby se prosti lidé, dělníci a široké masy mohli účastnit politického procesu a hájit své zájmy tím, že se zruší rozdělení společnosti na ty, kdo jsou u moci, a zbytek obyvatelstva. I socialisté se však podstatně různí v názorech na pojetí státu, např. sociální demokraté - zvláště ve skandinávských zemích - souhlasí s tím, aby stát přerozděloval příjmy a zajišťoval veřejné služby už v období před zánikem kapitalismu. Došlo zde k tiché umluvě: kapitalismus smí vytvářet hodnoty a stát blahobytu smí tyto hodnoty - nebo alespoň jejich část - přerozdělovat.

Optimismus socialistů pokud jde o vytvoření nutných materiálních podmínek politické demokracie byl podstatně oslaben komunistickým převratem v Rusku v roce 1917 a také expanzí a konsolidací komunismu vojenskými prostředky. Komunisté vytvořili stát nepředstavitelných rozměrů a vládli tomuto obrovskému státu bez lidové účasti a kontroly, bez jakékoli možné konkurence mezi vůdci. Zdá se tedy opodstatněné tvrdit, že komunisté a marxisté-leninisté namísto rozvoje demokracie z její omezenější, liberální verze ve skutečnosti zničili možnost demokracie jako takové.

Zatímco ostatní politické ideologie z různých důvodů stát přijímají a s větším či menším nadšením podporují demokratický způsob vlády nebo demokratickou organizaci státu, anarchismus naprosto odmítá politickou moc, stát a demokracii. Z anarchistického hlediska je třeba odmítnout všechny formy vlády a všechna politická a ideologická oprávnění různých forem vlády.

Tento názor vede k důležité otázce o základech a podmínkách demokracie jako vládní formy. Anarchistické přesvědčení představuje svým způsobem vhodný přechod mezi ideologickým a analytickým pohledem na demokracii.

4. Demokracie v analytické perspektivě

Nyní se budeme zabývat předpoklady demokracie a jejími kritérii, které rozvinul Robert A. Dahl ve své významné knize „Demokracie a její kritici“ (1989).

Předpoklady demokracie dělí na ty, které se týkají politického řádu jako takového, a ty, které ospravedlňují demokratický politický řád.

I Předpoklady demokracie

Nejprve uveďme předpoklady jakéhokoli politického řádu:

(1) Kdykoli se vytvoří nějaké společenství, chce dosáhnout splnění svých cílů, a to vyžaduje, aby se přijaly určité zásady. Musí být přijata závazná rozhodnutí. „Tato závazná rozhodnutí lze nazývat vládní nebo závazná kolektivní rozhodnutí“ (Dahl, 1989: 107).

Takovým společenstvím může být např. stát. Stát je zvláštním druhem společenství, které vymcňuje respektování závazných rozhodnutí v daném teritoriu pod pohrůzkou násilných sankcí. Společenství však také mohou být dobrovolnými sdruženími bez takovýchto sankcí a nemusí se omezovat jen na určité území.

(2) Proces rozhodování musí zahrnovat alespoň dvě analyticky odlišná stadia: (1) rozhodující postup programu jednání; (2) rozhodnutí o výsledku - stadium rozhodnutí. Tudy probíhá hranice mezi veřejnými a soukromými záležitostmi.

Pokud by - z jakéhokoli důvodu - nebylo třeba činit rozdíl mezi soukromými a veřejnými záležitostmi a neexistoval by konflikt mezi zájmy jednotlivce a kolektivu, pak by závazných rozhodnutí nebylo zapotřebí a demokratický stát by nebyl nutný.

Dále uvádím některé předpoklady ospravedlňující demokratický politický řád:

(3) Závazná rozhodnutí mohou činit pouze ti, kteří se jimi řídí - jen členové společenství, nikdo mimo ně. To se vztahuje k principu konfliktu zájmů. Je to důležitá podmínka sebeurčení. Rozhodovat nesmí nikdo zvenčí společenství, kdo se sám rozhodnutími nemusí řídit.

Zde je možné se přit, jestli by neměli rozhodovat i jiní lidé než členové společnosti. A kdo jsou tito členové?

(4) Myšlenka skutečné rovnosti (Dahl, 1989: 84-87). Požadavky jednotlivých členů společnosti se musí brát v potaz rovnocenně. Nesmí existovat žádná privilegia v tom smyslu, že by někteří měli určité výhody a byli zbaveni společných povinností.

Pokud jsou přijatelná privilegia a nerovnoprávný přístup, jako tomu bylo např. u šlechty nebo duchovenstva za dob předrevoluční francouzské monarchie, nebo jako jsou různé pozice v hierarchii založené na zásluhách, potom demokracie nespočívá na pevném základě.

(5) Podmínka osobní nezávislosti (Dahl, 1989: 100-101) znamená, že každý jednatel se musí rozhodnout, co je a co není v jeho zájmu. Žádný jedinec nesmí určovat, co je pro ostatní nejlepší. Každý jednotlivý člen společnosti je dostatečně schopný posoudit, který problém vyžaduje závazné společné rozhodnutí. Nikdo nemá větší kvalifikaci v těchto záležitostech než ostatní. Přinejmenším žádný člen společnosti, přesněji řečeno žádný dospělý člen, by neměl být zbaven možnosti použít své přiměřené kvalifikace na ochranu svých vlastních zájmů.

To je snad nejproblematictější předpoklad demokracie a na jeho odmítnutí staví aristokracie svoji teorii vlády nejlepších a nejschopnějších.

(6) Silná zásada rovnosti (Dahl, 1989: 97-99, 105). Při přijímání závazných rozhodnutí se musí považovat požadavky všech občanů za sobě rovné z důvodu spravedlivého posouzení jednotlivých zájmů a osobní nezávislosti. To vyplývá z předchozích dvou bodů.

(7) Zásada spravedlnosti. Vzácné a drahocenné věci by měly být spravedlivě rozdělovány, tj. ne vždy nutně podle zásady rovnosti, protože potřeba bývá různá (Dahl, 1985: 57-59; srovnej 1979: 97-100; 1989: 108).

Pokud by bylo možné tvrdit, že s jedním nebo několika jedinci by se mělo zacházet lépe než s ostatními – protože jsou pracovitější nebo pro společnost důležitější, a tudíž mají oprávněný nárok na zvláštní zacházení, viz bod 4 – potom musíme odmítnout tvrzení, že všichni mohou participovat na vládě a vládnout sami sobě. Sebevláda by v tomto případě zahrnovala nebezpečí, že na podíl privilegovaných nebude brán ohled. Na druhé straně, podmínka je demokracie splněna, pokud nezohledníme tento druh nároků.

Obecně platí, že pokud není splněna jedna nebo více podmínek – např. proto, že někteří členové jsou vyloženě schopnější než zbytek společnosti přijímat specifická rozhodnutí, nebo proto, že někteří členové zkrátka nejsou schopni se o sebe postarat a rozhodnout, co je v jejich vlastním zájmu, pak politický proces nemusí být vždy demokratický. Ale pokud tyto podmínky splněny nejsou, tak mají členové společnosti právo, aby vládu a úřady měli ve svých rukou a utvářeli se dle potřeb.

kracie, která musí být demokratická – musí pocházet z lidu, být prováděna lidem a být určena pro lid“ (Christophersen, 1956: 78), což je formulace, která se často připsuje americkému prezidentu Abrahamu Lincolnovi, který v roce 1863 citoval tuto definici ve svém gettysburgském projevu.

Oním „z lidu“ se obecně chápe, že vůdci jsou vybíráni nebo voleni z lidu, tj. svou pozici nezdědili ani ji nezískali koupi, vojenskými zásluhami či podobně. „Je prováděna lidem“ znamená, že je to lid, kdo činí a má právo činit základní a určující rozhodnutí v důležitých politických záležitostech (Holden, 1988: 5), nikoli aristokracie nebo nějaká jiná forma elity bez lidového základu. „Pro lid“ znamená v zájmu celého lidu, nikoli tedy v zájmu nějakého konkrétního jedince, skupiny nebo třídy. Zatímco autentičnost těchto dvou výroků je sporná (Christophersen, 1956: 78), je jisté, že slovo „demokracie“ se objevuje v 5. stol. př. Kr. u řeckého historika Hérodota (Holden, 1988: 5). Jeho prostřednictvím jsme svědky diskuse, v níž jistý Megabusus říká, že souhlasí se vším, co říká ten druhý – Otanés – proti vládě jedné osoby, ale když Otanés prosazuje názor, že politická moc má být v rukou celé populace (mas), Megabusus tvrdí, že Otanés pravdu nemá a zdůvodňuje to takto: „Není nic hloupějšího a urputnějšího než nehodný dav.“ (Christophersen, 1956: 79)

Všimněme si, že se zde poprvé spojuje demokracie s vládou lůzy!

Od té doby roste počet výroků týkajících se termínu „demokracie“. Výklad tohoto pojmu však není dodnes zcela jasný a jednoznačný, ale obecně lze říci, že demokracie se staví do protikladu k tyranii a k despotismu a je většinou vnímána jako pozitivní hodnota – na rozdíl od Megabusova negativního hodnocení, který si pravděpodobně s pojmem „demokracie“ spojoval násilnou a hloupou nadvládu bezcenné lůzy.

Je si však třeba uvědomit, že neexistují žádní významní starořeční vykladači demokracie, na jejichž tvorbu a myšlenky bychom se mohli obrátit při zjišťování podrobností a oprávněnosti demokratické polis v Aténách (Held, 1987: 16).

Ideály a cíle aténské demokracie jsou nejnámější ze slavné pohřební řeči (431 př. Kr.), která je připisována Periklovi a vyjadřuje jeho filosofii tak, jak ji chápal Thúkydides (Due, 1986: 156). Nacrtává ideály aténské demokracie ve chvíli hlubokého pohnutí, na počátku peloponéské války, kdy Aténané pohřbívají první vojáky, kteří ve válce padli (Thomsen, 1986: 10; viz Held, 1987: 16-17).

Je zřejmé, že Periklés byl velmi pyšný na politické zřízení v Aténách a tvrdí, že jde o demokracii, protože

– moc je v rukou celého národa
– všichni občané si jsou před zákonem rovni

- důležité pro politickou kariéru jsou schopnosti (nikoliv jmění)
- politický život je otevřený a svobodný
- lidé se spontánně zajímají o veřejné záležitosti polis (nesobecké jednání)
- schopnost diskutovat na veřejnosti je vysoce ceněna.

Periklés celkově popisuje společenství, kde se všichni občané mohou – a vskutku mají – aktivně účastnit tvorby, rozvíjení a zúčastňování veřejného života (Held, 1987: 17). Termín „demokracie“ se zde používá pro politický systém, ve kterém je moc nebo vykonávání moci v rukou lidu, což je hodnoceno jednoznačně pozitivně.

Tyto rané výklady termínu „demokracie“ se liší od výkladů Platóna a Aristotela, k nimž se za chvíli vrátíme.

Předtím mi však ještě dovolu, abych stručně charakterizoval klasickou aténskou demokracii:

2. Hlavní charakteristické znaky aténské demokracie

I když „aténská demokracie“ nebyla naprosto stabilní a neměnná, ale naopak byla spíše proměnlivá s časem¹⁾, lze pozorovat jisté základní charakteristiky.

(1) Politická rovnoprávnost

Tento základní princip byl principem lidové svrchovanosti. Každý dospělý muž narozený v Aténách měl právo účastnit se veřejného života na shromážděních (ekklésia), soudech a v úřadech.

(2) Přímá účast

Politický systém byl systémem přímé účasti. Neexistovaly volené reprezentativní orgány. Všechny důležité otázky (nařízení, rozhodnutí o dodržování veřejného pořádku, finance, daně, zahraniční politika, atd.) se projednávaly ve shromáždění, kde se o nich také rozhodovalo.

(3) Metody pro výběr kandidátů do veřejných funkcí

Pokud nenastala jednomyslná shoda – což bylo řešení ideální – přistoupilo se k volbě. Avšak do veřejných funkcí se občané nevolili hlasováním. Byli vybíráni losem nebo se pravidelně střídali, protože se mělo za to, že tyto funkce jsou schopni zastávat všichni. Jenom vojevůdci byli voleni, protože od nich se vyžadovaly zvláštní znalosti, schopnosti a zkušenosti.

(4) Krátkodobost funkčního období

Obvykle bylo funkční období jednoleté, v některých případech i kratší – například předseda rady padesáti byl ve své funkci jen jeden den.

3. Všeobecné podmínky demokracie

Nesmíme zapomenout, že tento systém přímé demokracie fungoval za specifických podmínek. Atény byly městským státem na omezeném území, s poměrně malým počtem obyvatel. Občanství bylo omezeno na malý počet lidí. Byli to pouze muži, synové aténských rodičů, starší dvaceti let: „patriarchové“ (Held, 1987: 23). Z občanství byly vyloučeny všechny ženy, stejně tak otroci i svobodní cizinci. Ze 300 000 lidí bylo 100 000 otroků, 200 000 svobodných, z toho polovinu tvořily ženy, děti a cizinci. Pouze asi 40 000 svobodných aténských mužů mělo občanská práva (Skirbekk, 1989, (4. vydání): 15 a 45).²⁾

Hospodářství bylo založeno na práci otroků a žen, takže aténští občané měli dost volného času, aby se účastnili politického života.

Můžeme to shrnout do následujících tří bodů:

(1) Aténská demokracie nezahrnovala příliš mnoho populace a vlastně vylučovala ty nejpočetnější složky obyvatelstva. Lze ji proto nazývat „tyranii občanů“ (Held, 1987: 23).

(2) Aténská demokracie neuskutečnila ideál politické rovnoprávnosti v plné šíři – dokonce ani mezi občany. Vládnoucí elita řečníků, politických a vojenských vůdců dominovala – byli to lidé pocházející většinou z bohatších, dobře etablovaných rodin, které svým potomkům již od dětství poskytovaly výuku rétoriky apod. A rozhodnutí také nebyla vždy zcela jednomyslná. Spíše docházelo k vášnivému soupeření a ke sporům mezi různými frakcemi (viz Held, 1987: 27).

(3) To vedlo k tomu, že v aténské demokracii byla zakódována nestabilita. Docházelo k náhlým politickým změnám a k přebírání moci novými politickými vůdci. Později – po peloponéské válce – byly dále zavedeny určité mechanismy, aby spontánní vůle lidu byla pod kontrolou. Často se tvrdí, že dlouholetá stabilita a přežívání demokracie v Aténách byly zabezpečeny pouze vojenskou expanzí a imperialismem (Held, 1987: 28).

4. Platón a Aristotelés

Již jsem se zmínil o tom, že neexistuje žádný významný řecký autor, který by formuloval teorii, na níž byla aténská demokracie postavena, nebo obecně ji řečeno „na jehož tvorbu a myšlenky bychom se mohli obrátit při zjišťování podrobnosti a oprávněnosti klasické demokratické polis“ (Held, 1987: 16). O této demokracii se dozvídáme od jejích kritiků – od Platóna a Aristotela.

V té době existovaly v Řecku stovky městských států, z nichž mnoho bylo víceméně demokraticky spravováno. Atény sloužily jako model – ideál – pro mnohé z těchto demokracií, ale je třeba si uvědomit, že aténská polis byla v mnoha ohledech netypická. Atény byly svou rozlohou mnohem větší než jiné řecké městské státy – jediné Sparta byla srovnatelné velikosti. Atény byly příliš velké a existovalo v nich mnoho institucí, které neměly v jiných řeckých městech obdoby.

Kritika, kterou vyjádřili Platón a Aristotelés na adresu demokracie obecně, se netýká především Atén. Jde o generalizaci, o kritiku obecného demokratického modelu, která vychází z řady charakteristických znaků typických spíše pro jiné řecké městské státy než pro Atény (Herman Hansen, 1986: 251).³⁾

5. Typy politických režimů

Platón a Aristotelés vyvinuli typologii ústav – politických režimů, která se stala základem mnoha politologických diskusí.

Tato typologie má dvě dimenze: (1) počet vládců; (2) charakter režimu, tj. o jaké druhy zájmů se stará. Jinak řečeno – ústavnost politických rozhodnutí: jsou podle zákona nebo ne?

(1) Podle počtu vládců rozlišuje Platón a Aristotelés vládu jednoho člověka, několika a mnoha – neboli vládu celého lidu.

(2) Podle ústavnosti režimu rozlišují režimy na ty, které jednají v souladu se zákonem a berou ohled na zájmy celého společenství – to jsou dobré režimy – a na takové, které zákonů nedbají a pouze nebo především se starají o zájmy svých vládců – což jsou špatné režimy (Herman Hansen, 1986: 259).

Jestliže zkombinujeme tyto dvě dimenze („jaká vláda“ a „vláda pro koho“) a zmíněné charakteristiky, získáme klasifikaci s šesti hlavními politickými formami. Tuto klasifikaci poprvé formuloval Platón ve svém dialogu nazvaném „Politikos“ a později ji převzal Aristotelés – s malou změnou v terminologii: Platón nazýval pozitivní typ vlády lidu „demokratia“, kdežto Aristotelés „politeiá“ (správná ústava):

Obr. 2.1.

	dobrý režim	špatný režim
jeden vládce	monarchie	tyranie
několik vládců	aristokracie	oligarchie
mnoho vládců	politeiá	demokracie

Je zajímavé, že demokracie je zde zařazena jako jedna ze špatných forem politického režimu.

Ve svém slavném dialogu „Ústava“ vkládá Platón do úst Sókratovi následující výrok: „Demokracie vzniká tehdy, když chudí zvítězí; zabijí některé ze svých protivníků, jiné vyženou a se zbytkem sdílí občanství a úřady na principu rovnosti; a platí obecné pravidlo, že o obsazení úřadů rozhoduje los“ (Lindsay ed.: 253 [557], srovnej Christophersen, 1956: 80 s odkazem na Knihu VIII, kapitola X).

Platón dále rovněž popisuje demokracii jako formu vlády, kdy si každý může dělat, co chce, občani jsou svobodní. V demokracii občané nejsou povinni zúčastnit se války, ani když je stát ohrožen. Osoby se mohou stát členy úřadu anebo poroty i v případě porušení zákona. Mužové odsouzení k smrti se volně procházejí po ulici, a co Platón zdůrazňuje, v demokracii je každý muž ctěn a vážen jen tehdy, proklamuje-li lásku k lidu.

Platón také zdůrazňuje, že podstatou demokracie je svoboda a v tomto bodě zřejmě odkazoval na to, co s ní obvykle spojovali lidé v Aténách. Je to však druh svobody, který Platón nepovažuje za dobrý. V demokracii otec pak bude muset považovat svého syna za sobě rovného a dokonce se ho obávat, děti nebudou mít úctu k rodičům, ve školách se učitelé budou snažit zavděčit svým žákům a starší lidé se budou snažit chovat jako mláďa. Ale nejhorším důsledkem demokracie bude to, že otroci a otrokyně budou svobodni stejně jako jejich majitelé a naprosto zmizí společenský rozdíl mezi pohlavími.

V konečném důsledku by pak tento takzvaný „duch svobody“ způsobil, že by se lidé stali tak nervózními a přecitlivělými, že by psané i nepsané zákony považovali za útok na svou svobodu. Platón prohlašuje, že v tomto bodě demokratického vývoje – s přemírou svobody – jsou občané připraveni přijmout tyranii, protože další a další požadavky na čím dál větší svobodu povedou ke kritice vůdců, což nakonec připraví prostor pro tyranii. A protože potřeba pevné vlády jediného člověka bude čím dál zřejmější, objeví se tyran (Lindsay, ed.: 263–264).

Jinými slovy, pro Platóna je demokracie v tomto ohledu špatná a neústavnost, kterou spojuje se vším, čím Řekové opovrhovali a čeho se obávali. Platón a Aristotelés nepatří mezi ty, kteří hledají nic dobrého na základech principů demokracie, ale na rovnosti, svobodě a umírněnosti při aplikaci zákonů, diskusích a správné vládě, vybirání kvalifikovaní losem atd. (Herman Hansen, 1986: 255).

V demokracii se na každého pohlíží jako na rovnoprávného, a z toho důvodu se má s každým nakládat stejně. Ale podle Platóna a Sókrata při-

roda nezná demokracii a rovnost. Někteří jedinci se rodí lepší než druzí a vzděláním a výchovou vznikají další rozdíly a nerovnosti i mezi dvěma stejně schopnými a talentovanými jedinci. Podle nich tedy není správné dávat všem občanům stejná práva. Stejná práva přísluší pouze lidem stejných kvalit. Nejvyšší hodnotou demokracie je svoboda, a to politická i osobní.

Politická svoboda znamená právo jednou vládnout a jindy být ovládán. Jelikož opakem svobody je donucování – silou nebo nátlakem – svoboda vládnout a být ovládán je podle Platóna a Sókrata totéž co nenutit nikoho, aby vládl nebo byl ovládán. V aténské demokracii nikdo nebyl nucen – nebo povinen – účastnit se na vládě, ale stejně tak nebyli Aténčané nuceni se vládě podřizovat. Nemuseli se řídit zákony, mohli je ignorovat a odmítnout poslušnost. Svoboda podle Platóna a Sókrata vede k anarchii.

To, že nebylo vynucováno dodržování zákonů, demokraté nazývali „mírností“, ale podle Platóna to byla anarchie, která nakonec zcela jistě vyústí v chaos.

Druhým aspektem svobody je osobní svoboda – právo žít tak, jak chci. Demokracie uznává soukromou sféru, která je oddělena od veřejné sféry – rozlišuje se soukromý a veřejný život. Stát vytváří rámec pro život a každý jednotlivý občan může tento rámec vyplnit podle svých vlastních představ. Ale když jednotlivci sledují jen své osobní cíle, pak jejich život ztrácí na významu – pozbývá smyslu. Podle Platóna a Sókrata je totiž smyslem lidského života najít své místo ve společnosti a zhostit se dobře své životní úlohy, což nastává tehdy, jsou-li všechny schopnosti a nadání jednotlivce maximálně využity, ale přitom nejsou na člověka kladeny nepřiměřené požadavky.

Jak svoboda, tak rovnoprávnost jsou – podle Platóna a Sókrata – pochybené ideály a jestliže se tyto dva principy spojí, dochází k dezintegraci celé společnosti: mizí rozdíl mezi vládci a ovládanými, mezi občany a cizinci, mezi pány a otroky, mezi muži a ženami, mezi starými a mladými. Společenská hierarchie se hroutí a nastává zmatek.

Demokracie totiž s sebou nese vládu většiny a vládu amatérů, kdežto Platón a Sókratés se domnívali, že skutečné řízení státu vyžaduje odborníky. Loď má být kormidlována kapitánem nebo kormidelníkem, a ne většinou mužstva. Stejným způsobem musí být loď státu řízena státníkem a nikoli lidovým shromážděním. V demokratickém shromáždění – jaké bylo i v Aténách – rétorická vmlouvavost vždy zvítězí nad odbornými znalostmi a státník se bude muset podřítit demagogii. Sněm – ekklésia – rada 500 a lidové soudy jsou shromáždění neinformovaných amatérů a jejich rozhodnutí jsou poplatná řečem, které tam vyslechnou. Projev zkušeného řečníka – orátora – bude za těchto okolností znít mnohem lépe než výroky zkušeného státníka.

Nedostatek odbornosti není charakteristický pouze pro rozhodovací proces ve shromáždění, ale projeví se též ve vládě a správě. Způsob výběru úředníků losem na krátké období, většinou na jeden rok, je podle Platóna a Sókrata hloupý. Stejně hloupý, jako kdybychom si losem vybírali z lidí lékaře anebo kapitány lodí a kdybychom jim zakázali pracovat déle než jeden rok a získávat další zkušenosti, a potom se obrátili na soud obyčejných občanů, aby posoudil, zda lékař pacienta vyléčil či nevléčil nebo zda kapitán správně navigoval svou loď (Herman Hansen, 1986: 258).

Základem Sókratovy a Platónovy kritiky demokracie je názor na společnost a na svět – vlastně na celou realitu – který považuje monarchii nebo aristokracii za nejlepší a nejkvalitativnější způsob vlády. Mají vládnout ti, kdo znají pravdu, ti, kdo vědí, co je pro společnost nejlepší, ti, kteří jsou odhodláni tohoto cíle dosáhnout. Politická pravda nebo moudrost je nadřazena všem ostatním vědám. Politická znalost je praktická věda, která nezahrnuje jenom vědomosti o tom, co je dobré – znalost a pochopení morálního – ale je také souhrnem poznatků o prostředcích, kterými je možno toto dobro realizovat, a síla vůle uskutečnit vše potřebné pro dosažení dobra – ctnosti.

Podle Platóna jsou politické znalosti a vědomosti základem královské vědy, nejvyšším uměním: „Žádné jiné umění ani věda nemají přednost či větší právo než královská věda při péči o společnost a při vládě lidem obecně“ („Politikos“, srovnej Dahl, 1989: 53).

6. Smíšené politické zřízení

Zatímco Platón je ve svém odmítání demokracie normativnější, Aristotelés je empiričtější a méně kategorický.

Klasifikace politických režimů nebo forem vlády – logická struktura – je u Aristotela kombinována s empirickým postřehem: bohatých je málo, chudým mnoho. Takto se „demokracie“ stane nadvládou mnoha ve prospěch chudých, kdežto oligarchie je nadvládou malé skupiny v zájmu bohatých a blahobytných.

Aristotelés má dokonce tendenci chápat demokracii jen jako vládu v zájmu chudých – bez ohledu na množství vládců – a oligarchii jako vládu v zájmu bohatých, opět bez ohledu na počet vládců (Politika: 62) – srovnej Marxovu „diktaturu proletariátu“:

„...skutečný rozdíl mezi demokracií a oligarchií je chudoba a bohatství. Kdekoli vládnou lidé z důvodu svého bohatství, ať už jich je pár nebo mnoho, jde o oligarchii, kdežto, kde vládnou chudí, jedná se o demokracii.“

Toto jsou čisté formy, ale skutečné politické uspořádání může kombino-

vat rozličné prvky všech forem a v praxi se hlavně kombinují prvky oligarchie a demokracie (srovnej Herman Hansen, 1986: 261–262).

Podle Platóna a Aristotela lze oněch šest režimů uspořádat následovně:

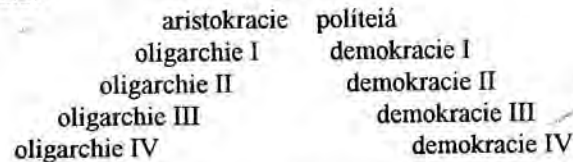
- Monarchie (nejlepší)
- Aristokracie
- Dobrá demokracie (politeia)
- Špatná demokracie
- Oligarchie
- Tyranie (nejhorší)

Aristotelés se především zabýval fungováním politického uspořádání: kdo má z toho kterého režimu výhody. Nerozlišuje příliš mezi režimy, které dbají o blaho všech. Mnohem více se zabývá těmi, kdo vládnou ve svém vlastním zájmu. Tyranie je nejhorší, protože z ní má užitek pouze jeden jediný člověk, jeho rodina a blízcí přátelé. Oligarchie je druhá nejhorší, protože z ní má užitek sice více lidí, ale stále ještě se jedná o menšinu. Nejlepší ze špatných vlád je demokracie, neboť je alespoň ku prospěchu většiny – oněch mnoha chudých občanů polis.

Zatímco Platón byl teoretik, Aristotelés byl spíše empirik. On a jeho žáci shromáždili materiál o 158 ústavách různých řeckých městských států a po analýze všech případů dospěli k závěru, že těch dobrých je velmi málo. Dominující formy byly oligarchie a demokracie (Herman Hansen, 1986: 261).

Pak se těmito dvěma formami zabýval podrobněji a dále je rozdělil do čtyř variant. První z nich je nejmírnější a tudíž nejpozitivnější a nejméně charakteristická varianta, zatímco čtvrtá je nejčistší, nejradikálnější a tudíž nejhorší.

Obr. 2.2.

Po pozorném prostudování reálně existujících forem vlády dospěl Aristotelés k závěru, že mohou obsahovat stejně tak oligarchické jako demokratické prvky. Konkrétně prvky oligarchie I – která je blízká aristokracii – a demokracie I – která je blízká politeia – která nebyla příliš špatná a v praxi nejlepší dosažitelná. Slovo „politeia“ bylo postupně předefinováno, aby se tak jasněji ozřejmila pozice mezi oligarchií a demokracií, neboli směsice čistých konstitučních forem (Herman Hansen, 1986: 261).

Případ umírněné demokracie typu I byla podle Aristotelova názoru Solónova aténská demokracie, v níž mělo shromáždění a soudy (v nichž byli soudci voleni losem) omezenou pravomoc tj. kontrolu nad úřady. Vláda byla svěřena úředníkům voleným lidem, ale nikoli z jejich středu, ale spíše z vyšších vrstev majetných – byl zde rozdíl mezi volebním právem a právem být volen.

Směsice demokracie I a oligarchie I, v níž je role lidu omezena na to, aby vybírala vládcu a dohlížela na užití moci, má jasnou analogii s republikami a parlamentními formami demokracie, s nimiž se v politických dějinách setkáváme později.

7. Historické dědictví

I když zůstávají mnohé nejasnosti o tom, jak vlastně Řekové demokracii chápali a jak termín „demokracie“ používali, přesto lze učinit několik důležitých závěrů:

Zdá se nepochybně, že:

(1) termín „demokracie“ byl pojímán minimálně dvěma různými způsoby. Ve starší době – např. Periklém – je chápán pozitivně, zatímco pro Sokrata, Platóna a Aristotela je něčím spíše negativním.

(2) „demokracie“ byla spojována se svobodou, což je velmi široký pojem, který nebyl vždycky hodnocen tak pozitivně, jak je hodnocen v západoevropských zemích dnes. Individuální svoboda byla, alespoň do jisté míry, chápána jako nezákonnost a byla spojována s anarchií, zatímco svoboda pro polis – společnost – byla chápána jako něco pozitivního, jako „národní nezávislost“.

(3) vztah mezi společenskými třídami a politickými formami vlády byl poprvé formulován Platónem a poté rozpracován Aristotelem, zvláště v otázce úzkého vztahu mezi demokracií a vládou v zájmu chudé většiny. Řekové velice ovlivnili pozdější demokratickou teorii – jak s ohledem na pochopení demokracie, tak s ohledem na aplikaci slova „demokracie“.

Za prvé, demokracie byla především po staletí spojována s přímou účastí občanů na politickém rozhodování. Pro Řeky to byla samozřejmost – neměli důvod tento aspekt nějak zdůrazňovat, neboť koncepce zástupné demokracie byla pro ně v podstatě něčím neznámým, alespoň na úrovni interního řádu polis. V zahraničních záležitostech však začali chápat realitu, kdy jedna polis jedná v zájmu jiné, ale zároveň jí také vládne – jako např. Atény v roli imperiálního města.

Za druhé, obecně se předpokládalo, že pouze svobodní, dospělí a v da-

ném státě narození muži – občané – se mohou a mají účastnit veřejného a politického života. Vyřazení byli nejen otroci a děti, ale i cizinci – i když pracovali v Aténách dlouhou dobu a dokonce i když šlo o syny zahraničních řemeslníků a kupců – a ženy. Dnes se můžeme ptát, jestli tento démos lze vůbec nazývat demokracií či není-li spíše aristokracií.

Za třetí, byl to Platón a Aristotelés, kdo ovlivnili představu o demokracii u dalších generací. Jejich knihy měly zásadní vliv na další vývoj a jejich chápání a hodnocení demokracie převládlo v následujících stoletích. Demokracie byla považována za přímou vládu mnoha v zájmu chudých a byla hodnocena jako něco špatného.

Pokud se vůbec o demokracii uvažovalo jako o přesně definované a reálné formě vlády, hovořilo se o ní jako o negativní možnosti. Až do konce 18. století neinspirovala žádné vynikající teoretiky či vůdčí státníky. Po staletí byli v povědomí hlavně a především oponenti demokracie, konkrétně Platón a Aristotelés. Bylo to až v době Americké a Francouzské revoluce koncem 18. století, kdy se vytvořil pozitivnější postoj k aténské demokracii, k čemuž také přispěla postupná liberalizace politického zřízení ve Velké Británii. Tato demokracie však neinspirovala ani Americkou ani Francouzskou revoluci. Všeobecně se aténská demokracie chápe jako klasický model – ideál – těchto revolucí, ale při bližším studiu zjistíme, že tomu tak není (viz Rudi Thomsen (ed.), 1986).

Za čtvrté, pokud jde o známé pojetí demokracie, řecké pojetí je nejznámější. Je velice obtížné, prakticky nemožné, nalézt příklady použití termínu „demokracie“ např. v římské literatuře nebo v období středověku. Římstí autoři, jako Cicero a Livius, používali k popisu podobných jevů termíny jako „potestas populi“ nebo „potentastus pleibeiorum“ (Christopherson, 1956: 91–92).

Za páté, pokud jde o Aristotela, můžeme říci, že jeho pojetí smíšeného státu jako nejlepší možné formy státu se stalo základem pro republikánskou tradici a navíc sdílí charakteristické rysy s modernějším demokratickým elitářstvím, pluralismem a polyarchií. Ve všech těchto případech je čistá forma – politická rovnoprávnost – modifikována a kombinuje se s prvky nerovnoprávnosti, oligarchie a vlády elit. Tvrdí se, že rozdělení moci, rovnováha sil, pluralismus nebo jiné modifikace lidové svrchovanosti jsou pozitivními elementy v dobrém společenském řádu a mohou být životně důležitými prvky „demokracie“. Jediný rozdíl je v tom, že Aristotelés dospěl ke svému závěru v procesu kritiky demokracie, kdežto moderní teoretici dospívají k tomuto závěru na základě přijetí demokracie a přizpůsobení demokracie existujícím poměrům moderních národních států. Zatímco se Aristotelés snažil od demokracie distancovat, moderní teoretikové hledají

způsob, jak legitimizovat existující režimy – formy vlády elity – jako demokratické. Důvod tohoto rozdílu spočívá v tom, že během 19. století se hodnocení demokracie dramaticky přesunulo z negativního na pozitivní.

V dalších přednáškách se budeme podrobněji zabývat tím proč a jak k této změně došlo (například vliv industrializace, masového vzdělání, mobilizace mas).

Poznámky

1. Lze identifikovat minimálně tři hlavní formy:
 - (1) Demokracie za vlády Kleisthena (507 př. Kr.): umírněný systém rovnováhy, který respektoval existující společenské a politické nerovnosti.
 - (2) Radikálnější formy demokracie za dob Efialta a Perikla odrážely změnu, kdy se z Atén stávala námořní velmoc (bitva u Salamíny, 408 př. Kr.) Instituční rámec byl zachován, ale obsah se radikálně změnil, např. účastníkem veřejných shromáždění se začalo platit, čímž se nemajetným občanům dala opravdová možnost účasti (ušlá mzda byla kompenzována – druh systému sociálního zabezpečení?).
 - (3) Demokracie 4. stol. po porážce v peloponéské válce a po neúspěšných pokusech (403 př. n.l.) zavést oligarchii. Tento systém můžeme interpretovat jako druh modifikace – zákonodárná moc byla odňata lidovému shromáždění a přešla na nomothety (kteří byli voleni losem z 6 000 občanů pod přísahou).
2. Srovnej Dahl (1989: 343, pozn. 4), podle nějž měly v roce 431 Atény 40 až 50 tisíc dospělých občanů mužského pohlaví – s odkazem na Hermana Hensena (1986: 19), podle něhož to bylo 30 000 dospělých občanů. Jones (1957: 8) udává 30 000 občanů, ale zdůrazňuje, že tento počet je nejistý a nestálý vzhledem ke ztrátám na životech během válek, emigraci a námezdní službě v zahraničí.
3. Někdy se zdá, že Platón a Aristotelés se nezaměřovali na stejné cíle. Nelze mít pochybnosti o tom, že Platón, když psal o demokracii, se v celém svém díle věnuje především Aténám – i v dialozích obecněji věnovaným demokracii. Aristotelés měl dozajista širší základ zkušenosti. Je známo, že on a jeho žáci shromáždili materiál o 158 ústavách různých řeckých městských států. Bohužel tento materiál se ztratil – jaká ztráta pro komparativní politologické studie (Herman Hansen, 1986: 252 a 253–254).
4. V demokracii typu I jsou občanská práva udělována pouze vlastním legitimním dětem občanů, především zemědělců. Shromáždění se nekonají často, a když tak především za účelem zvolit úředníky a dohlížet na ně. Na to, aby se občan stal úředníkem není zapotřebí velkého bohatství, politická činnost se neplatí, zákony se mění málokdy. Hlavní je úcta před zákonem – tato forma demokracie

je tedy poměrně blízká „políteia“. V druhém extrému, v demokracii typu IV jsou občanská práva přidělena „nuzáckým“ občanům, hlavně řemeslníkům, obchodníkům, dělníkům, thétům žijícím ve městech. Shromáždění se konají často a všechno se rozhoduje výnosy shromáždění. Úředníci pouze dohlížejí na dodržování rozhodnutí a jsou voleni losem. Politická činnost je placená. Zákony se neustále mění a málokdy respektují! (Aristotelés, Politika: 90-91)

PŘEDNÁŠKA 3.

Nedemokratický liberalismus

Nejvhodnějším názvem pro téma této kapitoly je „nedemokratický liberalismus“ a nikoli „protidemokratický liberalismus“. Důvodem, abychom takto rozlišovali, je totiž to, že se jedná o fázi, kdy liberalismus byl spíše „předdemokratický“ než „antidemokratický“. Raný – neboli klasický – liberalismus neodmítal demokracii, nebyl a nemohl být proti demokracii zaměřený, protože tenkrát se na demokracii vůbec nepohlíželo jako na reálnou alternativu. Když se koncem 18. a během 19. století formuloval klasický liberalismus, demokracie jednoduše nebyla na pořadu dne.

1. Liberalismus a demokracie

Hlavním důvodem, proč se na demokracii nepohlíželo jako na reálnou možnost, bylo její zaporné hodnocení pocházející od Platóna a Aristotela. Demokracie byla stále spojována s přímou účastí na malém území a nahlíželo se na ni jako na vládu chudých v jejich vlastním zájmu. Byla také považována za nestálou, nekompetentní a nezodpovědnou vládu lůzy, a proto byla vzdělanými, společensky a ekonomicky vyššími třídami považována za cosi negativního.

Do 17. století nebylo vůbec opodstatněné hovořit o liberalismu. Dokonce ani slova „liberální“ a „liberalismus“ se až do roku 1800 nepoužívalo ve významu, ve kterém je používáme dnes. Fenomén, který je dnes označován názvem liberalismus, ať už se jedná o politický nebo ekonomický liberalismus, v pravém slova smyslu v 17. století ještě neexistoval. Teorie, které popisují, analyzují a vysvětlují tento jev, byly poprvé formulovány v průběhu 17. a 18. století.

Totéž v podstatě platí i pro demokracii. Klasická republikánská teorie vytvořená Aristotélem přodělala renesancí v některých italských městech – městských státech – v 15. a 16. století. Zejména Machiavelli se ve Florencii stal zastáncem typu vlády, která byla založena na účasti všech občanů, ne pouze bohatých nebo aristokracie (Held, 1987: 43–47). Ale na tento druh vlády, který Machiavelli oživil, se nepohlíželo jako na demokracii, a vlast-

ně to ani aténská demokracie nebyla. Byla to spíše republika s kombinovanou ústavou. Je však třeba mít na paměti, že hlavní ctižádostí Machiavelliho bylo prokázat potřebu organizace politické moci, která by mohla udržovat zákon a pořádek tak, jak je tomu v moderních státech. Tyto jeho teze byly v souladu s pozdějšími liberály.

Hlavní vládní formy před vznikem liberalismu naznačuje obr. 3.1.

Obr. 3.1.

	+ Politická účast	- Politická účast
+ Svrchovanost lidu	Demokracie Athény	
- Svrchovanost lidu	Republika Řím	Monarchie Francie

Během 17. století se začal v Anglii vyvíjet raný liberalismus a toto období bylo poznamenáno revolucemi a občanskou válkou. Karel I. se snažil vládnout bez parlamentu a jeho pokus nastolit monarchistický systém typický pro kontinent vedl v roce 1642 k občanské válce mezi králem a jeho stoupenci, tj. royalisty (tzv. „cavaliers“), na jedné straně a parlamentem a jeho stoupenci, tj. radikály (tzv. „roundheads“), na straně druhé. V konfliktu zvítězil parlament roku 1649, král byl popraven a Cromwell nastolil vojenský protektorát 1650–58 (Sabině, T963 (3. vyd.): 489). Po Cromwellově smrti byla monarchie obnovena a v roce 1660 se stal králem Karel II. (parlament si zajistil svou pozici tzv. Bredskou deklarací). Během občanské války však v republikánské armádě vznikaly rovnostářské postoje a zvláště jedna skupina – tzv. „levelleři“ – obhajovala všeobecné volební právo. Stojí za povšimnutí, že příslušníci této skupiny se za „demokraty“ nepovažovali.

Toto je – v několika slovech – historický kontext, z něhož vyrůstá politická teorie Johna Locka, kterého můžeme považovat za otce liberalismu.

Předmětem této přednášky je tedy koncepce vlády v raném neboli klasickém liberalismu. Mé hlavní teze jsou:

- (1) raní liberálové nebyli demokraty.
- (2) některé jejich myšlenky se však staly základem pro nové pojetí demokracie – „liberální demokracie“ nebo „parlamentní demokracie“.
- (3) raný liberalismus v sobě zahrnuje řadu rozporů a dilemat, či dokonce konfliktů a protimluvů, které jsou zárodkem potíží vznikajících při snahách sloučovat liberalismus a demokracii.
- (4) je třeba rozlišovat mezi raným liberalismem, který formuluje důle-

žitě principy, jež se později staly součástí „liberální demokracie“, ale který sám o sobě není demokratický a ani se za demokratický nepovažuje, a pozdějším liberalismem – např. jako byli utilitaristé – který se snažil sloučit liberalismus a demokracii podle modelu, který je Macphersonem a Heldem nazýván „protektivní demokracie“.

2. John Locke (1632–1704)

Locke je hlavním představitelem raného politického liberalismu. Jeho kniha „Two Treatises of Government“ (Dvě pojednání o vládě) – vydaná v roce 1690, ale nepochybně napsaná mnohem dříve – je vlastně teoretickou obranou opozice proti absolutistickým monarchistickým tendencím. Měla teoreticky ospravedlnit „Slavnou revoluci“ v letech 1688–89, kdy byl Jakub II. zbaven moci a povolán Vilém Oranžský, aby se stal novým anglickým králem.

3. Pojetí společnosti

Lockovo pojetí společnosti je velmi individualistické. Společnost je tvořena velkým počtem jedinců, kteří žijí ve společnosti na základě společenských smlouv proto, aby chránili své vlastní zájmy – život, svobodu a majetek – proti zásahům a násilí ze strany ostatních jedinců.

Podle Locka se přirozený stav (the state of nature) vyznačuje dobrou vůlí a vzájemným porozuměním. Již v přirozeném stavu – tj. před vstupem do občanské společnosti – mají lidské bytosti řadu přirozených práv, která každý rozumný člověk uznává. Každý má právo na život, na přežití, a to na základě využívání přírodního bohatství. Jestliže do něčeho vložíte svou vlastní práci – např. sbíráním lesních plodů nebo obděláváním půdy – pak máte právo na plody své práce. Jinými slovy, přirozený stav je to, v čem žijí „civilizovaní a umírnění anarchisté“. Vyjádřeno jinak, Locke a další liberálové si dokázali představit jednotlivce bez společnosti. Společnost obecně – a zvláště pak stát – je nepřirozená věc, je to umělý výtvar vybudovaný rozumnými a racionálními jedinci, kteří takto chtějí hájit své zájmy. Z toho plyne, že humanita, práva a racionalita nejsou výsledkem lidské spolupráce, ale právě naopak jsou předpokladem pro sociální interakci. Dokonce i takové věci jako peníze (drahé kovy jako zlato a stříbro, které umožňují kumulaci bohatství) jsou podle Locka výrazem tiché dohody mezi lidmi v přirozeném stavu – a nikoli výtvozem společnosti.

Neivvyšší hodnotou je pro člověka svoboda, to jest právo a možnost svobodného vyvoje a konání bez jakéhokoli omezení. Takového cíle lze dosáhnout v situaci, kdy je dostatek místa pro každého a kdy si každý jednatel – nebo přinejmenším rodina – vystačí sám a nepotřebuje ostatní. Jakmile však lidé nebo rodiny přicházejí do bližšího vzájemného kontaktu, pak je nutné přimnout jistá omezení i v přirozeném stavu. Rozum nám říká, že ostatním lidem se také musí dopřát co největší možnost k jednání a rozvoji – jediným omezením svobody jednotlivce je ohled na svobodu druhých a její respektování.

Jestliže se vyskytne jedinec, který to nechce pochopit a přijmout ohledy na svobodu ostatních, pak kdokoli může svá přirozená práva hájit, tj. každý má právo potrestat toho, kdo přestupuje jeho hranice svobody.

Je tudíž na místě otázka, proč by vlastně jedinci měli opouštět přirozený stav? Locke nikde na tuto otázku nedává přesnou odpověď. Nevysvětluje jasně, co přesně vznikne „původní smlouvou“. Je to, co vznikne, „společnost“ nebo pouze „vláda“? (Sabine, 1963: 532)

Lze tedy říci, že v době, kdy dochází ke společenským a ekonomickým změnám, vznikají jisté problémy (Held, 1987: 52):

(1) S tím, jak se zmenšují vzdálenosti mezi jednotlivými lidskými bytostmi, se zvětšuje množství interakcí a kontaktů mezi nimi. Je třeba brát čím dál větší ohledy na ostatní, což vede k tomu, že vznikají předpoklady pro vznik společnosti.

(2) S rozvojem dělné práce roste vzájemná závislost a tím pádem i výměnný obchod, což opět vede k většímu počtu zákonů a přesnějším pravidlům interakce – např. plnění slibů a smluv v případech, kdy výměna zboží se děje v různém čase a na různých místech – a vytváří se trh.

(3) Jakmile větší počet osob porušuje přirozený zákon, potom právo vzít zákon do vlastních rukou – svépomoc – se stává čím dál víc problematictější. Někteří protestují proti konkrétnímu zákonu, jiní reagují nepřiměřeně, když berou zákon do vlastních rukou, další se zase vyhnu uplatnění zákona (z důvodu slabosti, strachu nebo lhostejnosti). To vše napovídá, že je třeba vytvořit jasné zákony, nestranné soudce a silné instituce k prosazení zákona.

Podle Locka v přirozeném stavu chybějí tři záležitosti. Sledováním toho, jak tyto nedostatky odstranit, je možné dospět k minimálnímu rámci Lockovy občanské vlády (Parry, 1978: 112):

(1) Neexistuje zavedený, ustálený a známý zákon, všemi přijímaný a jednomyslně schválený, který by byl normou toho, co je dobré a co je špatné.

(2) Není žádný nestranný a uznávaný soudce, který by mohl rozhodovat spory na základě přijatých zákonů.

(3) Neexistuje síla, která by podpořila rozhodnutí soudce a dohlížela na to, aby bylo vykonáno to, o čem rozhodl.

4. Úloha státu

Stát je tedy vytvořen rozumnými, racionálně uvažujícími jedinci, kteří pochopili, že je vhodnější chránit práva a zájmy lidí společnými institucemi, než je obhajovat individuálně. Občanská společnost může nastolit řád, pořádek a předvídatelnost. Stát je nutným zlem a sám o sobě nemá žádnou hodnotu. Stát je vytvářen za určitým účelem a má sloužit pouze tomuto účelu. Především nesmí být zneužíván ke sledování jiných cílů.

Locke a liberálové obecně si jsou vědomi toho, že vytvořením státu vzniká instituce, která by mohla ohrozit občany a jejich práva. Lidským bytostem se nejlépe daří tehdy, jsou-li od sebe izolované, pak jsou nezávislé a zcela svobodné ve vztahu k druhým. Ale běžně, praktičtější – a konečně i nezbytné – je být v kontaktu s ostatními, spolupracovat s nimi a přenechat vykonávání zákona nestranným institucím.

A tak tedy vzniká důvod, proč jednotlivci uzavírají dohodu – společenskou smlouvu – za účelem ochrany svých individuálních zájmů (proti jiným jedincům). Bud to dvěma smlouvami – jednou za účelem vytvořit společnost a jednu za účelem vytvořit formu vlády – nebo jen jednou smlouvou a dohodou (Holden, 1974: 60, poznámka 60, srovnej Laslett, 1963: 127–128). V každém případě se domlouvá forma vlády – neboli politického režimu – mezi jedinci, kteří se sešli za účelem vytvořit společnost (Held, 1987: 52). Nositelé moci jsou vybavováni politickými pravomocemi za velmi přesně definovaných podmínek a jejich úkolem je hájit zájmy občanů. Tyto zájmy definuje Locke různými způsoby, buď to jako „majetek“ v širším smyslu, tj. život, svoboda a vlastnictví, nebo život, svoboda, zdraví, absence bolesti a majetek v užším smyslu, jako je půda, peníze, nábytek atd. (Parry 1978: 10). Tato ochrana je přenechána veřejným orgánům – státu – které mohou občana změnit, pokud zjistí, že existující forma vlády vede ke zneužívání moci (Parry, 1978: 126).

Locke dělí státní orgány na moc zákonodárnou, která stanovuje pravidla, moc konnou, která užívá pravidel v konkrétních případech, a konečně rederativní, která se stará o zájmy společnosti ve vztahu k jiným společnostem a ve vztahu k jednotlivcům mimo společenskou smlouvu – jinými slovy se jedná o aplikaci přirozeného zákona.

Jakou roli dávají Locke a liberálové konkrétně státu?

Z důvodů, jež vedou k vytvoření státu, vyplývá, že role státu je přede-

vším v tom, aby chránil práva občanů při jejich vzájemném kontaktu. Na jedné straně musí stát ochraňovat přirozená práva svých občanů – jejich životy, svobodu a majetek – před vzájemnými útoky, na straně druhé sám nesmí tato práva porušovat. Stát tedy musí být natolik silný, aby zabránil jakémukoli občanovi nebo skupině občanů – i jiných států – v porušování přirozených práv spoluobčanů, ale při vykonávání této funkce musí sám tato práva také respektovat. Stát je omezen přirozeným zákonem, právy jednotlivců a pravidly hry, které se domluvily při uzavírání společenské smlouvy. Stát se musí ve svých aktivitách omezit na ochranu práv jednotlivců a je nepřipustné, aby se angažoval v jiných činnostech.

Řečeno jinými slovy, rozsah kolektivní činnosti je omezený. Avšak je zapotřebí připomenout, že Locke se nevyjadřuje zcela jasně v přesné definici omezení povolené činnosti státu – například v otázce udržení hodnoty peněz (deflace/inflace) připouští prostor pro ekonomickou politiku (Parry, 1978: 119–120) a není zcela jasné, v jakém vztahu by měla být ochrana života jednotlivce k ochraně soukromého vlastnictví.

Tento problém správné funkce státu a rozsah legitimních aktivit státu zaměstnává všechny liberály již od časů Johna Locka (Held, 1987: 54) a my se k němu vrátíme, až budeme hovořit o neoliberalismu – o Nozickovi a Hayekovi.

5. Parlamentní vláda

Jedním problémem je rozsah státu, jiným je vláda. Jak se má státu vládnout? Jak se mají přijímat rozhodnutí? Jaké zákony a zásady by se měly uplatňovat v tomto ohledu?

I když odpovědi Johna Locka na tyto otázky nejsou zcela demokratické, přesto vytvářejí – alespoň do jisté míry – základnu pro vývoj liberální demokracie.

Hlavní principy lze shrnout do pěti bodů:

1) Volba zástupců

Základní zásadou je, že občané si vybírají zástupce, aby jednali v jejich zájmu, a že tito zástupci vytvářejí zákonodárné shromáždění, které se schází za účelem vytváření zákonů nebo jejich modifikování. Tito zástupci mají – nebo by měli mít – důvěru občanů, aby jejich rozhodnutí mohla být občany považována za závazná.

2) Zásada konsensu

Tento základní princip spočívá v tom, že politická moc společnosti je

používána se souhlasem občanů. Občané mezi sebou uzavírají smlouvu za účelem ochrany svých zájmů, dobrovolně se vzdávají práva svépomoci – tedy práva brát zákon do vlastních rukou – a v důsledku toho přijímají způsob, jakým se budou jejich práva hájit prostřednictvím někoho jiného. Jestliže stát – a zvolení zástupci – nepoužívají svého práva prosazovat zákony pouze s ohledem na tento obecný cíl – jímž je ochrana života, svobody a majetku občanů – a jestliže stát a držitelé moci ztratí důvěru občanů, pak mají občane právo se vzbouřit a odmítnout autoritu, která svých pravomocí zneužila.

Podle představ Locka však není základní podmínkou legitimní vlády nebo vlády na základě konsensu to, že existují regulérní, pravidelně se opakující volby do zákonodárného shromáždění (Held, 1987: 54). Stejně tak není zcela jasné, kdy dochází k situaci zneužití a kdy je tudíž vzpoura legitimní. Za „Slavné revoluce“ v letech 1688–89 došlo podle Locka zcela jasně k takovéto situaci, ale zůstává samozřejmě otevřená otázka, nejde-li o čistou politickou interpretaci. Kdo jsou ti, kdo o tom rozhodují? Vítězové konfliktu? Je moc a právo totéž?

3) Vláda většiny

Když se přijímají zákony, to znamená obecná pravidla, která mají občane respektovat, je třeba aplikovat princip většiny. Má-li velký počet jedinců učinit společně rozhodnutí, bylo by samozřejmě nejlepší, kdyby všichni mohli prodiskutovat problém mezi sebou a dospět k naprosté shodě v otázce práv a povinností, která ten který zákon obnáší, nebo jak tento zákon změnit, pokud nastaly nové okolnosti či nové podmínky. Není-li tento úplný souhlas možný, Locke tvrdí, že musí být dán průchod názoru většiny. Říká, že je to naprosto přirozené, protože těleso se vždy pohybuje tím směrem, kterým ho tlačí větší síly – srovnej zákony mechaniky. To ovšem samozřejmě nastoluje otázku, kdo je nejsilnější a zdali všichni občané váží stejně – tedy otázku volebního práva.

4) Dělbá moci

Moc výkonná musí být permanentní, stejně jako moc federativní, a Locke si představuje, že tato moc je ponechána králi – konstitučnímu králi – zatímco moc zákonodárná musí být dočasná a mnohem krátkodobější. Ti, kdo vytvářejí obecné zákony společnosti, musí také podle nich žít, nesmějí tvořit privilegovanou elitu oddělenou od zbytku populace. Podle Locka je důležité, aby obě funkce moci nebyly v rukou stejných osob nebo institucí, aby moc nebyla koncentrována v ruku absolutistické nebo autokratické osoby nebo instituce. Legislativní moc je nadřazena moci exekutivní a federativní (Sabine, 1963: 538) a občané, kteří volí parlament, mohou pozměnit jeho složení, pokud ho již déle nechťejí podporovat.

Locke však nevypracoval nějakou konkrétní teorii dělby moci ani teorii

rovnováhy moci. Čtyři funkce moci: (1) exekutivní; (2) soudní; (3) federativní; (4) zákonodárná, od sebe nejsou jasně odlišeny a jejich vztah k oněm třem instancím (1) král; (2) parlament; (3) lid, není jasně specifikován. Obecně lze říci, že králi byly přiznány první tři zmíněné funkce a parlamentu ta poslední, ale zákonodárná moc může rušit výkonnou moc a role lidu jako vládce v poslední instanci není přesně specifikována. Celá teorie opět vznáší otázku, kdo jsou vlastně „občané“.

5) Volební právo (srovnej Robert A. Dahl: „demos“)

Locke nebyl jednoznačným stoupencem poskytnutí volebního práva všem dospělým občanům (Holden, 1974: 67, srovnej Seliger, 1968: 285, Held, 1987: 54): „Locke by zcela určitě neustoupil od volebního práva založeného na majetku ve vlastnictví dospělých mužů“ (Held, 1987: 54, viz Plamenatz, 1963: 231 a 251–252; Dunn, 1969: kapitola 10). Volební právo mělo být určeno společenskou smlouvou, na jejímž základě by byl vytvořen typ vládního zřízení nebo politického režimu při vzniku občanské společnosti, přičemž mohlo docházet ke změnám při modifikaci této smlouvy (Parry, 1978: 126). Podle Locka mělo být volební právo závislé na majetkovém censu – a soukromé vlastnictví půdy bylo v jeho době nejdůležitějším základem pro placení daní. Ale i občané bez hlasovacího práva byli podle Locka zastoupeni (srovnej pozdější Burkeho pojem „skutečného zastoupení“), o jejich zájmy se též dbalo, protože zvolení zástupci měli jako povinnost brát v úvahu zájmy celého národa a museli sledovat společné blaho (Holden, 1974: 67, srovnej 32 a Parry, 1978: 126).

Locke jasně nevysvětluje ani neospravedlňuje tato omezení volebního práva. Ale je možné si představit řadu důvodů (srovnej Parry, 1978: 126–127).

Občané bez přímého hlasovacího práva měli jakousi formu přímého vlivu, protože – stejně jako ti, kdo hlasovací právo vlastnili – měli právo revoltovat proti despotickému vládci. V tomto poměrně vágním smyslu lze říci, že Locke přece jen podporoval zásadu lidové svrchovanosti (Holden, 1974: 67; Held, 1987: 53).

Je však třeba mít na paměti, že Locke se nevyjadřuje zcela jasně k těmto základním koncepcím a argumentům, které jsou tak důležité pro vztah mezi liberalismem a demokracií – tj. termínům jako je „společenská smlouva“, „dohoda“, „důvěra“, „souhlas“ apod. Existují totiž zcela rozdílné interpretace Lockovy politické teorie a zvláště pak jeho názorů na volební právo. Někteří autoři tvrdí, že Locke byl mnohem větší demokrat, než jak jsme ho zde popsali (Kendall, 1941), a že ve skutečnosti podporoval všeobecné volební právo mužů (Ashcraft, 1986 a 1987 – srovnej Holden, 1988: 54–55 a 110, poznámka 5).¹⁾

6. Shrnutí

Význam Locka pro vztah k liberalismu a demokracii lze shrnout do tří bodů

(1) Pro demokracii je v teorii Johna Locka a raných liberálů důležitější jejich názor na konsensus a vládu většiny než jejich názor na volební právo a účast občanů na politickém životě. Nebereme-li v úvahu opravdu extrémní situace, kdy držitelé moci zneužívají důvěry občanů – a v tom případě se mohou občané vzbouřit – obyčejní lidé nemají žádný podíl na procesu rozhodování. Locke například nspecifikoval žádné ústavní prostředky, v nichž by bylo zakotveno právo na vzpouru (Holden, 1988: 54–55). Nezabýval se ani řadou politických institucí, které se později staly ústředními institucemi demokratického procesu a životně důležitými složkami demokratického parlamentního systému, jako jsou např. pravidelné volby, soupeření mezi různými politickými stranami, zaručení politických svobod bez ohledu na společenskou třídu, pohlaví, barvu pleti a náboženské vyznání (Held, 1987: 54).

(2) Liberální nebo „liberalistické“ prvky jeho teorie jsou:

- individuální práva občana
- potřeba (psané) ústavy, regulující autoritu státu a zaručující přirozená práva občanů (na život, svobodu a majetek)
- zásada dělby moci
- omezená úloha státu

(3) Je docela dobře možné držet se těchto liberalistických prvků, aniž by se nutně musely kombinovat s demokracií – což učinil Montesquieu ve Francii v době osvícenství v 18. století a Madison v Americe asi sto let po Lockovi. Na druhé straně je také možné rozvinout demokratické prvky, aniž by se kombinovaly s liberalismem – což učinil Rousseau a což vedlo k položení základů totalitního vývoje „demokracie“ v době Francouzské revoluce a později za sovětského režimu.

Liberalismus bez demokracie v sobě obsahuje potenciál pro vznik privilegií a společenské nespravedlnosti, kdežto demokracie bez liberalismu v sobě zahrnuje potenciál pro vznik totalitního despotismu.

7. Montesquieu (1689–1755)

Montesquieu byl jednou z vůdčích postav francouzského osvícenství 18. století.

V době před osvícenstvím byly všechny odpovědi na problémy politické

filosofie k nalezení v bibli, zvláště pak ve Starém zákoně s jeho podáním pádu člověka. Člověk je zrozen v hříchu, svou podstatou je špatný, a proto potřebuje přesná pravidla svého společenského života. Štěstí nelze nalézt na zemi, ale až po smrti v nebi. V otázce politické autority dávala tato teorie monarchovi absolutní božské právo, které bylo možno vystopovat až k původnímu Božímu aktu propůjčení světa Adamovi. Bůh stvořil Adama jako vládce tohoto světa, s absolutní mocí nad zemí a všemi jejími tvory i nad ostatními lidmi. Adam pak předal moc svým potomkům. Všichni současní králové a královny tudíž získali od Adama Bohem dané právo absolutní vlády (Wolff, 1991: 25), tedy „absolutní monarchii z boží milosti“.

John Locke argumentoval proti tomuto způsobu uvažování ve svém „First Treatise of Government“ (Prvním pojednání o vládě) (proti Filmerovi). Tento druh dogmatismu uvedly v pochybnost také expedice, jež objevovaly nové světy, odkud se pak šířily informace o jiných kulturách než je židovsko-helénsko-rímská kultura Evropy, stejně tak jako později nové vědecké objevy (především Newton, 1642–1727).

Podle Montesquieua je člověk sobecký a vztah mezi lidmi nemůže být pod nadvládou rozmarů a nápadů jednotlivců. Montesquieu nevěřil na nějaké všeobecné řešení konfliktu mezi mocí a právem. Různé formy jsou vhodnější či méně vhodné podle různých podmínek a valná část jeho hlavního díla „L'Esprit des Loix“ (O duchu zákonů, 1748) je věnována zkoumání toho, jak mohou faktory, jako jsou podnebí, půda, kultura, obchod, náboženství apod., ovlivňovat vývoj politických institucí. Byl to vlastně první velký příspěvek k vědnímu oboru politická sociologie.

Montesquieu však nebyl pouze empirik. Zabýval se také normativní teorií, zvláště pak otázkou, jak lze bránit lidskou svobodu.

Montesquieu na základě srovnávací analýzy liberální britské formy vlády a absolutistické francouzské vlády vytvořil svou teorii o přiměřené formě vlády – neboli liberálního konstitučního systému – tím, že propracoval teorii rozdělení moci, která se u Johna Locka nacházela teprve v zárodečném stádiu.

Výkonná funkce má být jasně oddělena od soudní a spojena s funkcí federativní, jež se zabývá nejen vnější, ale i vnitřní bezpečností. Soudní moc má být mnohem nezávislejší a udělena autonomním soudům.

Montesquieu obhajuje nejen funkční oddělení zákonodárné, výkonné a soudní pravomoci, ale i oddělení personální: všechny tři funkce by neměla vykonávat stejná osoba.

Výkon těchto tří funkcí musí být opravdu rozdělen a oddělen a zákonodárná moc má být na stejné úrovni jako moc výkonná. Konkrétně by to ve Francii znamenalo zřízení zákonodárného shromáždění, pokud možno

se dvěma komorami, z nich by jedna reprezentovala aristokracii a druhá buržoazii. Pravomoci tohoto zákonodárného shromáždění by samozřejmě musely být odňaty králi.

Zde si povšimněme, že tento druh argumentace nejen obsahuje politickou nebo konstituční teorii o funkční a instituční dělbě moci, ale i širší společenskou teorii. Různé síly ve společnosti – společenské třídy, chcete-li – by měly být zastoupeny a účastnit se na vládě svým konkrétním způsobem a konkrétními institucemi. Tato linie argumentace má jasné podobnosti s republikánskou tradicí v otázce smíšené nebo rovnovážné vlády – srovnej Aristotelés a Machiavelli.

Teorie oddělení pravomocí, tak jak ji vypracoval Montesquieu, měla jasné nedemokratické důsledky. Tato teorie je vypracována především proto, aby bylo možné kontrolovat moc. Úplná svrchovanost politických orgánů nebo institucí měla být zrušena, pravomoci zvolených zástupců měly být pod kontrolou, a především, aristokracii měl být dán minimálně stejný vliv jako lidu a buržoazii.

Madison a otcové-zakladatelé americké ústavy byli koncem 18. století silně ovlivněni Montesquieuem (a římskou republikou) především právě díky této výhradě vůči demokracii. A podobný strach z nekontrolované demokracie je vedl k dalšímu rozpracování teorie a praxe oddělení a rozdělení moci (Neumann, 1949: lx).

Montesquieu měl velmi důležitý vliv nejen na Ameriku, ale také na vývoj konstituční teorie v Evropě, tj. na doktriny a formy politické praxe, která se snažila spíše omezit moc státu, než ji použít pro sociální účely. Kombinace konstituční doktriny – republikánství nebo politický liberalismus, pokud se do toho zahrnují i práva jednotlivců – s ekonomickým liberalismem, jako byli např. fyziokraté ve Francii nebo Adam Smith v Británii, vedla k této koncepci role a struktury státu (Neumann, 1949: lxii–lxiii):

- stát by měl do společenského života zasahovat co možná nejméně, a to pouze v naprosto nutné míře
- všechny nutné společenské změny lze provádět pouze prostřednictvím legislativy
- legislativa znamená uzákonění zažitých abstraktních a obecných pravidel
- legislativa je monopolem zákonodárného orgánu
- administrativa není prostředníkem společenské změny, není ničím jiným než konkretizací obecných pravidel, tj. jejich aplikací na konkrétní případy
- funkce soudnictví je logická, soudce je pouze mluvčím zákona

Obecně lze říci, že tyto doktríny se pokoušely transformovat politickou moc na soudní nebo právní vztahy, neboli jinak řečeno, snažily se zavést vládu zákona – „právní stát“. Na druhé straně Montesquieu neměl skoro žádný vliv na vývoj demokratických doktrín (Neumann, 1949: xi).

Vhodné příklady systémů kombinujících oddělení moci bez parlamentarismu (tj. parlamentní kontrola při vytváření vlády a nepřímá kontrola lidu při vytváření vlády) jsou tyto:

- francouzská ústava z roku 1791
- francouzská ústava z roku 1795 (direktorium)
- francouzská a belgická ústava z roku 1830
- ústavy z roku 1848 v řadě zemí, např. dánská z roku 1849
- a v neposlední řadě americká ústava z roku 1789

8. Americká ústava

Amerika konce 18. století je zářným příkladem politického liberalismu bez demokracie) a zvláště tak zavedení doktríny oddělení pravomocí bez demokracie.

Historické pozadí tohoto případu je toto:

- Deklarace nezávislosti v roce 1776. Poté, co se kolonie prohlásily za nezávislé na Britské koruně, vytvořily konfederaci.
- Federální ústava z roku 1789.
- Prvních deset doplňků k ústavě v roce 1791.

Abychom pochopili americkou ústavu z roku 1789, musíme se podívat na diskusi o republikánství a parlamentarismu mezi federalisty a anti-federalisty v Americe v druhé polovině osmdesátých let 18. století (Kramnick, 1987: 40–54).

Diskuse se odehrála v letech 1787–88 v ústavodárném shromáždění ve Filadelfii při návrhu nové federální ústavy, která by nahradila konfederaci z roku 1776. Tato diskuse zahrnovala několik témat, jako byla centralizace oproti pravomocem jednotlivých států, parlamentní systém proti přímé vládě, smíšený systém oproti zákonodárné nadřazenosti.

Hlavní body diskuse mezi federalisty a antifederalisty lze ilustrovat na obr. 3.2.

Obr. 3.2.

	Federalisté	Antifederalisté
Ideální forma vlády	republika	demokracie
Rozhodování	zástupné	přímá účast
Zastoupení	hodnota sama o sobě	praktická nutnost
Velikost národa	velká	malá
Velikost zastup. orgánů	malá	velká
Funkce zastupitelstva	filtr	zrcadlo
Volby	zřídka 4-6 let	často každý rok
Role zastupitelstva	volný mandát	delegát

James Madison (1751–1836) byl výtečný reprezentant nedemokratického liberalismu a jedna z vůdčích postav ústavodárného shromáždění ve Filadelfii v letech 1787–88 a argumentoval z federalistického stanoviska.

Ve „Federalistických listech“ rozlišuje Madison mezi „republikou“ a „demokracií“. V listě 39 definuje republiku jako „vládu, která přímo či nepřímo dovozuje veškerou svou moc od velkého množství lidí a je spravována osobami ve funkcích na omezenou dobu, protože jim to přináší potěšení nebo protože jsou dobrých mravů“. V listě 10 byl ještě konkrétnější. Republika je „vláda, jejímž programem je zastoupení v parlamentě“. Čistá demokracie je na druhé straně „společnost, která se skládá z malého počtu občanů, kteří se sejdou a vykonávají vládu osobně“. Hlavním charakteristickým rysem republiky ve vztahu k demokracii je (1) převedení pravomocí vládnout na malý počet občanů zvolených ostatními; (2) více občanů a větší zeměpisná rozloha, na níž lze republiku vytvořit (srovnej Kramnick, 1987: 40).

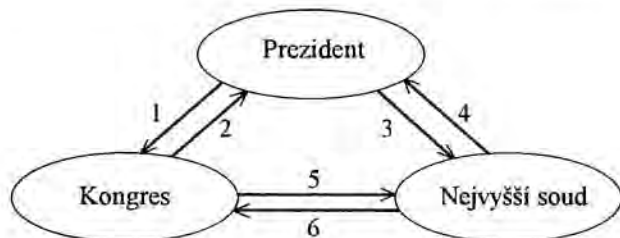
Podle Madisonova názoru bylo federalistické zřízení z roku 1789 republikou tím, že bylo založeno na volených institucích – na rozdíl od demokracie s přímou účastí – a tím, že zahrnovalo směsici různých ústavních zásad. Nejedemokratičtější prvkem bylo volení zástupců do sněmovny re-

prezentantů na dobu dvou let a na základě širokého volebního práva. Volby do senátu byly aristokratičtější, protože senátoři byli jmenováni zákonodárnými orgány států – nepřímé volby ve vztahu k voličům – a na dobu šesti let. Nepřímá volba prezidenta na dobu čtyř let a jmenování nejvyššího soudu na zbytek života pak vytvářely jasné aristokratické prvky. Prezident měl relativně silnou pozici, ve které by bylo možné spatřovat monarchistický element – formu „voleného krále“.

Za účelem rozšíření společného blaha a kontroly zájmů skupin – nebo tříd – stranil Madison v americké federální ústavě systému kontrol a rovnováhy, ve kterém jsou instituce voleny různými voliči na různé dlouhou dobu a s různými pravomocemi. Pravomocce byly nejen rozděleny mezi různé instituce, ale byly také kontrolovány jinými institucemi (viz obr. 3.3). Členové amerického zákonodárského shromáždění z roku 1787 tak dále rozpracovali myšlenky Johna Locka a Montesquieua, a to za účelem chránit svobodu jednotlivých občanů proti svévolnému státu – ať je demokratický nebo despotický. Komplikovaný systém kontrol a vyvažování způsobil, že bylo obtížné vytvořit vládu a skoro nemožné, aby se většina lidu prosadila. Doktrína rozdělení pravomocí není v americké ústavě demokratická ani svou podstatou ani ve své aplikaci. Je to vědomá kontrola nebo omezení práva lidu na sebeurčení.

Konečně si je třeba uvědomit, že všeobecné volební právo nemělo v ústavě místo – Madison všeobecné volební právo nepodporoval – protože tento problém byl ponechán v kompetenci států. Členové zákonodárského shromáždění ve Filadelfii – otcové-zakladatelé – si byli natolik jisti tím, že vytvořili bezpečný systém, že dokonce „zapomněli“ zahrnout návrh zákona o právech jednotlivce, čímž však dokázali, že jsou spíše republikány než liberály. Listinu práv jednotlivce požadovalo několik států dříve, než přijmou novou ústavu – proto byla práva jednotlivce zaručena prvními deseti doplňky k ústavě v roce 1791.

Obr. 3.3. Systém kontroly a rovnováhy v americké federální ústavě

1. Prezidentské veto.
2. Kongres ruší prezidentské veto dvoutřetinovou většinou v obou sněmovnách.
Kontrola financí.
Prezidentova jmenování musí být potvrzena většinou v senátě.
Ratifikace zahraničních smluv senátem dvoutřetinovou většinou.
Impeachment – obvinění prezidenta ze zneužití úřední moci.
3. Jmenování federálních soudců.
4. Soudní přezkoumání vládních rozhodnutí.
5. Kontrola jmenovaných soudců.
6. Soudní přezkoumání zákonů.

Poznámka

1. „Locke ve skutečnosti výslovně uznává možnost demokracie jako legitimní formy vlády. Dobrá charakteristika nejednoznačnosti Lockovy filosofie ve vztahu k demokracii pochází od Seligera: „Locke nebyl příznivě nakloněn permanentnímu nastolení demokracie. Ale to, že ji uznal jako legitimní a funkční formu vlády, mu umožnilo obhajovat právo na vzpouru“ (Seligier, 1968). Argument, že Lockova politická teorie je jednoznačně demokratická, viz Kendall (1941)“ (Holden, 1988: 110, poznámka 5).

PŘEDNÁŠKA 4.

Nové definování klasické demokracie

V předchozí přednášce jsme se zabývali tématem politického liberalismu bez demokracie, zvláště pak tím, že liberálové mají individualistický pohled na společnost. Společnost nazírají tak, že je stvořena za účelem chránit zájmy jednotlivců. To znamená, že stát je ve své činnosti omezen jak v oblasti cílů, jež může prosazovat, tj. rozsahem vlády, tak v oblasti způsobu, jakým jsou přijímána rozhodnutí, tj. pravidly hry. Omezení činnosti státu jde ruku v ruce s ekonomickým liberalismem (volný trh a soukromé vlastnictví); pravidla hry jdou ruku v ruce s politickým liberalismem (vláda zákona a ochrana základních lidských práv) a republikánstvím (parlamentarismus a smíšený vládní systém).

V této přednášce se budeme věnovat spíše opačné kombinaci: nikoli liberalismu bez demokracie, ale demokracii bez liberalismu. Hlavním představitel této teorie je Jean-Jacques Rousseau.

1. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

Rousseau žil ve druhé polovině 18. století a reprezentuje do jisté míry kritický postoj k optimistické víře osvícenství v pokrok a v budoucnost. Obrací se proti víře intelektuální elity, že je možné prostřednictvím rozumu a analýzy vybudovat dokonalou společnost. Místo toho se snaží nově formulovat klasickou demokratickou teorii, která by měla svůj základ v lidu a jeho přímé účasti na politickém procesu.

Rousseau se snaží nejen nově formulovat klasickou teorii, ale snaží se i posílit její slabá místa. Je kritický ke klasické představě demokracie – kterou představuje aténskou demokracii – protože nebyla schopna jasně rozlišit mezi zákonodárnou a výkonnou mocí, a tvrdí, že lid nejen může, ale i musí, formulovat zákony a provádět je. Podle Rousseaua to jinak vede k nestabilitě, vnitřním svárům a neschopnosti učinit rozhodnutí (Held, 1987: 74).

Ve spise „O společenské smlouvě“ (1762) Rousseau definuje demokracii jako přímou lidskou účast na zákonodárné i výkonné moci. Taková kombinace směřuje k neustálé, neustálé. „Kdyby existoval národ bohů, pak by si

vládl demokraticky“ (Rousseau, 1762: 14). Přesto tvrdí, že se lid musí přímo účastnit na zákonodárné moci – při formulaci obecných pravidel – a na-prosto odmítá jakoukoli formu zastoupení v této zákonodárné funkci. Nicméně podle jeho názoru není nic špatného na volbě nejlepších – nejkvalifikovanějších – k tomu, aby spravovali a prováděli zákony, tj. aplikovali obecná pravidla na konkrétní případy.

Jistým způsobem lze říci, že Rousseau chtěl oživit klasickou demokratickou formu vlády tím, že by ji učinil realističtější, i když se sám považoval za pokračovatele republikánské tradice a byl inspirován spíše Římem než Aténami.

Je tedy důležité pochopit, že u Rousseaua je demokracie chápána dvěma způsoby (Cranston, 1968: 30): jeden se týká demokracie a identifikuje ji s právem a s lidovou samospravou a druhý se zabývá, kde by lid měl nejen zákonodárnou, ale i výkonnou moc – zákony by nejen vytvářel, ale i prováděl (Rousseau, 1762: 112–114).

Hlavním bodem jeho nejdůležitějšího díla o politice, „O společenské smlouvě“, je toto: „Jestli může existovat v politické společnosti legitimní a bezpečný princip vlády, pak je to brát lidi takové, jací jsou, a zákony takové, jaké by mohly být“ (Rousseau, 1762: 14) – to znamená formulovat morální teorii nebo normativní teorii (Cranston, 1968: 27). Konkrétněji jde o normativní teorii toho, jak by za daných podmínek mohly být společnost a vládní forma co nejlépe organizovány a staly se tak legitimnějšími při kombinaci užitečnosti (zájmy) se spravedlností (právo).

Řečeno jinými slovy, Rousseauova otázka zněla: jak by bylo možné překonat nerovnost, pokud není možný návrat k prostému životu v harmonii s přírodou, pokud je společenský život nevyhnutelný a pokud se navíc stal podmínkou dalšího rozvoje lidských kvalit (Rousseau, 1762: 64–65). I když Rousseau sympatizoval s prostým životem v harmonii s přírodou, uznával, že... Klíčová slova pro společnost ve vztahu s přírodou jsou:

povinnost	instinkt
práva	tužby
občanská svoboda	přirozená svoboda
bezpečnost	moc
vlastnická práva	vlastnictví

Obecně Rousseau chápal společnost jako nutnou podmínku pro rozvoj lidských kvalit, ale zcela určitě nikoli jako podmínku dostačující – existuje

v ní stabilní a silná tendence k úpadku, degeneraci a špatné vládě (srovnej Held, 1987: 74 a Cranston, 1968: 27).

Hlavní myšlenkou Rousseauových prací bylo, že společnost se stala, jakmile se ustavila, nespravedlivou a zkaženou. Bylo tedy nutno, aby ve své argumentaci dokázal

- jak společnost zkažila přírodního člověka
- jak by bylo možné vytvořit dobrou společnost, která by člověka spíše povznesla než ho degradovala (Germino, 1972: 180).

Celkově je podle mého názoru rozumnější charakterizovat Rousseaua jako demokrata než jako liberála. Nebyl zastáncem ani politického ani ekonomického liberalismu, ale trval na přímé účasti lidu při formulaci legislativních rozhodnutí.

2. Společenská smlouva

Ve svém pojednání na téma, jestli pokrok ve vědě a umění přispívá k očištění morálky (Rozprava o vědách a umění, 1749) pro Akademii v Dijonu popsal Rousseau člověka jako v základě od přirozenosti dobrého, který se narodil jako svobodný a čistý, ale civilizace ho zkažila. Zlo je třeba vysvětlit společností: sociální nerovnost, nerovnoprávnost, degenerace morálky a obecný úpadek společnosti. Tato analýza a její závěry byly samozřejmě v ostrém kontrastu k víře v pokrok, která tehdy převládala mezi osvícenskými filozofy. Konkrétněji řečeno, byla v některých bodech naprosto odlišná od názoru Johna Locka:

- žádné vrozené názory (podobně jako Locke)
- žádný vrozený rozum (na rozdíl od Locka)
- žádná přirozená práva (na rozdíl od Locka)
- hlavní argumentace: jedinci se musí stát občany, členy občanského a lidského společenství, a teprve potom se mohou stát pravými lidskými bytostmi (na rozdíl od Locka). Interakce mezi druhy vytváří rozum, morálku a právo.

Ve své Rozpravě o přírodě nešťastlivců (1754) Rousseau popisuje, proč narůstající interakce, dělba práce, třídní rozdělení a vlastnická práva vedou k úpadku a morálnímu rozkladu (Larsen, 1987: 23–26). Rozlišuje mezi „původním stavem“ a postupným přechodem přes stav přirozený do stavu společenského řadou fází (tři nebo šesti):

(1) Lidé v původním stavu nebyli skutečně tím, co chápeme pod pojmem „lidské bytosti“. Urozený divoch neměl rozum, jazyk, vědomí (zákonů) –

bylo to líné zvíře žijící ze svých impulsů a instinktů. Ušlechtilí divoši žili zcela nezávisle v přímém vztahu s přírodou, osaměle, bez jakékoli touhy škodit svým druhům. Naopak je trápilo, viděli-li utrpení jiných. Potrava bylo dostatek – každý si mohl vzít z přebytků přírody tolik, kolik potřeboval – např. ovoce – pokud měl hlad. Byl to stav sběračů a lovců. Když se náhodou setkal s jinými jedinci svého druhu – a když náhodou mělo dojít ke konfrontaci – zvažoval výhody a nevýhody a raději se obvykle spasil útekem, než by bojoval na život a na smrt. Divoši se měli rádi, neexistovalo sebeprosazování, boj pro samotný boj. Jistým způsobem můžeme říci, že tento stav byl ještě starší než přirozený stav popsany Thomasem Hobbesem jako válka všech proti všem.

Tento šťastný, harmonický a archetypální stav se skládal ze dvou fází:

- (a) původní stav „lidského“ života;
- (b) přirozený stav s narůstajícími interakcemi a jistými vzájemnými ohledy.

(2) Tento šťastný, nevědomý a bezstarostný čas však nemohl trvat věčně. Růst populace vedl k čím dál častější interakci a přirozená hojnost byla postupně nahrazena nouzí a nedostatkem. To vytvořilo základ vzniku konfliktu mezi jedinci a skupinami (rodinami, kmeny). Nouze a nedostatek vedly k potřebě pracovat a následně se vyvinuly různé druhy práce, které maximálně možným způsobem využívaly přírody: zemědělství, hornictví, řemesla, atd. Jako výsledek tohoto vývoje se objevily organizovanější formy společenského života, nejen rodiny a kmeny, ale i větší společenství – a začaly se vznášet a uznávat požadavky na vlastnictví věcí; viz první důležité tvrzení: „Toto je moje!“

Vznikla nerovnost a došlo k redukci svobody. Snížila se nechuť vidět utrpení jiných, zatímco egoismus, pýcha a sebeprosazování se rozvíjely společně s pocity jako závist, nenávisť, strach – zkrátka druh války všech proti všem (jak to popisuje Hobbes). Pro tuto situaci však Rousseau nepoužil termín „přirozený stav“ (jako Hobbes), ale spíše rodící se společnost. Rousseau rozlišuje dvě fáze: (a) vznik společnosti; (b) válka každého s každým se postupně stává nesnesitelnou.

(3) Společenská smlouva. S tím jak se tato válka každého s každým rozšiřuje, objevuje se mezi jedinci potřeba změny. Smlouvou se společnost legalizuje a je dohodnut jistý druh režimu neboli vládní formy. Vidíme pak rozvoj tradičních změn s tím, jak se volená vláda postupně stává dědičnou a zvrhává se v despotismus – což jsou znaky úpadku a degenerace. Dvě fáze jsou: a) vznik vlády; b) stav popisovaný v Rousseauově knize „O společenské smlouvě“.

Otázkou zůstává, jestli vůbec a jak je možné vytvořit legitimnější a bez-

pečnější princip vlády státu (Cranston, 1968: 27) a konkrétněji, jak lze za daných podmínek zorganizovat společnost a stát „lidi, jací jsou, a zákonů, jaké by mohly být“ (Rousseau, 1762: 49), co možná nejlépe, aby se tak staly legitímními, tj. kombinovaly užitečnost se spravedlností.

3. Svrchovanost lidu

Podle teorie Johna Locka se lidé při vzniku společnosti vzdali své svrchovanosti. Také se vzdali svého práva vzít zákon do svých rukou, svého práva na svépomoc, a odevzdali ho vládním institucím. Právo vyslovit a upravit – formulovat – zákony bylo převedeno na stát a jeho zvolené zástupce a právo uplatňovat – provádět – zákony bylo převedeno na stálou státní instituci, krále. Rousseau tuto teorii ostře odmítal. Neuznával, že by svrchovanost lidu a občanů mohla být převedena na kohokoli jiného. Jakýkoli druh převedení pravomocí by nutně vedl ke ztrátě svobody, protože někteří jedinci by byli podřízeni vůli jiných. Podle Rousseauovy koncepce je svrchovanost lidu neporusitelná a nelze ji zastupovat (Held, 1987: 75).

V ideální společnosti nedochází podle Rousseaua při jejím vytváření a při podpisu společenské smlouvy k odevzdání práv jednotlivců komukoli jinému, ale jednotlivci předávají svá práva společnosti, již jsou sami členové. Každý jednotlivec se vzdá svého individuálního práva vzít zákon do svých rukou za předpokladu, že tak učiní i ostatní, a toto právo je pak předáno společnosti jako takové – obecné vůli celého společenství.

4. Obecná vůle

Obecná vůle se týká pouze obecných problémů, tedy všeobecných pravidel, nikoli rozhodování v jednotlivých případech. V této souvislosti je samozřejmě důležitou otázkou, nakolik musí být problém obecný, aby splňoval podmínky stát se předmětem „obecné vůle“.

Pro Rousseaua je hlavním bodem to, že obecná vůle není jednoduše jen vůlí všech (Held, 1987: 76), ale je vyjádřena tehdy, jsou-li formulovány a diskutovány všeobecné koncepce společného blaha, národního zájmu. Obecná vůle není pouhým společným jmenovatelem nebo prostým průměrem mnoha vyslovených zájmů. Ideální by bylo, kdyby se různé koncepce obecné vůle tvořily nezávisle, bez ohledu na skupinové nebo stranické zájmy (Rousseau, 1762: 73). U Rousseaua alespoň není místo pro politické instituce vyjadřující takoveto skupinové nebo stranické zájmy – žádné poli-

tické strany, či úzce zaměřená uskupení – protože ideálem je, aby se každý jednotlivý občan rozhodoval podle svého názoru.

Podle Rousseaua se obecná vůle tvoří tak, že se každý jednotlivec ptá sám za sebe, jaký užitek bude mít z daného rozhodnutí celé společenství. Tato hlediska jsou formulována, porovnávána a diskutována přímo na shromážděních občanů. Nelze-li dojít k úplné shodě, pak o výkladu znění obecné vůle musí rozhodnout většina.

Řečeno jinak: některá zdůvodnění jsou přijata, jiná nikoli. V této souvislosti musíme mít na paměti Rousseauovy podmínky vytváření obecné vůle:

- všichni občané musí být dokonale informováni o diskutované záležitosti
- občané nesmějí tvořit skupinky nebo frakce
- společnost je poměrně malá a jednoduchá
- alespoň do jisté míry je tento typ společenství charakterizován určitou sociální a hospodářskou rovnoprávností – každý vlastní výrobní prostředky, není to tedy společnost námezdních dělníků a zaměstnavatelů: „Nikdo není tak chudý, aby se musel prodávat, a nikdo není tak bohatý, aby si mohl dovolit kupovat druhé“.

Rousseau připouští, že při vytváření společnosti může být zapotřebí „zákonodárce“ – nezávislé a zkušené osoby, která by lid vedla – ale lid si udržuje svou svrchovanost, protože základním problémem zůstává „jak být ovládaným a zároveň svobodným“. Svoboda není podle Rousseaua podřízena vůli žádného jednotlivce (Cranston, 1968: 30, srovnej 29: „Kdo jiný je svobodný než ten, kdo si vládne sám?“).

Obecná vůle je svou definicí výrazem obecného blaha – kdyby tomu tak nebylo, nebylo by svobody. Na tomto místě by mohla být vnesena kritická otázka, zda je za daných okolností realistické mluvit o společných, vlastně málem objektivních zájmech. Musíme mít na paměti výchozí podmínky. Co se stane, dostaneme-li se z menší společnosti do větší, z homogenní společnosti do heterogennější? Můžeme ještě pořád mluvit o společných zájmech, když je obtížné, ne-li nemožné, předložit je veřejné diskusi následující otázky:

- národní nezávislost?
- národní obrana?
- životní prostředí?
- veřejný majetek obecně?!

Pokud jde o organizaci politického režimu, rozeznává Rousseau dvě formy rozhodování:

(1) Vytvoření společnosti na základě obecné vůle a vytvoření politického režimu na základě této obecné vůle. Tato rozhodnutí vyžadují jednomyslnost. Jednomyslnými rozhodnutími lze také vládní formu později měnit.

(2) Jakmile je však o formě režimu jednou rozhodnuto, pak se ministři mohou volit na základě prosté většiny – v aristokracii – a tito ministři pak provádějí zákony. Totéž se týká volby krále v monarchii.

5. Politická a hospodářská rovnoprávnost

Rousseau zastával tzv. holistický názor na společnost – na rozdíl od individualistického nebo atomistického. Společenství tvoří lid a mezi státem a společností není rozdíl. Vládcí a ovládaní jsou stejní lidé. Lid, politický orgán, který je základem státu, tj. aktivní občané, kteří vytvářejí zákony, jsou ti sami jako pasivní poddaní, kteří jsou nuceni se těmi zákony řídit. Máme pouze různé role pro tytéž lidské bytosti a v tomto smyslu můžeme hovořit o lidové sebevládě a svrchovanosti. Je to samotný lid, kdo činí nejdůležitější a určující rozhodnutí pro celou společnost.

Lidé se nemusí obracet na vládu, aby jim splnila jejich požadavky. Lid sám – mezi sebou – se rozhodne a přijme politická rozhodnutí. Suverenita lidu je absolutní a bez hranic – i když asi není bezmezná: je například omezoována Bohem, přírodními zákony a ctí (Cranston, 1968: 38). V zásadě může obecná vůle určovat chod všeho, což je v rozporu s liberalistickou koncepcí, podle níž byl stát utvořen za určitým účelem a v důsledku toho existují meze rozsahu jeho pravomocí při rozhodování.

Podle Rousseaua nemůže být zákonodárná moc delegována, moc nelze dělit, aby tím nebyli občané zbaveni svrchovanosti, neexistuje žádná ochrana menšin a neexistují nezczizitelná individuální práva. Občané nemají například ani právo na život, trest smrti je legitimní, protože podle Rousseaua je život jenom podmíněný dar od státu. Stejně tak soukromé vlastnictví může být regulováno podle potřeb celého společenství. Všechno toto je samozřejmě v rozporu s liberalistickou koncepcí Locka a Montesquieua (Holden, 1988: 77–80).

Rousseau obecně více zdůrazňuje povinnosti občana než jeho práva – srovnej základní demokratický princip podle Montesquieua, jímž je ctnost (naproti tomu čest v monarchiích, umírněnost v aristokraciích a strach v despotismu).

Hospodářská rovnoprávnost je podle Rousseaua předpokladem politické rovnoprávnosti a svobody. Není to společnost založená na námezdní práci. Rousseau měl zcela určitě na mysli společnost sedláků a řemeslníků, kde každý vlastní výrobní prostředky. Taková by byla ideální společnost – bez třídních konfliktů, bez třídních rozporů, protože každý člověk, každý svobodný muž, by vlastnil svoje výrobní prostředky nebo by měl poměrně vel-

kou nadějí, že se tak stane. Vlastnické právo je svaté individuální právo, které by měl mít každý, tj. jde o společnost jediné třídy (Macpherson, 1977: 16–17).

Základní sociální a ekonomická rovnost je důležitým předpokladem vytvoření obecné vůle. Čím jsou sociální a ekonomické rozdíly uvnitř společnosti větší, tím větší je riziko vzniku silných a neslučitelných skupinových zájmů, které vedou k tomu, že obecnou vůli vytvořit nelze (Macpherson, 1977: 17).

Individuální svoboda – to znamená nebyt podroben vůli jiného jedince – a rovnost jsou podle Rousseaua navzájem provázány. Svoboda bez rovnosti nemůže existovat:

„Když pátráme po tom, kde přesně leží největší možné blaho, které by mělo být cílem každého právního systému, zjišťujeme, že se redukuje na dva hlavní cíle, svobodu a rovnost: svobodu proto, že jakákoliv osobní závislost znamená, že příliš mnoho moci je odňato státnímu celku, a rovnost proto, že svoboda bez ní nemůže přežít.

Již jsem vysvětlil, co je to občanská svoboda: co se týče rovnosti, nelze toto slovo chápat tak, že by množství moci a majetku mělo být pro všechny naprosto stejné, ale spíše tak, že moc se musí vyhnout násilí a nesmí jí být použito jinak než prostřednictvím autority a zákona. V otázce majetku pak jde o to, že žádný občan nesmí být tak bohatý, aby si mohl dovolit kupovat jiného, a nikdo nesmí být tak chudý, aby musel prodávat sám sebe, což zase s sebou nese, že ti výše postavení musí být umírněnější v majetku a vlivu, kdežto osoby níže postavené se musí umírnit v lakomství a chamtivosti“ (Rousseau, 1762: 96; a Held, 1987: 76).

Pokud jde o soukromé vlastnictví, Rousseau prohlašuje, že jsou tři podmínky legitimního získání soukromého vlastnictví (Rousseau, 1762: 66):

- (1) půda nesmí být obývána už někým jiným,
- (2) žadatel neobsadí víc, než kolik potřebuje pro svou existenci,
- (3) půda mu patří nikoli slavnostním předáním, ale tím, že na ní pracuje a obdělává ji – „je to jediné znamení vlastnictví, které ostatní musí respektovat v případě neexistence právního nároku.“

6. Přímá účast občanů a démos

Pro Rousseaua je přímá účast občanů na zákonodárném procesu důležitá nejen z hlediska rovnosti, tzn. že každý má stejný vliv na dění a na pravidla, kterým se musí podřídít, ale také z hlediska lidského. Jak jsem již řekl, společnost je nutnou, ale nikoli dostatečnou podmínkou pro vývoj lidských

schopnosti a účast v legislativním procesu přispívá k vývoji člověka, k rozvoji pocitu sounáležitosti se společenstvím, k národní identitě a pochopení společných problémů.

Z tohoto hlediska je zajímavé, jak Rousseau definuje „demos“, tedy občany, kteří mají právo zúčastnit se politického života. Rousseau byl pro rovné a všeobecné volební právo, ale vyloučil z něho ženy a chudé, kteří nevlastnili půdu (Held, 1987: 78). Zejména vyloučení žen bylo podrobena přísné kritice, nejen později, ale už i současníky, např. Mary Wollstonecraftovou (viz Held, 1987: 79–85).

7. Francouzská revoluce

1) Několik fází revoluce

1788–91: ustavení Generálních stavů a Národního shromáždění, Deklarace práv člověka, odbourání výsad (feudalismu), konstituční monarchie, rozdělení pravomocí, volební právo na základě majetku.

1792–93: Konvent, velký teror, Robespierre, nastolení ústavy montagnardů, kombinace přímé demokracie s nepřímou, právo podávat iniciativní návrhy zákonů a referendum, všeobecné volební právo.

1794–95: nová autoritářská vláda, direktoria, konzulát, Napoleonovo císařství.

2) Moje hlavní teze: v první fázi, která tak provokovala E. Burka, tušíme nikoli Rousseauovy ideje, ale spíše Lockovy. Druhá fáze byla Rousseauem spíš jen inspirována, než že by uváděla jeho myšlenky do praxe.

3) Během řady dramatických událostí během roku 1789 se předrevoluční režim francouzského absolutismu zhroutil. Francouzský politický režim se zcela změnil v procesu, který lze charakterizovat jako tři revoluce: svolání Generálních stavů v letech 1788 a 1789 vyhlášení Národního shromáždění 17. června zrevolucionizovalo buržoazii – „první revoluce“ buržoazie. Dobytí Bastily 14. července bylo vyvrcholením vzpoury pařížského lidu (Doyle, 1988: 188) – „druhá revoluce“ lidu. Přijetí dekretu 11. srpna, který zrušil feudalismus, a přijetí Deklarace lidských a občanských práv Národním ústavodárným shromážděním 26. srpna (takto přejmenováno 7. července) (Doyle, 1988: 191 a 204) po diskusí 4. srpna – „třetí revoluce“ jako reakce na nepokoje a povstání rolníků na venkově.

Deklarace práv se měla stát preambulí nové ústavy a především vyjad-

řovala boj proti „despotismu“: „Ignorance, neúcta nebo opovrhování právy člověka je základní příčinou veřejného neštěstí a vládní zkaženosti“. Tato práva byla popsána jako „přirozená a nezadatelná práva na svobodu, majetek, bezpečnost a odpor proti útlaku“ ve 2. klauzuli. Nejúčinnějším prostředkem ochrany těchto práv byly zastupitelské instituce ztělesňující národní svrchovanost a vládu zákona (Doyle, 1988: 205).

Za starého režimu se politický život prakticky zužoval na šlechtu, muže samozřejmě bohaté, ale také privilegované. Od sedmdesátých let 17. století se začaly objevovat pochybnosti o vhodnosti takového uspořádání, především v souvislosti s diskusemi o skladbě provinčních shromáždění. Ale před rokem 1788 k jeho vážnému ohrožení nedošlo a ani se vlastně nejednalo na popud samotných neprivilegovaných vlastníků majetku. Bylo to rozhodnutí krále, aby se konaly volby, a buržoazie tak byla poprvé připuštěna do politického života. V tomto smyslu bylo základní společenské rozhodnutí francouzské historie 18. století přijato nikoli revolucí, ale starým režimem. Připuštění buržoazie do politického života bylo posledním pozitivním činem monarchie a vedlo k vytvoření nové společenské elity, skládající se ze šlechtických a nešlechtických vlastníků, která měla vládnout v daleké budoucnosti příštího století. Zápas léta 1789 se týkal vypracování přesné povahy této nové elity.

To, co bylo vytvořeno v letech 1789–91, byl parlamentní systém, konstituční monarchie se dvěma sněmovnami, se seznamem lidských práv. Tento systém byl založen na úzkém volebním právu vlastníků majetku. Nebylo to nic příliš demokratického a k realizaci Rousseauových myšlenek to mělo hodně daleko.

Revoluce nebyla před rokem 1792–93 ve skutečnosti revoluční a radikální. Konstitucionalisté a demokraté se střetávali během útoků na církve a monarchii. Dne 10. srpna 1792 došlo k útoku na Tuillerie, pařížští sansculotti přebrali vedení a záležitosti se víceméně vymkly kontrole při zářijových spontánních masakrech – lidové, proletářské vzpourě. Národní konvent byl volen na základě všeobecného volebního práva a politický konflikt se odehrával mezi girondisty a montagnardy. Čas nám nedovoluje pouštět se do větších podrobností u následujících dramatických událostí: zrušení monarchie a ustavení republiky (září 1792), ustavení výboru pro veřejné blaho (jaro 1793), zatčení girondistických vůdců (červen 1793), hrůzovláda (od léta 1793 do jara 1794), zřízení revoluční diktatury, ústavy montagnardů (červen 1793) a Robespierřův pád (27. července 1794).

Revoluce 10. srpna 1792 otevřela demokratickou epochu se všeobecným volebním právem mužů, lidovým vzděláním a chudinskou podporou. Deklarace lidských práv z roku 1793 vyhlásila právo na práci, prosperitu a

vzdělání, ale nezahrnovala jakákoli omezení soukromého vlastnictví. (Saint Just nebyl žádným ústředním ekonomickým plánovačem.) (Furet a Richet, 1988).

Ústava z června 1793 byla založena na všeobecném volebním právu mužů, přímé volbě do zákonodárného shromáždění, lidové iniciativě a referendu: práva lidu vetovat rozhodnutí zákonodárného shromáždění, ale i nepřímo volených státních úředníků a soudců. Vcelku se jednalo o směsici přímé a zástupné demokracie – o plán původně zpracovaný girondistou Condorcetem.

8. Totalitní demokracie

Rousseau je nicméně částečně činěn zodpovědným nejen za Francouzskou revoluci, ale i za to, čemu se říká „totalitní demokracie“.

J. L. Talmon ve své knize „Původ totalitní demokracie“ (1952) hovoří o dvou typech demokracie, liberální a totalitní, a o tom, jak každý z nich zaujímá naprosto odlišné stanovisko k politice.

Liberální přístup chápe politiku jako záležitost pokusu a omylu a politické systémy jako pragmatické prostředky. Uznává řadu různých úrovní osobního a kolektivního podnikání, která jsou zcela mimo rámec politiky – rozdíl mezi soukromým a veřejným – a jasné omezení rozsahu vlády.

Totalitní směr je na druhé straně založen na předpokladu existence jediné a výhradní pravdy v politice. Je možné ho nazvat mesiášským v tom smyslu, že postuluje předepsané, harmonické a dokonalé schéma záležitostí, utopii, k níž jsou lidé nevládnutelně přitahováni a ke které musí nakonec dospět. Uznává pouze jedinou úroveň existence, a to politickou. Rozšiřuje politický rámec tak, aby zahrnoval celou lidskou existenci. Všemmu se dává společenská důležitost, a proto všechno spadá do sféry politické činnosti. Politické názory nejsou chápány jako soubor pragmatických pojmů nebo prostředků aplikovatelných na zvláštní sféru lidského života. Naopak, chápou se jako nedílná součást všezahrnující a koherentní filosofie – politická ideologie jako jednotný systém pojmů a hodnot.

Talmon nachází počátky totalitní demokracie v 18. století, kdy byli lidé zaujati myšlenkou, že podmínky – výslednice víry, času a zvyku – ve kterých oni a jejich předkové žili, nejsou přirozené a bylo by zapotřebí je nahradit pečlivě plánovanými a jednotnými pravidly, která by byla přirozená a rozumná. To souviselo s úpadkem tradičního řádu v Evropě: náboženství, hierarchického feudalismu a starší představy o společnosti založené na společenském postavení. Výsledkem bylo nahrazení člověka abstraktním individuem:

tradice společenská užitečnost
náboženská autorita světská, společenská morálka
společenské postavení individualismus

Tedy mezi filozofy 18. století vznikla představa homogenní společnosti – názor na lidské ctnosti – a postavení svobody, ctnosti a rozumu na stejnou úroveň.

Původní impuls politického mesiášství nebyl ekonomický, ale etický a politický. Většina myslitelů 18. století se zdráhala uplatňovat princip totální obnovy na sféru ekonomiky a majetku. Fyziokraté kombinovali absolutismus v politice s teorií laissez-faire v ekonomice.

Než však dospělo 18. století ke svému konci, přeměnila, podle Talmona, vnitřní logika politického mesiášství – stimulovaná Francouzskou revolucí – toto světské náboženství z převážně etické na společenskou a ekonomickou doktrínu založenou na etických premisách. Postulát spasení měl revoluci zradikalizovaným masám přinést zvěst především o společenské revoluci (Talmon, 1952: 5). Vše skončilo vytvořením ekonomického komunismu a syntézou lidové svrchovanosti a diktatury jediné strany (Talmon, 1952: 6).

Talmonova interpretace přináší řadu kritických otázek:

- Je tato interpretace Rousseaua podložena?
- Je obecná vůle, neboli objektivní řešení společných problémů, totéž jako mesiášská utopie?
- Nelze opravdu mít radikálnější demokracii než je ta liberální, bez toho, že by byla nebo se stala totalitní?
- Cožpak není možné přimět stát k přijetí pravidel hry, aniž by se nutně musel omezovat jeho rozsah ochranou soukromého vlastnictví?
- Jaký je obecně vztah mezi právy politickými a ekonomickými?

Těmito otázkami se budeme zabývat v následujících přednáškách na téma vztahu mezi liberalismem a demokracií a mezi socialismem a demokracií.

Poznámka

1. Veřejný majetek je takový, který chce používat každý a u něhož není přípustné, aby z jeho užívání nebo z přístupu k němu byl kdokoli vyloučen. Často se diskutuje o tom, že by každý měl přispívat k financování těchto forem majetku – řečeno jinak: „vození se zdarma“ je nepřijatelné – a spolurozhodovat o jeho používání. „Vození se zdarma“ znamená využívat veřejný majetek pro soukromé účely bez příspěví nebo vyhýbání se povinnosti podílet se na jeho financování.

PŘEDNÁŠKA 5.

Spojení liberalismu a demokracie

V posledních přednáškách jsme se zabývali liberalismem bez demokracie (Locke a Montesquieu), a demokracií bez liberalismu (Rousseau). Dnes se podíváme na teorie, které se vyvinuly kolem roku 1800 a které se pokoušejí sblížit liberalismus s demokracií. První variantu nazývají C. B. Macpherson a David Held „protektivní demokracií“. Jak brzy uvidíme, jde o polovičatý pokus – Macpherson (1977: 25) jej považuje za „chabý počátek“ – a pak se budeme věnovat mnohem cílevědomějšímu, uvědomělejšímu a přemítavějšímu pokusu Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocqueville – tzv. „vývojové demokracii“. Ale i u těchto dvou myslitelů pozorujeme určité váhání a pochybnosti ve vztahu k demokracii. Dokládá to, že je třeba vysvětlit obecnější problém. Demokracie a liberalismus mohou existovat společně, ale není to jednoduchý vztah – je poměrně obtížný, i když výrazy jako „neslučitelnost“ nebo „rozpornost“ jsou příliš silná slova.

1. Protektivní demokracie

Hlavními představiteli protektivní demokracie jsou Jeremy Bentham (1748–1832) a James Mill (1773–1836).

Problémem liberálů bylo, jak smířit rozpor mezi státní mocí a právy občanů (Held, 1987: 42). Jak si mohou občané zachovat svobodu v suverénním státě? S tímto problémem se setkával už John Locke. Podle něj měli občané řadu přirozených práv – ještě před vytvořením společnosti na základě společenské smlouvy – a prvořadým úkolem státu bylo tato práva hájit. Locke navrhol čistě liberální řešení tohoto problému – omezení rozsahu činnosti státních orgánů a dělbu státní moci. Novým jevem u Benthama a Jamese Milla je:

(1) že úplně odmítají pojem přirozených práv jako základ své teorie – Bentham přirozená práva dokonce nazývá „nesmyslem na chůdách“ (srovnej název knihy, kterou redigoval J. Waldron [Londýn: Methuen, 1987] s Benthamovými, Burkovými a Marxovými útoky na myšlenku přirozených práv).

(2) že přidělují zastupitelskému systému roli nejlepšího mechanismu ochrany občanů před státem.

Hlavním předpokladem pro vyřešení a navrhovaným řešením této problematiky je podle Benthama a Jamese Milla

(1) vývoj státu a pojetí státu od dob Johna Locka (Held: 1987: 38, 40 a 47)

(2) vývoj tržního hospodářství, individualismu a liberalismu.

(1) *Stát a pojetí státu*

Stát je definován jako neosobní a privilegovaný ústavní řád (Held, 1987: 38) se schopností spravovat a řídit určitou geografickou oblast, dané území. Toto pojetí státu se vyvinulo koncem 16. století (Held, 1987: 39). Max Weber a jiní moderní teoretikové definují stát jako orgán, který má monopol na legitimní použití moci v jisté zeměpisné oblasti a který zpravidla poskytuje ochranu všem, kteří sídlí na jeho území (Wolff, 1991: 37).

(2) *Tržní hospodářství, individualismus a liberalismus*

S tržním hospodářstvím a individualismem jsme se už setkali u Johna Locka. Liberalismus vychází z hodnot, jako jsou svobodná volba, rozum a tolerance (Held, 1987: 41). Jednotlivci musí mít možnost svobodně prosazovat své vlastní zájmy ve všech sférách života: v náboženství, ekonomice, politice. Ekonomická svoboda, soukromé vlastnictví a konkurenční trh jsou považovány za základní mechanismy koordinace zájmů jedinců za účelem dosažení co největšího možného bohatství – srovnej s Adamem Smithem. S rozvojem dopravy, světových trhů a průmyslové revoluce se otevřely nové možnosti soukromým iniciativám a tržnímu hospodářství.

Problémem pro liberály zůstává, jak lze hájit náboženské, sociální a hospodářské svobody občanů před absolutistickou mocí státu, zvláště pak takového, který používá svou moc svévolně. Odpovědi na tuto základní otázku tvoří v podstatě základ liberální tradice (Held, 1987: 41–42).

Pojem svrchovanosti státu byl formulován převážně neliberály jako byli Machiavelli a Hobbes. Ti také poukazovali na některé prvky, které se později staly základem pro demokratický způsob vlády (konflikt zájmů a rovnováha mezi sociálními a institucionálními mocenskými centry).

– Machiavelli: teorie, že neshody, konflikty a protichůdné zájmy mohou tvořit základ zachování svobod v kombinované ústavě, ale bez představy o dělbě moci či o zastupitelské vládní formě (Held, 1987: 45). To je ve shodě s republikánskou tradicí.

– Hobbes: teorie, že autorita státu nakonec stejně vychází z lidu. Stát a společnost byly vytvořeny proto, aby hájily život jedince proti násilí ostatních jedinců, aby se odstranil stav války všech proti všem. Zájmy jedinců jsou svou podstatou ve vzájemném konfliktu a je třeba je uměle sladit.

Viděli jsme již, jak se Locke, Montesquieu a Madison pokoušeli vytvořit institucionální záruky svobod ve formě ústavnosti, dělby moci, kontrol a rovnováhy: tj. liberalismus – a do jisté míry republikanismus – bez demokracie.

Novinkou u Benthama a Jamese Milla je to, že považují zastupitelský systém za hlavní záruku proti svévoli státní moci. Tento vývoj postupně, a jak uvidíme i logicky, vede liberalismus směrem k demokracii.

Zatímco demokracie byla až do konce 18. století spojována s přímou účastí občanů na politickém rozhodování, Americká revoluce, nová americká ústava, zkušenosti z Francouzské revoluce a nové instituce, které vznikly během těchto revolučních událostí, postupně vedly k formulování něčeho, co předtím nebylo vůbec myslitelné: „zastupitelské demokracie“ – jež byla do té doby protimluv. Jako první tuto teorii vypracovali James Mill a Bentham.

Bentham a James Mill patřili k takzvaným filosofickým radikálům, reprezentujícím anglické osvícenství, kteří se koncem 18. století pokoušeli o sociální a politické reformy.

První reformní snahy směřovaly k omezení vlivu koruny a obnově ústavní rovnováhy mezi králem a parlamentem, která byla údajně narušena „neústavními“ praktikami krále Jiřího III. a jeho ministrů. Tuto rovnováhu chtěli obnovit rozšířením volebního práva, zrušením „prohnilých“ volebních okrsků (s malým počtem obyvatel, ale stejně důležitých jako hustě zaľidněné okresy) a rozšířením tradičního systému zastoupení jednotlivých hrabství. To vše za účelem vytvoření nebo obnovy „nezávislé“ Dolní sněmovny (Lively a Rees, 1978: 36). Tato nezávislost měla zaručovat, aby král neměl možnost ovládat většinu korupci, tj. „kupováním“ poslanců a „prodáváním“ křesel svým loajálními přívržencům.

Bentham se k tomuto radikálnímu postoji přidal poměrně pozdě. Vypracoval hlavní směry své utilitární filosofie dlouho předtím, než se připojil k parlamentním reformám. Byl praktickým teoretikem a ve svých raných spisech se ústavními problémy nezabýval, ale soustředil se na reformu trestního zákona (Lively a Rees, 1978: 39).

Před tím, než změnil své přesvědčení, pevně věřil v tradice osvěcenského despotismu 18. století. Domníval se, že je možné přesvědčit politické síly aristokracie, aby provedly právní reformu na principech utilitarismu (Lively a Rees, 1987: 40). Poté, co byl zklamán reakcí na své návrhy, přesvědčil ho James Mill, že ústavní reformy jsou nutné a že zavedení zastupitelské demokracie je nejlepším řešením.

2. Parlamentní vládní forma

Podle Milla bylo důležité hájit soukromé vlastnictví nejen pouze proti ostatním jedincům, ale také vůči státu. Institucionální uspořádání vlády mělo zajistit, aby státní rozhodnutí byla v souladu s požadavky a zájmy občanů. Tato teorie klade zvláštní důraz na lidské bytosti a společnost (Lively a Rees, 1987: 39).

Liberalní pojetí člověka je ahistorické. Liberálové vycházejí z psychologického hlediska a předpokládají, že lidská povaha je neměnná, že lidské bytosti jsou, vždy byly a neustále budou egoistickými konzumenty, kteří touží uspokojit své vlastní potřeby, chtějí co nejvíce rozvinout své zájmy, jež by se daly shrnout pojmem štěstí, a to maximalizací svých radostí a minimalizací své bolesti. Je to vlastně aplikace ekonomické analýzy poměru vynaložených prostředků a výsledného zisku na morální a politické záležitosti.

Společnost se skládá z jedinců – jedinců konkurujících si na trhu – jejichž motivací je dosahování požitků a vyhýbání se bolesti. Je to čistě individualistické a atomické pojetí společnosti: společnost se skládá pouze ze vzájemně reagujících jedinců, nikoli z institucí nebo z pravidelných vzájemných vztahů mezi jedinci. To také znamená, že morální hodnota chování je závislá na tom, jak ovlivňuje zájmy společenství, jež jsou definovány jako největší množství štěstí pro co největší počet lidí.

Základním předpokladem této utilitární teorie je rovnost. Při výpočtu nejvyšší míry spokojenosti co největšího počtu lidí, „každý se počítá jako jeden a nikdo více než jeden“ (Bentham), protože „blaho žádného jednotlivce není důležitější... než blaho kteréhokoli jiného“ (Sidgewick citovaný v Wolff, 1991: 17).

Tento princip nejvyšší míry spokojenosti co největšího počtu lidí je také standardem, na kterém by měla být založena činnost státu a vytváření zákonných pravidel. Činnost státu nevychází ani z přirozených práv, ani ze společenské smlouvy, ani z tradice, ale spíše ze vztahu k zajištění štěstí co největšímu počtu lidí.

Alespoň v některých oblastech je zásah státu nutný, aby se egoistické pohnutky lidí uvedly do souladu s obecným zájmem. V některých sférách – zejména v hospodářské a ve většině směnných vztahů – to, že člověk prosazuje své zájmy, automaticky přispívá k všobecnému blahobytu. Znamená to, že převládá „přirozený soulad zájmů“ (srovnej Adama Smitha). Avšak v jiných sférách společenského života je třeba vytvořit jakousi umělou identitu vykáulovaným použitím legislativních sankcí a v menší míře i

odměn, aby se lidé ztotožnili s cíli definovanými utilitárními principy (Lively a Rees, 1978: 39).

Ústředním problémem tudíž je, jak přimět vládu, aby se zájmy společnosti staly i jejími bezprostředními zájmy.

Když bude mít politickou moc jeden nebo několik málo lidí, bude vláda sloužit jejich „nekalým“ osobním nebo skupinovým zájmům, například zájmům aristokracie ovládající zemědělskou půdu. Jedině tehdy, když celé společenství může vládu kontrolovat prostřednictvím svých zástupců, může se stát obecný zájem také bezprostředním cílem vlády. Bentham byl, jak jsem již dříve ukázal, především reformátorem právního systému, pro který byly v té době charakteristické velice přísné tresty. Podle jeho názoru by se obecného zájmu společnosti dalo dosáhnout humánnějším trestním systémem – to znamená uvalovat jen takové utrpení, aby odradilo zločince od porušování zákonů.

Lidské bytosti jednají racionálně. Samy dovedou nejlépe posoudit, co je v jejich zájmu, každý sám ví nejlépe, kde ho bota tlačí. Občané jsou tudíž schopni zhodnotit rozhodnutí vládních představitelů, zda tato rozhodnutí poškozují anebo podporují jejich individuální zájmy. Požadavky občanů zcela vyjadřují jejich zájmy.

Pro Jamese Milla byl systém reprezentace obrovským objevem moderní doby (Mill, 1820). Ve svém východisku Mill samozřejmě spojoval demokracii s přímou účastí velkého množství lidí na politice. Na téma demokratické formy tvrdil, že „je nemožné, aby si společenství jako celek mohlo dovolit být fyzicky přítomno při ochraně každého svého člena... Shromáždit celé společenství tak často, jak to vyžaduje výkon činnosti vlády, by znemožnilo existenci práce, požitků i majetku, a tudíž i existenci společenství jako takového“ (Mill, 1820, Lively a Rees, 1978: 59).

Je proto nutné zvolit reprezentanty, aby se postarali o funkce jako přijímání zákonů a jejich provádění. Je velice důležité, aby tito zástupci byli spolehliví a zastupovali zájmy celého společenství, nikoli jen své vlastní soukromé zájmy. „Všechny obtížné problémy vlády se týkají prostředků, jak omezit ty, do jejichž rukou je vložena moc nutná k ochraně všech tak, aby ji nezneužili.“

Mill se domnívá, že zodpovědnost vládních představitelů lze zajistit častým konáním voleb. Političtí vůdci – stejně jako všichni ostatní lidé – chtějí optimalizovat svoje vlastní štěstí. Potenciální riziko, že je voliči odmítnou volit znovu, způsobuje, že se ve svém zájmu snaží horlivě reagovat na požadavky voličů.

Za účelem motivace – nebo i přinucení – držitelů moci brát v úvahu požadavky občanů, je třeba vedoucím činitelům jejich zodpovědnost při-

pomínat častým pořádáním voleb. Voliči mohou hájit své zájmy tím, že ve volbách odmítnou ty vůdce, kteří nevěnují dostatečnou pozornost požadavkům vyjadřujícím tyto zájmy.

Avšak vzhledem k tomu, že to jsou pouze voliči, kdo má k dispozici tuto formu sebeobrany, vede tato teorie logicky k požadavku všeobecného a rovnoprávného volebního práva, tedy ke kombinaci liberalismu a demokracie.

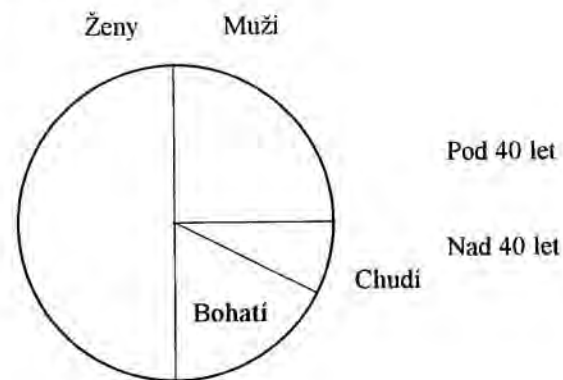
Pokud někteří jednotlivci – nebo skupiny – volební právo nemají, nemohou se hájit vůči vládním orgánům. Političtí vůdci mohou bez rizika, že nebudou znovu zvoleni, uspokojit všechny požadavky svých voličů na úkor těchto skupin volebním právem nechráněných.

Bentham a James Mill nicméně navrhuji řadu omezení pokud jde o hlasovací právo (Macpherson, 1977: 38). Hlasovací právo neměly mít ženy, muži pod čtyřicet let a nejhudší třetina mužů nad čtyřicet – tedy asi 10 z 12 osob mělo být vyloučeno z volebního práva.

Jak je to možné vysvětlit z hlediska utilitární teorie zastupitelského způsobu vlády?

James Mill tvrdí, že zájmy žen zastupují jejich otcové, manželé či bratři, že zájmy mladších jsou prosazovány staršími a chudí se obracejí o radu a pomoc k bohatým.

Obr. 5.1. James Mill a hlasovací právo

To jsou velice nepřesvědčivé argumenty.

Jedním z možných vysvětlení je však taktika. Nejdůležitějším cílem filosofických radikálů bylo rozšířit hlasovací právo a aby byly jejich „požadavky realistické“.

3. Význam politické účasti

Argumenty pro demokracii a politickou účast zdůrazňovaly pouze ochrannou funkci. Podle Benthama:

„Demokracie... má jako svůj charakteristický cíl a účel zabezpečit své členy proti útlu a drancování ze strany těch úředníků, které zaměstnává pro svou ochranu...“ (Macpherson, 1977: 36).

Nejedná se tedy o žádné vize nového typu člověka nebo společnosti (Macpherson, 1977: 36). Roli, kterou utilitáři přisoudili vládě, je dobře ilustrovaná na úkolech legislativy, jak je předložil Bentham (Macpherson, 1977: 27–34).

Již jsme se zmínili o tom, že základní rolí zákonů je zajistit maximální štěstí co největšímu počtu lidí. V této souvislosti Bentham formuluje čtyři dílčí úkoly:

(1) Přežití: zákony mají člověka ochraňovat při práci, aby si mohl být jist, že bude moci užívat plodů své práce; strach z bídy bude pobídkou k práci, která může zase vést ke vzniku společnosti složené z nezávislých výrobců.

(2) Hojnost: nároky člověka jsou bezmezné. Jedno splněné přání plodí další. To vede k jistému druhu primitivního kapitalismu.

(3) Rovnost: zákon snižujícího se zisku zahrnuje pokles marginální užitečnosti, což znamená, že úhrnné štěstí bude tím větší, čím více se rozložení bohatství přiblíží rovnosti. Když vezmete bohatému stokorunu, je jeho ztráta zanedbatelná ve srovnání s radostí, jakou tatáž stokoruna způsobí nějakému chudákovu.

(4) Bezpečnost: bezpečnost vlastnictví, majetku a očekávání zisku z využití své pracovní síly a majetku – bez tohoto druhu jistoty je podle Benthama civilizace neuskutečnitelná. Proto musí zákony garantovat soukromé vlastnictví, které je nejdůležitějším stimulem produktivity, což také znamená, že v případě konfliktu musí rovnost ustoupit majetku (Macpherson, 1977: 30). Zkrátka, výroba musí předcházet distribuci.

Otázkou je, zda by zastupitelský a plně demokratický systém skutečně zajišťoval majetková práva. V systému se všeobecným hlasovacím právem by vládla početná většina chudých. Jsou-li Millovy psychologické premisy utilitarismu správné, pak by tato většina sledovala své bezprostřední cíle. Většina chudých by se snažila o likvidaci bohaté menšiny. Pokud, jak tvrdí Mill, aristokracie používá svou moc k vykořisťování jiných, jak by pak bylo možné očekávat, že nevzdělaná a zbídačelá většina chudých nezačne rabo-

vat majetek boháčů? Bylo by skutečně možné očekávat, že nutná většina se vzdá krátkozrakých výhod, protože si spočítá své dlouhodobé zájmy? Nepodkopala by radikální reforma hlasovacího práva bezpečnost majetku? A nebylo právě toto oním pravým důvodem pro návrh na omezení hlasovacího práva?

Klasičtí liberálové si plně uvědomovali skutečnost, že majetek vede nejen ke společenské, ale i k politické moci. Jak tvrdí Macpherson, liberální tradice od Hobbese k Millovi chápala moc ve smyslu využitelnosti: jako schopnost – řečeno slovy Jamese Milla – zajistit, aby lidé a jejich vlastnosti sloužili našim přáním (Macpherson, 1973: 42). Avšak neznamená to vlastně, že takováto moc je svou podstatou založena na vlastnictví? Jakou využitelnou moc mohou mít v tržní společnosti ti, kdo nemají kapitál nebo pozemky? Macpherson staví tuto analýzu do protikladu k pozdějším teoriím, které vrážejí klín mezi majetek a politickou moc, a tak se vzdalují klasickému liberálnímu tvrzení, že vlastnictví majetku jako kapitálu poskytuje člověku politický i společenský vliv (Hoffman, 1988: 168).

Není takřka pochyb o tom, že jak Mill tak Bentham podporovali rozšíření hlasovacího práva jako způsobu ochrany vlastnických práv. Je pravda, že jejich názory znepokojily konzervativnější liberály jako byl Macaulay, ale je zřejmé, že Mill byl zastáncem volebního práva pro dospělé muže ve věku, že vláda zůstane záležitostí bohatých a že „protektivní demokracie“ bude tou nejlepší cestou k obraně zájmů kapitálu.

Mill si byl samozřejmě vědom problému, které by se mohly objevit s „občasným neklidem ve výrobním sektoru“, kde se populace sestává skoro výhradně z bohatých vlastníků a zbídačených dělníků. Ale zachoval si přesvědčení, že většina lidí se nechá vést ctnostnou střední třídou a jeden z pramenů jeho optimismu byl předpoklad, že střední třída tvoří v Británii velkou část populace (Mill, 1820. Lively a Rees, 1978: 94). Zde je možné uvést, že podcenil hloubku rozporů, jimiž průmyslová revoluce britskou společnost polarizovala. Avšak existoval i další důvod proč se on a Bentham mohli domnívat, že dělníci přirozeně přijmou nadvládu střední třídy.

Bentham poukazoval na USA jako na zemi, kde chudí nepoužili svých politických práv na zničení vlastnictví, i když tato možnost byla součástí jejich zákonné moci (Macpherson, 1977: 37). Spolu s Millem předpokládal spojení mezi rovnostářstvím pracovní smlouvy a rovnostářstvím protektivní demokracie. Zákonná práva nejsou spolehlivými vodítky k reálné moci jednotlivců, nicméně však vytvářejí mocnou „právní iluzi“ lidí, kteří uzavírají smlouvy svobodně a jako sobě rovní. Proč by nemělo demokratické volební právo fungovat stejným způsobem? Dospělí dělníci dostanou hlasovací právo, ale nechají se vést radou a příkladem ctnostné střední třídy, a tak prav-

děpodobně použijí svůj hlas spíše k potvrzení zavedeného řádu než k jeho napadání (Hoffman, 1988: 169–170).

Mill jako reakci na námitku, že lidé nejsou schopni jednat v souladu se svými dlouhodobými zájmy, že většina se nebude řídit rozumnou úvahou ve svém dlouhodobém zájmu, ale bude sledovat krátkozraké třídní zájmy, říká, že kdyby pracující člověk slyšel všechny argumenty, většinou by si uvědomil, že jeho nejvlastnější zájem je spjat s bezpečností majetku. Jeho odpovědí tudíž bylo, že pouze výchovou dosáhneme cíle, kdy se lidé nebudou chovat podle toho, co momentálně za svůj zájem považují, ale na základě svého skutečného zájmu.

Utilitářský názor na vzdělání byl v zásadě didakticko-instruktivní a autoritářský. Úkolem vzdělání je vštěpovat takové společenské a morální pravdy, které lidem umožní pochopit a prosazovat své dlouhodobé zájmy – tj. výchova k osvícenému vlastnímu prospěchu (Lively a Rees, 1978: 47).

Při svém přesvědčení, že politická ekonomie je věda stejně pravdivá a mocná ve svých zákonech a stejně určitá ve svém praktickém použití jako kterákoli jiná přírodní věda, mohli utilitáři tvrdit s naprostou jistotou, že zájmy chudých se neliší od zájmů bohatých a že uchování vysoce nerovnoprávného rozdělení majetku je v zájmu většiny (Lively a Rees, 1978: 46).

Je možné se kriticky zeptat, jak je možné současně prohlášovat, že jedinec zná své zájmy nejlépe, že vi co mu přináší potěšení a co bolest, ale že je to osvícený a dlouhodobý prospěch, na základě kterého by občané měli jednat?

Utilitáři jsou zkrátka demokraté, kteří doufají, že demokratický proces nastolí velkou uniformitu cílů v jediném zájmu společnosti. Jsou zde určité paralely s Rousseauovou teorií, že demokracie povede k vytvoření „obecné vůle“ – „obecné“ ve smyslu jak vůle společné všem, tak vůle zaměřené na společné spíše než individuální cíle (Lively a Rees, 1978: 50). A navíc, že tato „obecná vůle“ je ve shodě s principem užitočnosti: nejvyšší míra štěstí pro co největší počet lidí.

Macaulay odhalil rozporuplnost mezi tímto očekáváním a psychologickými předpoklady, na kterých Mill postavil svou kritiku nedemokratických forem vlády, tím, že se zeptal, „proč by měl egoista přijmout obecný zájem jako měřítko činnosti, pokud neexistují žádné sankce, které by ho k tomu přiměly?“ (Lively a Rees, 1978: 50–51).

4. Tržní společnost a soukromé vlastnictví

Pokud existuje základní podobnost mezi Rousseauem a utilitáři v ohledu na obecný zájem, je tu také jeden základní rozdíl. Všechny dřívější kon-

cepce demokracie odmítaly třídní rozdíly. Buď věřily či doufaly, že je lze nějak překonat – příkladem je Rousseau – anebo dokonce předpokládaly, že v některých případech už došlo k odbourání těchto rozdílů – například Thomas Jefferson v Americe. Ač Rousseau a Jefferson měli rozdílné názory na demokracii, oba si představovali vytvoření takové společnosti, kde každý buď majetek má, nebo má alespoň možnost ho získat, aby na něm mohl pracovat. Jinými slovy, předpokládali společnost nezávislých výrobců – farmářů, sedláků nebo řemeslníků – nikoli společnost rozdělenou na závislé námezdní pracovníky na jedné straně a vlastníky půdy a kapitálu na straně druhé (Macpherson, 1977: 19). Zkrátka, společnost bez třídních rozdílů – nikoli nutně beztřídní společnost, ale spíše společnost jediné třídy (Macpherson, 1977: 19).

Liberální demokracie na druhé straně akceptuje třídní rozdíly – sociální a ekonomické nerovnosti – a do jisté míry dokonce na nich staví tím, že předpokládá kapitalistické tržní hospodářství a přizpůsobuje se „zákonům“ klasické politické ekonomie.

Protektivní demokracie je tudíž statická teorie, která se dívá na společnost jako na neměnnou, načrtává demokratickou teorii, která by právě takové společnosti vyhovovala, a jakékoli změny společnosti se vzdává. Navíc je možné tvrdit, že „... připouští demokracii v teorii jen proto, aby ji v praxi odmítla. Připouští práva většiny (alespoň pro všechny muže) za předpokladu, že těchto práv nebude použito proti moci menšiny“ (Hoffman, 1988: 170).

Není to však nutný logický důsledek liberalismu. V další přednášce se podrobněji podíváme na Johna Stuarta Milla a Alexise de Tocquevilla a jejich teorii vývojové demokracie.

PŘEDNÁŠKA 6.

Liberalní demokracie: John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville

V minulé přednášce jsme se zabývali utilitaristy. Jeremy Bentham větší-
nu svého života demokratem nebyl. Chtěl reformovat anglickou společnost,
ale neústupnost tradičních držitelů moci – aristokracie vlastníci půdy – způsobila,
že se přiklonil k demokratickým idejím, pro které ho získal James Mill.
Bylo to však poněkud neochotné a váhavé přistoupení na demokracii a
pokud se objevil konflikt mezi svobodou a vlastnickým právem na jedné
straně a rovností na straně druhé, musela ustoupit rovnost.

V této přednášce se zaměřím na nadšenější a dynamičtější kombinaci
liberalismu a demokracie. J. S. Mill se pokusil svobodu (liberalismus) a
rovnost (demokracii) zkombinovat odvázněji, ale i on měl určité výhrady.
Alexis de Tocqueville, který považoval tendenci k demokracii za něco dané-
ho, se zabýval potenciálním konfliktem mezi svobodou a rovností a tím, jak
by se tento konflikt za jistých specifických podmínek mohl vyřešit.

1. John Stuart Mill (1806–1859): Vývojová demokracie

J. S. Mill je jedním z hlavních zastánců kombinace liberalismu a demokracie
v 19. století. Představuje další krok vpřed směrem ke kombinaci osobní, sociální a ekonomické svobody na jedné straně a politické
rovnosti na straně druhé. Mill prosazuje originální spojení demokracie
s aktivní účastí občanů v procesu politického rozhodování. Ale také demokracii
modifikuje, a to dvěma způsoby. Za prvé prosazuje právo
cenzury a za druhé prosazuje vládu lidí principem
rovnosti. Na tom je založeno rovněž jeho varování před tyranií vět-
šiny a zdůrazňování práv menšiny.

2. Úloha participace

Hlavním cílem politického způsobu vlády byl pro Stuarta Milla – stejně
jako pro utilitaristy – blahobyt a štěstí občanů. Zatímco Bentham a otec J. S.
Milla, James Mill, považovali existující společnost za neměnnou, pohlíželi
na člověka jako na konzumenta a tržní společnost chápali jako společnost
s nerovnoměrným rozdělením soukromého vlastnictví, John Stuart Mill po-
važoval za životně důležité rozvíjet zájem a schopnosti občanů – chtěl člo-
věka a společnost zlepšit. Domníval se, že je nejen možné, ale i vhodné
změnit základní lidské návyky a rozvíjet lidské radosti.

John Stuart Mill byl – stejně jako jeho otec James Mill a Jeremy Bentham –
utilitarista. Předpokladat, že lidé jsou v podstatě motivováni štěstím
– získáváním příjemných pocitů a vyhýbáním se bolesti – ale podle Johna
Stuarta mohou být příjemné pocity různých druhů. Člověk by neměl vlast-
ně všechny druhy příjemných pocitů na stejnou váhu. Zatímco Bentham mohl
tvrdit, že příjemný pocit z hrání mlýnku je právě tak dobrý jako radost ze
čtení poezie – tj. neexistují „vyšší“ a „nižší“ hodnoty – John Stuart tvrdil, že
čtení básni je zcela určité lepší než hrání mlýnku. Dokazoval, že jen ten,
kdo zkusil obě formy příjemného pocitu, to může posoudit; a že zkušenosti
ukázaly, že ti, kdo vyzkoušeli obojí, dávají přednost poezii před mlýnkem.

Pro Johna Stuarta byly změna, zdokonalování a vzdělávání lidí velice
důležité, a proto je jeho demokratická teorie dynamičtější než ahistorická
teorie jeho otce a Benthama.

V podstatě je John Stuart Mill demokrat, protože dává svrchovanou moc
do rukou celému společenství a při uplatňování této moci poskytuje kaž-
dému občanovi možnost vyjádřit se – jasně tedy upřednostňuje přímou účast
všech občanů na veřejné správě (Thompson, 1976: 5; Held: 1987: 86).¹⁾
Domnívá se však, že ne všichni občané tehdejší společnosti mají dostatečné
vyvinuté vlastnosti nezbytné k tomu, aby se účastnili stejnou měrou. Mill
váhal, zda by se mělo volební právo rozšířit na všechny dospělé jedince.

Zejména měl obavy, že velký počet občanů, zvláště dělníků, úplně ne-
chápe, jak vlastně společnost funguje, a že se omezi jen na své úzké třídní
zájmy. Obával se, že kdyby dostali politickou moc, zajímali by se jenom o
své tzv. „nekalé“ – tj. zkorumpované, škodlivé, zlovoľné nebo nebezpečné –
zájmy, stejně jako to činila aristokracie v předchozích staletích.

Nicméně, kdyby se v dlouhodobé perspektivě rozšířily možnosti výchovy
občanů a všichni dospělí občané by měli možnost získat základní znalosti a
zkušenosti, pak by hlasovací právo mohlo být všeobecné, jak pro všechny
muže tak i pro ženy. Prozatím by bylo zapotřebí zajistit rozhodující vliv tzv.

„vzdělané“ menšiny a orgány státní moci by měly převzít zodpovědnost za výchovu občanů, rozvoj jejich schopností a znalostí.

Východiskem Millovy demokratické teorie je diskuse o kritériích kvalitní vlády a správných funkcí vlády. Poté, co krátce pojednává o řádu a pokroku, dochází k závěru, že neobsahují potřebné vlastnosti. Při hledání „dalších hlavních rozlišovacích znaků lépe přizpůsobených tomuto účelu“ se Mill obrací k příčinám a podmínkám, na kterých závisí dobré vládní systémy. Mill tvrdí, že těmi hlavními jsou kvalita (mravnost a inteligence) lidí, kteří tvoří společnost, již má vláda spravovat (Mill, 1861: 192–193). To ho přivádí ke dvěma obecným kritériím „dobré kvality vlády“:

(1) „Do jaké míry má tendenci zvyšovat souhrn dobrých vlastností ovládaných, kolektivně i individuálně: protože kromě toho, že jejich blahobyt je jediným cílem vlády, jejich dobré vlastnosti poskytují hnací sílu, která udržuje mašinerii v chodu“.

(2) „kvalita mašinerie jako takové, tj. do jaké míry je vláda schopná využít souhrnu dobrých vlastností společnosti v tom kterém období a učinit je nástrojem při dosahování pravých cílů“ (Mill, 1861: 195).

První kritérium se týká něčeho, co by bylo možno nazvat vzdělávacím cílem, protože se zabývá vládou jako činitelem národního vzdělávání, zatímco druhé kritérium by bylo možné nazvat protektivním cílem, protože se zabývá tím, do jaké míry jsou zájmy občanů chráněny vládními institucemi. Protektivní cíl je cíl utilitaristický, který John Stuart Mill zdědil od Benthama a svého otce, Jamese Milla, výchovný cíl je jeho vlastním příspěvkem, nepochybně inspirovaný de Tocquevillem, viz např. jeho recenze de Tocquevillovy knihy *Demokracie v Americe* (srovnej Patemanová, 1970: 19–21; 28–35).

Podle Milla by se forma vlády měla přizpůsobit okolnostem a zvláště pak duševním podmínkám lidu, aby se tato dvě kritéria mohla rozvinout. Politické instituce konkrétního lidu pak musí být zformovány podle stupně jeho pokroku a civilizace (Mill, 1861: 197).

Avšak Mill nemá v úmyslu rozebírat takový druh vlády, který by vyhovoval každému známému stavu společnosti. Místo toho chce vytvořit ideál, totiž „nejvhodnější formu vlády jako takovou“ (Mill, 1861: 201). Kdyby existovaly potřebné podmínky pro spuštění blahodárných tendencí v této ideální formě vlády, nepodpořilo by se tím jen uvádění do života nějakého konkrétního druhu zlepšení, ale všechny jeho formy a stupně.

Ve třetí kapitole „Úvah o zastupitelské vládě“ Mill tvrdí, že ideální forma vlády je vláda zastupitelská: „Nečiní totiž ukázat, že ideální forma vlády je taková, ve které je svrchovanost, neboli poslední instance nejvyšší

řídící moci, svěřena do rukou úplně celého společenství; každý občan by se nejen vyjadřoval při výkonu konečné svrchovanosti, ale byl by, alespoň někdy, povolán k přímé účasti na vládě osobním výkonem nějaké politické funkce, místní nebo obecní“ (Mill, 1861: 207).

Základem této formulace je silné zdůraznění důležitosti občanské účasti na vládě: „... jediná vláda, která může naprosto uspokojit všechny nezbytné požadavky sociálního státu, je ta, ve které se účastní všechen lid. Jakákoliv účast i v těch nejmenších veřejných funkcích je potřebná. Účast by měla být všude tak velká, jak jen dovolí všeobecný stupeň pokroku společenství a pouze přístup všech k podílu na svrchované moci státu je ve svém konečném výsledku to nejvhodnější“. Millův argument se ve třetí kapitole knihy blíží obraně přímé demokracie. Až v úplně poslední větě této kapitoly vylučuje tento druh demokracie jako nevhodný pro moderní státy se spíše většími než menšími společenstvími (viz další analýza tohoto problému Dahl a Tuftes, 1973; Mill, 1861: 217). Tento princip účasti, jak ho nazývá Dennis F. Thompson, je Millem ospravedlňován s ohledem na protektivní i výchovný cíl (Thompson, 1976: 9, 13 a dále; Duncan, 1973: 248–250).

Protektivní, obranná argumentace pro účast se týká současného blahobytu členu společnosti a dobrého vedení záležitostí společnosti za pomoci existujících kvalit. Podle Milla spočívá tato argumentace na dvou tvrzeních. První je, že „práva a zájmy každé jednotlivé osoby jsou zabezpečeny proti nevyšimavosti tím, že zainteresovaná osoba je sama schopna je bránit“ (Mill, 1861: 208; další analýza této utilitaristické argumentace viz Thompson, 1976: 14–26). Vzhledem k tomu, že každý jedinec je jediným jistým ochráncem svých vlastních zájmů a vzhledem k tomu, že zájmy těch vyloučených jsou vždy v nebezpečí, že budou přehlíženy nebo špatně interpretovány, měli by mít možnost účasti na nejvyšší řídící moci všichni jedinci (Mill, 1861: 208–209). Jinými slovy, občané by měli mít možnost tak či onak ovlivňovat formulaci politických zásad. Druhým tvrzením je, že „obecná prosperita získává o to větší váhu a má o to širší záběr, čím větší množství různorodé osobní angažovanosti je do jejího rozvoje zapojeno“ (Mill, 1861: 208). Vzhledem k tomu, že Mill toto své tvrzení dále nepropracovává, zůstává jeho smysl poněkud nejasný. Nicméně se zdá, že hlavní myšlenkou je, že v lidové vládě budou občané pravděpodobně dělat věci pro sebe, a to bude mít za následek zvýšení obecné úrovně ekonomického prosperity, neboli vyjádřeno jinými slovy – politická demokracie a ekonomická prosperita mají tendenci jít ruku v ruce (Thompson, 1976: 26–30).

Za důležitější než argument protektivní považuje Mill argument edukativní, výchovný (Mill, 1861: 211; srovnej 193, 195, 197, 347). Tento argument je založen na Millově náhledu na dva různé typy lidské povahy – aktivní a

pasivní typ. Jeden bojuje proti zlu a druhý ho snaží, jeden se snaží přizpůsobit si okolnosti a druhý se okolnostem poddává (Mill, 1861: 211). Za prvé, Mill chce ukázat, že aktivní povaha je nejlepší jak pro jednotlivce, tak pro společnost, a za druhé, že demokratická účast stimuluje rozvoj této aktivní povahy.

Aby názorně dokázal, že aktivní povaha je nejlepší, říká: „Ze tří druhů duševní kvality, intelektuální, praktické a morální, nejsme u prvních dvou nikdy na pochybách, na které straně jsou výhody. Veškerá intelektuální nadřazenost je ovocem aktivního úsilí... V případě praktického zdokonalování je to ještě zřejmější. Povaha, která zvyšuje úroveň lidského života je ta, která bojuje s přírodními živly a tendencemi, nikoli ta, která jim uhybá“ (Mill, 1861: 211–212). Mill připouští, že snad v případě morální zdokonalitelnosti se mohou objevit pochybnosti, protože „spokojenost“ je vždy počítána mezi morální ctnosti. Nicméně podle Milla je chybně předpokládat, že spokojenost nutně nebo přirozeně doprovází pasivní povahu. Na základě komparativní analýzy jistých národních stereotypů dochází k závěru, že „velké množství zdánlivé spokojenosti je ve skutečnosti nespokojenost, kombinovaná s lhostejností nebo vlastní neukázněností, která, protože nemá legitimní prostředky k vlastnímu růstu, má rozkoš z toho, že stahuje ostatní na svou vlastní úroveň. Pokud se podrobněji podíváme na případy spokojenosti, musíme si povšimnout, že náš obdiv přitahují pouze tehdy, je-li nezáměr zaměřen vůči pokroku vnějších okolností, kdežto v duševních hodnotách existuje snaha o ustavičný pokrok nebo alespoň nesobecké úsilí pomáhat druhým“ (Mill, 1861: 213). Pro Milla je aktivní svépomocná povaha nejen nejlepší sama o sobě, ale je schopná dosáhnout i všeho dobrého, co je v povaze pasivní (Mill, 1861: 214). Usilující a vpřed směřující charakter Anglie a Spojených států je nejlepším základem všeobecných nadějí na pokrok, zatímco „nečinnost“, „nechtěnost“ a „absence touhy“ apod. jsou fatálními překážkami pokroku. Bezprostřední výsledek činnosti může vést k rozšíření lidského ovládnání materiálních zdrojů, ale zároveň také může vytvořit některou z nutných podmínek pro morální a intelektuální rozvoj, zvláště pak je-li kombinován se společenskými a politickými institucemi, které usměrňují aktivního a úspěšného ducha do hodnotnějších směrů než pouhý ekonomický a materiální prospěch (Mill, 1861).

Druhou částí výchovné argumentace ve prospěch účasti se Mill pokouší ukázat, že demokracie a demokratická účast může více než kterákoli jiná forma vlády rozvinout aktivní povahu: „nelze pochybovat o tom, že vláda jednoho nebo několika málo jedinců dává přednost pasivnímu typu povahy, kdežto vláda mnoha dává přednost typu aktivnímu, svépomocnému“ (Mill, 1861: 215). Monarchie nebo aristokracie budou celým svým založením odrazovat občany od aktivní účasti v politice, a tudíž nebudou pečovat o vý-

chovný vliv účasti. Dokonce ani benevolentní monarchie není v tomto ohledu schopná srovnání s demokracií: „Dobrý despotismus znamená vládu, ve které... není pozitivní útlak ze strany státních úředníků, ale ve které je o všechny kolektivní zájmy lidí postaráno, veškeré myšlení spojené s kolektivními zájmy vykonáno za ně, a ve které je mysl lidí uzpůsobena tak, že se vzdávají své vlastní činnosti a jsou s tím spokojeni. Ponechávání záležitosti na vládě nebo na prozřetelnosti je synonymem pro nestaráni se o nic a přijímání výsledků, jsou-li nepřijemné, je pak jako přijímání přírodních jevů“ (Mill, 1861: 204–205). Jako nástroj výchovy může být benevolentní monarchie ještě horší než monarchie zlovolná. Zatímco špatný despota nechá lidi na pokoji poté, co splnili jeho přání, „dobrý despota trvá na tom, že udělá lidem dobře, když je bude nutit, aby své záležitosti dělali způsobem lepším, než jaký znají“ (Mill, 1861: 215).

Mill naopak identifikuje demokracii se společností, ve které všichni jedinci mají všechna privilegia občanství a účast v politice sebou nese tři výchovné důsledky, které pak společně definují ideální charakter. Mill za prvé spojuje účast se smyslem pro občanství, který vede k tomu, že se občan necítí pod „žádným jiným vnějším tlakem, než jsou základní životní nutnosti nebo pravidla společnosti, jejichž prosazování se účastní a se kterými, pokud se domnívají, že jsou špatná, mají veřejně nesouhlasit a aktivně se zasloužit o jejich změnu“ (Mill, 1861: 215–216; srovnej Patemanová, 1970: kap. 3 a Thompson, 1976: 39). Za druhé, co je ještě důležitější než tento pocit, je praktická kázeň a vyšší intelektuální úroveň pramenící z toho, že na občana jsou občas kladeny požadavky, aby zastával nějakou politickou funkci: „Nedoceňuje se, jak málo v obyčejném životě většiny lidí existuje něco, co by dodávalo aspoň trochu velikosti ať už jejich myšlení nebo citům“ (Mill, 1861: 216). Zatímco práce většiny lidí je rutinní a činností při uspokojování denních potřeb nestimulují žádné myšlenky nebo pocity, jež by jednotlivce přesahovaly, neexistuje ani žádná hnací síla, která by lidi nutila ke čtení knih, a jejich kontakty se vzdělanějšími osobami jsou mizivé. Avšak požadavky veřejných funkcí poskytují prostředek proti všem těmto nedostatkům (Mill, 1861: 216, 217). Třetí a nejdůležitější vzdělávací efekt účasti občanů jako soukromých osob ve veřejných funkcích je aspekt morální: „Občan je povolán k tomu, aby vážil zájmy, jež nejsou jeho, aby se v případě protichůdných požadavků nechal vést jinými pravidly, než jsou jeho soukromé preference, aby neustále aplikoval principy a mravní zásady, jež vedou ke společnému blahu: a přitom většinou zjistí, že s ním na stejné činnosti spolupracují lidé, kteří jsou vzdělanější a mají více zkušeností, čímž rozvinou jeho intelektuální schopnosti a jeho zájem o obecné blaho“ (Mill, 1861: 217: 347–348).

Účast je zkrátka školou veřejného ducha. Tím, že se jedinec aktivně zapojí do veřejných záležitostí své společnosti, získá znalosti, osvojí si smysl pro společenskou zodpovědnost a rozšíří se mu obzory mimo úzký rámec jeho soukromého života. Vzdělávací aspekt účasti se tedy týká lidského **zdokonalování**: praktické, intelektuální, citové a morální schopnosti jednotlivce se rozvíjejí až do svého plného potenciálu a všichni jedinci se spojí v pravé společenství.²¹

Avšak účast není v Millově demokratické teorii všechno. Přestože parlamentní forma je ideální vládou – tou, která je nejlépe schopna plnit nezbytné funkce dobré vlády – má své slabosti. Když hovoří o „stinných stránkách a nebezpečí“ parlamentní vlády, říká, že je možné je redukovat na dvě oblasti: jednak „všeobecná neznalost a neschopnost“ neboli „nedostatečné duševní kvality“, a jednak „třídní zájmy“ neboli „nepoctivé zájmy“, tj. zájmy, jež jsou více méně v konfliktu s obecným blahem společenství (Mill, 1861: 243).

Mill se za prvé obává toho, že by se vláda mohla dostat do nevdělaných a neschopných rukou. Netvrdí, že toto nebezpečí neschopné vlády je nějak zvláště typické pro parlamentní vládu, ale hrozí zde větší nebezpečí vzhledem k nízkému stupni inteligence v zastupitelském orgánu a v obecném přesvědčení, který tento orgán řídí (Mill, 1861: 256). Dokonce říká: „Jediné vlády, ve kterých byly nadprůměrné politické schopnosti a kvalifikovanost, nebyly vlády parlamentní, ale vlády svou podstatou byrokratické, ať už měly formu monarchie nebo aristokracie“ (Mill, 1861: 245). Jakkoli může být politická účast úspěšná při rozvíjení občanského vzdělání, obecně platí, že někteří občané jsou v politických záležitostech prostě schopnější. „Nelze dospět k úspěšnému vybudování fungující demokracie, pokud se neuzná, že činnost, která vyžaduje kvalifikaci, budou vykonávat ti, kdo ji mají“ (Mill, 1861: 248). Mill měl tedy velmi malou důvěru ve schopnosti široké veřejnosti své doby a především dělnictva (Mill, 1861: 304). To nás přivádí ke druhému nebezpečí.

Mill důsledně poukazuje na nebezpečí třídních zájmů, tedy vlivu zájmů, jež nejsou identické s obecným blahem společenství (Mill, 1861: 243; srovnej Duncan, 1973: 217–229). Říká, že je všeobecně známo, že případy společenského zla v monarchiích a aristokraciích pramenily především ze sobeckých zájmů krále a aristokratů. „Tyto záležitosti jsou víc než zřejmě v případě monarchie a aristokracie, ale někdy se bezdůvodně předpokládá, že stejně nebezpečné mechanismy se nemohou objevit v demokracii. Podíváme-li se na demokracii tak, jak se většinou chápe, to znamená vláda početní většiny, je jistě možné, že vládnoucí moc bude pod nadvládou skupinových nebo třídních zájmů a bude směřovat k jinému chování, než jak by diktoval nestranný ohled na zájmy všech“ (Mill, 1861: 249). Mill se ob-

zvláště obává nebezpečí třídního zákonodárství početní většiny jeho doby, tedy dělnické třídy. Pokud předchozí vládnoucí třídy využívaly svou moc k hájení vlastních sobeckých zájmů, místo aby pečovaly o obecné blaho, proč by to pak nedělala nevdělaná a nepřivilegovaná dělnická třída? Pokud by se k moci dostaly masy průmyslového dělnictva, vedlo by to k tyranii nejnevdělanější třídy: „Legislativní pokusy zvednout mzdy, omezení konkurence na trhu práce, daně a omezování strojů a jakéhokoli zařízení, jež by mohlo vést ke snížení pracovní náročnosti... jsou velmi přirozené... výsledky pocitu třídních zájmů vládnoucí většiny manuálních dělníků“ (Mill, 1861: 250). Legislativní kroky tohoto druhu jsou podle Milla nejen sobecké a jsou volbou zájmů okamžitých a přímých před vzdálenějšími a nepřímými; jsou také chybami politické ekonomie (Duncan, 1969: 7).

Hranice mezi dvěma třídami probíhá v moderní společnosti většinou mezi dělníky a zaměstnavateli (Mill, 1861: 255). „Pokud by měl parlamentní systém při tomto složení společnosti fungovat ideálně a pokud by bylo možné ho v tomto stavu udržet, potom by jeho organizace měla být taková, že by tyto dvě třídy... byly uspořádány tak, aby vytvářely vyrovnané reprezentativní systémy a každá z nich by měla vliv na přibližně stejný počet hlasů v parlamentě“ (Mill, 1861: 255). Podle Milla však existuje v parlamentní vládě přirozená tendence ke „kolektivní průměrnosti“ a tato tendence se dále zvětšuje tím, přizná-li se hlasovací právo většímu počtu osob. s tím výsledkem, že hlavní politická moc se přesune do rukou tříd čím dál vzdálenějších od „nejvyšší úrovně vzdělání společenství“ (Mill, 1861: 265–66).

Obecně Mill tvrdí, že demokracie není ideálně nejlepší formou vlády, pokud se nepodaří odstranit její slabé stránky: „... pokud se jí nepodaří uspořádat tak, aby žádná třída, ba ani ta nejpočetnější... nemohla řídit legislativu a administrativu společnosti ve svém vlastním třídním zájmu. Problémem je nalézt takové prostředky, jež by zabránily takovému zneužití, aniz by se musely obetovat charakteristické výhody lidové vlády.“

Tato argumentace stojí v pozadí toho, co Dennis F. Thompson nazývá **princip kompetence** v Millově demokratické teorii (Thompson, 1976: 54 a dále). Aniz by Mill ignoroval princip účasti a „charakteristické výhody lidové vlády“, je pro něj důležité, že „vláda musí být vytvořena pro lidi takové, jací jsou, případně pro takové, jakými se v brzké době mohou stát“ (Mill, 1861: 253). To znamená, že demokracie by měla v politickém procesu co možná nejvíce podporovat nadprůměrnou inteligenci a ctnost. Předpokládá, že v každé společnosti se od jistého stupně civilizace objevuje řada nadprůměrných jedinců – „informovaná menšina“ – jejíž politické schopnosti a názory jsou prosty jakýchkoli sobeckých třídních nebo nečestných zájmů. Tito schopnější občané by měli tak či onak zastávat pozice s větším

politickým vlivem než obyčejní občané. Podle Milla jsou v tomto principu kompetence obsaženy jak zásada obrany, tak zásada výchovná.

Mill svou zásadou obrany poukazuje na potřebu vládnoucí skupiny zajistit ochranu existujících kvalit vlády. Schopná menšina, zvláště ti vzdělání, má větší schopnost starat se o momentální blaho svých spoluobčanů tím neefektivnějším způsobem.⁴⁾ V tomto kontextu je třeba rozlišit mezi instrumentální způsobilostí čelit nebezpečí neinformovanosti ve vládě a morální způsobilostí čelit nebezpečí třídních zájmů (Thompson, 1976: 64).

Zásada výchovy v principu kompetence se týká již zmíněné „školy veřejného ducha“ (Thompson, 1976: 11). Společenské a politické vzdělávání občanů se neděje spontánně, ale vyžaduje učitele: „Škola politických schopností a všeobecné inteligence... předpokládá učitele stejně jako vědce; úspěch vzdělávání do značné míry závisí na schopnostech přivést mysl nižší úrovně do kontaktu s myslí úrovně vyšší, což je setkání v běžném životě poměrně výjimečné, a jeho nedostatek pak více než cokoli jiného přispívá k tomu, že většina lidstva setrvává na jedné úrovni spokojené nevědomosti“ (Mill, 1861: 351–352). Těch několik málo informovaných by především a hlavně šlo příkladem, zvláště pak tím, že by v politických diskusích předváděli, jak v politice rozumně debatovat: „...přestože by prvotřídní mozky a charaktery byly nutně v menšině, stejně je to velký rozdíl, zdali jsou slyšet či nikoli“ (Mill, 1861: 266). Představitelé většiny v parlamentě by mohli informovanou menšinu vždy přehlasovat, ale museli by hovořit a volit v přítomnosti informovaných a museli by čelit jejich kritice, pokud by princip kompetence zajišťoval této menšině reprezentaci. K tomu Mill dodává o představitelích většiny, že „jejich vlastní rozumové schopnosti by byly nepozorovatelně rozvíjeny vlivem myšlenek, se kterými by byly ve styku nebo dokonce v konfliktu“ (Mill, 1861: 266–267).

STRACH Z NEZPŮSOBILOSTI
MYSL V PARLAMENTNÍM
VLÁDĚ
! SNE CIVILIZOVANÍ!

Obr. 6.1

	Princip účasti	Princip kompetence
Zásada obrany	Motivace a schopnost hájit své zájmy	Potřeba vůdcovství
Zásada výchovy	Rozvoj občanského uvědomění, znalostí a morální zodpovědnost	Potřeba dobrých učitelů

Tyto dva principy Millovy demokratické teorie budou samozřejmě v rozporu, pokud všichni občané nebudou stejně schopní. Pokud se účast rozšíří, může se stát, že vliv informované menšiny se bude snižovat, ale pokud vliv této menšiny má zůstat zachován, je možné, že účast nebude tak všeobecná. Mill se však nechce vzdát ani jednoho z těchto principů (Thompson, 1976: 91). Rovnováha mezi nimi se musí vypracovat v praktickém politickém životě za pomoci politických institucí a procesů. Například princip účasti implikuje všeobecné volební právo, kdežto princip kompetence vede Milla k návrhu plurálního hlasování a poměrného zastoupení.⁵⁾

Zároveň je důležité si uvědomit, že tyto dva principy se mohou vzájemně posilovat. Mill tvrdí, že hlavními a určujícími faktory všech společenských změn jsou myšlenky a schopnost teoreticky uvažovat. Ve své době nachází vzrůstající tendenci k rovnoprávnosti ve všech oblastech společenského a politického života (Robson, 1968: 110). Všeobecnější vzdělání znamená širší distribuci způsobilosti mezi občany, což zase s sebou nese, že účast lze rozšiřovat, aniž by to bylo na úkor kompetentního vedení. Svým vzdělávacím vlivem má zase rozšířená účast tendenci dále zvyšovat úroveň způsobilosti. V dlouhém časovém úseku se může tímto způsobem konflikt mezi principem účasti a principem kompetence zmírnit.

Nakonec se musíme zmínit o tom, že lze předložit další rozumné návrhy, jak vyřešit konflikt mezi těmito dvěma principy Millovy demokratické teorie. Dennis F. Thompson vyslovil pravidlo priority, podle něhož princip účasti má přednost před principem kompetence. Tento argument je založen na požadavku, že princip účasti je všeobšáhlejší než princip kompetence, protože „pokud by byl princip účasti plně realizován, byly by také splněny hodnoty vyjádřené principem kompetence – za Millova předpokladu, že občané se tím, jak se aktivně angažují v politice, stávají čím dál kompetentnějšími. Naopak, kdyby byl princip kompetence plně realizován, pak by to ještě nemuselo znamenat, že budou také splněny hodnoty vyjádřené principem účasti – bez ohledu na to, jak platný je kterýkoli z Millových předpokladů“ (Thompson, 1976: 197–200).

3. Svoboda a demokracie

Doposud jsme se zabývali Millovým názorem na to, jak by měla fungovat parlamentní vláda. Avšak zůstává nezodpovězena otázka: do jakých sfér života by měl nebo směl demokratický stát zasahovat? Jaké jsou správné hranice činnosti státu? Mill se pokoušel specifikovat tyto hranice za pomoci principu osobní svobody: sebeobrana je výhradním cílem, který oprav-

ňuje zasahování do svobody konání. Činnost státu by měla být v praxi omezena co do rozsahu, aby se tak každému občanovi zajistilo maximum možné svobody. Tohoto maxima možné svobody lze dosáhnout kombinací parlamentní demokracie s politickou ekonomikou volného trhu (Held, 1987: 96).

Millův zájem o problémy svobody jednotlivců a menšin jsou nejzřetelněji uvedeny v jeho knize „On Liberty“ (O svobodě, 1859). Cílem této knihy je definovat a obhájit princip, který by charakterizoval „povahu a meze moci, kterou společnost legitimně uplatňuje nad jedincem“ (Mill, 1859: 59). Mill uznává, že je nutné do určité míry zasahovat do života jednotlivců a regulovat jej, ale snažil se klást překážky svévolným a sobeckým zásahům. Základní bod vyjádřil takto:

„Cílem... je stanovit jednu velice jednoduchou zásadu umožňující rozlišovat, zda jsou veřejné orgány oprávněny bezmezně zasahovat do života společnosti a jednotlivců, zda je mohou ovládat a používat i donucovacích prostředků, zda mají používat fyzického nátlaku ve formě zákonných prostředků nebo morálního tlaku veřejného mínění. Touto zásadou je, že jediným důvodem, kdy je lidstvo oprávněno individuálně nebo kolektivně narušovat svobodu jednání kteréhokoli svého člena, je sebeobrana. Jediným případem, kdy je možno oprávněně použít sílu proti kterémukoli členu civilizovaného společenství proti jeho vůli, je ten, aby se zabránilo působení škody jiným“ (Mill, 1859: 68).

Millův princip je však na hony vzdálen „velice jednoduché zásadě“: jeho smysl a implikace zůstávají sporné (Held, 1987: 87; Ryan, 1974: 125–158). Například, co přesně znamená „působení škody jiným“? Nicméně v jeho rukou tento princip posloužil jako základ obrany mnoha klíčových svobod spojených s liberálně demokratickou vládou:

- (1) svoboda myšlení, pocitů, slova a jeho šíření
- (2) svoboda vkusu a zálib
- (3) svoboda sdružování a slučování za předpokladu, že nezpůsobují škodu druhým (Mill, 1859: 71–72).

Mill to obecně vyjadřuje takto: „Jediná svoboda hodna toho slova je svoboda rozvíjet své vlastní blaho svým způsobem, pokud se ovšem nepokoušíme zbavit ostatní jejich blaha nebo jim stát v cestě při jeho dosahování“ (Mill, 1859: 72).

Ale Mill nebyl nelidský a moralizující obhájce laissez-faire. Projevoval hluboký zájem o fyzickou i morální prosperitu dělnické třídy a jeho úvahy o roli vlády v ekonomice jsou založeny na jasném pochopení toho, do jaké míry bezbranná pracující populace zaplatila cenu za společenské a technické změny (Ryan, 1974: 170).

Nejdelší oblast, ve které obhájuje větší zasahování státu, jsou práva

děti proti zanedbávání ze strany rodičů. Mill obhájuje povinné vzdělání jako způsob, jak přinutit rodiče, aby splnili své závazky vůči dětem. Ale způsob, jakým si to představoval v praxi, je opět pro něho charakteristický. Stát musí přinutit rodiče, aby svým dětem poskytli vzdělání, a vytvořit systém zkoušek, aby se mohla zjišťovat úroveň tohoto vzdělání. Ale stát nesmí rodiče nutit, aby své děti posílali do nějaké konkrétní školy. Mill chtěl vzdělávat lidi, ale způsobem, který je nejméně nebezpečný pro různost názorů (Ryan, 1974: 153).

Mill rozlišuje mezi případem, kdy činnost vlády spočívá v tom, že nám předkládá pravidla, co máme a co nesmíme dělat – nařizující činnost vlády – a případem, kdy jedná tak, že nám nabízí možnosti, jichž můžeme, ale nemusíme využít. Dva příklady takovýchto vymožeností jsou role vlády při regulaci smluv a při zajišťování veřejných služeb, jako je ochrana proti povodním, zajišťování činnosti majáků apod. Tyto slouží prospěšným účelům a trh by je pravděpodobně nezajistil (Ryan, 1974: 173).

Millova námitka proti příliš mocenskému vládnutí je ta, že redukuje vztah mezi vládci a těmi, jimž se vládne, na stejný vztah, jako je mezi ovčákem a jeho ovce. Millův strach z početilosti a nezpůsobilosti mas v „parlamentní vládě“ nikdy nejde tak daleko, aby popíral správnost parlamentní demokracie. Mill trvá na tom, že v záležitostech týkajících se národa jde o „praktickou výchovu“. Laissez-faire by mělo být pravidlem, nikoli z důvodu, že je efektivnější, ale proto, že vlády civilizovaných zemí riskují, že budou své poddané vyrušovat přemírou dobré vůle.

Ale hned poté, co Mill vyslovuje princip, aby každý pokud možno vládl svým záležitostem sám, vyjmenovává celý seznam výjimek z tohoto pravidla laissez-faire, což z něj dělá málem socialistu (Ryan, 1974: 175 proti této interpretaci protestuje).

V tomto bodě nemůžeme zacházet do větších podrobností, ale stojí za povšimnutí, že John Stuart Mill a jeho názory na demokracii a roli státu přesně ilustrují tenzi mezi rovnoprávností demokracie a individuální svobodou liberalismu. Ústřední otázkou je, jak, do jaké míry a na jakých základech by měla být omezena svrchovanost lidu? Jedná se pouze o tenzi mezi rovnoprávností a svobodou, nebo jde o konflikt či snad dokonce neřešitelný konflikt?

4. Alexis de Tocqueville (1805–1859)

Alexis de Tocqueville byl francouzský aristokrat, který navštívil v třicátých letech minulého století Ameriku a napsal slavnou knihu o americké demokracii, která je spíše sociologickou analýzou demokracie či rovnosti, jak to on nazývá.

Svoboda a rovnost jsou dvě důležité demokratické hodnoty. V některých politických teoriích se více zdůrazňuje svoboda, jiné kladou větší důraz na rovnost. Ale v kontextu západního pojetí demokracie je pro demokratický režim důležitá jak svoboda, tak rovnost. Ide o to, do jaké míry se tyto dvě hodnoty dají kombinovat a slučovat, do jaké míry musí člověk dávat přednost jedné před druhou a vůbec, zda existuje nějaký rozpor mezi nimi. Někteří teoretikové pohlíží na vztah mezi těmito kategoriemi jako hru s nulovým součtem. Čím více máte jednoho, tím méně můžete mít druhého. Ti, kteří zastávají tento názor, někdy považují Alexise de Tocqueville za nesmlouvavého zastávce názoru, že rovnost je se svobodou v rozporu.

Dříve než se pustím do výkladů a rozboru Tocquevillových názorů, rád bych objasnil, že se budu zabývat zejména problematikou vztahu mezi politickou svobodou a politickou rovností. Krátce se však také dotknu ekonomické rovnosti a nakonec upozorním na několik problémů souvisejících s ekonomickou svobodou, zejména práva na soukromý majetek a soukromé vlastnictví výrobních prostředků.

5. Tocqueville o rovnosti a demokracii

Tocqueville usiloval zejména o zdůraznění společných rysů demokracie a politické rovnosti a popsal způsob vývoje demokracie a její nejčastější formy (Aron, 1968: 184).

Zjistil, že vývoj ekonomické, sociální i politické rovnosti (ne vždy je rozlišoval) stejně tak jako vývoj demokracie jsou víceméně nevyhnutelné. Demokratické společnosti mohou však být liberální nebo despotické a politická rovnost může být, nikoli však nutně, spojena alespoň do určité míry s politickou svobodou.

Tocqueville nebyl deterministou. Podle něj má člověk možnost volby, může se rozhodnout, jak se zachovat. Jeho rozhodnutí ani jeho činy nejsou historicky předeterminovány (Lively, 1962: 228). Avšak ani politické možnosti nejsou bezmezné. Jsou do určité míry limitovány časem, místem a okolnostmi v důsledku předchozích lidských rozhodnutí a činů. Politika je

manévrování mezi různými často protichůdnými a omezenými možnostmi a volba mezi nimi. Politologie pak poskytuje informace o těchto omezených možnostech, které jsou východiskem k další diskusi, zvažování a volbě.

Tocqueville používá komparativní metody k popisu předpokladů a možností při volbě demokracie a politické rovnosti. Všeobecně porovnává aristokracii s demokracií a hlavně má snahu srovnávat Francii s Amerikou, tj. dvě rozdílné země s rozdílným politickým režimem. Snaží se však srovnávat i v čase, tj. předrevoluční Francii s Francií porevoluční. Zvláště se zajímá o politický režim v Americe, protože tam dosáhl vývoj k rovnosti téměř svých přirozených hranic, alespoň pro bílé muže. Svěřuje se, že „... v Americe jsem viděl víc než jen Ameriku; hledal jsem obraz samotné demokracie, s jejími tendencemi, vlastnostmi, předsudky a vášněmi, abych se dozvěděl, čeho se v jejím vývoji máme obávat a v co můžeme doufat“ (Tocqueville, 1835/40: 36)

Jeho prvořadým hlediskem při této komparativní metodě byl vztah mezi rovností a svobodou. Já spatřuji jeho hlavní tezi v tom, že je možné – a v současném stádiu společenského vývoje i žádoucí – aby došlo ke spojení svobody a rovnosti, ale že rovnost současně svobodu i ohrožuje, zejména politickou svobodu, práva jedince a jeho osobní nezávislost. Podle Tocqueville představují tehdejší společnosti a režimy stejně jako v historii hlavní způsoby sladění politické rovnosti s politickou svobodou v různých společenských podmínkách.

Tyto hlavní typy lze shrnout do následující tabulky:

Obr. 6.2

	+ politická svoboda	- politická svoboda
+ politická rovnost	demokracie Amerika	tyranie porevoluční Francie (1790) a Napoleon
- politická rovnost	aristokracie Anglie	monarchie starý režim ve Francii

Tocquevillovu argumentaci lze shrnout do čtyř hlavních bodů (Dahl, 1985):

(1) Rovnost je nevyhnutelná a stále jí přibývá. To je hlavní myšlenka úvodní kapitoly Tocquevillové knihy „Demokracie v Americe“, kde tvrdí, že „po sedm set let stěží najdeme být i jen jedinou významnou událost,

kerá by nepřispěla k rovnosti společenského postavení“ a že „postupný rozvoj principu rovnosti je... činem Prozřetelnosti. Svědčí o tom všechny jeho hlavní charakteristické rysy: je univerzální, trvalý, vzpírá se jakémukoli lidskému zásahu a k jeho rozvoji přispívají všechny události a všichni lidé“, a „tato tendence je tak silná, že ji nelze zastavit, ale není ještě tak rychlá, aby nemohla být usměrňována“ (Tocqueville, 1835/40: 28–31).

Rovnost, o které Tocqueville hovoří na úvodních stránkách, je především a v první řadě rovnost sociální a ekonomická. Všeobecná stabilizace je výsledkem četných změn, „které jakoby se spolupodílely na obohacení chudých a ochuzení bohatých“ (str. 28). Bylo objeveno mnoho různých způsobů jak získat moc a jejich zdroji bylo stále víc: zemědělská půda byla rozdělena, byly položeny základy k moci církve přístupné všem, k získání moci přispěla i znalost zákonů, nižší stavy bohatly obchodováním a rovněž rozvoj inteligence, učení a talentu přispěl k vzniku dalších forem vlády. Obecně řečeno „důležitost, přikládána urozenému původu, pomínila tak rychle, jak rychle byly objeveny nové cesty k získání moci“ (str. 27).

Tocqueville věřil, že spravedlivý způsob rozdělování prostředků, jako je bohatství, příjem, sociální postavení a vzdělání, povede dříve či později ke spravedlivému podílu na moci, tj., že sociální a ekonomická rovnost povede k rovnosti politické. „Nemohu uvěřit, že by si rovnost nakonec nenašla svoji cestu do politického světa. Je nepředstavitelné, že by člověk byl i jen v jediném bodě nebyl postaven na roveň ostatním; nakonec si musí být všichni ve všem rovni“ (54, srovnej Dahl, 1985: 10).

(2) Zatímco rovnost je nevyhnutelná, svoboda je žádoucí. Svoboda je pro Tocquevillu důležitější hodnotou než rovnost. Ale zatímco výhody rovnosti jsou jisté, trvalá svoboda tak jistá není. Podle Tocquevillu je to způsobeno tím, že veřejné mínění přeje více rovnosti než svobodě. Rekl: „Ne že by ty národy, které žijí v demokratických podmínkách, svobodou opovrhovaly; naopak, cítí k ní instinktivně náklonnost. Svoboda však není hlavním a stálým předmětem jejich snažení: jejich idolem je rovnost: k získání svobody vyvinou úsilí rychle a náhle a pokud se jejich snažení mine cílem, zklamání rezignují. Bez rovnosti však nemohou dojít uspokojení a raději by zahynuli, než by ji ztratili.“ (Tocqueville, 1835/40: 55)

(3) Nezbytným předpokladem svobody je podle Tocquevillu existence pevných bariér při uplatňování moci, neboť koncentrovaná moc znamená záhubu svobody. Tocqueville byl přesvědčen, že „demokratickým státům hrozí, že se velmi snadno dostanou pod nadvládu centralizované administrativy. Tyto státy mají snahu koncentrovat veškerou vládní moc do rukou jediného orgánu, který zastupuje lid; pod tímto pojmem je třeba si představit především masu sobě rovných jedinců. Jakmile však tento orgán zís-

ská všechny atributy vládního orgánu, jen stěží mu lze zabránit, aby pronikl do detailů administrativy, a v budoucnu k tomu určitě bude mít příležitost...“ (str. 71).

Tocqueville se „především snažil ukázat, jak by lidé mohli ve svém každodenním životě přispět k dosažení společných cílů za možné, ne-li nutné, spolupráce s ostatními. Jedině takto lze uchovat smysl pro osobní a společenskou zodpovědnost, zastavit odklon zájmu od věcí veřejných a podbízení se jednotnému veřejnému mínění... Avšak prakticky nebral v úvahu hlavní oblast každodenního života lidí – jejich práci – a to je právě ta oblast, kde je v současné společnosti nejhlubší propast mezi lidskou činností a jejím řízením.“ (Lively, 1962: 251)

(4) Převládá-li v demokracii politická, sociální a ekonomická rovnost a jsou-li odstraněny všechny překážky neomezené moci, má většina možnost vládnout despoticky. „Pravá podstata demokratické vlády spočívá v absolutní svrchovanosti většiny; v demokratických státech není schopno se ji postavit vůbec nic“ (Tocqueville, 1835/40: 112).

Všechny tyto čtyři předpoklady dohromady opodstatňují Tocquevillovu obavu, že v demokracii povede politická rovnost k destruktivní svobodě jednotlivce. Zdá se, jakoby platilo, že čím je země demokratičtější, tím více je v ní ohrožena svoboda (Dahl, 1985: 9).

I když je rovnost nezbytnou podmínkou demokracie, nemusí být nutně podmínkou svobody a rovnost sama o sobě demokracií nestačí. Naproti tomu rovnost usnadňuje despotismus většiny a v kombinaci s centralizací svobodu ohrožuje. A politická rovnost bez politické svobody není demokracií, ale tyranii: „Znám pouze dva způsoby, jak nastolit rovnost v politickém životě; práva musí mít buď všichni občané anebo nikdo. Pro státy, které dosáhly stejného stupně společenského vývoje jako Američané, je proto velmi obtížné nalézt rovnováhu mezi svrchovaností všech a absolutní mocí jednoho člověka. Je nepopíratelné, že společenské podmínky, které jsem popsal, jsou náchylné k jednomu extrému stejně jako k druhému“ (Tocqueville, 1835/40: 54).

Z mnoha důvodů, ať už to jsou „životní podmínky, původ, inteligence Američanů a především jejich morálka“ (55), byla Amerika první zemí, která se vyhnula nadvládě absolutní moci a tyranie. Tocqueville poukazuje zejména na systém místní správy, dělbu moci, svobodu tisku a v neposlední řadě na politická sdružení, neboť „sdružení mají v demokratických státech nahrazovat ty všemocné soukromé osoby, které rovnost podmínek vymýtila... Nic si podle mého názoru nezaslouží takové pozornosti jako intelektuální a morální sdružení v Americe“ (201). Politická rovnost však podle Tocquevillu zůstává stálou hrozbou pro politickou svobodu. V příští před-

nášce věnované socialismu dojdeme k opačnému pojetí demokracie: že rovnost je nejdůležitější hodnotou.

Poznámky

1. Často se diskutuje o tom, do jaké míry je opodstatněné nazývat Millovu teorii demokracie, viz J. H. Burns (1957: 158–75, 281–94), který dochází k tomuto závěru: „Millovo politické myšlení je od začátku do konce propojeno konzistentním názorem, ale to ještě neznámá, že tento názor je v užším slova smyslu názorem demokrata“; Ryan (1974: 190–217) zase hovoří o způsobu, jak Mill kormidluje mezi „elitistickou“ a „participační“ teorií demokracie; Duncan (1971: 259) charakterizuje Millovu teorii jako „demokratický platonismus“; a Dennis F. Thompson (1976: 4–5) nazývá Millovu teorii demokratickou teorií.
2. Jde o základní argument v koncepci „klasické demokracie“, viz např. Davis (1964: 37–46) a Walker (1966: 285–95).
3. Thompson (1976: 54 a dále) a Duncan (1973: 237) poukazují na Millovu snahu vyhnout se v prvním plánu špatné vládě a teprve dlouhodoběji zúšlechťovat schopnosti lidí. Duncan se však hlavně zaměřuje na analýzu Millových krátkodobých pokynů, jak zajistit kompetentní vládu: „Mill předkládá jedno bezpečnostní opatření proti nevědomosti a soukromým zájmům za druhým...“ (266). Můžeme říci, že zatímco Dennis F. Thompson zdůrazňuje princip participace, Duncan ve své knize z roku 1973 zdůrazňuje princip kompetence.
4. Kritika Millova názoru viz Duncan, 1973: 280–285. Je však třeba připomenout, že Mill si byl vědom té skutečnosti, že vzdělání lidé jsou většinou také bohatí a nebezpečí řídní předpojatosti je zřejmé.
5. Na téma další analýzy Millovy teorie vlády viz Thompson, 1976, kapitola 3: 91–135; rovnováha mezi principem účasti a principem kompetence v řadě demokratických institucí: volební proces, role zástupce, role zastupitelského shromáždění a místní vláda.

PŘEDNÁŠKA 7.

Socialistická kritika liberální demokracie: Karel Marx a Bedřich Engels

V posledních přednáškách jsme se pokusili objasnit, jak se myslitelé jako Jeremy Bentham, James Mill, Alexis de Tocqueville a John Stuart Mill pokoušeli kolem roku 1800 s větším či menším úspěchem kombinovat liberalismus s demokracií. Přes některé nevýznamné rozdíly a nesrovnalosti vznikla z této kombinace teorie liberální demokracie – lépe řečeno liberalismus byl demokratizován. Je lépe mluvit o „demokratickém liberalismu“ nebo o „liberální demokracii“?

Nyní se dostáváme ke kritice této teorie, a to nejprve zleva a posléze zprava.

Může se zdát nemístné či snad dokonce provokativní vyprávět studentům z východní a střední Evropy něco o Marxovi a Engelsovi. Byli jim vnucováni a po osvobození od komunistické nadvlády se jich chtějí spíše zbavit.

Budeme však potřebovat pár slov na vysvětlenou, proč jsou Marx (1818–83) a Engels (1820–95) důležití pro správné pochopení politické demokracie a jak se dostal socialismus – nebo přesněji leninismus a stalinismus – do konfliktu s demokracií a zvláště s liberální demokracií či demokratickým liberalismem.

Učiníme to tak, že

- (1) objasníme některé hlavní problémy ve vztahu k demokracii;
- (2) avšak z důvodů omezeného rozsahu to bude bez hlubšího rozboru Marxovy teorie;
- (3) srovnáme tuto interpretaci s tím, co je vám již známé.

Je třeba zdůraznit, že vztah mezi demokracií a socialismem je stále ještě důkladně a podrobně diskutován – dokonce i v USA. Důkazem toho jsou knihy Keitha Grahama a Roberta A. Dahla. Nedávno se celý ročník nového akademického časopisu „Journal of Democracy“ zabýval tématem „Kapitalismus, socialismus a demokracie“ a ocenil stejnojmennou knihu Josepha A. Schumpetera, ke kterému se ještě vrátíme. Je to klasická studie vztahu mezi politickou demokracií a alternativními ekonomickými systémy.

1. Úloha státu

Začnu tím, co je vám všem nepochybně dobře známo: výctem hlavních rozdílů mezi liberalismem a marxismem.

Je třeba zdůraznit zejména dva hlavní body:

1) Pojetí státu

Liberátové prohlašují – v tom se shodují s pluralisty, jak později uvidíme – že ve střetech zájmů ve společnosti je stát neutrální.

Marxisté tento názor odmítají. Poukazují na to, že stát je ovládán malou skupinou elity, jejíž moc není založena na individuálních schopnostech a kvalitách osobních vlastnostech a politickém mistrovství, ale na soukromém vlastnictví a ovládnutí výrobních zdrojů společnosti – neboli výrobních prostředků. Vládnoucí elita je tedy také vládnoucí třídou (Schwarzmantel, 1987: 111–112).

2) Pojetí demokracie

Liberátové prohlašují, že lze spojit politickou svobodu s politickou rovností a přesně odlišit veřejnou sféru od soukromé. Veřejnou sféru charakterizuje kombinace politické svobody a rovnosti, soukromou pak soukromá iniciativa, trh a soukromé vlastnictví, tzn. ekonomická svoboda a nerovnost. Určité rozdíly v ekonomické úrovni a spotřebě považují za nezbytný podnět ke zvyšování produktivity. A má-li každý za cíl svůj vlastní blahobyt, spěje k blahobytu i celý národ.

Marxisté popírají, že by toto rozlišení mělo dlouhého trvání a ostře odsuzují jeho racionalitu a oprávněnost. V liberální nebo liberalistické společnosti – anebo buržoazní společnosti – převládá nepřetržitý třídní boj. Tzv. buržoazní demokracie v sobě spojuje formální politickou rovnost s reálnou sociální a ekonomickou nerovností. Každý stát je nástrojem útlakování jedné třídy druhou, a je tomu tak i v případě buržoazního státu, i když je demokratický.

Podle marxistického názoru je však tato omezená demokracie ku prospěchu širokých nemajetných dělnických mas: volební právo dává dělníkům příležitost svrhnout státní moc, nikoli však jistotu, i když jsou v početní převaze. Existuje nebezpečí, že třída vlastníků majetku, pokud budou ohroženy její životní zájmy, přestane podporovat demokracii a přemění ji v autoritativní stát (Ludvík Bonaparte ve Francii v roce 1851 nebo Chile v roce 1973).

V současné době se ze široka diskutuje o tom, zda se buržoazní demokracie – nebo demokratický liberalismus – nakonec neukázaly být odolnější než Marx předpokládal. „Buržoazní demokracie byla ve skutečnosti stabil-

nějším politickým systémem, než si Marx představoval“ (Schwarzmantel, 1987: 113). Na jedné straně demokracie nevedla automaticky k socialismu. Demokratická práva nevyústila v revoluční důsledky a zkušenosti spíše ukazují, že pro fungování demokracie je životně důležitý stávající sociální a ekonomický kontext. Ti, kdo vlastnili rozsáhlé sociální a ekonomické zdroje, byli schopni si své zájmy obhájit. Na druhé straně došlo jen k málo úpadkům demokracie, a to obvykle jen ve velmi mladých nebo nových demokraciích.

2. Formy třídní nadvlády

Již jsme se zmínili o tom, že demokracie neboli „polyarchie“, jak byla později nazvána, je ve společnosti se soukromým vlastnictvím a tržním hospodářstvím považována marxisty za „buržoazní demokracii“. Charakterizuje ji politická pluralita, parlamentní systém a řada nátlakových skupin (Schwarzmantel, 1987: 113–115).

Marx vysoce oceňoval demokratické formy a instituce – i buržoazní demokratické formy a instituce. Problém byl samozřejmě v tom, že všechny tyto instituce existují za režimu nadvlády kapitalistické vládnoucí třídy. Je však třeba připomenout, že třídní společnost není jen výsadou kapitalismu. Ve skutečnosti existovala třídní společnost po celou historii vývoje lidstva. Nedostatečné ovládnutí přírody a nedostatek potřebného zboží byly vždy spojeny s rozpory mezi jednotlivými třídami. Otokárská společnost s fyzickou represí, feudalismus s ideologickým a kapitalismus s ekonomickým útlakem.

Kapitalismus však znamená nové stádium vývoje lidstva:

1) Velký rozmach produktivních sil umožnil vítězství lidstva nad přírodou a rozšířil civilizaci po celém světě, čímž se zase o kousek přiblížil konec strádání a nedostatku.

2) Útlak v tomto systému probíhá nepozorovaně, zdánlivě dobrovolně na základě směny na trhu práce.

3) Výrobce je odcizen od výsledků své práce, protože vše se vyjadřuje kvantitativně – v penězích.

Tento útlak umožňuje to, že většina populace nevlastní a neovládá výrobní zdroje, výrobní prostředky. Jsou primárními výrobci, ale jsou závislí na vlastnicích výrobních prostředků – kapitalistech.

Pod hrozbou strádání jsou dělníci nuceni prodávat svoji pracovní sílu jako zboží na trhu. Cenou tohoto zboží (práce) jsou její výrobní náklady – existenčně nutná mzda – ale produktivita této práce zdaleka převyšuje ži-

votní náklady. Rozdíl – nadhodnotu – si přivlastňuje kapitalista ve formě zisku při prodeji vyrobeného zboží. To je ve zkratce Marxova teorie vykořisťování

Nejdůležitějším bodem zde je to, co to ve skutečnosti jsou „nutné životní náklady“, co je považováno za „nutné živobytí“? To nejsou ani absolutní, ani objektivní pojmy – ale vyplývají z okolností, času a místa a závisejí na historických a morálních podmínkách – porovnáme-li např. potřeby dánských a českých dělníků.

3. Kapitalismus a demokracie

Vztah mezi demokratickými formami a institucemi na jedné straně a kapitalistickou ekonomikou na straně druhé není ani nevyhnutelný, ani nezničitelný. Naopak, demokracie se za více či méně příznivých podmínek může stát prostředkem k odstranění třídních rozdílů. Podle Marxe však demokracie dojde svého plného rozkvětu až v beztřídní – socialistické – společnosti, kde jsou zdroje co nejvíce rozloženy a nesmiřitelný rozpor mezi třídami mizí.

Podívejme se blíže na Marxovo pojetí státu a společnosti (Schwarzmantel, 1987: 116–118).

Politika obecně a konkrétně stát jsou v marxistické teorii považovány za hlavní nástroje nadvlády. Stát je organizovaným výrazem politické moci a je nezbytnou institucí v každé třídní společnosti. Jsou různé formy státu stejně jako jsou různé formy třídní společnosti. Úkolem liberálně demokratického státu, stejně jako každého jiného, je udržovat a bránit hospodářskou a společenskou moc vládnoucí třídy.

Marx a Engels napsali v Komunistickém manifestu: „Politická moc, sama o sobě, je pouhým organizovaným násilím jedné třídy na druhé.“ Státní moc je třídní moc. Stát je represivní organizací, nástrojem útlatku nebo prostředkem nátlaku. Útlak a násilí používá byrokracie, policie, armáda, soudy, vězeňství atd.

Marx pojímal moderní historii jako proces neustálého posilování a upevnování státní moci. Specializovaný nátlakový státní aparát je stále složitější a mocnější – zvláště ve Francii. Stát se postupně stává „zátěží“ společnosti, omezuje svobodné chování lidí a znemožňuje skutečně lidové řízení a samořádu.

Podívejme se nyní na to, jak se stát stává nástrojem útlatku v zájmu vládnoucí třídy.

Marx a Engels napsali v Komunistickém manifestu, že „exekutiva moderního státu je pouhým správcem záležitostí společných celé buržoazii“. To je jistě přehnané zjednodušení jejich vlastní teorie. Z jiných jejich politických prací vyplývá názor, že třídní uspořádání moderního státu s parlamentním systémem ještě nedává buržoazii výlučnou politickou moc. Demokratická práva a volební právo je možné získat tlakem zespoda. Mnoho záleží na tom, jak se této možnosti využije.

Marxova a Engelsova díla mají jen málo společného s moderní politologií. Vedle několika Marxových žurnalistických úvah je považována za rozumný teoretický popis stavu věcí pouze Engelsova kniha „O původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ (1884), zčásti založená na Marxových poznámkách (Dunleavy a O’Leary, 1987: 209–209).

V různých dilech Marxe a Engelse však můžeme najít tři názory konsistentní s historickým materialismem.

- (1) Instrumentální model
- (2) Arbitrážní model
- (3) Funkcionalistický model

(1) Instrumentální model

Je pravděpodobně nejznámější a „nejortodoxnější“ Marxovou interpretací kapitalistického státu, soudě podle formulací v Komunistickém manifestu. Základní myšlenkou je, že zájmy vlastníků kapitálu jsou v rozporu se zájmy ostatních tříd – dělníků a zanikajících tříd, jako např. feudální aristokracie – a proto tyto vlastníci kapitálu a jejich spojenci přímo ovládají stát, který pak jedná pouze v jejich zájmu.

Marx však často rozlišuje mezi „převládající třídou“ a „vládnoucí kastou“ (Schwarzmantel, 1987: 119). Držitelé moci ve státě, kteří obsazují místa ve státním aparátě – elita státu – nejsou obvykle titíž, kdo vlastní výrobní prostředky.

Je-li pravda, že stát – i v liberální demokracii – zajišťuje fungování třídní společnosti tak, aby si vládnoucí třída udržela svou moc, přesto není pouhou loutkou vykonávající rozkazy. Nositelé moci ve státě musí rozhodovat, do jaké míry budou sledovat společně zájmy všech majetných a do jaké míry zájmy jenom některých z nich – majitelů pozemku, průmyslových podniků, finančního kapitálu, výrobců zboží pro domácí trh a na export, malých a velkých průmyslových podniků atd. Stát opravdu musí rozhodovat o opatřeních, která jsou v dlouhodobém zájmu kapitalistického řádu, i když to může být okamžitě nebo krátkodobě v rozporu se zájmy vládnoucí třídy.

Může být např. rozumné a dlouhodobě prospěšné podporovat základní a podstatné zájmy majetných a učinit určité ústupky dělníkům – jako zkrácení pracovní doby, poskytnutí placené dovolené a jiné sociální vymoženosti.

Taková opatření, která přinesou prospěch všem lidem, může průmysl okamžitě pocítovat jako břemeno, ale celý systém se stabilizuje.

Z instrumentálního hlediska marxistické teorie existují dva hlavní důvody, proč má stát mít relativní nezávislost na kapitalistech, proč má existovat sféra nezávislé činnosti státu:

1) Stát „stmeluje vládnoucí třídu“, integruje často protichůdné zájmy vládnoucí třídy. Stát nezaujímá vůči jednotlivým zájmům neutrální stanovisko, nereprezentuje obecný zájem společnosti – i když se může zdánlivě odvolávat na obecné blaho. Stát funguje tak, že udržuje podmínky nezbytné k relativně hladkému fungování systému třídní nadvlády. Protože reprezentuje obecné zájmy kapitalistů, nesmí být úzce spjat s žádnou ze složek vládnoucí třídy. Dále, ve prospěch dlouhodobého zájmu kapitalismu musí někdy konat způsobem, který je v rozporu s okamžitými cíli této třídy jako takové. To může zahrnovat také ústupky, proti kterým se sice někteří kapitalisté stavějí, které však jsou nezbytné pro přežití vládnoucí třídy (Schwarzmantel, 1987: 120).

2) Stát v liberálně-demokratickém systému musí být do určité míry nezávislý na kapitalistech, aby dodržoval zákonitost. Pokud bude stát příliš svázan zájmy těch, kteří jej ovládají, nikdo neuvěří, že zastupuje obecné zájmy a slouží společnému prospěchu celé společnosti. Stát se nemůže a nesmí opírat pouze o nátlakové prostředky. Za normálních podmínek jsou skryté anebo se používají pouze proti menšinám, které otevřeně odmítají jeho autoritu.

Stát může účinně působit jako ochránce v třídní společnosti, protože politická oblast v liberálně demokratickém systému se zdá být tou oblastí, kde jsou všichni svobodní a sobě rovni. Ať jsou nerovnosti ve společnosti jakékoli, na poli politickém neznámají nic, protože stát se přibližuje ideálu neutrálního státu, který reaguje na požadavky občanů bez ohledu na jejich původ. Podle marxistické teorie je však i pole působnosti reformistické vlády omezeno sociálně ekonomickou strukturou systému – viz funkcionalistický model. Vedle oficiální politické scény se prosazuje ekonomická moc sama o sobě, např. vyvoláním krize v investiční oblasti, která má za následek nezaměstnanost, machinacemi na burze, anebo více či méně otevřeně argumentuje „mezinárodní konkurencí“ při politice podpory národního průmyslu nebo hrozbou odchodu kapitálu jako reakcí na určitý politický krok.

Tento způsob argumentace navíc nastoluje otázku ideologických faktorů, kterými je chování mas podmíněno. Ideologie a z ní vyplývající konsensus je považován za druhotný faktor opory státu, až po faktorů represivního (Schwarzmantel, 1987: 122, srovnej Antonio Gramsci a jeho pojem „ideologické hegemonie“).

2) Arbitrážní model

Pokud má stát s úspěchem jednat v zájmu vládnoucí třídy, potřebuje mít určitou míru „relativní nezávislosti“ na kapitalistech. Stát musí být do určité míry autonomní (Schwarzmantel, 1987: 127–132). To platí zvláště pro kapitalistickou společnost v liberálně demokratickém státě.

Marx se domníval, že získání demokratických práv je nezbytnou podmínkou na cestě k socialistické emancipaci dělnické třídy. To platí zejména pro základní demokratické právo – právo volební, ale také pro ostatní demokratická a liberální práva jako je sdružování v politických stranách a odborech nebo konání politických schůzí. Tato práva byla pro proletariát nezbytná k tomu, aby mohl získat politickou moc a završit přeměnu kapitalistické společnosti v socialistickou.

Důležité v marxistické teorii bylo, že se tímto „vítězstvím v boji o demokracii“ kapitalisté nakonec dostanou pod určitý tlak. A za určitých podmínek by vládnoucí třída vystavená takovému tlaku zdola mohla opustit demokratický systém. V kritické situaci by volání po jiném, „silném státě“ vyústilo ve zvýšenou autonomii státu. Takový stát by zmařil úsilí dělnické třídy a odstranil by či obcházel demokratické instituce vybudované za liberálně-demokratické vlády.

Státní aparát by za určitých podmínek rovnováhy sil v třídním boji mohl fungovat mnohem nezávisleji na kapitalistech.

Důkazem takového vývoje byl pro Marxe převrat Ludvíka Bonaparta z roku 1851. Opuštění demokratického systému bylo také hlavním tématem Marxova díla „18. brumaire Ludvíka Bonaparta“. Popisuje v něm okolnosti, za kterých stát získává větší a zesílenou autonomii.¹⁾

Za takovýchto okolností:

1) Burokratické a výkonné složky získávají větší moc v porovnání se složkami demokratickými a parlamentními.

2) Moc státu nad občany se celkově posílí. Zvýší se důležitost speciálního nátlakového aparátu, je odříznut od společnosti a tak jí nadřazen, že dokonce i vládnoucí třída státu podléhá.²⁾

Pouze za výjimečných podmínek byla buržoazie ochotna dát člověku, jakým byl Ludvík Bonaparte, takovou moc – ze strachu, že by všeobecné volební právo a ostatní demokratická práva zajistila nemajetným vrstvám vítězství (Schwarzmantel, 1987: 131). Doufali, že skoncuje s parlamentním režimem, jehož demokratická práva a svobody zvýhodňovaly dělnickou třídu a drobnou buržoazii, a tím ohrožovaly nadvládu buržoazie. Podle Marxe vládnoucí třída počítala s tím, že její politická moc bude sice oslabena, ale hlavně že zůstane zachována její společenská moc (Schwarzmantel, 1987: 129–130). Demokracie byla zkrátka považována za neslučitelnou s kapitalismem.

3) Funkcionalistický model

Tento přístup se objevil v Marxově „Kapitálu“, sv. 3, a v Engelsově popisu státu jako prostředku koordinace společnosti složitou dělbou práce. Podle historického materialismu tvoří státní aparát, jeho zákony a jiné jeho zásady „nadstavbu“. Změny v této nadstavbě jsou určeny vývojem ekonomické „základny“. To znamená, že vládní, zákonodárné a správní instituce jsou zpracovány tak, aby co nejvíce podporovaly akumulaci kapitálu – bez ohledu na to, zda kapitalisté stát řídí a bez ohledu na třídní rozvrstvení společnosti.

Podle tohoto abstraktního názoru nemohou žádné státní orgány fungovat v rozporu se základními zájmy kapitalistické třídy. Některé funkce státu jsou běžnými činnostmi v zájmu celé společnosti, ale ostatní činnosti, jako např. odejmutí nadhodnoty dělníkům, jsou v zájmu určité třídy, struktur, které lze jen stěží přehlížet.

Ať už je úloha státu jakákoli, přímý vliv kapitalistických zájmů na státní představitele není důležitý. Státní politika je určována neosobní logikou, která nutí vládu kapitalistické společnosti rozvíjet ekonomickou základnu a za pomoci nátlaku udržovat sociální stabilitu (Dunleavy a O'Leary, 1987: 211).

4. Reformismus nebo revoluce

Pro Marxe byla demokratická práva – a zvláště pak volební právo – v třídním boji důležitá. Politická činnost byla podle něj nezbytná, i když v žádném případě ji nepovažoval za dostatečný předpoklad socialistické transformace společnosti. Politickou organizovanost dělnické třídy považoval za podstatnou fázi procesu její emancipace, a to z toho důvodu, že při politické činnosti si dělnická třída vytváří své třídní uvědomění. Tím, že se dělnické strany vyvíjejí, mohou také vytvářet tlak v politické sféře a mohou dosáhnout alespoň částečného uspokojení některých svých sociálních a ekonomických požadavků – například zkrácení pracovní doby. Podle Marxe je tedy nutné demokracii chránit, kdykoli na ni útočí pravice, jejímž cílem je vybudování autoritativnějšího režimu (viz Marx a Engels o reformách) (Schwarzmantel, 1987: 132–136).

Ale proč není demokracie dostačujícím faktorem pro socialistickou transformaci? Hlavním důvodem je, že buržoazní státní aparát nelze pouze převzít a použít ho pro účely socialismu.

V kapitalistickém systému by koncentrace moci do čím dál menšího počtu rukou postupně vedla k polarizaci společnosti, jejímu rozštěpení do nepřátelských táborů rostoucího proletariátu a snižujícího se počtu kapita-

listů. Marx očekával, že socialistické hnutí se bude opírat o podporu obrovské většiny více méně nemajetných lidí. Engels byl velice optimistický, zatímco opatrnější Marx se domníval, že nestačí podmanit si politicko-mocenské pozice za pomoci parlamentní demokracie. „Pracující třída se nemůže jednoduše zmocnit hotové státní mašinerie a zformovat ji pro své vlastní cíle“ (Marx, „Občanská válka ve Francii“, MESW II: 217).

Státní aparát není neutrální. Hlavní nátlakové prostředky buržoazního státu jsou byrokracie, armáda, policie atd., které musí být rozbity a nahrazeny institucemi proletářského státu. Cituji Marxe: „Emancipace pracujících musí být úkolem dělnické třídy samotné.“

Marx se již nedožil pokroku Sociálně demokratické strany v Německu, která přijala marxistický program, nicméně na Engelse tento pokrok udělal velký dojem. V roce 1895 napsal, že „dělníci změnili všeobecné volební právo z podvodného prostředku na nástroj emancipace“.

Zdá se, že Engels byl ve svém stáří přesvědčen, že všeobecné volební právo nejen přinese reformy ke zlepšení podmínek dělnické třídy, ale také svým pomalým a stálým tlakem povede ke konečnému vítězství socialistického hnutí.

Zatímco liberalismus byl demokratizován tím, že bylo přijato všeobecné volební právo, byl tento demokratický prvek marxisty považován za prostředek pro zlomení liberalistického omezení státu. Pod tímto omezením rozuměli zachování soukromého vlastnictví a kapitalistického tržního systému. Znamenalo by to změnu kapitalistické společnosti – ale kdy a jak by to mělo nastat?

Podle Marxe nemůže k socialistické revoluci dojít kdykoliv, ani tehdy, když se zdá, že podmínky jsou příznivé. Sociálně ekonomická struktura společnosti bude přetrvávat tak dlouho, pokud bude možno rozvíjet veškerý její latentní potenciál v rámci daného společenského systému. Pokud jde o socialistickou revoluci, ta může být úspěšná pouze tehdy, až buržoazní společnost rozvine a vyčerpá veškeré svoje produktivní síly. Historickým posláním buržoazie coby vládnoucí třídy je rozvinout výrobní síly a vytvořit materiální nadbytek. Dle Marxe je materiální nadbytek nutný, aby bylo možné realizovat socialistický program (Schwarzmantel, 1987: 139). V práci „Německá ideologie“ Marx a Engels říkají: „Takovýto rozvoj výrobních sil... je absolutně nezbytným předpokladem, protože bez něho by se nouze jen rozšířila na všechny a s nouzí by se boj za nezbytné nutné životní podmínky a všechno to špatné opět opakovalo“ (MESW I: 504).

Musí být tedy splněny určité podmínky k tomu, aby bylo možné revolučně transformovat společnost. Musí být dostatečně rozvinuta ekonomika, aby bylo možné vytvářet dostatek zboží a nevznikala nouze. Předčasný po-

kus by byl odsouzen k neúspěchu a i kdyby se snad zpočátku zdálo, že takový pokus úspěšný je, nemohl by se udržet a došlo by k obnovení starých pořádků.

Pokud jde o prostředky k dosažení takovéto základní změny ve společnosti, většinou je to problém rozhodnutí mezi dvěma alternativami: reforma nebo revoluce. Svým způsobem je tato otázka zavádějící. Reforma ve své definici zahrnuje určité změny, ale v podstatě se jedná o udržení stávajícího systému. Naopak revoluce zahrnuje radikální změnu existujícího systému. V našem případě je to transformace v socialistickou společnost. Problémem spíše je, zda revoluce, tato základní změna, má být pokojná nebo násilná, tedy zda mají být respektovány prvky demokratického liberalismu, jako jsou

(1) zastupitelské instituce

(2) individuální svobody (náboženská, kulturní a politická, na rozdíl od svobody ekonomické)

nebo zda má být použito síly.

Tato základní změna od kapitalismu směrem k socialistické společnosti by dle Marxe měla zahrnovat odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a kolektivizaci soukromého vlastnictví. Takto Marx rozuměl pojmu „socialistická revoluce“ (Schwarzmantel, 1987: 140). Je to zapotřebí zřetelně odlišit od prostředků, jakými má být této revoluce dosaženo, tedy jak. Zda pokojným postupem v rámci parlamentního systému nebo zda je nutné použít síly proti kapitalistické třídě, která je rozhodnuta si moc udržet.

Obr. 7.1.

	Reforma	Revoluce
Pokojná	Obvyklá představa	Podle Marxe možnost
Násilná		Obvyklá představa

Marx nepovažoval ^{pokojnou} nenásilnou cestu k socialistické společnosti za vyloučenou. Dle jeho názoru je tato cesta možná tam, kde existují demokratické parlamentní instituce schopné uspokojit požadavek demokracie ze strany většiny společnosti. Ale Marx také varoval, že takovýto pokojný přechod by mohl vyprovokovat zpátečnickou reakci ze strany vládnoucích tříd. Tyto vládnoucí třídy by mohly demokracii odmítnout v případě, že by se jim zdálo, že demokratičtí politikové ohrožují jejich moc (srovnej jeho názory na bonapartismus a pozdější zkušenosti s fašismem po první světové válce).

O rozdílech mezi reformou a revolucí a mezi pokojnou a násilnou strategií viz obr. 7.1. (srovnej Schwarzmantel, 1987: 140).

Myšlenka pokojné revoluce není protimluvem. Historie nám ukazuje, že revoluce nebyly vždy pouze násilné. Například mluvíme-li o průmyslové revoluci. Velmi často bývají časné fáze politické revoluce poměrně pokojné. Říkáme jim „libánky“ revoluce. K násilí a bojům dochází často až po revoluci samotné, a to jako důsledek úsilí jednotlivých skupin a tříd o kontrarevoluci. Snaží se o krach revoluce a zrušení jejích výsledků.

Ve vztahu k Marxovi a jeho pojetí revoluce a reformy došlo k četným nedorozuměním a většina těchto nedorozumění pochází z tzv. vědeckého socialismu nebo marxismu-leninismu.

Dovoďte mi, abych zdůraznil tři body (Schwarzmantel, 1987: 143):

(1) v Marxově díle není nic o straně coby předvoji revoluce.

(2) není tam také nic o straně jako zdroji či dokonce tvůrce třídního uvědomění proletariátu, kterého by bez ní nebylo.

(3) Marx nikde nemluví o monolitické straně s tím, že by ostatní strany byly zakázány nebo dokonce zlikvidovány.

5. Stát v porevoluční společnosti

Dalším z častých nepochopení Marxe jak ze strany jeho stoupců, tak i jeho oponentů je tvrzení, že Marx chtěl po úspěšné revoluci okamžitě nastolení komunistické společnosti (Schwarzmantel, 1987: 142–150).

Je tomu spíše tak, že zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků mělo pouze otevřít dlouhou vývojovou etapu, ve které se měly měnit a vyvíjet jak „okolnosti, tak lidé“. Jako všechny ostatní transformace společnosti považoval tuto etapu za proces neustálého toku a změn. Po svržení kapitalistického systému, předtím, než bude moci být uskutečněna vize komunistické společnosti, má následovat dlouhá etapa boje.

V této přechodné etapě od kapitalismu ke komunismu, což podle Marxe mohlo trvat i generace, to budou dělníci, kdo převezme moc ve státě. Marx považoval stát za instituci, která vznikla v třídní společnosti, aby zajistila a udržela moc vládnoucí třídy. Revoluční pracující třída se má stát třídou vládnoucí, neboť v každém systému vždy byla jedna třída dominantní. Každá státní moc je diktaturou, a tak proletářský stát bude prostě diktaturou proletariátu. Dělnická třída postupně redukuje rozsah pravomoci a funkcí státu, což dlouhodobě povede k zrušení státu. To je jádro známé teorie o „odumírání“ státu.

Marx nikdy jasně nepopsal, jak si dělnický stát představuje, ale chápal

ho takřka jako přímou demokracii. Nikdy však výslovně netvrdil, že by Pařížská komuna z roku 1871 měla být nějakým modelem porevolučního uspořádání a že by to takto mělo být aplikováno všude. Komuně chyběl jeden z charakteristických rysů, ne-li vůbec ten nejcharakterističtějších, a to zrušení soukromého vlastnictví. Nicméně Pařížská komuna se nejvíce blížila Marxově myšlence „diktatury proletariátu“, která by měla být systémem

- s téměř přímou demokracií
- s decentralizovanou organizací
- s přímými volbami do místních zastupitelstev
- bez byrokracie
- bez represivních složek (profesionální armáda a státní byrokracie)
- s odvolatelností volených zástupců
- se stejným odměňováním dělníků i volených zástupců

Zkrátka by to byla zastupitelská demokracie bez profesionálních politiků, čímž by se zabránilo tomu, aby se státní správa a politická činnost staly specializovaným povoláním

Tato „diktatura“ by byla formou „státu“ v přechodném období socialismu. Postupně by byla decentralizována, omezovala se ve svých pravomocích, čím dál více nahrazována samosprávou a pak by nakonec zanikla.

Všimněte si, že existuje jasná podobnost mezi pojetím demokracie u Aristotela a Marxe: je to systém vlády, pro který je typická přímá účast, kde převládá chudá většina/dělníci a tato vláda se uskutečňuje v zájmu chudých/dělníků. Obě formy vlády jsou kritické vůči reprezentaci, právům menšin a soukromému vlastnictví. Hlavním rozdílem je samozřejmě to, že Aristotelés tento způsob vlády nazíral negativně, zatímco Marx ho chápal pozitivně.

Obr. 7.2.

FUNKCE STÁTU

	Zájmy buržoazie	Zájmy dělníků
Demokratická	Buržoazní „demokracie“ = diktatura buržoazie	Proletářská „demokracie“ = diktatura proletariátu
Nedemokratická	bonapartismus fašismus	leninismus stalinismus

FORMA STÁTU

FORMY STÁTU

Demokratické formy:

- 1) Reprezentativní instituce
- 2) Práva jednotlivce: práva menšin
- 3) Všobecné volební právo

Nedemokratické formy:

- 1) Vláda jednoho člověka nebo jedné strany
- 2) Hrůzovláda
- 3) Omezené nebo odepřené volební právo

Funkce státu:

- (1) Vládoucí třída vlastní nebo kontroluje výrobní prostředky
- (2) Zákon a řád je v zájmu majetné třídy

Tvrzení:

- (1) Každá politická vláda – státní moc – je „diktaturou“: jedna třída vládne ostatním (funkce)

Základní otázky tudíž jsou:

- (2) Kdo vládne komu?
- (3) Jakou formou?

Otázkou zůstává, jestli tento model demokracie je kompatibilní se socialistickou společností v pokročilém stadiu industrialismu. Lenin přeformuloval Marxovy myšlenky v kontextu bolševické revoluce roku 1917. Zde malá elita třídě uvědomělých dělníků a intelektuálů převzala pozici předvoje a prosadila revoluci za podmínek, které neodpovídaly těm, které předpokládal Marx.

V další přednášce se budeme podrobněji zabývat Leninem a komunismem a jejich vztahem k demokracii.

Poznámka

1. O Napoleonovi Bonapartovi viz Schwarzmantel, (1987: 129): v prosinci roku 1848 se dostal k moci jako ochránce maloročníků a lumpenproletariát byl jeho nejbližší společenskou základnou.

PŘEDNÁŠKA 8.

Komunismus a demokracie

V minulé přednášce jsme si položili otázku, jestli je model demokracie navržený Marxem a Leninem slučitelný se socialistickou společností v pokročilém stadiu industrialismu. Je možné se ptát, zdali moderní, kolektivizovaná socialistická ekonomika nevyžaduje takové formy dělby práce, specializace, centralizované koordinace a byrokratické administrativy, jež jsou neslučitelné s decentralizací a lidovou mocí, kterou Marx spojoval se socialistickým státem a s Pařížskou komunou. Lze v socialistickém hospodářství udržet lidovou moc zdola? Nebo je možné se vyhnout byrokratickým tendencím v socialistické a komunistické společnosti?

Historický vývoj dvacátého století nepotvrdil Marxovy předpovědi a očekávání. V Marxově jménu se uskutečnila revoluce v Rusku, ale ve vysoce průmyslových zemích západní Evropy k žádné socialistické revoluci nedošlo. Celkově lze říci, že z tohoto východiska se odvíjejí dvě hlavní linie vývoje.

① **Sociální demokracie.** Sociálně demokratická linie byla reprezentována Německou sociálně demokratickou stranou v II. Internacionále (1889–1914), byla však silná i ve Skandinávii. Velké, dobře organizované socialistické strany vyhrávaly jedny volby za druhými s využitím všech možností, jež nabízel parlamentní systém. Po první světové válce začaly tyto sociálně demokratické strany různou měrou spolupracovat s liberálními a sociálně liberálními stranami s cílem zavést reformy. Moc v socialistických nebo sociálně demokratických stranách převzala elita. Dělnická třída neprojevovala revoluční přesvědčení. Sociálně demokratičtí vůdci byli postupně integrováni do buržoazní demokracie a kombinací jejich volební síly a ochoty ke kompromisům se jim podařilo zajistit pro dělníky značný materiální i ekonomický pokrok a reformy ve prospěch dělníků. Některé z těchto stran postupně ztratily jakoukoli revoluční perspektivu a staly se z nich sociálně reformní strany, jiné si zachovaly socialistickou perspektivu základní přeměny kapitalistické společnosti, ale používaly parlamentární strategii („reformismus“) (Miliband, 1977).

② **Leninismus.** Lenin přeformuloval Marxovy názory a aplikoval je v kontextu bolševické revoluce roku 1917.

V této přednášce se blíže podíváme na leninismus a komunismus a jejich

vztah k demokracii. Uděláme to tím způsobem, že místo na západní Evropu se zaměříme na Rusko, a to v období od minulého století po začátek tohoto.

1. Lenin

Podle Marxe mohla socialistická společnost vzniknout pouze na základě vyspělého kapitalismu. Socialistická revoluce mohla být úspěšná jen tehdy, až kapitalismus maximálně rozvine své produktivní síly. Jen tak by bylo možné vytvořit materiální předpoklady socialistické společnosti, tj. materiální nadbytek.

Marx si navíc představoval vznik politicky vyspělé a třídně uvědomělé dělnické třídy. Tato třída by v obyvatelstvu tvořila většinu a měla by rozvinout svou vlastní organizaci a politickou činnost.

Kapitalistický vývoj by konečně dospěl do takového bodu, že výrobní prostředky by byly natolik koncentrované, že by „dozrály“ pro zespolštění (Schwarzmantel, 1987: 160).

Je jasné, že podmínky Ruska na počátku 20. století těmto požadavkům naprosto neodpovídaly. Kapitalismus v Rusku zdaleka nebyl vyspělý, proletariát netvořil většinu obyvatelstva a ruská dělnická třída teprve vznikala. Ještě ani v roce 1917 neměla možnost si vytvořit vlastní politickou činnost a organizaci prostřednictvím své účasti na liberálně demokratickém systému, protože ten za carů ani nestačil vzniknout.

Všichni ruští marxisté se shodli na tom, že socialistickou revoluci lze v Rusku uskutečnit až poté, co buržoazní revoluce svrhne carský absolutismus. Tato buržoazní revoluce by umožnila rozvoj kapitalismu a vytvořila by tak podmínky pro vznik socialismu.

Lenin tvrdil, že s ohledem na slabost a váhavost – možná dokonce i zbabělost – ruské buržoazie, případně úkol buržoazně demokratické revoluce lidovému bloku dělníků a rolníků. Měla to být buržoazní revoluce uskutečněná těmi lidovými silami, které jsou více méně protiburžoazní.

Hlavní Leninův příspěvek k marxismu je v tom, že vytvořil stranu nového typu a teoreticky ji odůvodnil (Schwarzmantel, 1987: 157). Vznik této strany se datuje do roku 1903, kdy se Ruská sociálně demokratická dělnická strana rozpadla. Strana se rozdělila na dvě frakce, z nichž jedna se skládala z Leninových přívrženců, bolševiků (většina – ustavená na základě nedůležitého organizačního rozdělení poté, co někteří poslanci odešli), druhá byla vůči Leninovi kritičtější, menševici (menšina). Lenin pojednává o této své teorii v knize „Co dělat?“ (1902), kde nastiňuje svou představu správného charakteru a struktury strany. Strana měla být organizací profesionálních

revolucionářů. Měla koordinovat všechny místní konflikty a učinit je součástí souvislého útoku proti stávajícímu řádu. Strana byla nutná k tomu, aby poskytla teoretickou perspektivu a překročila „odborové uvědomění“ dělníků. Správné „socialistické“ třídní uvědomění mělo být „vedeno do proletářské třídy zvenčí“ – tedy stranickými profesionálními revolucionáři.

Odpovídající revoluční uvědomění nemohlo mezi dělníky vzniknout. Lenin se domníval, že dějiny všech zemí ukazují, že na základě svých vlastních snah není pracující třída schopna se dopracovat k více než „odborovému uvědomění“. Správná teorie spojená se správnou politikou, teorie socialismu, pochází od intelektuálů typu Marxe a Engelse (Lenin, 1902: 32, zde čerpáno z: Graham, 1986: 207).

Tento Leninův avantgardismus je také základem jeho návrhu organizace strany. Struktura strany měla být určena podmínkami, za kterých bylo třeba bojovat proti carskému absolutismu. Otevřená masová strana – jako byla například v Německu – nebyla v Rusku uskutečnitelná vzhledem k nedostatečné svobodě sdružování a vzhledem k praktikám carské policie. Bylo proto zapotřebí vybudovat silnou, centralizovanou stranu – konspirativní organizaci – která by působila tajně, neboť okolnosti nedovolovaly vznik úplné vnitrostranické demokracie. Organizační základ strany založený na „demokratickém centralismu“ byl přijat v roce 1905 – a shodli se na něm jak menševici, tak bolševici (Schwarzmantel, 1987: 159).

2. Podmínky revoluce

Když bylo v únoru 1917 svrženo carské samoděržaví, menševici i bolševici se shodli na tom, že v tomto případě – podle marxistického schematu – šlo o revoluci buržoazní. Situace od února do října se vyznačovala „dvoji mocí“, rozdělením moci mezi Prozatímní vládu a sověty, orgány lidové moci, v nichž byli zastoupeni dělníci, rolníci a vojáci.

Podle Lenina první světová válka ukázala, že socialistická revoluce je i v mezinárodním měřítku na dosah ruky. Lenin tvrdil, že při této perspektivě jsou vlastně splněny oba Marxovy předpoklady socialistické revoluce:

(1) Vyspělý kapitalistický centralizovaný systém byl připraven na zespolečenštění. Evropský kapitalismus dosáhl monopolního stadia ovládaného velkými kartely. Kapitalismus se ocitl na pokraji vyčerpání svých možností tím, že se zapletl do celosvětové konfrontace. Válka nesmírně stimulovala státní intervenci. Výrobní prostředky celkově uzrály pro zespolečenštění.

(2) Třídně uvědomělá revoluční dělnická třída. I politické požadavky pro vznik socialistické revoluce byly splněny, pokud se Evropa pojala jako

celek. Podle Leninova názoru se dělníci zradikalizovali utrpením a hrůzami války. Byli podvedeni svými sociálně demokratickými vůdci, kteří se v roce 1914 dali strhnout patriotismem a sociálním šovinismem a hlasovali pro válečný rozpočet. Dělníci by měli reagovat na nové vedení revolučních komunistických stran, jež je vyzývá k tomu, aby převedli „imperialistickou válku na válku občanskou“.

Toto byly teoretické úvahy obsažené v Leninových slavných Dubnových tezích. Ty oznamovaly, že socialistická revoluce je v současnosti v Rusku na programu dne. Podpora buržoazní Prozatímní vládě měla ustupovat. Měla vzniknout revoluční vláda založená na sovětech. Je však nutné si uvědomit, že tyto požadavky je třeba chápat v kontextu hrozící revoluce ve světovém – nebo alespoň celoevropském – měřítku. Rusko bylo nejslabším článkem kapitalistického řetězce a tam uskutečněná socialistická revoluce by byla signálem pro revoluce po celé Evropě.

Pouze socialistická revoluce ve vyspělých západních zemích mohla ruské revoluci zajistit úspěch. V dubnu 1917 se Lenin se svými soudruhy v bolševické straně sice nepohodl, ale přesto přeměnil stranu podle svých představ, a v říjnu 1917, v očekávání mezinárodní socialistické revoluce, bolševici převzali moc za použití sovětů jako nástroje k uchopení moci.

3. Stát a revoluce

Lenin přednesl své názory na strukturu moci po revoluci v knize „Stát a revoluce“. Jednalo se především o přeformulovanou Marxovu analýzu Pařížské komuny roku 1871. Lenin tvrdil, že v socialistické revoluci jsou takové instituce lidové moci, jakými jsou sověty, na místě. Opakoval marxistickou tezi, že revoluční dělnická třída nemůže převzít stávající státní mašinerii. Tu bylo třeba zničit a na její místo dosadit mnohem demokratičtější systém (Schwarzmantel, 1987: 163–171).

V roce 1917 Lenin interpretoval myšlenku „diktatury proletariátu“ podobně, jako psal Marx o Pařížské komuně. Revoluce vytvoří státní systém založený na sovětech a umožňující vysoký stupeň lidové moci a demokratické účasti. Stát může okamžitě začít s „odumíráním“. Bude to přímá demokracie bez volených zástupců. Lenin věřil, že vyspělý stupeň evropského kapitalismu umožní každému vykonávat úkoly administrativy a účetnictví požadované v socialistické společnosti. Nebude zapotřebí specializované skupiny plánovačů a správců, protože každý gramotný člověk bude schopen tyto úkoly plnit. Lenin si představoval formu přímé demokracie s maximální iniciativou a participací zdola.

To s sebou samozřejmě neslo silnou kritiku parlamentní demokracie, opět v souladu s Marxovou analýzou Pařížské komuny. Lenin tvrdil, že Říjnová revoluce vytvořila socialisticko-proletářskou formu demokracie založenou na sovětech. Ta byla mnohem demokratičtější než parlamentní demokracie – „milionkrát demokratičtější než kterákoli buržoazní demokracie“, jak poznamenal Lenin ve své knize *Proletářská demokracie a renegát Kautský* (1918, zde cituji Schwarzmantel, 1987: 164).

Je však třeba si uvědomit, že termín „diktatura proletariátu“ se v Marxových spisech objevuje relativně zřídka, a že v nich nemá ústřední ideologickou roli, jakou pak získal později (Avinieri, 1976: 38; Graham, 1986: 213). Jakákoli interpretace myšlenky „diktatury proletariátu“ musí v Marxově filosofii ladit s jeho neustálou angažovaností pro nutnost proletariátu spoléhat se na vlastní síly při své emancipaci, s jeho přijetím majoritního vládního systému a s důležitostí, kterou přikládal volebnímu právu.

Naproti tomu Leninův *avantgardismus* vede k postoji, který je poněkud vzdálený Marxově sebeemancipační tezi. Vzhledem k tomu, že dělníci nemohou dosáhnout revolučního uvědomění svým vlastním úsilím, je zapotřebí ho dodat zvenčí. Lenin je přinejlepším stoupencem majoritního systému zohledňujícího avantgardu a někdy se zdá, že si neuvědomuje, že to může vést k problémům, pokud jde o většinu v rámci dělnické třídy (Graham, 1986: 213).

Součástí Leninovy teorie je prakticky to, že je taktickým manévrem, který by měl diktovat rozhodnutí, jestli se parlamentní postupy budou bojkotovat, nebo jestli se na nich přijme účast. Nikde se nevyskytuje ani zmínka, jako je tomu u Marxe a Engelse, že by kterýkoli z těchto postupů mohl, sám o sobě, prospět revolučním účelům (Graham, 1986: 213–215).

Tento značně negativní pohled na reprezentativní demokracii a taktičtější přístup k parlamentním praktikám vytvořil základ pro ospravedlnění rozpuštění Ústavodárného shromáždění v lednu 1918. Datum voleb na den 12. listopadu 1917 určila buržoazní Prozatímní vláda. Po Říjnové revoluci nechali bolševici volby proběhnout a získali asi jednu čtvrtinu křesel (175 ze 707) (Carr, 1950: 120, zde citován Schwarzmantel, 1987: 164). Shromáždění bylo rozpuštěno vojáky Rudé armády pod záminkou, že sovětský systém je vhodnou formou státní moci v socialistické revoluci a že Ústavodárné shromáždění přesně nereprezentuje přání lidu, protože po volbách se největší strana, esefi (Socialisté-revolucionáři), rozpadla a většina z jejich levicových členů se připojila k bolševikům.

Rozpuštění Ústavodárného shromáždění bylo terčem silné kritiky nejen ze strany umírněných nebo centristických socialistů, jako byl Kautský, ale také ze strany radikálních socialistů, jako byla Rosa Luxemburgová. Ve své

knize „Ruská revoluce“ napsala, že pokud je argumentace bolševiků správná a Shromáždění odráží situaci již zmíněné minulosti a nikoli situaci nově vzniklého stavu věci, potom vhodným nápravným řešením by bylo vypsání nových voleb do Ústavodárného shromáždění. Luxemburgová souhlasila s tím, že každá demokratická instituce má své omezení a nedostatky, přesto však vyvozovala, že náprava, kterou našel Trocký s Leninem – eliminaci demokracie jako takové – je horší než sama nemoc, která by se tímto měla léčit. Podle Luxemburgové rozpuštění demokraticky zvolené instituce uštedřilo ránu zdroji, který jako jediný mohl napravit všechny vrozené nedostatky společenských institucí, a to aktivní a nespoutané účasti mas (Schwarzmantel, 1987: 165). Napsala, že „bez všeobecných voleb, bez neomezené svobody tisku a shromažďování, bez svobodného zápasení názorů vyhasíná život v každé veřejné instituci“ (citováno z Helda, 1987: 257).

Lenin vlastně zaujímá paternalistický postoj přiznávající silnou roli avantgardě, která je v privilegované pozici toho, kdo může rozhodovat, když ostatní nejsou schopni si sami vládnout. Lze však argumentovat, že povaha vlastního cíle s sebou nese některé implikace způsobu, jak ho dosáhnout. Protože demokracie, tj. lidová samospráva, je součástí samotného cíle, samospráva musí v jistém smyslu figurovat v procesu realizace tohoto cíle. V případě její nepřítomnosti totiž nebudou ti, kdo novou společnost budují, schopni jí zajistit charakteristické znaky, jež by měla mít (Graham, 1986: 222).

4. Vláda jedné strany

Jaké důsledky mělo to, že se revoluce nerozšířila i na Západ? Mírně řečeno, důsledky byly obrovské a teprve poměrně nedávno přestaly mít přímý vliv. Dovolte mi poukázat alespoň na čtyři hlavní body.

Prvním důsledkem bylo to, že nikdy nevznikla socialistická demokracie. Vize lidové moci, systému, který by byl demokratičtější než buržoazní demokracie, jak předpokládal Lenin ve svém díle „Stát a revoluce“, se nikdy neuskutečnila. Diktatura proletariátu pojmávaná z hlediska lidové moci sovětského modelu se nemohla uskutečnit bez nějakého typu politické koordinace. Tuto koordinaci vykonávala bolševická strana, která se brzy stala jedinou stranou ve státě. Jakmile se tak stalo, nebylo možné udržet socialistickou demokracii podle Marxových – a Leninových – představ.

Druhým důsledkem bylo to, že nebylo dosaženo odumření státu. Naopak, moc se koncentrovala do jediné byrokratické a relativně monolitní strany, která měla dohlížet na všechny aspekty společenského života a která

byla zodpovědná za to, aby se „shora“ vytvářela společenská a ekonomická základna nutná pro socialistickou společnost – základna, která v Rusku roku 1917 neexistovala.

Třetím důsledkem bylo to, že se vyvinula vůdčí role strany. Po Říjnové revoluci byly sověty prostoupeny bolševickou stranou. Ostatní strany byly zakázány a Komunistická strana Ruska – jak se bolševická strana nazývala od března 1918 – se stala jedinou vládnoucí stranou. V rámci této strany se postupně vytrácela svobodná diskuse a demokracie, zvláště pak po Leninově smrti v roce 1924, až naprosto zmizela v letech 1928–29, kdy se do dominantního postavení ve straně dostal Stalin, generální tajemník od roku 1922.

Lenin ve svém díle „Stát a revoluce“ řekl k roli „avantgardní strany“ jen velmi málo. Při zdůrazňování lidové moci a aktivní účasti dělníků a rolníků v politickém procesu, ustupovala strana do pozadí. Avšak v té situaci, jak se vyvinula po roce 1917, si strana osobovala mnohem větší roli.

Ve skutečnosti nastaly procesy dva (Schwarzmantel, 1987: 168). Prvním bylo to, že diktatura proletariátu se ztotožnila se stranou. A strana tuto diktaturu prováděla ve jménu dělnické třídy, která se zmenšovala v důsledku občanské války, a také proto, že někteří její členové byli kooptováni do administrativní sféry. Lenin začal chápat, že záchrana revoluce závisí na neustále menším okruhu lidí. Víze vlády dělníků tudíž ustoupila vládě strany: diktatura proletariátu se stala diktaturou strany.

Ale ani toto není úplný obraz, protože druhým procesem bylo zvyšování centralizace strany. Důležitým mezníkem v tomto procesu byly závěry přijaté na X. sjezdu strany v roce 1921. Tváří v tvář kronstadtské vzpouře byl přijat slavný „zákaz frakcí“ spolu s tajným bodem, který umožňoval vyloučení z ústředního výboru a dokonce i ze strany. Tento zákaz umožnil Stalinovi, jenž se v dubnu 1922 stal generálním tajemníkem, aby vyloučil své protivníky a vybudoval stranu tak, aby se stala nástrojem jeho osobní moci.

Čtvrtým důsledkem byla negace a zrada marxismu. Tento proces nepochybně započal Lenin, ale Stalin ho uskutečnil v praxi.

5. Stalinismus

Bolševici se dostali k moci v situaci, která je charakterizována nouzí, ale podle marxistické teorie odumírání státu – jeho donucovacího aparátu a specializované byrokracie – mohlo začít pouze ve společnosti, kde byla nouze překonána. Lenin si byl nepochybně vědom toho, že rozvoj produktivních sil Ruska nedosáhl takové úrovně, při které by bylo možné socialismus uskutečnit. Jeho odpovědi – napsanou v roce 1923 – těm, kteří na tento

problém poukazovali, bylo: „Pokud je k budování socialismu zapotřebí dosáhnout určité kulturní úrovně... proč nemůžeme začít tím, že nejdříve dosáhneme nezbytných předpokladů z jisté kulturní úrovně revolučním způsobem, a pak za pomoci dělnické a rolnické vlády a sovětského systému předstihneme ostatní národy?“ Dále pokračoval v definování oněch nezbytných předpokladů jako „vyhnání vlastníků půdy a ruských kapitalistů“.

Tento argument je dokladem toho, že Lenin ve skutečnosti převrátil nadřazenost ekonomiky nad politikou, která je jádrem marxistické analýzy. V případě Ruska revoluční převzetí moci předcházelo nezbytnému rozvoji ekonomické základny. Proces „předstížení ostatních národů“ – jinými slovy industrializace Ruska – se nemohl uskutečnit v systému decentralizované lidové moci tak, jak bylo načrtnuto v díle „Stát a revoluce“. Ten vyžadoval jistou formu centrální vlády za účelem „revoluce shora“.

Právě to se v Sovětském svazu stalo. V žádném případě z toho neplyne, že hrůzy, čistky a další aspekty stalinismu byly nevyhnutelné. Ale plyne z toho, že materiální podmínky Ruska způsobily, že bylo velice obtížné, pokud ne dokonce nemožné, uskutečnit perspektivu participační socialistické demokracie vedoucí k odumírání státu.

Stalinismus lze označit jako „revoluci shora“. Za neuvěřitelnou cenu bylo dosaženo násilné industrializace Sovětského svazu a kolektivizace zemědělství. Politicky stalinismus přinesl zničení bolševické strany, která přestala být nástrojem moci v jakémkoli účelném smyslu, a znamenal neomezenou moc praktikovanou prostředky násilí a teroru. Opíral se o tajnou politiku a o „monstrózně hypertrofovanou státní moc“ (R. C. Tucker, citováno z Schwarzmantela, 1987: 170) – o mocný, vysoce centralizovaný, byrokratický, vojensko-průmyslový stát, který si blahopřál k vlastním vítězstvím a úspěchům – stát, který se vůbec nepodobal onomu typu samosprávného státu, o který usiloval Marx a ještě v roce 1917 Lenin.

Pokud měl Sovětský svaz přežít, bylo zapotřebí, aby revoluce vytvořila průmyslovou základnu. Stalinismus nebyl jedinou cestou, jak ji dosáhnout. Jeho zvláště byla ve skutečnosti škodlivá a do jisté míry stála v cestě procesu industrializace.

Mohlo by se argumentovat, že jistá „revoluce shora“ byla nezbytná – po předčasné revoluci roku 1918 a následných událostech – a že bylo nutné zajistit jistou míru centralizace a nátlaku, aby se v Sovětském svazu rozvinuly výrobní prostředky. Co však v žádném případě nebylo nevyhnutelné, byl teror, tento základní rys sovětské zkušenosti. Soudobý socialistický program byl touto zkušeností hluboce ovlivněn.

Samotný stalinismus byl velice rozporuplný fenomén. Ve své podstatě byl extrémně antibyrokratický v tom smyslu, že teror byl libovolný a velmi

vzdálený jakékoli představě byrokratické rutiny. Avšak požadavky centralizované ekonomiky vytvořily nový byrokratický aparát a poskytly příležitost k tomu, aby se objevila nová, technicky vzdělaná elita.

Systém sovětského typu byl a je charakterizován mocenskou strukturou tvořenou malou skupinou politicko-byrokratického zaměření, která měla v rukou ekonomickou a politickou moc a účinně kontrolovala společenské záležitosti. Vzhledem ke kolektivisticko-ekonomické struktuře těchto systémů je jedním z hlavních zájmů vládnoucí elity řízení, plánování a rozvoj ekonomiky. Mnoho jejich problémů pramení z absence jakéhokoli účinného stupně politické decentralizace. Příkré oddělení řídicí skupiny nahoře a „kolektivního pracovníka“ dole znamená, že „sdružení výrobců“ mají omezený vliv jak na pracovní podmínky, tak na celkové využití výrobních prostředků.

Nicméně je třeba jasně rozlišit mezi skutečným společným vlastnictvím výrobních prostředků a státním nebo veřejným vlastnictvím, zvláště v oně zvrácené formě sovětského systému. Jak uvedl, mezi jinými, W. Brus ve své knize „Socialistické vlastnictví a politické systémy“ (zde citován Schwarzmantel, 1987: 181): „Základním kritériem zespočtenění výrobních prostředků je proto v našem chápání kritérium demokratičnosti“. Společnost musí mít účinnou kontrolu svých ekonomických zdrojů, a za tímto účelem by zde měla být větší kontrola „zdola“. Ekonomická a jiná rozhodnutí by neměla být monopolizována vysokými funkcionáři strany řízené shora.

V jedné z dalších přednášek (č. 17 o ekonomické demokracii) se k tomuto tématu vrátíme podrobněji.

Souhrnně lze vztah mezi hlavními teoretiky liberalismu a socialismu a mezi jejich názory na demokracii ilustrovat na obr. 8.1.

Obr. 8.1.

	+ Ochrana soukromého vlastnictví	– Ochrana soukromého vlastnictví
+ Demokracie	J. S. Mill	Marx
– Demokracie	John Locke	Lenin, Stalin

6. Neomarxistické koncepce státu v kapitalistické společnosti (Held, 1987: 205–214; Dunleavy a O'Leary, 1987: 236–258)

S vývojem stalinismu v Sovětském svazu a se sovětskou nadvládou ve východní a střední Evropě se marxisté na Západě rozdělili na promoskevské marxisty (vznávající tzv. vědecký marxismus-leninismus) a různé nezávislé marxistické skupiny s odlišnými teoretickými hledisky. Od šedesátých a sedmdesátých let lze hovořit o neomarxistické teorii – nebo spíše o řadě neomarxistických teorií – které se snaží distancovat od SSSR a komunistických stran západních zemí, ale které i nadále používají marxismus jako svůj analytický rámec.

Zatímco ortodoxní marxismus-leninismus období Kominterny se vážně nezabýval liberálně demokratickými praktikami a institucemi, západní neomarxisté se snaží vypořádat se s jevy, s nimiž klasičtí marxisté nepočítali, zvláště pak se vznikem některých forem smíšené ekonomiky a s růstem rozsáhlého sociálního zabezpečení ve všech vyspělých kapitalistických společnostech (Dunleavy a O'Leary, 1987: 236).

U současných marxistických autorů nastalo zvláště oživení zájmu o analýzy demokracie a státní moci.

Neomarxisté jsou silně ovlivněni třemi postoji ke státu nebo modely státu, tak jak je ve svých dílech vyjádřili Marx s Engelsem: jde o model instrumentální, arbitrážní a funkcionalistický (Dunleavy a O'Leary, 1987: 237).

① Instrumentální model

Marx a Engels se nejčastěji opírali o instrumentalistický popis liberálního státu jako stroje řízeného zvenčí kapitalisty, a tudíž nasměřovaného na to, aby dále podporoval jejich zájmy, i když se připouštěla jistá relativní autonomie kapitalistů.

Moderní instrumentalisté dále rozpracovali tuto myšlenku „relativní autonomie“, aby tak vysvětlili, jak je možné, že zvolení sociálně demokratických stran do vlád nezměnilo základní kapitalistický charakter liberálně demokratického státu. Poměrně detailně tak vlastně rozpracovali názor naznačený Marxem a později vyslovený Kautským, že totiž kapitalistická nebo dominantní třída vládne, ale neovládá.

Marxističtí instrumentalisté jako Ralph Miliband a Domhoff tvrdí, že kapitalisté, státní byrokraté a političtí vůdci jsou spojeni v jedinou soudržnou skupinu svým stejným společenským původem, podobným životním stylem, hodnotami a existencí četných sítí a fór, ve kterých se vypracovávají koordinované strategie státní politiky. Zatímco je příznačné, že přímá účast zá-

stupců monopolů a trustů ve vládě se v moderních liberálních demokraciích snížila (s výjimkou USA), zůstávají ve státním aparátě v naprosté většině lidé z těch společenských vrstev, u kterých lze spolehlivě očekávat, že zaujmou prokapitalistické názory v otázkách ekonomiky a průmyslu.

Instrumentalisté nikdy nevěnovali pozornost podrobnější instituční organizaci liberálně demokratického státu. Většina instrumentalistů souhlasí s Marxem, že parlamentní metody jsou spíš nesmyslné vitríny určené pouze, nebo především, jako prostředek k udržení klíčové ideologické iluze, že existuje účinná lidová kontrola tvorby státní politiky. Zákonodárné orgány jako takové jsou neúčinné a skutečná moc je vlastně koncentrována ve výkonné sféře (Dunleavy a O'Leary, 1987: 238).

Dvě nejvýznamnější varianty tohoto instrumentalistického přístupu k liberálně demokratickému státu jsou velmi úzce spjaty s komunistickými intelektuály různých odstínů:

- ① s teorií státně monopolního kapitalismu
- ② s eurokomunismem (viz Dunleavy a O'Leary, 1987: 240).

② Model státu jako arbitra

Marxův a Engelsův arbitrážní model státu tvrdí, že pokud by někdy nastal zvrát v rovnováze třídnicích sil, potom by státní byrokracie a silný politicko-vojenský vůdce – jako byl Ludvík Bonaparte – mohli zasáhnout za účelem prosazení stabilizačních postupů, které by nebyly řízené kapitálem, i když by se v ekonomickém životě nutně udržela kapitalistická převaha.

Moderní arbitrážní model tvrdí, že tento zřetelný politický postoj státních orgánů a politických vůdců by mohl být mnohem obecnějším a dlouhodobějším jevem, než kdy Marx s Engelsem uznávali.

Nicos Poulantzas (1978) se zmiňuje o tom, že stát v liberálních demokraciích jedná jako kondenzace třídního boje odrážející – i když deformovaně – a s třídní předpojatostí – rovnováhu třídnicích sil v širší společnosti. Volby, stávkový nepokoje, zákulisní ovlivňování nátlakovými skupinami a rozhodování soudních dvorů nepřetržitě slouží k tomu, aby státní postupy neztrácely kontakt s hnutími a změnami v orientaci četných třídních frakcí a vrstev.

V rámci moderních kapitalistických společností tvoří monopolní korporace dominantní třídní frakci. Pokud se má udržet jejich vliv na politiku státu, je naprosto nutné, aby si stát zajistil vysoký stupeň všeobecné podpory státní politiky od dalších frakcí kapitálu, od kategorií střední třídy – jako je drobná buržoazie a skupiny, které neppracují manuálně – a od významných skupin dělnické třídy. Pružné a přizpůsobivé konfigurace politiky – formace, vyrovnávání nebo modelování – neutralizují třídní boj a narušují bojovnost dělnické třídy.

Udržení této konfigurace vyžaduje, aby státní aparát operoval se značným stupněm autonomie a nezávislosti na dominantní třídní frakci a aby vůdci, kteří sestavují a koordinují vládnoucí „mocenský blok“, vypadali na politickém jevišti jako nezávislí akteři. Avšak tato okázalá autonomie je relativní, protože nakonec požadavky kapitalismu jako ekonomického systému vždy zvítězí nad kteroukoli protichůdnou státní politickou linií, i za předpokladu, že tyto požadavky dosáhnou bodu, kdy budou explicitně formulovány. Nicméně, protože relativně autonomní stát rozvinutého kapitalismu jedná takovým způsobem, který reaguje na rovnováhu třídnicích sil, existuje zde možnost částečného zespolečnění kapitalismu jako ekonomického systému – argument, který čistě represivní nebo instrumentalistické modely státu naprosto odmítají (Dunleavy a O'Leary, 1987: 244).

Avšak existují podobnosti i mezi teoretiky, jako jsou instrumentalista Ralph Miliband a stoupenec arbitrážního medelu Nicos Poulantzas. I přes řadu neshod oba zdůrazňují „relativní autonomii státu“ v kapitalistických systémech, ale zároveň poukazují na základní funkce státu v kapitalistických zemích (Held, 1987: 208):

- (1) Politická organizace dominantních tříd
- (2) Politická dezorganizace pracujících tříd
- (3) Politické přeskupování tříd z nedominantních způsobů výroby.

③ Funkcionalistický model

Funkcionalistický model v Marxově a Engelsově dile kladl důraz na utváření státní organizace a vypracovávání politické linie prostřednictvím základních imperativů, které vedou k udržení kapitalistického vývoje. Změny v ekonomické základně společnosti určují změny v politické a právní nadstavbě – nebo alespoň vyznačují strukturální rámec, v němž mohou instituce a politika operovat (moje modifikace Dunleavyho a O'Learyho, 1987: 249).

Moderní funkcionalistické postoje i nadále zdůrazňují, že státní zásahy se nejlépe vysvětlují neosobní logikou rozvoje vyspělého kapitalismu. Stejně jako názory jejich předchůdců z klasické marxistické filosofie, názory moderních funkcionalistů nepovažují za potřebné nebo nutné vysvětlovat přesné mechanismy, kterými státní politika reaguje na strukturální imperativy; místo toho se zaměřují na makrosociální problémy a tendence.

Jeden příklad takovéto moderní funkcionalistické teorie – pokoušející se vysvětlit přetrvávání jak stability, tak vnitřních rozporů v rámci moderního státu – je O'Connorova „teze dualistického státu“ (1973). Tato teorie má tři stupně:

- (1) Tři funkce státu v kapitalistickém způsobu výroby jsou odvozeny ze

základních požadavků výrobního způsobu. Jsou to udržení řádu, podpora akumulace kapitálu a vytváření legitimity.

(2) Formy státních výdajů, které odpovídají každé z těchto funkcí, jsou zřejmé. Řád se udržuje politikou přímých společenských výdajů; akumulace se podporuje přímo výdaji na společenské investice ke snížení výrobních nákladů; a sociální koheze se prosazuje výdaji na „sociální spotřebu“, jež udržují životní úroveň dělníků (a tak jen nepřímo přispívají ke zvýšení ziskovosti).

Státní organizace lze rozčlenit podle toho, kterou z funkcí podporují svým rozpočtem. Policejní organizace, které udržují řád, spadají do kategorie společenských výdajů; atomové elektrárny, které údajně zajišťují lacinou elektřinu, tvoří společenské investice a úřady sociálního zabezpečení, jež prosazují legitimitu, se řadí do kategorie sociální spotřeby.

(3) Směr státních organizací je strukturován tak, aby akumulační funkce byly hodnoceny výše než funkce legitimity. Vhodného uspořádání se dosáhne tak, že se vytvoří dvě soustavy institucí. Ústřední vláda nebo politicky nekontrolované kvazi-vládni úřadovny monopolizují funkce společenských investic životně důležitých pro kapitál... Ústřední vláda také monopolizuje funkce společných výdajů klíčové důležitosti pro sociální stabilitu... Struktury místních správ a snad i některé politicky viditelné odbory celostátního aparátu jsou pověřeny zodpovědností za výdaje sociální spotřeby.

Navíc tyto koncepce a hypotézy tvoří základ pro podrobnější analýzu různých forem politických stylů a kontrolních mechanismů (viz Dunleavy a O'Leary, 1987: 252).

Mezi západními neomarxisty se funkcionalistická interpretace ujala jako značně modní záležitost, neboť se zdá, že na jejím teoretickém základě lze zkonstruovat mnohem elegantnější intelektuální teorie než jsou teorie ortodoxních instrumentalistů. Tři rozličné varianty funkcionalistického přístupu stojí za zmínku:

- (1) francouzský strukturální marxismus (Althusser, Poulantzas)
- (2) německá kapitálová logika (Altvater)
- (3) německý neomarxismus inspirovaný frankfurtskou školou (Claus Offe). Podle Clause Offe stát prostě není ani kapitalistickým státem určité třídní mocí (jak tvrdí Poulantzas), ani jen státem v kapitalistické společnosti s jistou mírou politické moci určenou momentálními třídními zájmy (jak tvrdí Miliband). Nejcharakterističtějším rysem státu je způsob, jakým je zatažen do rozporů kapitalismu. Offe definuje kapitalistický stát jako institucionalizovanou formu politické moci, která „se snaží zavést a garantovat zájmy všech členů třídní společnosti ovládané kapitálem (Dunleavy a O'Leary, 1987: 256–257). Tato koncepce směřuje organizační a funkční definici státu. Předpokládá, že funkčně optimální kapitalistický

stát je v jistém smyslu třídě neutrální. Ale instituční činnosti státu jsou ovlivňovány třemi podmínkami (Dunleavy a O'Leary, 1987: 257):

① Stát je vyloučen z organizování výroby podle svých vlastních „politických“ kritérií. Tento „princip vyloučení“ znamená, že investiční rozhodnutí každé liberální demokracie spočívá na kapitalistech a je mimo přímou státní kontrolu.

② Státní politika je omezená, protože vláda je závislá na příjmech z daní, aby udržela úspěšnou kapitalistickou akumulaci. Státní úředníci musejí být zainteresováni, kvůli své vlastní moci, na tom, aby garantovali a zabezpečili zdravou kapitalistickou akumulaci – argument, který se blíží neopluralistickému postoji Charlese Lindbloma, k němuž se ještě vrátíme.

(3) Kapitalistický stát je vybudován na této kombinaci vyloučení z přímé výroby a závislosti na kapitálové akumulaci, ale ideální forma státu také vyžaduje demokratickou legitimitu. Funkce státu par excellence je zvládnout potenciální krize, jež se mohou objevit v ekonomice, v jeho vlastních fiskálních zdrojích nebo v legitimě stávajících sociálních dohod (Dunleavy a O'Leary, 1987: 257).¹⁾

Tato analýza státu v kapitalistických společnostech s liberálně demokratickými formami vlády vyžaduje umístění státu do strukturálně protikladné pozice. Na jedné straně je nutné zachovat akumulaci v soukromém sektoru, na druhé straně je třeba zachovat legitimitu systému. Stát se musí jevit jako nestranný arbitr mezi konkurujícími zájmy, což znamená, že musí skrývat nebo zapírat svou závislost na zdrojích soukromého kapitalismu (srovnej O'Connor, „The Fiscal Crisis of the State“, 1973).

Poznámka

1. Podle Helda (1987: 210) lze určit čtyři definující rysy:
 - (1) Soukromý kapitál je nejdůležitějším základem ekonomického podnikání – ale ekonomické vlastnictví nepropůjčuje přímou politickou moc.
 - (2) Kapitál vytvořený soukromou akumulací je materiální základnou, na niž závisí finanční prostředky státu – zvláště skrze zdanění majetku a příjmů.
 - (3) Stát je závislý na zdrojích příjmů, které sám přímo neorganizuje. Stát má z tohoto důvodu všeobecný zájem na usnadnění procesů kapitálové akumulace, protože na této akumulaci závisí jeho přežití a kontinuita – institucionalizovaný vlastní zájem na blahobytu soukromého podnikání.
 - (4) V liberálně demokratických státech je třeba získat politickou moc zajištěním si masové podpory voličstva, což znamená, že soupeřící politické strany jsou motivovány, aby reagovaly na požadavky voličstva.

PŘEDNÁŠKA 9.

Konzervativní kritika
liberální demokracie

Předmětem naší minulé přednášky byla radikální kritika liberální demokracie, kritika ze strany levice, ze strany socialistů.

Její ústředním bodem bylo, že liberální demokracie je zdeformovaná, pokud se nachází ve třídně rozdělené společnosti.

Socialistická teorie demokracie na rozdíl od liberální zdůrazňuje, že politická rovnost – volební právo – a parlamentní instituce – i když samy o sobě velmi cenné – jsou sice nutnými, nikoli však dostačujícími podmínkami pro skutečnou lidovou samosprávu. Aby se politická rovnost a svoboda staly skutečnou lidovou samosprávu – zvláště pak pro dělníky v průmyslových zemích – musí se od základů změnit materiální předpoklady a nastolit přímější forma vlády.

Socialistická teorie demokracie navíc uvádí, jak lze za specifických podmínek a okolností této rovnosti a svobody dosáhnout: jde o socialistickou transformaci, buď pokojnou cestou prostřednictvím parlamentních institucí, nebo za použití násilí jako obrany proti reakčním převzit moc. V minulé přednášce o Leninovi a komunistech jsme popisovali, co se může stát, pokud je socialistická transformace urychlována bez ohledu na podmínky specifikované Marxem: existuje zde riziko, že skončí v situaci bez jakékoli politické svobody a s velice podivnou politickou rovností toho druhu, že politický vliv nemá vůbec nikdo.

V dnešní přednášce se budeme zabývat kritikou liberální demokracie – demokratizovaného liberalismu – ze strany pravice. Nejdříve se podíváme na Edmunda Burka, který žil v 18. století a napadal liberalismus víc než demokracii, jež vlastně v době, kdy psal své dílo, nebyla ještě nikde prakticky zavedena, ale Burke její příchod správně předpověděl. Pak se budeme zabývat Paretem, Moscou a Michelsem, kteří žili o století později a víc než liberalismus napadali demokracii a socialismus.

1. Edmund Burke (1729–1797)

Burke se narodil v Irsku – v katolické rodině – ale většinu svého života prožil v Anglii a byl členem Dolní sněmovny (1766–1794). Je znám především svou knihou „Úvahy o revoluci ve Francii“ (Reflections on the Revolution in France, 1790), která měla velký vliv na formování veřejného mínění o Francouzské revoluci v Anglii. Od té doby se tato kniha chápe jako základní vyjádření politického konzervatismu (Schwarzmantel, 1987: 216–235).

Na první pohled je kniha zaměřená proti Francouzské revoluci. Burke ji psal ve velmi rané fázi, tedy dlouho před všemi notoricky známými dramatickými událostmi – útokem na Tuilleries (srpen 1792), zrušením monarchie (září 1792), popravou krále (leden 1793), popravou královny (říjen 1793), obdobím teroru (1793–94) – a přesto celý tento vývoj prorocky předpověděl.

V raném stádiu Francouzské revoluce se revolucionáři snažili především o ustavení konstituční monarchie: svolání generálních stavů, ustavení Národního shromáždění, formulování Deklarace lidských práv, postupné omezování postavení a pravomocí krále a královny, vydání papírových peněz, znárodnění církevní půdy atd.

Burke podrobně popsal nejhorší možné důsledky těchto revolučních událostí – a ukázalo se, že měl pravdu. Tuto knihu lze chápat nejen jako útok proti francouzským revolucionářům, ale i proti liberálům a demokratům v Anglii.

2. Omezení rozumu

Nejllepší způsob, jak uvést konzervativní kritiku liberalismu a demokracie, je začít s názorem na lidskou povahu, která je základem této kritiky. Jak uvidíme, bude to také nejlepší výchozí bod pro elitářskou kritiku o století později. Názor na lidskou povahu s sebou nese důležité implikace pro konzervativní politickou teorii a postoj k demokracii: Stručně lze konzervativní názor na člověka shrnout jako „politiku nedokonalosti“ (Schwarzmantel, 1987: 216).

V jistých variantách má tento názor náboženský základ spojený s představami prvotního hříchu. Avšak ať už jde o náboženskou myšlenku nebo ne, její podstatou je, že lidé nejsou schopni vytvořit svým vlastním úmyslným jednáním společenský řád. Lidé, vzhledem ke svým vrozeným tendencím k chaotivnosti a sobeckosti, potřebují to, co Burke nazval „moci mimo ně“, aby tyto sklony omezovala (Burke, 1790: 151).

Touto moci je stát – páteř společenského řádu a autority, garant společenské hierarchie. Stát hraje rozhodující roli v konzervativní filosofii, protože je chápán jako instituce, která je nutná k tomu, aby se společnost nerozležíla v nepořádek a chaos (Schwarzmantel, 1987: 216, jiná analýza konzervativního názoru na stát viz Allison, 1984: 4).

Lidská povaha je podle Burka komplikovaná. V jádru může být člověk i dobrý, ale je neustále konfrontován s mnoha pokušeními a často reaguje na základě momentálních zálib a vášní, místo toho, aby se nechal řídit rozumem. Osvícenští filosofové a liberálové jsou podle Burka ve svém názoru na lidskou povahu nemístně optimističtí. Většina lidí není ve skutečnosti příliš racionální. Pouze pár lidí je schopno obsáhnout vědomosti a dosáhnout kultivovanosti. Tito vzácní jedinci mají buďto zvláštní přirozené nadání, – schopnosti – nebo jim znalosti a kulturu poskytla jejich výchova a vzdělání. Je samozřejmě možná i kombinace obou těchto vlivů. To se však v žádném případě netýká velké většiny lidí.

Podle Burka jsou lidé rozmanití, mají různé individuální schopnosti a pocházejí z různého společenského prostředí. Burke neměl naprosto žádné iluze o lidské rovnosti. Jeho pevným přesvědčením bylo, že kromě rovnosti před Bohem a rovnosti před zákonem je třeba se smířit s názorem, že mezi lidmi neexistuje rovnost v otázkách inteligence, znalosti, informovanosti, péle, šetrnosti, zásluh, bezúhonnosti, bohatství atd. – zkrátka čehokoli.

Dále existují takové formy nerovnosti a privilegií, které konzervativní myslitelé chápou jako nevyhnutelné a nutné prvky jakékoli společnosti. Bez nějakého druhu hierarchické struktury nemůže žádná společnost přežít. Výsledkem marného pokusu dosáhnout rovnostářské společnosti bude anarchie: „nivelizace“ povede k tragickým důsledkům. Z tohoto důvodu je státní moc nepostradatelná. V tradiční konzervativní perspektivě společenský řád není – a nikdy nemůže být – vytvořen volným působením individuální činnosti, jak to tvrdí obhájci liberálních a demokratických principů.

Společenský řád je třeba udržovat pod pevným vedením těch, kdo zastávají politicky zodpovědné pozice. Neznamená to, že stát je jediným činitelem udržení společenského řádu. Konzervativci zdůrazňují i důležitou roli tradice, zvyklostí a zavedených skupin a spolků, nicméně stát je považován za nejdůležitější instituci společenského řádu.

Podle konzervativního názoru vrozená nedokonalost lidské povahy vede k potřebě silného státu. Je ho zapotřebí ke kontrole antispoolečenských impulsů jednotlivce: „...sklonům lidí je často zapotřebí bránit, zvláště jejich vůli ovládat a jejich vášni podrobovat. Toho lze dosáhnout pouze mocí vně jejich nímotných...“ (Burke, 1790: 151).

Burkův názor na člověka lze shrnout tak, že člověka vidí jako bytost

komplexní. Má jak vůli, pocity a zvyky, tak i rozum – ale rozum není nadřazený. Rozum je pouze součástí člověka, avšak v žádném případě není tou nejdůležitější, ani dokonce tou největší či nejpodstatnější částí. Vášně jednotlivců je třeba podrobovat, a to moci mimo ně samé (státem), a tato moc (státní autorita) nemá tudíž být ani výrazem vlády lidové vůle, ani nemá být vládě lidu podřízena.

3. Role tradice

Myšlenka silného státu v žádném případě neznamená, že konzervativní názor usiluje o vybudování všemocného totalitního státu, který by fungoval despoticky. Naopak, konzervativní politické přesvědčení lze právě tak dobře nazvat „politikou tradice“. Stát, a společnost obecně, musí fungovat s ohledem na tradice a zvyklosti, uznávat práva jednotlivců a skupin v dané společnosti. Konzervativní přesvědčení se pohybuje v rámci daného řádu a uznává strukturální systém existujících institucí a právních a morálních omezení. Konzervatismus je charakterizován jako „omezený způsob politiky“ (Schwarzmantel, 1987: 217–218).

Podle Burka má stát dvě ústřední funkce:

Jednak udržuje existující hierarchii, onen systém nerovnosti, jenž je neoddelitelný od uspořádané společnosti. Úkol bránit tento řád nemusí zcela vylučovat změnu, tato změna však musí být evoluční.

Druhá důležitá role státu je při udržování tradice a kontinuity. Toto jsou dvě klíčové hodnoty v konzervativní perspektivě. Konzervatismus jako explicitní teorie se vyvinul jako reakce na Francouzskou revoluci (Nisbet, 1986: 1). Byl to produkt jistého momentu v evropských dějinách. V roce 1789 byl stávající řád radikálně napaden. Liberálové a demokraté žádali zásadní rekonstrukci společnosti, rekonstrukci uskutečněnou podle všeobecných a racionálně založených zákonů. Francouzská revoluce – která smetla privilegia a odvěké tradice předrevoluční francouzské monarchie – byla konec konců důsledkem osvícenství. Burke ve své knize „Úvahy o revoluci ve Francii“ formuloval klasickou konzervativní reakci na tyto události. Předložil obhajobu starého řádu, která glorifikovala hodnoty tradice a historické kontinuity. Politické instituce a společenské systémy mají svou cenu, tvrdil Burke, protože tak dlouho vydržely. Vstřebaly do sebe hlubší a vyšší moudrost, než jaké kdy může dosáhnout racionálně myslící jedinec. Tradice je také lepším vodítkem k činnosti než abstraktní obecná pravidla a teorie, které opomíjejí zvyklosti, konvence a tradice (Schwarzmantel, 1987: 218–219).

Může se stát, že současníci nejsou schopni pochopit význam a příčiny konkrétních hodnot a institucí – ale jak již víme, konzervativci mají lidský rozum za poměrně omezený a lidské poznání za značně povrchní. Zkušenosti ukazují, že lidé mají sklon znovu a znovu uvěřit tomu, že jsou schopni dokonale analyzovat situaci a směřovat ke správnému vyřešení zjištěného problému, ale nakonec to stejně dopadá špatně. Burke a konzervativci zde jistě mají svou pravdu. Víme ze zkušenosti, že lidská rozhodnutí mají často bezděčné a nečekané následky, nebo že se často podceňuje odpor vůči změnám. Kdykoli parlament přijme nějaký nový zákon, vždy se objeví občané, kteří v něm začnou hledat skulinky a snaží se v něm nalézt takové interpretace, jež jsou v rozporu s jeho skutečným duchem a záměry. Daňové zákonodárství mnoha zemí poskytuje spoustu příkladů tohoto postoje.

4. Burkův názor na společnost

To vše vede k tomu, že Burke nechápe společnost jako stroj, který byl cíleně sestaven lidmi – například společenskou smlouvou, jak to tvrdí liberálové. Naopak, společnost je organismus, který vznikl a vyvíjel se podle sil člověku neznámých – společnost je ve skutečnosti jistým druhem tajemství. Společnost je komplexní organismus, je to společenství lidí s množstvím různých vzájemných vztahů, se společnými zájmy, tradicemi, pocity, zvyklostmi, konflikty atd.

Koncepci společenského organismu rozvíjejí konzervativci proto, aby čelili liberálně buržoazní víře v univerzální použitelnost všech politických a společenských inovací (Mannheim, 1953: 118).

Každý společenský organismus má svou zvláštní charakteristiku a tradici. To s sebou také nese myšlenku celku nebo soustrojí, které je někdy víc než jen pouhým součtem jeho jednotlivých částí. Stát nebo národ nelze chápat jako pouhý součet jeho jednotlivých členů, ale jednotlivce je třeba chápat jako součásti širšího celku.

Podle slavné Burkovy věty v jeho „Úvahách o revoluci ve Francii“:

Stát je „partnerstvím ve všech oborech, partnerstvím ve všem umění, partnerstvím ve všech dobrých vlastnostech a v dokonalosti“. Je „partnerstvím nejen mezi těmi, kdo jsou naživu, ale mezi těmi, kdo žijí, kdo již zemřeli a kdo se teprve narodí“ (Burke, 1790: 194–195). Ti, kteří již zemřeli, vytvořili instituce a tradice, jež nyní přebírají ti, kdo žijí, a změny dnes uskutečněné mají důsledky pro následující generace – důsledky, jež jsou obrovské a jež nelze dopodrobna vyčísřit. Z tohoto důvodu by ti, kdo žijí dnes, měli být velice obezřetní – a vskutku velice váhaví – při jakékoli

změně toho, co převzali. Ti, kdo dnes žijí, by se neměli v žádném případě domnívat, že mají svrchované právo dělat cokoli je napadne, co chtějí či na čem jsou schopni se dohodnout, že jim připadá vhodné.

Stát není jen základem autority a hierarchie. Je také zárukou mezigenerační kontinuity, která je zdrojem nejvyšší moudrosti a ze které pramení společenský řád (Schwarzmantel, 1987: 220).

Jak již bylo naznačeno, společnost je pro konzervativce něčím víc než jen součtem jejích jednotlivostí. Instituce, tradice a zvyklosti, předsudky, práva: ono tušení vnitřní síly, která se přidržuje osvědčených zkušeností a tradic – to vše reprezentuje nahromaděnou zkušenost a moudrost generací. Svým způsobem reprezentují kolektivní intelekt lidstva. Instituce a tradice osvědčily svou schopnost přežít za velmi různorodých podmínek a zkoušek – proto mají v sobě vzácnou sílu rezistence proti novým problémům.

Krátce řečeno: tam, kde je jednatelce omylný, společnost je moudrá.

5. Lidská práva

Podle Burke není abstraktní rozum současné generace vhodným nástrojem pro zavádění změn do tradiční společnosti. Týká se to jak rozumu jednotlivce, tak rozumu obsaženého ve všeobecných deklaracích a mravních zásadách, jako je „Deklarace lidských a občanských práv“, jež byla přijata v roce 1789 ve Francii. Konzervativní představa politiky klade důraz na konkrétní, specifické okolnosti daného problému, na zvláštnosti případu. Konkrétní skutečnost je nadřazena teorii, abstraktním principům a všeobecným tvrzením. Na jednotlivá práva je proto třeba nahlížet v konkrétním společenském kontextu a musí být podřízena potřebám celku (Schwarzmantel, 1987: 220).

Teoretický a praktický konzervatismus podává kritiku revolučních změn uskutečněných na základě abstraktních principů a obhajuje postupné pragmatické přizpůsobování existujících norem a institucí změněným okolnostem. Co se například Francie týče, Burke připouští, že předrevoluční režim nebyl dokonalý. Byly tam zlořády, které bylo třeba napravit. Přesto však obviňuje revolucionáře, že se chovají tak, jako by nikdy nebyli utvářeni občanskou společností a jako by všechno mělo začít od začátku (Burke, 1790: 122). Místo politiky postupného zlepšování se rozhodli pro hromadnou rekonstrukci, která podle Burke povede k tragédiím a hrůzám revolučního hnutí. Podle konzervativní představy je totiž třeba dávat přednost reformě jednotlivých nedostatků před změnou celého systému. Správný postup je metoda pokusu a omylu, kde lze drobné chyby okamžitě napravit a

omyly v úsudku odstranit. Revoluční hromadné pokusy o společenskou transformaci jsou odsouzeny k nezdaru. Přinesou katastrofální výsledky, protože společenský řád je souhrn, organický celek, který je sám produktem dlouhého procesu historické evoluce – t.j. pokusů a omylů – pragmatické adaptace na změněné okolnosti. Proto všechna navržená řešení, jako jsou nové ústavy a lidská práva založená na abstraktních myšlenkách, jsou nedostatečná.

6. Konzervatismus, liberalismus a demokracie

V konzervativní filosofii je to tedy stát, co drží společnost pohromadě. Reprezentuje tradici a kontinuitu, jež existovaly generace po generaci. Stejně důležité je zachování nerovnosti a výsadních práv. Stát zabezpečuje nerovnostářský řád, který je nutnou podmínkou stabilní společnosti. Od dob Burka bojují konzervativci proti demokracii a rovnostářství, jež dominují politickému životu od dob Francouzské revoluce.

Pro Burka bylo hlavním nepřítelem rovnostářství se svými dvěma aspekty demokracie: všeobecným volebním právem v politické sféře a upíráním vlastnických práv ve sféře společenské. Odmítal teorii přirozených práv, podle které má každý inherentní právo podílet se na „moci, autoritě a směru... řízení státu“ (Burke, 1790: 150). V otázce vlastnictví Burke napsal, že „charakteristickou podstatou vlastnictví, vytvořeného kombinovanými principy jeho nabytí a udržování, musí být nerovnost. Připustil sice, že ve společnosti „mají všichni lidé stejná práva“, ale tato stejná práva nejsou ke stejnému věcem.“ (150).

Již od Burkeho dob trvají konzervativci na tom, že z demokracie plyne nebezpečí a že rovnostářství v politické oblasti je hrozbou pro stabilitu společnosti (Schwarzmantel, 1987: 222).

Jedním z hlavních témat konzervativní filosofie je také to, že politické záležitosti nejlépe spravuje elita, aristokracie dobře vybavená a vycvičená pro úkol vládnout. Politika, napsal Burke, není abstraktní věda, ale je to otázka zkušenosti. Bylo to jedno z jeho obvinění na adresu vůdců třetího stavu ve Francii roku 1789, že nikdo z nich nemá praktické zkušenosti se státem. Při nejlepším to byli pouze teoretikové (Burke, 1790: 128). Konzervativní myšlení má styčné body – jak uvidíme – s teorií elit v tom, že trvá na potřebě malé skupiny kvalifikovaných politických vůdců. Demokracie se svými rovnostářskými tendencemi je chápána jako ohrožení vzniku takovéto zkušené skupiny. Tradiční konzervatismus zdůrazňuje – více než teorie elit – stabilní charakter této vůdčí skupiny. Avšak obě teorie považují za

nezbytnou podmínku společenského řádu to, aby společenské záležitosti spravovala nevelká menšina.

Lord Salisbury názorně ukázal, že každé společenství má své přirozené vůdce, jimž se členové tohoto společenství – pokud nejsou svedeni na scesti nesmyslnou vášní rovnosti – instinktivně podvolují (v: Buck [ed.], 1975: 117). V jeho očích je politická rovnost nejen pošetilostí, ale i neuskutečnitelným výplodem fantazie – chimérou. Politické vedení musí vykonávat aristokracie, nemusí však jít vždy o aristokracii rodem, ale spíše bohatstvím a schopnostmi: „Vždy je to bohatství... intelektuálních sil a kultury, co vyznačuje ty muže, k nimž s klidným svědomím vzhlíží společenství při výkonu vlády“ (tamtéž).

Takovéto názory na přirozenou hierarchii, ať už vysloveny Burkem nebo pozdějšími konzervativci, vedly k pochopitelným závěrům v otázce nebezpečí demokracie. Kdyby se „svinský dav“ (Burke) dostal do politiky a získal právo volit své politické vůdce, převrátila by se přirozená hierarchie. Struktura bohatství a výsadního práva by byla ohrožena; politická demokracie by vedla k společenskému vyrovnání. Stát by se stal nástrojem redistribuce – demokratický stát by v nějaké formě sloužil k ožebračování majetných tříd v zájmu chudých (Lord Salisbury) (Schwarzmantel, 1987: 223).

Volební právo by nemělo být všeobecné, protože jinak je nebezpečím pro majetné třídy. Jak Disraeli varoval v roce 1859: „Pokud zavedete demokracii, musíte, až nastane čas, sklízet plody takovéto demokracie. Až přijde čas, budete mít velké potíže s obecnými problémy, které se v pravý čas zkombinují s velkým nárůstem veřejných výdajů. S demokracií pak zjistíte, že vaše jmění už nemá tu hodnotu a vaše svoboda je najednou omezenější“ (White, 1964: 168, zde citován Schwarzmantel, 1987: 38).

Demokracie a rozšíření volebního práva však nebylo jen nebezpečné, ale bylo i zbytečné, protože přirození vůdcové by se starali i o zájmy těch bez volebního práva. Například William Pitt (mladší) v roce 1783 ve svém proslavu proti rozšíření volebního práva uvedl: „Co se mě týče, můj názor na zastoupení v parlamentě je takový, že jakmile jsou členové jednou zvoleni a vrátí se do parlamentu, jsou ve skutečnosti reprezentanty všech lidí, tedy i těch, kteří nevolí vůbec...“ (White, 1964: 136, zde citován Schwarzmantel, 1987: 35). Tento názor je v souladu s Burkovým „skutečným zastoupením“ a je jednoznačně založen na tradičním aristokratickém „noblesse oblige“, na výsadním postavení, jež zavazuje k ušlechtilému chování. Životně důležitou otázkou však zůstává, co dělat v případě, když to takto ušlechtilé nefunguje? A kdyby to tak i fungovalo, jaký druh jedinců by v takovéto paternalistické společnosti byl? Byli by to jedinci aktivní, angažovaní, svědomití, kritičtí atd.? Byli by to řádní občané nebo poslušní, pokorní a vděční poddaní?

Roger Scruton píše ve své nedávné studii „Smysl konzervatismu“ (The Meaning of Conservatism, 1980): „V politice se konzervativní postoj snaží především o správu státu a nepovažuje žádného občana za nositele jakéhokoli přirozeného práva, jež by překračovalo jeho povinnost být ovládan“. Co se týče demokracie, ta „neodpovídá ani přirozeným, ani nadpřirozeným touhám normálních občanů“; demokracie tudíž „může bez újmy popustit své místo blahobytu v té formě, jak ho chápou konzervativci“ (citován Schwarzmantel, 1987: 223–224).

Zde máme konzervativní odpověď: lidé v podstatě nejsou ani politicky, ani společensky zainteresováni – mají povinnost být ovládáni – nikoli právo zúčastnit se vlády.

7. Konzervativní skepticismus v otázce demokracie

Shrňme konzervativní kritiku liberální demokracie a zvláště Burkeho:

– Burke nejen jako nedemokrat, ale i jako antidemokrat: o demokracii věděl, protože se během jeho života objevila jako problém, a očividně odmítl nejen politický liberalismus s jeho radikální změnou, jednotlivými právy (proti státu) a se zavedením parlamentního způsobu vlády, ale také demokratické požadavky na všeobecné volební právo a svrchovanost lidu.

– Demokracie byla pro Burkeho identická s anarchií a explicitně odmítal princip svrchovanosti lidu.

– Obhajoval nerovnoměrné rozdělování jak vlastnictví (ekonomických zdrojů), tak vlivu (politického vlivu).

– Zdůrazňoval tradice a privilegia.

– Zdůrazňoval potřebu silného státu a podtrhoval potřebu autority.

– Dával přednost postupným úpravám a legitimizoval nadvládu menšiny, protože tato vládnoucí menšina má větší zkušenosti, moudrost a pocit zodpovědnosti.

Konzervatismus, stejně jako liberalismus, uznává potřebu státu, ale konzervativci pochybují o racionálnosti lidí – o jejich rozumu, jejich zkušenostech, o jejich schopnosti rozhodovat. Hlavním cílem nebo hodnotou konzervativců je stabilita – klidný, pokojný a vyvážený rozvoj společnosti. Na rozdíl od liberálů, kteří věří v lidskou schopnost vybudovat společenské a politické instituce, jež by garantovaly stabilitu a bezpečnost, konzervativci spoléhají na tradice a zkušenosti, jež se – po staletí – hromadily v zavedených institucích, normách a předsudcích. Podle konzervativců jsou tradice a letité instituce lepší záštitou proti despotickému zneužití moci než záměrně vytvořené postupy a uměle zavedené instituce.

Společnost není umělým mechanismem, který lidé záměrně vytvořili s vědomým úmyslem, aby pečoval o jejich specifické zájmy. Společnost je stejně tak společenstvím neuvědomělých hodnot a institucí a člověk se musí velice snažit o to, aby do nich nezasahoval a nerušil je. Zákony se nemají předčasně měnit, neboť zákony vždy reprezentují zkušenosti a moudrost lépe, než jak je mohou pochopit jedinci – většina z těch, kteří dnes žijí, nikdy nepochopí pravé příčiny společenských problémů a vývoje, nejsou schopni přesně odhadnout všechny důsledky a jsou obvykle příliš nedočkaví, než aby počkali na pozitivní výsledky rozumných úprav.

I když má být stát natolik silný, aby udržel právo a pořádek, moderní konzervativci se zároveň kloní k názoru, že trh je pružnou institucí pro výrobu a distribuci lidských potřeb. V tomto bodě existuje podobnost mezi liberály a konzervativci.

Procedurální konzervatismus tvrdí, že demokracie musí být omezena ve své šíři a svázána tradičními postupy a osvědčenými institucemi. Svrchovanost lidu by se neměla prosazovat při všech sporných otázkách – alespoň ne příliš rychle a příliš mnoho.

Zdá se, že mezi demokracií a konzervatismem musí nastat otevřené konflikty, ale na druhé straně tyto konflikty nejsou nevyhnutelné, pokud se dostatečně dbá na hodnoty a instituce, které přecházejí z jedné generace na druhou. Jistý odpor či váhavost vůči náhlým a dalekosáhlým změnám a reformám je mezi lidmi poměrně běžný a rozšířený.

Pokud existují velké a hluboké rozdíly mezi jednotlivci a skupinami v dané společnosti (pokud jedni chtějí měnit to, co jiní chtějí uchovat; pokud jedni chtějí změnit současnou distribuci hodnot a zboží, aby tak získali více, zatímco jiní těmto změnám brání tím, že je blokují nebo brzdí), potom může být obtížné sladit konzervatismus s demokracií. Z tohoto důvodu mají některé konkrétní kombinace liberalismu a konzervatismu tendenci dostávat se s demokracií do konfliktu – viz Burke a později Hayek.

Pokud je naopak ve společnosti více rovnosti, pokud je společnost harmoničtější, pokud existují možnosti volného pohybu a legitimní instituce pro uspokojování veřejných požadavků a závažných stížností, politický konzervatismus zde může být spíš pragmatický a může se dobře snést s demokracií, jako je tomu ve skandinávských zemích.

PŘEDNÁŠKA 10.

Klasičtí elitáři

Kritika liberalismu a demokracie, kterou předložil Edmund Burke koncem 18. století, byla kritikou velmi časnou – skoro předčasnou. Liberalismus a demokracie nebyly ještě propojeny a vzájemně přizpůsobeny. Demokracie se právě začínala adaptovat na liberalismus tím, že se měnila z přímé na zastupitelskou a z vlády mnohých ve svém vlastním zájmu na vládu většiny ve společném zájmu při respektování ústých práv menšin. A liberalismus se adaptoval na demokracii přijetím všeobecného volebního práva, spravedlivým parlamentním zastoupením a kabinetní zodpovědností.

Nicméně konflikt v otázce volebního práva a volebního systému pokračoval po celé 19. století a vznikaly různé vládní systémy na základě obecného principu svrchovanosti lidu. Po revolucích ve Francii v roce 1830 a 1848 byla po celé Evropě vyhlášena řada liberálně demokratických ústav – zpočátku spíše liberálních než demokratických – s více méně všeobecným volebním právem (mužů), řadou zastupitelských institucí a jistým druhem omezení tradiční moci monarchie a aristokracie.

1. Pareto (1848–1923) a Mosca (1858–1941)

Koncem 19. století již byly k dispozici jisté zkušenosti s činností takovýchto liberálních a „demokratických“ ústav a byla vytvořena nová teorie o rozdělení moci v rámci společnosti. Nejznámějšími zastánci této teorie byli Italové Pareto a Mosca, kteří na základě svého studia italského politického života byli cyničtí v otázce liberalismu i demokracie – o socialismu už vůbec nemluvě (Schwarzmantel, 1987: 64–110).

Obecně lze říci, že klasičtí elitáři se postavili proti rovnostářským hodnotám, které se šířily v průběhu 19. století – nejen proti právní a justiční rovnosti (liberalismus: rovnost před zákonem), ale především také proti politické rovnosti (demokracie: všeobecné volební právo) a sociálně ekonomické rovnosti (socialismus: kolektivní vlastnictví a řízení výrobních prostředků).

Liberalismus a zastupitelská demokracie mají své kořeny v osvícenství, jež chápalo člověka jako tvora racionálního. Věřilo, že lidstvo je vedeno

rozumem a že je schopno neomezeného rozvoje. Obyčejní dělníci postupně získají vzdělání a volební právo bude moci být rozšířeno na všechny dospělé občany. Takový byl alespoň názor Johna Stuarta Milla.

Koncem 19. století se však situace změnila a můžeme hovořit o „věku vzpoury proti rozumu“ (Schwarzmantel, 1987: 68). Byl to stále ještě věk vědy, ale nedávno předtím založený obor psychologie se zaměřoval spíše na lidské vlastnosti jako vůle, pocity a vášně než na intelekt. Problémem se nyní stalo to, jak lze s lidmi manipulovat a stimulovat jejich pocity za účelem nejen je přinutit, aby dělali to, co po nich chcete, ale aby si dokonce sami přáli a toužili dělat to, co se od nich očekává. V tomto postoji jsou zcela jasně antidemokratické prvky.

Spojení mezi antiracionalistickým a antidemokratickým postojem je názorně ilustrováno Gustavem Le Bonem a jeho studií „davů“. Dav je chápán jako soubor jednotlivců svázaný nikoli myšlenkou nebo společným zájmem, ale pouze jakýmsi druhem ústřední přitažlivé síly, na kterou je zaměřena jeho pozornost, jež je vyvolána náhodnou událostí, náhlou katastrofou nebo zjeví-li se dominující osobnost. Dav již není chápán jako racionálně motivovaný, ale spíše jako zmítaný svými emocemi.

Podle jiného francouzského autora, Sorela, je to mýtus, co v masovém hnutí stimuluje a vede lidi. „Hnutí“ bylo pro Sorela socialistické hnutí, ale tento názor převzali teoretici zcela opačné ideologické orientace. Vilfredo Pareto se svou „logicko-experimentální metodou“ a studiem nelogického chování, sociolog Gaetano Mosca a analytik organizací Robert Michels.

2. Obecné zákony politické nerovnosti

I když Pareto a Mosca používali jiné pojmy, dokonce i když přišli s různými výklady a dokonce i když jejich teorie elit byly v jejich vědecké práci začleněny různě, lze u nich vyzorovat některé důležité podobnosti. Především je to formulace toho, co je údajně obecným zákonem politické nerovnosti. Oba tvrdí, že struktura elit je neodstranitelná – je jak nevyhnutelná, tak nepopíratelná.

Pareto i Mosca tvrdili, že menšina bude vždy vládnout většině. Tato teze o nutném a nevyhnutelném rozštěpení všech společností na menšinu, která vládne (Paretův pojem je „elita“, Moscův pojem je „politická třída“), a většinu, která je ovládaná („masa“), zdůrazňuje, že ono rozdělení společnosti se odehrává ve všech společnostech a po celou dobu, a že je to obecná pravda. Vždy to tak bylo a vždy to tak zůstane. Tato struktura je obsažena v každé společnosti. Obrovská masa lidí nebude nikdy schopna se osvobo-

dit, a i pokud se o to pokusí, povede to – v nejlepší případě – pouze k nahrazení staré elity elitou novou. Žádná společnost nebude nikdy založena na principech rovnosti a společenské spravedlnosti. Koncepte demokracie a socialismu jsou pouhé mýty – a Pareto a Mosca dokonce tvrdili, že mýty nebezpečné.

Jinou věcí je, že všechny elity potřebují k udržení moci jakousi ideologickou legitimitu a mýty se v tomto kontextu mohou docela dobře hodit. Pareto nazývá tyto legitimizující ideologie – nebo mýty – „derivacemi“, zatímco Mosca jim říká „ideologické formule“.

Problém s demokracií – a zvláště pak se socialismem – není jen to, že jde o mýty, ale o mýty nebezpečné.

Demokracie i socialismus jsou založené na koncepci rovnosti, která je nerealistická a nelze ji uvést do praxe. Jsou to mýty protože obhajují společenský řád, který je neuskutečnitelný a je proti lidské přirozenosti. Pareto srovnává socialismus s náboženstvím apelujícím na hluboké lidské predispozice, sklony či tendence. Lidé potřebují slyšet o společenském řádu založeném na rovnosti a spravedlnosti – a toho využívají jiní lidé, kteří aspirují na mocenské pozice. Přesvědčí o tom obyčejné lidi proto, aby tak získali jejich podporu v boji o moc.

Takže demokracie a socialismus jsou mýty, ale proč jsou nebezpečnější než jiné mýty určené k legitimizování moci?

Odpověď na tuto otázku má zřejmě co do činění spíše s politickými než s vědeckými aspekty jejich teorií. Tím, že ukázali, že koncepte demokracie a socialismu jsou špatné, že jsou nerealistické a neuskutečnitelné, mohli elitáři doufat v to, že odradí dělnickou třídu – která v průběhu posledních desetiletí 19. století nabírala na jistotě a síle – a navíc že poskytnou středním třídám a liberalismu jistou sebedůvěru v konfliktu se socialismem. Pokud je tomu tak, pak to svědčí o tom, že Pareto a Mosca mohli mít pro formulaci svých teorií politické motivy, zatímco sami – a zvláště pak Pareto – tvrdili, že vypracovali realistickou a objektivní vědu o společnosti na rozdíl od mýtů a fantazií podporovaných francouzským osvícenstvím a Rousseauem v 18. a Marxem v 19. století.

3. Rozdíly mezi Paretem a Moscou

Doposud jsme poukazovali na základní podobnosti mezi Paretovými a Moscovými teoriemi. Existují však mezi nimi i zásadní rozdíly, zvláště pak co se týče jejich pohledu na cirkulaci elit a na základy politické moci.

(1) Pareto

Základní práci Vilfreda Pareta o teorii elit je rozsáhlá dvoudílná kniha „Pojednání o obecné sociologii“. Jeho teorie politické moci a elit je integrovaná do obecnější teorie, v níž je společenské chování odvozováno z psychologických faktorů (naprosto rozdílně od Marxe, který vysvětloval společenské chování ekonomickými faktory).

Elity – podle Pareta – nejsou chápány jako výslednice organizačních (jak tvrdí Mosca a Michels), nebo ekonomických faktorů (jak tvrdí Marx), ale jako výsledek lidských postojů nebo instinktů, jež působily v průběhu historie.

Tato myšlenka tvoří základ Paretovy koncepce „elity“. Společenská diferenciace znamená především to, že lidé jsou různí – fyzicky, duševně a morálně.

Pojem „elita“ se pro Pareta kryje s nadřazeností. Ti lidé, kteří mají nadprůměrné schopnosti v tom či onom, patří k elitě. Představte si, například, že dáváte body – řekněme od 0 do 10 – různým jedincům. V tom případě ti, kdo dostanou 10 bodů, patří k elitě. Existují elity v každé oblasti života: fyzická síla, inteligence, bohatství atd. Je to nezávislé na jakémkoli hodnotovém soudu. Existují elity ať už se jedná o schopnost chvályhodnou a obdivovanou či nikoli: můžete mít tudíž elitu básníků a politologů, ale také elity zlodějů a vrahů.

Pareto pak rozlišuje mezi elitou vládnoucí – těmi, kdo přímo či nepřímo zastávají rozhodující pozice ve vztahu k politickému vedení – a elitou nevládnoucí. Dohromady pak tvoří vyšší vrstvu společnosti.

Nicméně Pareto však brzy opouští svou formální definici elit a vysvětluje, že to platí pouze za podmínek dokonalé soutěže. Ve skutečnosti však tato podmínka splněna není. Důležitou roli zde pak sehrává řada dalších faktorů, jako je bohatství, původ, korupce atd. To znamená, že konkrétní vládnoucí elita je složena z lidí, kteří ve společnosti zastávají mocenské pozice více méně bez ohledu na své schopnosti.

Pareto chápe dějiny jako vztah mezi elitou a masou. „Dějiny jsou pohřebišťem aristokracie.“ Vztah mezi elitou a masou je charakterizován jako postupné a nikdy nekončící dělení na elitu a masu, ale také jako ustavičný pohyb mezi elitou a masou – nazývá to „cirkulací elit“. Dějiny jsou cyklické, což znamená, že stejné fáze mají tendenci se opětovně vracet. Existuje ustavičný pohyb do elity a z elity, bez jakýchkoli důsledků pro základní strukturu nebo pro způsob života masy. S tím jak postupně upadá aristokracie, může vládnoucí třída získat příliv nové krve, novou sílu a energii zvenku – jak počtem, tak kvalitou. Pouze tehdy, pokud nenastává postupná obnova nebo cirkulace, vytváří se potřeba násilnější výměny – ve formě revoluce zdola nebo invaze ze zahraničí.

Pareto vysvětluje cirkulaci elity psychologickou charakteristikou nebo povahou elity a masy. To, co určuje společenské chování, je řada psycholo-

gických tendencí nebo instinktů, iracionálních pudů, pocitů atd. – zkratka základních sil v lidské povaze. Těmito motivačním silám říká „rezidua“, a ta jsou základní a neměnná. Se stejnými rezidui se stále znovu a znovu setkáváme v historii – určují lidské chování a dějinný běh.

Pareto má celou škálu těchto rezidui (seznam šesti typů viz Zeitlin, 1968: 174), ale je třeba zdůraznit dva hlavní typy:

- (1) instinkt kombinace („lišky“)
- (2) instinkt soudržnosti („lvi“)

Tato rezidua mají tendenci nahrazovat a doplňovat se navzájem. Někteří lidé tíhnou k tomu, aby řešili své problémy silou a statečným chováním – „lvi“ – ale pokud je to jediná vlastnost, na kterou se spoléhají, potom s nimi lze snadno manipulovat a přemoci je chytrou taktikou a klamnými intrikami – „lišky“. Ale pokud zase lidé jednají pouze na základě sofistikované manipulace, potom riskují, že budou rozdraceni těmi, kdo jsou sice intelektuálně jednodušší, ale zato rezolutnější, rozhodnější a aktivnější.

Tyto základní instinkty jsou sice v průběhu dějin neměnné, ale mění se typ zdůvodnění, jímž lidé vysvětlují svá rozhodnutí a své činy. Daná slovní vysvětlení – zdánlivě logická a rozumná –, jimiž ospravedlňují své chování, nazývá Pareto „derivacemi“. Toto slovo pochází ze slova „odvodit“, tedy udat důvod zpětně, za účelem přikrytí pravých motivů. Pokud tyto zdánlivě logické a racionální důvody odložíme, dostaneme se „na kořen“ pravým a základním motivacím, a ten zbytek, který zůstane, když všechna pěkná a chvályhodná ospravedlnění nebereme na vědomí, tento pozůstatek jsou ona „rezidua“, která jsou součástí neměnné lidské povahy. Takže zatímco rezidua jsou konstantní, derivace se mění s kulturou a s konkrétními okolnostmi. Například socialismus není nic jiného než derivace, která je vhodná pro konkrétní lidi v konkrétním okamžiku historie a nelze jí věřit na první pohled. Totéž platí pro demokracii.

Souhrnně jsou lidé podle Paretovy teorie v podstatě nelogičtí, protože jejich činy jsou vnuceny nelogickými silami jednání, pocity (rezidui). Lidé však mají neustálou potřebu „racionalizovat“ své chování a činí tak pseudo-logickými formulacemi (derivacemi). Toto, společně s jeho teorií elit, která ve zmíněném pojednání zaujímá velmi podřadné místo, tvoří hlavní téma Paretovy práce (Zeitlin, 1968: 172).

(2) Gaetano Mosca

Mosca byl Sicilán z Palerma. Jeho hlavní práce na téma teorie elit je „Vládoucí třída“ (1896–1923/1939). Ve srovnání s Paretem představuje Mosca sociologičtější přístup, který je také modifikovanější a možná méně jasný než Paretoův.

Moscova koncepce elity – nazývá ji **politická třída** – vychází z jeho hlavní teze, že za všech dob a ve všech společnostech existují, existovaly a vždy budou existovat dvě třídy: menšina, která vládne, a většina, masa, která poslouchá.

Menšina, politická třída vykonávající všechny politické funkce, má monopol na moc a těší se všem privilegiím moci. Je charakterizována třemi C: (Cohesiveness, Consciousness, Conspiracy) – soudržností, uvědoměním, konspirací (Meisel). Masa, na druhé straně, je politickou třídou vedena a řízena, za jistých okolností je udržován právní systém, za jiných okolností jde zcela o libovůli. Neměnnou záležitostí však zůstává to, že masa poskytuje politické třídě hmotné statky, stejně jako všechny prostředky potřebné k tomu, aby mohla zůstat u moci.

Mosca předkládá dva druhy vysvětlení této mocenské struktury.

(1) Moc politické třídy je založena na její **vnitřní organizaci**. To je jeho hlavní nebo obecné vysvětlení existence vládnoucí třídy. (2) Otázka složení této třídy je dána odkazem na **vládnoucí společenské síly**. Mocenskou základnou může být vojenská síla, vlastnictví pozemků nebo morální principy (kněžství). Čas od času a společnost od společnosti se tyto síly mění, přičemž závisí – alespoň do určité míry – na vývoji společnosti a obecněji na politických, společenských a ekonomických faktorech.

Pokud by však při nejhorším mělo dojít k násilné konfrontaci mezi politickou třídou a masou, organizovaná menšina je silnější než neorganizovaná většina, masa. Malá, dobře organizovaná, disciplinovaná a dobře ozbrojená policejní nebo vojenská síla je obvykle silnější než velká, neorganizovaná masa bez jakéhokoli vedení, bez společných cílů, taktiky apod. Mosca by neměl problém vysvětlit potlačení čínských studentů na náměstí Tien-an-men v centru Pekingu v létě 1989 – ale měl by asi větší problém s vysvětlením úspěchu „sametové“ revoluce v Československu v listopadu a prosinci 1989 nebo neúspěchu převratu v Moskvě v srpnu 1991. Pravděpodobně by řekl, že politická třída v těchto situacích postrádala vůli a rozhodnost k obraně svých pozic nutnými a dostupnými prostředky – nebo možná, že organizační struktura nebyla přizpůsobena panujícím společenským silám.

Politická třída však obecně nemusí spoléhat na brutální a násilné potlačování. Obvykle stačí, aby svou vládu učinila přijatelnou pro masu tím, že aplikuje to, co Mosca nazývá „**politickými formulacemi**“ (což odpovídá Marxově „ideologii“ a Paretoovým „derivacím“). Každá vládnoucí třída se snaží ospravedlnit svou vládu odkazem na nějaký společný nebo obecný morální princip. Tyto politické formule jsou směsicí mýtů, pověr a iluzí, které jsou prosty jakékoli pravdy. Hlavní je to, že jim lidé věří a v tomto ohledu jsou užitečné pro stabilitu a pokračující existenci společností, neboť je poli-

tická třída může použít k legitimizaci své vlády. Politické formule se mění podle okolností a dominujících sil ve společnosti, ale vládě politické třídy staví jen velmi nejasná omezení. Demokracie a socialismus jsou samozřejmě jen takovéto politické formule vyslovené těmi jednotlivci a skupinami, které se snaží učinit z průmyslové pracující třídy základnu pro svou vládu. Jako formule jsou však nebezpečné, protože vzbuzují v mase víru, že lidová vláda a dokonce i společenská a ekonomická rovnost jsou uskutečnitelné.

Jakákoli koncepce rovnoprávné společnosti – politicky nebo společensky – je však v rozporu s nezvratnou skutečností, že si lidé nejsou rovni, že nemají rovnocenné kvality a vlastnosti. Jistým důsledkem zavedení socialismu by byla koncentrace moci v rukou malé, mocné skupiny vládců, ale za socialismu by byly menší možnosti pro opozici a méně zábrán proti užití a zneužití politické moci. Základy socialismu tvoří třídní nenávisť a závist.

Lidé, kteří vážně věří takovým věcem jako je politická a ekonomická rovnost, jsou tím pravým destabilizujícím faktorem a je třeba je umlčet všemi dostupnými prostředky. Alespoň takový byl názor mladého Moscy.

Později ve svém životě přišel s pozitivnějším názorem na politický liberalismus, dokonce i na liberální demokracii, uznával možnost několika podsekcí politické třídy reprezentujících různé politické síly, a čím dál víc se posouval směrem k pluralistickému hledisku – například tím, že uznal hodnotu ústavních a společenských kontrol politické třídy.

Zatímco Pareto uvítal fašismus v Itálii – Ivi zvítězili nad liškami – Mosca fašismus odmítl ve prospěch jistého druhu konzervativního liberalismu.

Pareto cítil, že parlamentní systém v Itálii jeho doby šlápl liškám, ze kterých by se vyvinula buržoazní elita neochotná použít moci a síly pro svou vlastní obranu. Místo toho hýčkala „dekadentní humanistické ideály“. Naopak Mussolini byl lev, který měl schopnosti potřebné k tomu, aby tento zdegenerovaný systém vyčistil.

Mosca se nedomníval, že liberálně demokratické instituce zavedou skutečnou kontrolu politické třídy. Bude to pouze zdánlivá kontrola a povede k vytvoření nové a kultivovanější formy menšinové vlády. Ale kdyby to mohlo přispět ke stabilitě a společenskému řádu, bylo by to přijatelné – jen by se mělo zajistit, aby masy nebraly liberálně demokratické formule doslova.

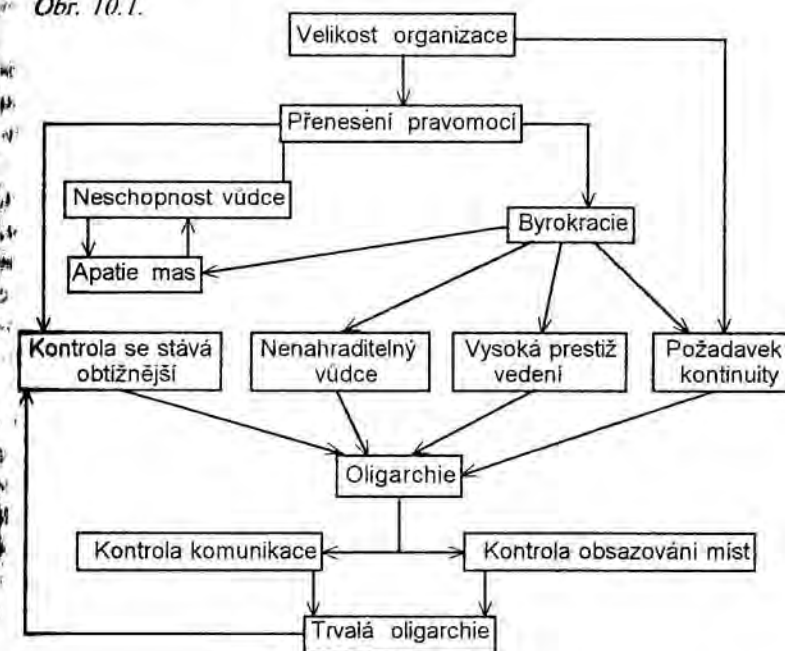
4. Robert Michels: Železný zákon oligarchie

Zatímco Pareto a Mosca formulovali své teorie o mocenské struktuře ve společnosti jako celku, zákon Roberta Michelse o oligarchii se týká mo-

enské struktury politických organizací, tedy subsystémů menší velikosti než celá společnost. Svou teorii předložil v knize „Politické strany“ (1911). Michelsova studie se zabývá vnitřními mocenskými vztahy Německé socialistické demokratické strany. Důvodem pro studium této strany na přelomu století bylo to, že bylo možné očekávat, že taková organizace – politická strana, která explicitně podporuje ideologii rovnosti ve svém programu – se bude vnitřně řídit názory o rovnoprávném vlivu svých členů. Kdyby za těchto – podle jeho názoru nepříznivých – podmínek mohl svou hypotézu ověřit, měl dojem, že by ji pak mohl generalizovat na všechny politické organizace.

„Zákon“, který Michels formuloval, zní, že jakmile organizace přeroste určitou velikost, potom jí bude vládnout oligarchie a vedení bude moci v rámci poměrně širokých hranic – bez jakékoli kontroly ovládat její činnost. To byl „železný zákon oligarchie“ (nebo alespoň nejbližší možnost, jak lze ve společenských vědách přiblížit k obecnému zákonu, tj. postulátu, který lze považovat za platný pro všechny organizace od určité velikosti výše). Svůj „zákon“ vysvětluje dvěma faktory. (1) Technickými faktory a (2) psychologickými faktory.

Obr. 10.1.

(1) Technické faktory

Ve velkých – masových – organizacích není podle Michelse možné, aby se každý člen podílel na procesu rozhodování a kontroloval všechna rozhodnutí přímo. Velikost organizace a její komplexnost způsobuje, že to není možné (zeměpisné aspekty, početnost, získávání důležitých informací, požadavek efektivnosti atd.). To vede k tomu, že je zapotřebí jisté míry přenesení pravomocí, dělba práce a volba zástupců pro výkon konkrétních úkolů. Toto přenesení pravomocí opět dále komplikuje možnost členů sledovat a řídit činnost (takže Michels – stejně jako Rousseau – je skeptický vůči přenášení pravomocí, je to totiž počátek celého problému. Přenášení pravomocí obsahuje zárodek oligarchie.)

S rostoucím počtem záležitostí, jež je třeba vyřešit, a se zvyšující se složitostí případů roste také potřeba kvalifikace, know-how, zkušeností a specializace. Tyto potřeby uspokojuje byrokratizace. Specialisté jsou zaměstnání na plný úvazek, aby řešili konkrétní úkoly, jsou určeny jejich kompetence, buduje se hierarchie, hromadí se specializované informace – vůdci se stávají nepostradatelnými pro organizaci i členstvo, každá změna ve vedení přijde velmi drahá (ztráta znalosti a kvalifikace), takže vůdci získávají vysokou prestiž a ve vedení sílí požadavek kontinuity. Všechny tyto tendence vedou k oligarchii – vládě několika nekontrolovatelných vůdců – k aristokracii bez děděného následnictví.

Michels chápe všechny tyto tendence jako nevyhnutelné, jakmile se velikost organizace zvětší nad jistou mez. Tyto tendence neodrážejí úmyslnou manipulaci členstva ze strany vedení, spíše si je vynucují organizačně technické okolnosti.

Michels navíc upozorňuje na další tendence technického charakteru, které vedou k tomu, že vedení vědomě podniká kroky za účelem zachovat, udržet a zvýšit své postavení – je to možná viditelnější v dělnických stranách, kde společenské postavení vůdců je úzce spojeno s jejich pozicí ve straně (bylo by pro ně obtížné, možná i nemožné, získat stejně vysoké postavení mimo stranu). Tato cílevědomá činnost přispívá k tomu, aby se oligarchie stala trvalou:

– Technická specializace vede k tomu, že ve vedení je nutná kvalifikovanost. To vede k tomu, že obsazování uprázdněných míst je čím dál více dilem profesionálních stranických funkcionářů místo řadových členů. Vedení se snaží kontrolovat personální obsazování proto, aby se zaměstnali lidé stejných názorů jako má vedení – usnadňuje to řešení běžných záležitostí – vedoucí skupina se postupně zmenšuje a stává se čím dál homogennějším okruhem členů se svými vlastními normami, hodnotami a postoji k řešení problémů.

– Pozice vedení je dále zajišťována kontrolou informací poskytovaných členstvu. Vedení získává jistý druh komunikačního monopolu ve stranickém tisku a v materiálech, jež se posílají jednotlivým členům a místním stranickým organizacím.

(2) Psychologické faktory

Pro Michelse jsou bezesporu rozhodující technické faktory, z nich pak více ty, které k oligarchii vedou, než ty, které ji udržují. Přitom však také poukazuje na některé psychologické faktory, které podle jeho názoru zesilují funkce faktorů technických, ale které samy o sobě nejsou dostačující k vysvětlení vývoje oligarchického vedení.

– Vcelku Michels pozoruje, že jen velmi málo lidí se zajímá o politiku. Motivace k účasti v politice je obecně nízká, většina lidí je pasivní a apatická. Mají potřebu vedení, jsou málem vděční za to, když se objeví někdo, kdo se chopí zodpovědnosti. – V mase je velké množství těch, pro které jsou vůdci nenahraditelní.

– Kromě toho většina členů nemá nutné předpoklady pro účast v politické práci, nemají pro ni ani schopnosti, ani vědomosti.

– Tyto dva faktory zesilují jeden druhý a posilují potřebu přenášení pravomocí. Zároveň byrokracie zvyšuje toto vzájemné zesilování.

– U vedení Michels pozoruje, že v lidské povaze je základním pravidlem, že moc vytváří potřebu ještě větší moci. Vůdčové se snaží o to, aby jejich pozice byly pevné a čím déle na těchto pozicích sedí, tím více cítí morální právo se na těchto pozicích udržet. Vůdčům se může stát, že začnou samotnou organizaci a svou vlastní vedoucí úlohu v nich považovat za důležitější než explicitní cíle této organizace. Uskutečňuje se „posun cílů“.

Dostaneme se ještě k diskusi o tom, zdali a do jaké míry jde vskutku o „železný“ zákon nebo jestli se jedná spíše o slabší či silnější tendenci. Důležité je to, že Michels načrtává demokracii velice negativní vyhlídky do budoucna.

5. Shrnutí

Ve svém popisu společenské reality elitáři především poukazují na koncentraci moci – nikoli distribuci moci.

Předkládají všeobecné tvrzení, že politická moc je v každé společnosti a ve všech dobách soustředěna do rukou několika málo lidí, do rukou elity, která činí všechna důležitá rozhodnutí, jež svazují společenství jako celek.

Je to jedna koherentní elita, která prakticky vládne. Je charakterizována soudržností a jednotou, přesvědčením a uvědomováním si svých privilegií a výhodné pozice, společnou vůlí a odhodláním chovat se tak, aby svou pozici ubránila – a do značné míry společnými hodnotami a cíli.

Tuto elitu nemůže masa – obyčejná populace – kontrolovat ani volbami, ani jinými politickými formami. Volby a majoritní vláda jsou pouze od toho, aby se chápaly jako výraz zdánlivé kontroly ze strany většiny nebo masy.

Ale vzhledem ke zvláštním kvalitám elity, nepředstavuje nedostatek lidové kontroly žádný velký problém. Vládnoucí elita je při přijímání rozhodnutí mnohem lepší než masa. Je mnohem kvalifikovanější: lépe informovaná, racionálnější a vzdělanější. Osvědčené mechanismy navíc zajišťují, aby jakákoli degenerace v elitě měla za následek její doplnění nebo výměnu.

Zkrátka, demokracie je jak neuskutečnitelná, tak nežadoucí.

PŘEDNÁŠKA 11.

Demokratické elitářství neboli
demokratický revizionismus

Tématem dvou minulých přednášek byla kritika liberální demokracie neboli demokratického liberalismu zprava: Burke v 18. století a klasičtí elitáři kolem roku 1900. Hlavním tvrzením této kritiky byla jednak neuskutečnitelnost demokracie a jednak její nevhodnost.

I přes tuto intelektuální inspiraci byl konec první světové války ve znamení vrcholu liberální demokracie. Vznikly nové státy na základě principu národní svrchovanosti – například pobaltské státy a Československo – a v těchto nových státech byly přijaty demokratické ústavy – Výmarská ústava je z nich nepochybně nejznámější.

Nicméně po tomto triumfu byla demokracie čím dál víc konfrontována s problémy, krizemi a selháními, zvláště ve spojení se zrodem fašismu – v Itálii, Německu a v řadě východoevropských zemí. Vlastně jediným z nových nebo obnovených států založených ve střední nebo východní Evropě po roce 1918 jako konstituční monarchie nebo republiky, kde demokracie přežila až do doby, než byla ukončena vnějšími činiteli, bylo Československo (Wolchnik, 1991: 3). Obecně lze říci, že třicátá léta dvacátého století byla svědkem úpadku demokracie. Čtyřicátá léta zažila ostrý konflikt mezi „democracií“ a „diktaturou“ a mnoho lidí se vážně zabývalo otázkou: Jakou hodnotu má vlastně demokracie? A proč mohla demokracie v některých zemích přežít a fungovat, kdežto v jiných ne?

1. Joseph A. Schumpeter (1883–1950)¹⁾

Na tyto otázky odpověděl jako první Joseph A. Schumpeter. Narodil se v Třešti na Moravě v době Rakousko-Uherska jako německy mluvící poddaný habsburské monarchie a studoval ve Vídni. Pracoval v Anglii a Německu a poté, co demokracie byla v Rakousku poražena, odjel do Spojených států a od roku 1932 až do své smrti v roce 1950 byl činný na Harvardu. Jeho nejdůležitější práci ve vztahu k politické teorii je kniha

„Kapitalismus, socialismus a demokracie“ (Capitalism, Socialism and Democracy, 1942).

Dvě důležité kapitoly (kapitola 21 a 22) této knihy se věnují především demokracii, ačkoli demokracie není hlavním tématem knihy jako takové. Schumpeterovým tématem je spíše vývoj kapitalismu a socialismu a jeho hlavní tezí bylo, že socialistická forma společnosti se nevyhnutelně zrodí ze stejné nevyhnutelného rozkladu společnosti kapitalistické. Podle Schumpetera bude kapitalismus zničen svými ekonomickými úspěchy, nikoli svým neúspěchy, protože tyto úspěchy vytvoří nepříznivé společenské a politické klima – „atmosféru takřka všeobecného nepřátelství vůči svému vlastním společenskému řádu“ (Bottomore, 1976: ix).

Úpadek kapitalismu však samozřejmě ještě neznamená, že vznikne socialistická společnost a Schumpeterův názor, že socialismus je „pravděpodobný přímý následník“ je postaven na představě, že ekonomický proces má tendenci se socializovat. Představoval si tři stupně:

- (1) podnikatelský kapitalismus
- (2) organizovaný nebo byrokratický kapitalismus
- (3) socialismus

Přechod z jednoho stupně na druhý se děje v důsledku ekonomických změn, mezi nimiž jsou nejdůležitější ty, které vytvářejí velké korporace založené na moderní vědě a racionální administrativě.

Pokud Schumpeter hovoří o socialismu, jedná se o úzce ekonomický význam tohoto slova: Socialismus je ekonomický systém podle institucionálního modelu, kde kontrola výrobních prostředků a samotné výroby spočívá na ústřední pravomoci – na centralizovaném veřejném vlastnictví a plánovaném hospodářství (to znamená, že socialismus není chápán jako třídní hnutí, které se snaží zrušit nebo omezit třídní rozdíly a nastolit větší společenskou rovnost a osvobození mas od omezování ze strany vládnoucích tříd) (Bottomore, 1976: xi).

V tomto kontextu vztahu mezi kapitalismem a socialismem dospívá Schumpeter k analýze povahy demokracie. To ho přivádí k definici toho, co nazývá „klasickou teorií demokracie“, ke kritice této teorie a k formulaci alternativní teorie.

Schumpeter má v úmyslu formulovat teorii demokracie, která se nazývá realistickou do té míry, že bere v potaz potřeby vůdcovství. Jde v podstatě o pokus zachránit demokracii – nebo alespoň existující formy vlády v západních zemích – od útoku elitářů. Pochopení demokracie je přeformulováno tak, aby kombinovalo nebo integrovalo elitářský popis skutečnosti. Tato teorie se nazývá různě: „teorie demokratického elitářství“ – což si zvolil jako název pro svou přednášku – nebo demokratický revizionismus, „kon-

kurční teorie demokracie“, „konkurvenční elitářství“ (Held), „rovnováha demokracie“ (Macpherson) nebo dokonce „plebiscitní demokracie“ (Schwarz-mantel). Neokonzervatismus (přednáška 19) lze chápat jako moderní formulaci této teorie.

2. Kritika „klasické demokracie“

Filosofie demokracie 18. století může být, podle Schumpetera, vyjádřena touto definicí: „Demokratický postup je instituční uspořádání sloužící k dosažení politických rozhodnutí, která uskutečňují obecné blaho tak, že lid sám rozhoduje sporné otázky volbou jednotlivců, kteří se mají shromáždit za tím účelem, aby vykonávali jeho vůli“ (Schumpeter, 1942 (1976): 250).

Vezměme si tuto definici bod po bodu:

- (1) demokratický postup je instituční uspořádání
- (2) sloužící k dosažení politických rozhodnutí
- (3) která uskutečňují obecné blaho
- (4) tak, že lid sám rozhoduje sporné otázky
- (5) volbou jednotlivců
- (6) kteří se mají shromáždit za tím účelem, aby vykonávali jeho vůli

Když podrobněji charakterizuje „klasickou demokratickou teorii“, Schumpeter zdůrazňuje, že je to samotný lid, to znamená všichni občané s volebním právem, kdo vybírá mezi alternativními politickými postupy tím, že volí politické reprezentanty, kteří se pak mají sejít, aby vykonali jeho vůli. Volba politických vůdců je tedy zřetelně sekundární, vedle primární funkce voličů, kterou je rozhodování politických otázek a přijímání závazných rozhodnutí.

Podle Schumpetera je „klasická“ teorie demokracie postavena na třech ústředních myšlenkách nebo koncepcích, které je třeba brát jako více či méně explicitní předpoklady této teorie: (1) obecné blaho; (2) všeobecnou vůli lidu; a (3) racionálnost občanů.

(1) Obecné blaho

Předpokládá se, že existuje obecné blaho, veřejný zájem, který dává jasné pokyny pro přijímání správných a společensky zodpovědných rozhodnutí: „jasné světlo majáku politiky, které se vždy snadno definuje a které každá normální osoba může pochopit na základě racionálního argumentu“ (Schumpeter, 1942: 250). Podle Schumpetera neexistuje v klasické demokratické teorii nic, co by toto nepochopení omluvilo. Nedostatek pochopení pro požadavky obecného blaha lze vysvětlit pouze neznalostí – kterou lze

odstranit – nebo hloupostí a protispolečenským zájmem. Toto obecné blaho navíc implikuje jasné odpovědi na všechny otázky, takže každá společenská skutečnost a každý podniknutý krok lze – zcela jednoznačně – klasifikovat buďto jako „dobrý“ nebo jako „špatný“.

(2) *Obecná vůle*

Všichni pak musí souhlasit s tím, že – alespoň v principu – existuje společná nebo obecná vůle lidu (= vůle všech rozumných jednotlivců) – „volonté générale“ – to znamená „přesně se kryjící s obecným blahem, zájmem nebo blahobytem nebo štěstím“ (250). Jediná věc – pomíneme-li hloupost nebo zlý úmysl – která by snad mohla vnést nesoulad a zdůvodňovat existenci opozice, je rozdílnost názorů na rychlost, s níž se má dospět k cíli, který je společný skoro všem.

(3) *Racionální občané*

Z toho plyne, že každý člen společenství, který si je tohoto cíle vědom, má svůj názor, rozpoznává, co je dobré a co špatné, účastní se, aktivně a zodpovědně, na tom, aby blaho rozvíjel a proti špatnému bojoval, a všichni členové pak jako celek řídí své veřejné záležitosti.

Avšak ve společenství od určité velikosti, zvláště pokud se v něm projevují jisté formy dělby práce, by bylo velice nepohodlné, aby se každý občan – proto, aby se mohl zhostit své role v procesu vládnutí nebo řízení – musel scházet se všemi ostatními kvůli každému problému. Je mnohem pohodlnější ponechat jednotlivým občanům prostor k vyjádření svého osobního názoru pouze při rozhodování o nejdůležitějších problémech – řekněme v referendu – a zbytek přenechat jimi ustavenému výboru – shromáždění nebo parlamentu – jehož členové by byli voleni lidovým hlasováním. Tento parlament by měl formulovat, reflektovat a reprezentovat vůli voličstva. Opět pouze z organizačních důvodů se tento výbor, protože je veliký, může rozdělit do menších výborů pro různé oblasti veřejných záležitostí – jeden z nich, výbor všeobecného zaměření, který se zabývá hlavně běžným prováděním zákonů, se nazývá kabinetem nebo vládou, pravděpodobně s ústředním tajemníkem nebo obětním beránkem v čele – tzv. předsedou vlády (250–251).

Podle Schumpetera by toto byla dokonalá demokracie, pokud by všechny předpoklady byly realistické: „Jakmile přijmeme všechny předpoklady, jež tato teorie politického zřízení vznáší nebo implikuje – demokracie získává zcela jednoznačný smysl a zůstává jediný problém, a to – jak ji dosáhnout“ (251).

Podle Schumpetera však tyto předpoklady realistické nejsou a je mnohem snazší je zamítnout než dokázat.

3. *Odmítnutí obecného blaha a obecné vůle*

Za prvé, v otázce „obecného blaha“ Schumpeter tuto myšlenku naprosto odmítá: „Neexistuje... něco jako jednoznačně určené obecné blaho, na kterém by se všichni lidé shodli, nebo by je ke shodě přinutila síla racionálního argumentu“ (251). Naopak, „obecné blaho“ je chápáno různými jednotlivci a společenskými skupinami různě. Konflikty, které se nevyhnutelně objeví u principiálních otázek, nelze vyřešit racionální diskusí, protože konečné hodnoty – naše chápání toho, jaký by měl být život a společnost – jsou mimo rámec pouhé logiky. I kdyby se nakonec dospělo k širokému konsensu o jistých vyšších zásadách, neznamenalo by to – ve všech případech – přesné odpovědi na všechny konkrétní problémy, protože tyto vyšší zásady lze realizovat různými způsoby, které zase mají v krátkodobé či dlouhodobé perspektivě různou hodnotu pro zásady jiné.

Za druhé, pro Schumpetera ztrácí myšlenka všeobecné vůle lidu – vzhledem ke kritice předpokladů veřejného zájmu – jakýkoli smysl. Předpokladem toho, abychom mohli hovořit o „všeobecné vůli“ – „volonté générale“ – je právě obecný zájem, který je zřejmý všem lidem. Jakmile odmítneme myšlenku veřejného zájmu, ztrácí se tím i základ pro diskusi o všeobecné vůli lidu.

Schumpeterovo odmítnutí myšlenky obecné vůle je navíc spojeno s jeho kritickým pohledem na třetí předpoklad „klasické demokracie“.

Pod záhlavím „lidská povaha“ v politice se Schumpeter zabývá představou, podle níž by řadoví občané měli být racionální v politických záležitostech, měli mít v politice jasnou a nezávislou vůli.

Začíná odkazem na autory, kteří během 19. století poukazovali na iracionální prvky v lidské povaze (Sigmund Freud, Gustave Le Bon, Vilfredo Pareto). Podle Schumpetera i ekonomové zjistili, že zákazníci se ani v běžných denních situacích nechovají podle předpokladů racionálnosti, která většinou tvoří základ ekonomických modelů. Na jedné straně nejsou jejich potřeby zdaleka jednoznačné a jejich jednání na základě těchto potřeb není zdaleka racionální a okamžité. Na druhé straně jsou natolik přístupní vlivu reklamy a jiných přesvědčovacích metod, že se často zdá, že jim výrobci spíše diktují, než by jimi byli vedeni. Úspěšná reklamní technika je obzvláště poučná. Vždy se trochu apeluje na rozum. Ale pouhé tvrzení – konstatování a prohlášení – často opakované, platí víc než racionální argument, stejně jako přímý útok na podvědomí, který formu pokusu o vyvolání a spojování asociací zcela mimoracionální a velmi často sexuální povahy (257–258) – jen si vzpomeňte na americké reklamy na nealkoholické ná-

poje, vody po holení atd. a uvědomte si, že Schumpeter psal ve třicátých a čtyřicátých letech. Nicméně nechtěl úplně odmítnout to, že „pro každého existuje... úzké pole charakterizované vědomím reality nebo důvěrnou znalostí nebo zodpovědností. A toto pole skrývá relativně přesně určené individuální projevy vůle“ (259).

Od této analýzy chování jednotlivců v jejich soukromém životě přechází Schumpeter ke srovnání se životem veřejným. Netvrdí, že jednoznačnost vůle a racionálnosti se náhle vytrácí nebo zcela mizí, jakmile se vzdalujeme od záležitostí denního života doma a v zaměstnání, jež nás vzdělávají a ukážíují. I v oblasti veřejného života existují takové sektory, které je vědomí občana schopno obsáhnout více než jiné, například místní záležitosti a některé z těch celospolečenských, které se dotýkají momentálních ekonomických zájmů občanů (260–261).

Avšak po těchto úpravách Schumpeter jasně formuluje své základní stanovisko, že „... pokud se ještě více vzdálíme od soukromých zájmů rodiny a zaměstnání do oblastí národních a mezinárodních zájmů, které postrádají přímé a neklamné propojení se zájmy soukromými, potom individuální vůle, pochopení faktů a způsob usuzování přestávají splňovat požadavky klasické doktríny“ (261).

Vyvozuje z toho, že „typický občan se dostává na nižší úroveň mentální výkonnosti, jakmile vstoupí do politické oblasti. Tam argumentuje a analyzuje takovým způsobem, které by okamžitě označil za infantilní v rámci oblasti svých skutečných zájmů. Opět se stává primitivem. Jeho myšlení se stává asociativním a afektivním. A to s sebou nese další dva důsledky“ (261).

Za prvé, typický občan má v politických záležitostech tendenci ustupovat mimoracionálním a iracionálním předsudkům a impulsům.

Za druhé, toto poskytuje rozhodným a možná i bezohledným osobám a skupinám, ať už profesionálům nebo idealistům jistého druhu, základ pro formování a vytváření „vůle lidu“ za pomoci cílevědomého využití reklamy a propagandy: „Při analýze politického procesu jsme většinou konfrontováni s vůlí nikoli skutečnou, ale vytvořenou. A často je tento artefakt tím jediným, co ve skutečnosti koresponduje s volonté générale klasické doktríny. Pokud tomu tak je, vůle lidu je produktem, nikoli hybnou silou politického procesu“ (263).

Schumpeter se domnívá, že masa může být schopná diskutovat o problému místní politiky nebo o sporném bodu úzce spjatým s každodenním životem, na který si může vytvořit svůj názor. To se však netýká obecných politických otázek, ani důležitých alternativ státní politiky. V Schumpeterově analýze by „vůle lidu“ asi odpovídala tomu, co Pareto nazývá fikci nebo derivací a Mosca politickou formulací. Lidé jako celek jsou nejen špat-

ně informovaní, veřejné mínění v otázce politických problémů je vytvářeno tvrzeními a činností politických vůdců a vlastně celý program politiky je určen těmito vůdci. Tato elita nebo elity rozhodují o tom, co je důležité, co je třeba usměrňovat veřejným rozhodováním, jaké jsou sporné otázky a o čem se bude jednat. Politický problém se nestane problémem dříve, než ho uvedou do života vůdci, kteří z něj udělají sporný bod a začnou o něm jednat. Bez ohledu na množství problémů, jež je třeba řešit, nebo alespoň se o ně zajímat, pouze ty, které vůdci označí za hodné veřejné diskuse se stanou politickými problémy (Schwarzmantel, 1987: 95–96).

Celkově Schumpeter přisuzuje politickému vedení mnohem větší roli, než měla v „klasické doktríně“.

4. Další teorie demokracie

Tato kritika klasické doktríny a jejích předpokladů tvoří základ pro Schumpeterovu formulaci „další teorie demokracie“.

Vzhledem k tomu, že lid, voliči, mají v celku omezené možnosti racionální a nezávislé účasti na politice, Schumpeter navrhuje obrátit pořadí dvou definujících prvků v klasické doktríně:

- (1) řešení problémů,
- (2) volbu vůdců.

Zatímco podle Schumpetera klasici považovali řešení problémů za primární a volbu vůdců za sekundární, Schumpeter tvrdí, že je jak realističtější, tak i ve větší shodě se záměry demokracie brát volbu vůdců jako primární funkci voličů a lidové rozhodování o problémech jako sekundární. Prvoradou funkcí voličova hlasování je vytvořit vládu (273). Takto Schumpeter dospívá ke své revidované definici demokracie.

„Demokratický postup je instituční uspořádání sloužící k dosahování politických rozhodnutí, ve kterých jednotlivci v konkurenčním zápase o volební hlasy lidu získají moc rozhodovat“ (269).

Schumpeter zdůrazňuje, že mezi výhody této demokratické revize patří to, že tato definice demokracie uznává potřebu vůdcovství, kterou klasické stanovisko opomíjelo a zcela nerealisticky dávalo iniciativu prostým voličům. Tato definice se navíc zaměřuje na soutěž mezi elitami o volební hlasy lidu. I když tato soutěž nemusí být úplně dokonalá, je regulována volebním postupem – volnou soutěží o volné volební hlasy – což vylučuje jiné metody, jimiž by konkurenční elity získávaly moc (vojenské převraty nebo dvorní intriky).

5. Demokracie jako metoda

Je třeba vzít na vědomí, že i když existuje fundamentální rozdíl mezi oběma definicemi, jak je formuloval Schumpeter, je zde také fundamentální podobnost. V obou případech Schumpeter chápe demokracii jako instituci uspořádání sloužící k dosahování politických rozhodnutí, jako metodu rozhodování.

Za těmito formulacemi Schumpeter zřetelně operuje s předpokladem, že demokracie je jedním z řady možných politických postupů. Avšak demokracická metoda je sama o sobě nejvyšším cílem (242). Naproti tomu Schumpeter zdůrazňuje, že demokracii je třeba hodnotit ve vztahu k jiným vyšším ideálům a zájmům, jako je svoboda slova, svoboda myšlení, spravedlnost atd.

Politická metoda je charakterizována určením kdo činí politická rozhodnutí a jak se k těmto rozhodnutím dospívá. Nestačí tedy říci, že demokracický postup je takový, v němž „vládne“ „lid“. Pro Schumpetera není dostatečně jasné, kdo by měl vlastně patřit k „lidu“ – neodmítá jistý druh diskriminace nebo omezení volebního práva podle majetku, náboženského přesvědčení, pohlaví, rasy, i když to přímo nedoporučuje (244–245).

„Vládnout“ nebo „spravovat“ může být za rozdílných podmínek něco úplně jiného. Například v malých a primitivních společenstvích s jednoduchou společenskou strukturou – můžete si představit řeckou polis nebo osadnické společenství ve státech Nové Anglie v 17. a 18. století – je představitelné, že všichni jednotlivci, kteří toto společenství tvoří, se opravdu podílejí na povinnostech zákonodárné a výkonné moci. Za jiných podmínek bude možná zapotřebí odložit představu demokracie jako „vlády lidu“ a nahradit ji termínem „vláda schválená lidem“.

6. Soupeření elit

Jako poslední bod se podrobněji podíváme na Schumpeterovu představu o soupeření elit (Schwarzmantel, 1987: 94–100).

Demokratický elitismus zdůrazňuje dva důležité body: Za prvé, platnost „železného zákona oligarchie“ Roberta Michelse se uznává v tom smyslu, že přímá demokracie a politická rovnost je možná pouze ve velice primitivních a malých organizacích nebo společenstvích. Avšak existence několika soupeřících elit eliminuje antidemokratické důsledky, které klasičtí elitáři považovali za nevyhnutelné. Platí to o politických stranách, které soutěží o

podporu voličů. V době voleb se pasivní a dezorganizovaná masa stává rozhodčím v politickém konfliktu. Volby a pluralita elit omezují moc elit a umožňují masě, aby odstavila od moci elitu, která nereaguje na její přání.

Druhým bodem je obvinění, že Michels používá ve svém odmítání demokracie nerealistické kritérium demokracie. Klasické elitářství považovalo za prokázané, že demokracie je iluze, protože mohlo poukázat na to, že přímá lidová demokracie je neuskutečnitelná. Avšak to znamenalo použití nesprávného měřítka. Skutečnost, že masy mají výběr mezi různými elitami, uspokojuje všechny požadavky demokratického systému. Pro demokratický systém je nutná a dostačující podmínka, aby ve stanovených intervalech masa rozhodla, která elita bude vládnout.

Samozřejmě, že v tomto typu demokratického systému jde iniciativa shora dolů, zatímco v klasické demokratické teorii – alespoň podle Rousseaua – je tomu naopak. Zde je lid svrchovaný a vláda pouhým vykonavatelem jeho vůle. Podle Schumpeterova názoru mají vůdci značnou autonomii. Rozhodují o tom, které problémy se budou řešit, a předkládají tyto problémy veřejnému mínění k vyjádření. Ale jakmile lidé jednou zvolili své vůdce, tito vůdci musí dostat volnost k tomu, aby prosazovali své vlastní politické linie. Voličstvo musí uplatnit to, co Schumpeter nazývá „demokratickým sebeovládáním“. Jednou z nutných podmínek stabilního a dobře fungujícího politického řádu je tato lidová sebekontrola. Znamená to, že „voliči mimo parlament musí respektovat dělbu práce mezi sebou a politiky, které zvolili. Nesmějí příliš snadno odnímat důvěru v období mezi volbami a musí pochopit, že jakmile jednou někoho zvolili, politická činnost je jeho záležitostí a nikoli jejich“ (Schumpeter, 1942: 295).

Demokratický prvek je zachován v tom rozhodujícím smyslu, že na konci každého období své vlády se vůdcové musí podřídit soudu voličstva. Elitářský prvek je naproti tomu obsažen v tom, že jakmile jsou vůdcové u moci, je zapotřebí vedení a vedené od sebe navzájem značně separovat. Pokud se na to nebere ohled, vedení by se mohlo stát příliš přístupným lidovému tlaku a vůdcové by mohli rozhodovat na základě krátkodobých perspektiv, aby tak uspokojili masy, které chtějí své okamžité výhody maximalizovat i na úkor dlouhodobého užítku.

Ze Schumpeterovy koncepce demokratického sebeovládání plyne, že v době, kdy jsou političtí vůdcové u moci, musí mít svobodu manévrování. To na jedné straně s sebou nese větší nebezpečí, že vůdce nebude možné povolat k zodpovědnosti, ale na druhé straně nesmějí být tak pevně svázáni – přímými instrukcemi svých voličů nebo příliš smířlivým programem, který přijali členové jejich strany – aby nemohli pružně reagovat na měnící se události a situace. Rozdíl od autoritářského vůdcovství je v tom, že demo-

kratické vedení je voláno k zodpovědnosti ve svobodných volbách založených na soutěži, kde se musí podrobit rozhodnutí mas. zdali bude v úřadě potvrzeno nebo nahrazeno jinou stranou nebo jinou skupinou vůdců.

V tomto smyslu lze říci, že volby plní funkci referenda nebo plebiscitu. Volby nejsou – snad jen v širokém a obecném smyslu – výrazem vůle lidu, což je pojem, který Schumpeter shledal naprosto nesmyslným – lidé nemohou určovat nebo rozhodovat o konkrétních politických zásadách. Jsou to plebiscity v tom smyslu, že přijímají nebo odmítají konkrétní tým vůdců (Schwarzmantel, 1987: 98).

Pro Schumpetera je role lidu v tom, že vytvoří vládu – nikoli v tom, že rozhoduje o sporných problémech – a podává seznam pěti faktorů nutných k tomu, aby demokratický postup byl úspěšný (Schumpeter, 1942: 289–296, viz Schwarzmantel, 1987: 99):

(1) „Lidský materiál“ musí mít vysoké kvality, ve společnosti musí existovat skupina s odpovídajícími vůdcovskými schopnostmi. Jedinou účinnou garancí je „existence sociální vrstvy, jež je sama produktem přísně selektivního procesu a která přirozeným způsobem pěstuje politiku“. V jazyce klasického elitářství to znamená, že musí existovat elita zkušená a způsobilá v umění vládnout a také vhodná „sub-elita“, která tvoří zásobárnu talentů, z nichž elita může čerpat nové síly.

(2) Faktický rozsah politických rozhodnutí nesmí být příliš široký. Některé záležitosti musí být přenechány expertům a specialistům a neměli by se jimi zabývat politici. Jde o zřejmý liberální element v této teorii.

(3) Zvláště pak musí existovat kvalifikovaná byrokracie, která musí být silou sama o sobě.

(4) Demokratické sebeovládání, kterého jsme se již dotkli.

(5) Požadavek tolerance různých názorů.

Celkově vzato, aby demokracie mohla fungovat a přežít, musí politický a společenský systém charakterizovat jistý konsensus. Demokracie může úplně přestat fungovat, pokud se objeví zájmy a ideály, které lidé odmítnou řešit kompromisem.

Avšak základní podmínkou demokratického systému podle definice demokratických elitářů, jako byl Schumpeter, jsou instituce dvou či více soupeřících stran a svobodné a otevřené volby. Zdá se, že představa demokratického sebeovládání – přísně vzato – vylučuje aktivity nátlakových skupin v období mezi volbami a ponechává řadového občana mezi volbami v politické pasivitě. O těchto bodech se od dob Schumpetera velice diskutuje a stručně řečeno lze uvést, že tato teorie se vyvíjí tak, aby integrovala zájmové skupiny – pluralismus (přednáška 13) – zatímco participatorní demokracie

(přednáška 18) je chápána jako neudržitelná a tudíž i nerealistická představa (Schwarzmantel, 1987: 101).

Hlavní formy moderní liberální demokracie lze shrnout v následující tabulce obr. 11.1 (viz Holden, 1988: 92–93):

Obr. 11.1.

	Jednoduchá Omezená	Komplexní Rozsáhlá
Účast mas	Tradiční: Radikální	Moderní: Participatorní
Vláda elity	Tradiční: Konvenční	Moderní Demokratické elitářství

PŘEDNÁŠKA 12.

Demokratický funkcionalismus

Schumpeterova demokratická elitářská teorie je pokusem usmířit demokracii a elitářství, přizpůsobit normativní teorii lidové vlády – nebo alespoň lidové kontroly – deskriptivní teorii mocenské struktury. Jak jsme viděli v minulé přednášce, Schumpeterova teorie se hlavně zaměřuje na soupeření elit jako na definující prvek demokracie, zatímco demokratické sebeovládání a pasivitu občanů v období mezi volbami chápe jako důležité předpoklady fungování této formy demokracie.

V této přednášce se budeme podrobněji zabývat tímto druhým aspektem – tedy rolí občanů v moderní demokracii. V tomto kontextu můžeme hovořit o demokratickém revizionismu – označení, které můžeme s klidem použít i pro Schumpetera – protože je zde kladen důraz na úplnou změnu nebo přeformulování role občanů. Pokud chceme vyjádřit obsah tohoto teoretického revizionismu, můžeme také hovořit o „demokratickém funkcionalismu“, protože hlavní myšlenkou je, že apatie občanů je pro demokracii funkční, neboť pozitivně přispívá k jejímu provádění a stabilitě.

1. *Kompetence průměrných voličů*

Pozadím k nové diskusi o správném vztahu mezi demokracií a politikou participací byl jednak jistý vývoj v rámci politologie, jednak určitý vývoj v západních společnostech.

Během několika let po druhé světové válce byl ve Spojených státech učiněn obrovský pokrok ve výzkumech voličstva a studiích veřejného mínění. Důvodem tohoto pokroku byl do jisté míry zrod a zdokonalování řady nových technologických možností výzkumu. Před válkou se studie politické participace zabývaly hlavně hlasováním a tyto studie byly založeny na oficiálních volebních statistikách a byly zaměřeny na makroanalýzu. Nové techniky zcela změnilly studium politické participace; zvláště technika statistického zpracování, která se skládá ze standardizovaných dotazníkových akcí vybíraných z náhodných vzorků populace s cílem získat údaje, jež jsou analyzovány nejmodernějšími statistickými metodami. Tato technika umož-

nila mikroanalytické studium politické participace, to jest, jak se chovají jednotliví voliči.

Řada studií volebního výzkumu přispěla k tomu, že se postupně dospělo k poměrně úplnému obrazu politického chování voličů.

Vynikající badatelé jako Gabriel A. Almond, Bernard R. Berelson, Lester W. Milbrath a Sidney Verba začali přemýšlet o tom, jak je možné, že přestože voliči neodpovídají představě občanů, k jaké směřovali klasičtí demokraté, přesto demokratické režimy fungují poměrně dobře.

2. *Participace a apatie*

Jeden z vynikajících badatelů napsal: „Pokud demokratický systém závisí pouze na schopnostech jednotlivých voličů, pak je obdivuhodné, že demokratické systémy přežily staletí. Po prostudování podrobných údajů o tom, jak jednotlivci chybně chápou politickou realitu nebo reagují na irrelevantní společenské vlivy, zůstává rozum stát nad tím, jak je možné, že demokracie je vůbec schopna řešit své politické problémy. Ale pokud člověk vezme v úvahu tyto údaje v širší perspektivě – jak se velké segmenty společnosti adaptují na politické podmínky, jež je ovlivňují, a jak se politický systém přizpůsobuje měnícím se podmínkám v dlouhodobém vývoji – potom mu celkový výsledek musí imponovat. Zdá se, že tam, kde neuspěje racionální občan, nastupují andělé“ (Berelson, 1954:311).

I přes neschopnost a pasivitu mas se politické formy vlády, jež jsou obecně považované za demokratické, ukázaly schopné fungovat jak stabilním, tak efektivním způsobem.

V tomto kontextu se pak zvláště Spojené státy a Velká Británie považují za vynikající příklady. V těchto zemích se osvědčila tato forma vlády jako stabilní a výkonná během hospodářské krize ve třicátých letech, během volebního střetu s nacismem v první polovině čtyřicátých let i během ideologické konfrontace s komunismem v období studené války. Jak je to možné, když řadoví občané byli politicky pasivní a neinformovaní? Naproti tomu, demokratické formy vlády se ve velké řadě zemí zhroutily a kolaps výmarské republiky se obecně spojoval s rychle rostoucím přesunem hlasů ve volbách a s nárůstem jiných forem politické participace.

Koncem čtyřicátých let se navíc zjistilo, že v autoritářských formách vlády, především ve fašistické Itálii a stalinistickém Sovětském svazu, se političtí vůdci snažili, a do značné míry se jim to podařilo, o rozšíření lidové participace – masová shromáždění, přehlídky a další formy organizované účasti. Tyto režimy jasně dokázaly svou schopnost mobilizovat masy.

Tato zjištění položila základ k formulaci ústřední otázky: je vůbec možné, aby definující charakteristikou demokracie byla lidová účast?

Ale pokud základní charakteristikou demokracie nejsou angažování a racionálně aktivní občané, co jí pak je?

Odpověď na tuto otázku vedla k úplně nové formulaci charakteru a významu participace v demokratické společnosti, která se brzy měla stát formulací dominantní v západní politologii – byť, jak jsme již naznačili, označovanou různými způsoby.

Podle demokratického revizionismu je třeba hledat definující element demokracie na úrovni elit – srovnej Schumpeter. Lester W. Milbrath – další z předních badatelů v oblasti volebního chování – shrnul odpovídající výsledky a úvahy takto:

„Názor, že vysoká úroveň politického zájmu a participace nemusí být konstituční demokracii prospěšná, by se neměl chápat tak, že nižší úroveň participace automaticky garantuje zachování konstituční demokracie. Mimořádné břemeno zodpovědnosti za zachování systému spočívá na bedrech politických elit. Pokud tyto elity mají svou roli přiměřeně vykonávat, je důležité, aby se seskupily do dvou či více soupeřících skupin (obyčejně nazývaných politické strany). Tím, jak tyto elity soupeří o podporu voličů, vykonávají funkci strážců a kritiků tváří v tvář svým oponentům, které ti méně angažovaní a méně aktivní občané nemusejí být sami schopni“ (Milbrath, 1965: 149).

Američtí badatelé v oboru chování voličstva tak přispěli k přeformulování demokratické teorie, která se vyvinula v západní – a především v americké – politologii. Vycházejíce ze základní koncepce, že všeobecnou skutečností je, že v každé společnosti existuje jedna či více elit a že je nevyhnutelné – i v demokracii – aby politická rozhodnutí přijímala menšina, se tyto badatelé pokusili sloučit skutečnost, že existují politické elity, s myšlenkou demokratického systému. Podle této koncepce je autentickým demokratickým prvkem nenásilné soupeření o mocenské pozice mezi členy politické elity. Tvrdilo se, že západní demokracie jsou „pluralistické“ ve srovnání s nacistickým Německem a stalinistickým Sovětským svazem, protože mají systém dvou nebo více politických stran, protože soupeření o mocenské pozice probíhá otevřeně a protože opozice současné vlády se nejen uznává, ale dokonce chápe jako něco cenného (srovnej Schumpeterovu revidovanou definici demokracie).

Podle této teorie nemusí být účast široké populace větší, než jaké je zapotřebí pro udržení chodu volebního systému. Vysoký stupeň veřejné participace není chápán jako základ demokratického charakteru systému ve srovnání s „konkurenčním bojem“ mezi elitami. Avšak i když Schumpeter tvr-

dil, že řadový občan postrádá jednotlivé schopnosti, které chápal jako základ klasické doktríny, stojí za povšimnutí, že jeho revidovaná definice nic neříká o úrovni lidové participace v politickém procesu. Schumpeter se zabýval pouze participací ve formě hlasování – počtem těch, kteří se k volbám dostaví a výběrem stran – ale neříkal nic o tom, že by nízká účast nebo jisté rozdělení populace na více či méně aktivní voliče bylo v demokratické společnosti žádoucí.

Řada slavných amerických odborníků na volební chování šla ještě o krok dále ve snižování významu široké politické účasti občanů. Přišli dokonce s teorií, že by politická apatie obyvatelstva – alespoň do jisté míry – mohla pozitivně nebo konstruktivně přispívat ke stabilitě a fungování demokratických systémů. Tato teorie uvádí, že politická apatie může přispívat k fungování demokracie třemi hlavními způsoby: Apatie může sloužit (1) jako regulátor, (2) jako filtr a (3) jako výraz pasivního souhlasu (Lewin, 1970).

3. Apatie jako regulátor

Má se především za to, že politická apatie slouží jako regulátor mezi dvěma krajnostmi, jež musí demokratický systém vyvažovat proto, aby mohl vůbec přežít. Různí odborníci tuto myšlenku vyslovují různě. Berelson hovoří o „vzájemně si odporujících funkcích, jež očekáváme, že náš volební systém bude plnit“ (1954: 313) a v tomto kontextu zdůrazňuje důležitost heterogenního voličstva.

Naproti tomu Almond a Verba se zabývají politickou kulturou v různých zemích a vyvozují, že „občanská kultura je smíšenou politickou kulturou“ (1965: 339). Občanská kultura v té formě, jak se nachází ve Spojených státech a ve Velké Británii, zahrnuje několik zdánlivě si odporujících politických postojů, ale odpovídá tomu, že proto, aby politický systém mohl účinně fungovat, vyžaduje směsici zdánlivých kontradikcí:

„Potřeba udržet jistý druh rovnováhy mezi vládní mocí a vládní schopností reagovat, stejně jako potřeba udržet v rovnováze další záležitosti odvozené z této rovnováhy moci a schopnosti reagovat – rovnováhu mezi souhlasem a rozporem, mezi emocionálností a emocionální neutralitou – napomáhá vysvětlit, jakým způsobem jsou smíšenější vzorce politických postojů spojené s občanskou kulturou vhodné pro demokratický politický systém“ (Almond a Verba, 1965: 340–341).

Rovnováha, které se má dosáhnout, se týká celého politického systému a této rovnováhy se na makroúrovni dosahuje jistou politickou apatií na mikroúrovni, to znamená mezi jednotlivými voliči nebo občany. Apatičtí voliči

ochotněji přijímají moc politických autorit, ochotněji souhlasí s existujícími hodnotami a normami a jsou spíše citově neutrální. To znamená, že politická apatie má především stabilizující funkci. Tuto myšlenku lze ilustrovat na několika příkladech.

Politický systém má být zároveň stabilní i pružný, zároveň silný i schopný reagovat na požadavky (Almond a Verba, 1965: 341–344). Tato rovnováha mezi moci a schopností reagovat vede k tomu, že demokratický systém musí být na jedné straně schopný účinně vládnout, to znamená, že úřady musí být schopny rozhodovat a prosazovat výkon těchto rozhodnutí. Na druhé straně musí také svým občanům umožnit, aby měli jistý vliv na rozhodovací proces, aby bylo možné vzít v úvahu potřeby a požadavky obyvatelstva. Pokud se této rovnováhy nedosáhne, pokud by například elita brala všechny změny ve veřejném mínění v úvahu, ale nebyla by zároveň schopna prosadit důsledné politické postupy, systém by přestal být účinný a nastalo by nebezpečí kolapsu nebo vážných poruch, jako tomu bylo ve čtvrté francouzské republice.

Zároveň musí být politický systém v demokratické společnosti navíc charakterizován jak konsensem, tak konfliktem (Almond a Verba, 1965: 356–360; srovnej Berelson, 1954: 318–120 a Milbrath, 1965: 146–147 a 153). Pokud neexistuje široká podpora a souhlas se základními institucemi a hodnotami demokratického systému, potom je nebezpečí zhroutilí režimu, když se dostane pod tlak, jako tomu bylo ve výmarské republice. Konflikt a nejednota jsou však neoddělitelné od jakéhokoli druhu politiky a naprostá shoda ve všech sporných bodech by demokratický systém zničila. Pokračující diskuse mezi rozdílnými stanovisky, sdílení a systematizace těchto názorů na úrovni masmédií, politických stran, zájmových organizací apod., je předpokladem pro vyjádření všech důležitých potřeb, nároků a požadavků ve společnosti a pro to, aby se jim přikládala patřičný význam. Navíc tato debata, sdílení a systematizace, tento nesouhlas a konflikt jsou předpokladem pro to, aby elity získaly informace o zájmech různých společenských skupin a tříd, které pak vládnoucí elity mohou vzít v úvahu v procesu politického rozhodování.

Pokud je však zapotřebí udržet tyto dvě krajnosti v politickém systému v rovnováze, účastníci tohoto systému – to znamená voličstvo obecně – musí mít jisté kvality, jež se musí vyrovnávat.

Za prvé, občané demokratického systému musí být jak politicky angažováni a aktivní, tak zároveň nesmějí být do politiky příliš vtaženi (Berelson, 1954: 314–315, Almond a Verba, 1965: 343–344). Zatímco tyto vlastnosti nelze sloučit u jednoho člověka, voličstvo jako celek je může docela dobře uvést do rovnováhy. Dělná práce, která obecně charakterizuje moder-

ni společnost, není prospěšná jen v ekonomické sféře, ale i v politické oblasti (Milbrath, 1965: 143).

Pokud by se všichni občané v politice angažovali a hluboce by se zajímali o obsah každého jednotlivého politického rozhodnutí, způsobilo by to – podle této teorie – že politické autority by měly velké potíže s přijímáním rozhodnutí a s jejich prosazováním, pokud by se to nestalo vůbec nemožným. Berelson například tvrdí, že vysoká úroveň politického zájmu každého jednotlivého voliče je spojená s menší otevřeností, s menší ochotou měnit stanoviska a stranickou identifikací, která je tak silná, že hraničí s fanatismem (Berelson, 1954: 314). Proto je pro stabilitu, efektivnost a přetrvávání demokratického systému dobré, aby se velké množství jednotlivců příliš neangažovalo v politice, ale aby se voliči více zabývali jinými aspekty života.

Za druhé, voliči v demokratickém systému musí chápat svou vlastní politickou roli jednak jako zúčastnění občané, jednak jako poslušní podřízení (Almond a Verba, 1965: 343; Milbrath, 1965: 145). Očekává se sice, že politické strany a jejich stoupenci se samozřejmě budou snažit o hájení svých vlastních zájmů prostřednictvím voleb a různých rozhodovacích procesů, ale zároveň se také očekává, že občané budou loajální k výsledkům voleb a k rozhodnutím, jež autority učinily. Vzhledem k tomu, že pro každého jednotlivého občana může být obtížné vyvážit tato dvě očekávání coby aktivního účastníka a loajálního subjektu, jistá úroveň apatie mezi občany přispívá blahodárně k celkové rovnováze a vede k tomu, že se politická rozhodnutí respektují.

Obecně lze vyvodit, že jestliže demokratický systém bude mít tendenci být jednostranný a podporovat jen jeden z párově uspořádaných a navzájem si odporujících cílů, potom stabilita a přetrvávání tohoto systému budou ohroženy. V této situaci plní apatie voličů funkci regulátoru, který udržuje správnou rovnováhu mezi konfliktními cíli.

4. Apatie jako filtr

Politická apatie může navíc plnit funkci filtru tím, že vyřadí některé občany z účasti a z ovlivňování rozhodovacích procesů. Ve srovnání s funkcí regulátoru není možná funkce filtru tak jednoznačně formulovaná, ale není o nic méně důležitá (Lewin, 1970: 92–98; srovnej Berelson, 1954: 314–315; Almond a Verba, 1965: 348 a 355; Milbrath, 1965: 147).

Řada analýz ukazuje, že velká část amerických voličů nepodporuje základní demokratické hodnoty a normy. Během padesátých let bylo mnoho Američanů ochotno omezovat svobodu projevu menšinových skupin jako

ateistů, socialistů a komunistů (Stouffer, 1955: 29–43). Velká většina Američanů sice podporovala demokratické normy na abstraktní a nezávazné úrovni principů, ale mnoho z nich nebylo ochotných přijmout konkrétnější aplikace těchto principů (Prothro a Grigg, 1960: 286). Senátor William Fulbright kdysi řekl, že Američané věří v právo svobody slova jen do té doby, než se někdo pokusí toto právo uplatnit (Dye a Zeigler, 1972: 133).

Nedemokratické postoje však nebyly mezi americkými voliči rovnoměrně rozloženy (McClosky, 1964, Prothro a Grigg, 1960, Lipset, 1960: 101–105; 110–111). Demokratický systém mohl – podle této teorie – přežít i přes převahu nedemokratických postojů, protože tyto postoje byly nejrozšířenější v těch nejapatičtějších skupinách. Jedinci, kteří nepodporují demokratické hodnoty a normy, jsou zároveň nejapatičtější. Obecně mají tyto jednotlivci nízké vzdělání, nízké společenské postavení a málo příležitostí, kdežto skupiny vyššího společenského postavení jsou jak demokratičtější, tak angažovanější a aktivnější (Milbrath, 1965: 53–54, 116, 122 a 124).

Jinými slovy, politická apatie ve skupinách s nízkým společenským postavením filtruje nebo vytírdí nedemokratické postoje a tím očisťuje politickou činnost v USA, takže tato je pak demokratičtější než společnost jako celek (Prothro a Grigg, 1964: 293–294; McClosky, 1960: 376).

Tento filtrující mechanismus se nazývá „ironií demokracie“:

„Demokracie je vláda ‚prostřednictvím lidu‘, ale zodpovědnost za přežití demokracie spočívá na bedrech elit. Je to ironie demokracie: Elity musí vládnout moudře, aby mohla přežít vláda ‚lidu‘. Kdyby přežití amerického systému bylo závislé na aktivním, obeznameném a osvíceném občanstvu, potom by demokracie v Americe již dávno přestala existovat, neboť americké masy jsou apatické a špatně informované o politice a zásadách spolužití a překvapivě málo podporují demokratické hodnoty... Ale je štěstím pro tyto hodnoty a pro americkou demokracii, že americké masy nevedou, ale následují“ (Dye a Zeigler, 1972: 4).

5. Apatie jako výraz pasivního souhlasu

Podle funkcionalistické teorie je důvodem pro politickou neaktivitu velké části amerických voličů jejich spokojenost s politickým systémem. Apatie se bere jako výraz pasivního souhlasu a obecné spokojenosti s tímto systémem.

Mnoho voličů je opravdu natolik spokojeno se způsobem, jak systém funguje, že nevidí žádný zvláštní důvod zabývat se politikou (Berelson, 1954: 322; Almond a Verba, 1965: 339; 347).

„... zatímco pro ty, kdo věří v demokracii, je vysoká úroveň participace třeba samozřejmá, s tím, jak toho čím dál víc víme o charakteristických vělech nevoličů a o podmínkách, za kterých národy zajišťují vysokou účast voličů ve volbách, zamýšlejí se někteří lidé nad tím, jestli je vysoký stupeň participace vsutku dobrý. Jedna filosofická škola vítá nízké procento volební účasti jako důkaz základní spokojenosti voličstva s daným stavem“ (Lipset, 1960: 217 s odkazem na Francise Wilsona, Herberta Tingstena a Davida Riesmana).

Studie volební účasti a faktorů stimulujičích účast napovídá, že „je malá šance, aby se politický zájem a angažovanost projevíly, pokud občani nevidí adekvátně a občané mohou mít politiku jako okrajovou záležitost svého života“ (Milbrath, 1965: 149).

Pro typické občany jsou jiné a mnohem zajímavější aspekty života než politika, a pokud nejsou jejich zájmy narušeny, raději ponechají starost o politické problémy někomu jinému.

Pro stabilitu je nejnebezpečnější náhlý nárůst participace, protože to může odrážet mobilizaci nespokojených skupin:

„Vzhledem k tomu, že nižší vrstvy jsou do volebního procesu vtahovány postupně... zvýšená účast je pro demokracii nepochybně dobrá. Avšak tento systém je ohrožen, jakmile hluboká krize nebo působivé autoritářské hnutí náhle vtáhne normálně neloajální chronické nevoliče do politické oblasti. Takže ani vysoké, ani nízké procento účasti v politice a ve volbách nejsou pro demokracii samy o sobě ani dobré, ani špatné; rozsah a povaha této participace odráží i jiné faktory, které jednoznačněji určují šance systému na rozvoj nebo přežití. Avšak rozsah apatie a proměnlivá úroveň participace různých segmentů populace jasně odrážejí fundamentální konsensus a konflikt v rámci politického procesu“ (Lipset, 1960: 219).

Z této citace je zřejmé, že úroveň participace se uvádí do závislosti na okolnostech a že hlavní hodnotou je stabilita politického systému, který se považuje za demokratický. V každém případě to není jen vysoká úroveň participace, která definuje demokracii ve vztahu k jiným formám politických systémů.

6. Shrnutí

Tito teoretici, kteří kombinují demokratický revizionismus s funkcností apatie, si příliš aktivní účasti obyčejných občanů necení. Naopak tvrdí, že politická apatie může být pro demokratický systém dobrou věcí vzhledem k tomu, že pasivita a neangažovanost může pozitivně přispívat ke stabilitě a

efektivnosti demokracie. Zvýšenou participací je třeba hodnotit s ohledem na okolnosti, rychlost nárůstu, postoje těch apatických a důsledky pro stabilitu systému.

Neznamená to, že by se účast občanů měla záměrně zužovat, ani to, že absolutně nízkou úroveň participace lze doporučit. Je to spíše tak, že se vyzdvihují pozitivní účinky jisté distribuce účasti, to znamená, že část – nebo spíše několik – občanů je velice aktivních a část – nebo spíše většina – občanů je méně aktivních a část – nebo spíše několik – jich je neaktivních.

Tato teorie jinými slovy představuje „moderní“ usmíření elitářství a demokracie. Jaksi jsme se vrátili zase na počátek. To, co začalo – s Aristotelem – jako negativní pohled na demokracii, která se rovnala aktivní účasti nemajetné většiny na vládě polis, skončilo pozitivním názorem na to, co se nazývá demokracií, což se rovná soupeření dvou nebo více elit a pasivně většiny občanů. Konfrontace mezi demokracií a elitářskou teorií byla nahrazena harmonickou koexistencí systémů považovaných za demokratické a vlády elity – ale takové elity, která musí soupeřit o své pozice s jinými elitami a která je čas od času kontrolována voliči ve všeobecných volbách.

Je však třeba zdůraznit, že neexistuje nutný logický vztah mezi Schumpeterovou revidovanou definicí demokracie a demokratickým revizionismem na jedné straně a teorií konstruktivní funkce apatie na straně druhé. I když lze tyto pozice lehce sloučit, v žádném případě to neznamená, že Schumpeterova definice demokracie je spojena s teorií funkčnosti apatie. Je vlastně možné rozlišit dva hlavní proudy v rámci demokratického revizionismu. Jeden vyzdvihuje důležitost soupeření elit pro demokracii a volí si toto soupeření jako definující charakteristiku demokracie, přičemž říká málo nebo nic o úrovni participace (Schumpeter) nebo dokonce tvrdí, že zvýšená participace je žádoucí (Dahl).¹⁾ Druhý proud (Almond, Berelson, Milbrath, Lipset a kol.) kombinuje Schumpeterovu revidovanou definici demokracie s teorií funkčnosti apatie.

Poznámka

1. Robert A. Dahl uvádí (1956: 89), že „nemůžeme předpokládat, že zvýšení politické aktivity je vždy spojeno s nárůstem polyarchie“. Tuto poznámku lze chápat jako podporu teorie funkčnosti apatie. Avšak na jiných místech, a zvláště pak ve své odpovědi Jacku L. Walkerovi, Dahl jasně upřednostňuje vyšší stupeň participace v USA: „... silně nesouhlasím s představou, že vysoké procento politické participace v demokratických systémech musí nezbytně vést k „nestabilitě“ nebo s ní musí být nevyhnutelně spojeno. Ještě silněji nesouhlasím s názo-

rem, že procento participace, které je charakteristické pro podstatnou část amerických občanů... je žádoucí. Naopak se totiž domnívám, že je žalostně nízké. Raději bych viděl mnohem vyšší podíl politické aktivity, zvláště mezi těmi segmenty populace, u nichž je účast nejnižší. Ale existují obrovské rozdíly mezi různými faktory, které mohou vést k vyšší participaci, a obrovské rozdíly mezi kvalitou a hodnotou projevené účasti“ (Dahl, 1966, zde citován Bachrach, ed., 1971: 103).

PŘEDNÁŠKA 13.

Pluralitní demokracie

Doposud jsme viděli, jak se američtí politologové a političtí sociologové pokoušeli „zachránit“ demokracii od nepříjemných skutečností současné elitní struktury a rozšířené masové apatie. Liberální demokracie se svým zdůrazňováním politické vlády v zájmu všeho lidu při náležitém respektování zájmů menšin, se svou vírou v racionálnost voličů, v jejich schopnost vytvořit si svůj vlastní názor a ve schopnost zastupitelského systému postarat se o to, aby tyto názory tvořily základ politických rozhodnutí, byla drasticky revidována a modifikována.

John Stuart Mill kdysi vypracoval teorii reprezentace zdůrazňující princip kompetence, ale na druhé straně také zdůrazňoval princip participace. Tato teorie byla značně modifikována demokratickými revizionisty tím, že přijali „realistickou“ představu vlády elit a argument o pozitivních funkcích apatie voličů. Takže, jak vidíte, dostali jsme se daleko od aristotelovské představy přímé participace chudých, kteří dbají o své zájmy.

Dnes se podíváme na to, jak je moderní teorii napadán další ze základních rysů liberální demokracie, individualistická koncepce společnosti.

Zatímco názor tradičního liberalismu na společnost byl mechanistický a atomistický – společnost se jednoduše pojímala jako součet všech jedinců – moderní politologie se mnohem více zaměřuje na skupiny a organizace. I tato tendence ovlivnila demokratickou teorii.

1. Arthur Bentley a David Truman

Arthur Bentley ve své knize „The Process of Government“ (1908) byl prvním, kdo tvrdil, že všechny politické jevy – vše, co se stane a přihodí – jsou jevy skupinové, a formuloval teorii skupinového nátlaku, která popisuje, jak jsou vztahy mezi skupinami charakterizovány metodami prosazování a nátlaku.

V dnešní přednášce se však zaměříme na stále vlivnější dílo Davida B. Trumana, který ve své knize „The Governmental Process“ (1951) – všimněte si implicitního vyjádření jeho intelektuálního dluhu vůči Bentleymu –

hledal užitečným posbírat dostupné údaje o politických skupinách a tyto informace použil k tomu, aby zmodernizoval Bentleyho teorii – to znamená názorně ukázal, že politické dění v Americe je ovládáno chováním a postoji skupin. Již v období po druhé světové válce bylo mnoho politologů přesvědčeno, že skupiny jsou nejdůležitějšími silami v demokratické politice. Truman však předložil rámec analýzy vysvětlující vznik a funkci skupin a tento rámec se rychle stal obecně uznávaným v amerických politologických učebnicích (Ricci, 1971: 66–67).

Žádný koncepční rámec však není kompletní bez normativních elementů a Truman otevřeně připouštěl, že dává přednost základním znakům zastupitelského systému v USA a vře v hodnoty nenásilné změny (Truman, 1951: xi).

Řekl, že „to, co hledáme, jsou korektivy, ochrany nebo kontroly, které posilují základní praktiky obsažené v tom, co nazýváme demokracií, a které omezují nebo odstraňují ty, které tento systém ohrožují.“ (Truman, 1951: 12 – zdůraznění je moje). Jinými slovy, považoval za samozřejmé nebo předpokládal, že to, co existuje v USA, už ve skutečnosti demokratické je, a že už jen zbývá vysvětlit, jak tento systém funguje a – pokud možno – jak tento systém posílit a udržet (Ricci, 1971: 67). Jeho teorie byla tedy v souladu s tím, co se nazývá „demokratickým revizionismem“. Ve srovnání s liberální demokracií – nebo demokratizovaným liberalismem – je podobnost v tom, že Truman sdílí víru ve vhodnost demokracie a v její realizovatelnost, ale rozdíl je v tom, že nepojímá společnost jako složenou z jednotlivců – odmítl atomistický individualismus. Ve srovnání s klasickým elitářstvím je hlavní rozdíl v tom, že nemohl přijmout představu demokracie jako pouhý mýtus. K demokracii měl kladný vztah a podle jeho teorie je vcelku možné, aby skupiny kontrolovaly své vůdce (na rozdíl od Roberta Michelsé) – alespoň podle jeho knihy z roku 1951. K tomuto bodu se ještě vrátíme (srovnej Ricci, 1971: 83).

Podívejme se nyní podrobněji na Trumanovy koncepce a teorii skupin a poté se vrátíme k diskusi o jejím vztahu a příspěvku k demokratické teorii.

2. Teorie skupin

Základní myšlenkou teorie skupin je, že postoje, názory a zájmy jednotlivců jsou tvořeny jejich příslušností ke skupinám. Skupiny jsou nástroji politické socializace. Experimenty v malých skupinách – například tzv. autokinetický experiment – ukázaly, že názory se formují pod vlivem jiných členů skupiny. Názory a postoje se evidentně tvoří interakčním procesem ve

skupině. To je základní myšlenka, kterou Truman dále rozvinul do konceptuho rámce politické analýzy.

Obr. 13.1.

	Sociální charakteristiky	Sdílené postoje	Interakce	Požadavky	Požadavky vůči politic. autoritám
Sociální kategorie	+	-	-	-	-
Potenciální skupina	+	+	-	-	-
Skupina	+	+	+	-	-
Zájmová skupina	+	+	+	+	-
Politická zájmová skupina	+	+	+	+	+

Truman definuje skupinu jako soubor lidí reagujících „s jistou četností na základě sdílených charakteristických rysů“ (Truman, 1951: 24; Ricci, 1971: 67). Pro Trumana všichni ti, kdo vlastní dům, tvoří skupinu, pokud se nezorganizují za účelem provádění činnosti založené na jejich vlastnictví domu, například proto, aby vyčistili okolí svých domů nebo aby bojovali proti zdanění domů. Podle toho, jak Truman definuje skupiny, „základní je interakce... nikoli sdílená charakteristika“ (Ricci, 1971: 67). Jak jsem již naznačil o skupinách jako nástrojích socializace, je při interakci důležité, že jejím výsledkem jsou společné postoje.

To, co definuje skupinu, je sdílený postoj, a zájem skupiny se s tímto sdíleným postojem shoduje.

Mezi různými formami skupin se Truman nejvíce věnoval tomu, co nazval „zájmovou skupinou“. Túto definoval jako „libovolnou skupinu lidí, která na základě jednoho nebo více sdílených postojů trvá na tom, aby jiné skupiny společnosti zavedly, udržovaly nebo rozvíjely takové formy chování, které s sebou nesou jimi sdílené postoje“ (Truman, 1951: 33; Ricci, 1971: 67). Jinými slovy zájmová skupina je taková, která na ostatní skupi-

ny vznášejí požadavky v otázce toho, jak se mají chovat – co mají dělat, co nesmějí dělat atd. Takové skupiny mohou mít pevnou strukturu se členstvem, stanovami a volenými vůdci, ale mohou být také méně formální. Avšak ne všechny formální skupiny musí být zájmovými skupinami, například lidé, kteří tvoří šachový klub, se mohou zcela realizovat v tom, že hrají navzájem šachy, a nemusí mít potřebu ani motivaci se zabývat nikým jiným. Samozřejmě, že pokud se chtějí zúčastnit národního mistrovství nebo turnajů, mohou mít určitý názor na to, jak by se měly věci zorganizovat a potom mohou mít nároky na jiné šachové kluby a v tomto smyslu se stávají zájmovou skupinou.

Pokud takovéto zájmové skupiny činí nároky na politické autority – zvláště pak pokud je činí často – jedná se o zájmové skupiny zvláštního druhu, jímž se říká „politické zájmové skupiny“. Ty jsou samozřejmě velice důležité pro politologii a zvláště pak pro demokratickou teorii.

Podle Trumana mohou také existovat tzv. „potenciální skupiny“, což jsou skupiny se sdílenými názory, které nejsou výsledkem interakce – alespoň nikoli velmi časté nebo formální interakce. Mohou to být například volné skupiny stejného původu a vzdělání, stejných názorů na politické uspořádání, nebo skupiny stejných charakteristických rysů a stejných postojů (například majitelé domů, kteří z důvodu tohoto vlastnictví jsou z principu nepřátelsky naladěni vůči vyšším daním z jednotlivých domů), a to i v případě, že tito lidé nevytvářejí žádné skupiny (snad jen čas od času o této záležitosti podiskutují se svým sousedem).

Je možno dodat, že probíhají intenzivní diskuse o tom, zda tyto „potenciální skupiny“ v Trumanově pojetí neporušují logickou důslednost tohoto rámce a jeho vztah k základní myšlence, jak se tvoří sdílené postoje (= zájmy). Ale jak za chvíli uvidíme, tyto potenciální zájmy hrají poměrně důležitou roli v Trumanově teorii společnosti, politiky a demokracie.

3. Trumanova společenská teorie

Truman analyzuje různé skupiny, jež jsou vyjádřením moderní dělby práce, která umožňuje řešit a uspokojovat celou řadu požadavků v diferencovanější a komplikovanější společnosti (Ricci, 1971: 68; Schwarzmantel, 1987: 23).

1. Koncepce konfliktu ve společnosti

Politika je chápána jako konflikty mezi skupinami. Hlavní argument je však v tom, že se jedná o konflikty v rámci jistých hranic. A navíc jde o

konflikty, které ve své většině mají za následek celkovou rovnováhu politického systému a společnosti jako takové.

2. Rovnováha

Trumanovu teorii celkové rovnováhy lze shrnout do šesti hlavních bodů (Schwarzmantel, 1987: 23–28):

(1) Neexistuje skupina, která by jako jediná mohla uplatňovat systematickou a vše pronikající kontrolu nad více než jedním druhem problému.

Skupina může být dominantní v jedné oblasti, ale její vliv je omezen na tuto konkrétní oblast. Existuje celá škála nátlakových skupin – politických zájmových skupin – které se snaží, a často docela úspěšně, ovlivňovat vládu nebo jiné držitele státní moci – mohou to být průmyslové svazy, odborové organizace, zástupci specifických odvětví hospodářství. Samozřejmě, že všechny skupiny nemají stejnou moc, ale žádná skupina nedominuje celé šíři různých oblastí. Kdyby však taková skupina vznikla, vznikla by tím podle marxistické terminologie „vládnoucí třída“ nebo podle elitářské terminologie „vládnoucí elita“ nebo „politická třída“. Základem demokratického systému je zamezit existenci takto soudržné skupiny. Interpretace výsledků studií jak na místní, tak národní úrovni ukazují, že skupina může mít společenský vliv na klíčová rozhodnutí pouze v jediné „problémové oblasti“, ale nemůže si udržet svou nadvládu v oblastech jiných. Tvrdí se tedy, že různí lidé mají moc rozhodovat různé problémy. Moc není koncentrována, ale je ve společnosti rozložena.

S ohledem na rozsah problémů v moderní demokracii (od místních po oblastní až k celostátním, od otázek udržení práva a pořádku po vzdělání a péči o dítě, od poskytování veřejných služeb po regulaci soukromého podnikání), se pluralitní teorie domnívá, že většina lidí má co říci k některému z těchto problémů. Takové rozprostření moci garantuje, že nenastane její koncentrace.

(2) Rovnováha moci

Existuje přibližná rovnováha moci mezi nejdůležitějšími skupinami výrobců, tedy skupinami kapitálu, a skupinami pracovní síly. Pluralisté uznávají, že skupiny výrobců jsou v rozvinutých ekonomikách obzvláště důležité. Nicméně tvrdí, že rovnováha mezi skupinami kapitálu a pracovní síly existuje. Termín „vyvažující síla“ (J. K. Galbraith) naznačuje, že uplatnění jednoho druhu síly vede ke vzniku organizací, které působí proti této síle – nebo ji vyvažují – například organizace kupujících se objeví, aby působily proti organizacím prodávajících. Netvrdí, že existuje stav „dokonalé konkurence“. Avšak i jistý druh „nedokonalé konkurence“ mezi kapitálem a pracovní sílou způsobuje, že žádná strana nemůže ovládat tu druhou či mít

automaticky převahu. Obě mají ekonomickou moc a mohou tudíž ovlivňovat vládu a omezovat vládní činnost. To se může dít prostřednictvím stávek nebo to může vycházet z ekonomické síly kapitálu – například přesunem investic do zahraničí. Předpokladem samozřejmě je, že mezi nimi existuje přibližná rovnováha. Toto je však velmi diskutovaný bod (jak uvidíme v přednášce 16) a neopluralisté ho neuznávají, viz také diskuse o neomarxistickém funkcionalistickém přístupu (přednáška 8).

(3) Oddělení ekonomické moci od politické

V rozporu s marxistickým názorem o propojení ekonomické a politické moci pluralistický názor popírá, že by politická moc a kontrola byly spojeny s rozhodujícími ekonomickými zájmy nebo byly podřízené nějaké konkrétní ekonomické skupině. Tvrdí, že s dosažením všeobecného volebního práva, se vznikem dělnických politických stran a s rozvojem odborových organizací bylo přerušeno spojení mezi státem a vlastníky výrobních prostředků společnosti. Všichni lidé jsou občane, všichni mohou volit. Ekonomická moc již není jediným a možná ani tím nejdůležitějším zdrojem politické moci. Podle názoru pluralistů je charakteristickým znakem dnešní společnosti to, že politika se stala na ekonomické moci nezávislá. Zatímco v liberálních a kapitalistických systémech 19. století prakticky neexistovala nezávislá politická moc, neboť byla jen o málo víc než pouhým odrazem moci ekonomické, ve smíšených systémech dnešních kapitalistických společností získal rozdíl mezi ekonomickou a politickou mocí zvláštní význam – alespoň pokud není politická moc koncentrována v rukou několika mocných korporací.

(4) Neutralita státu

Z toho plyne, že nazíráno z pluralistického pohledu jeví se stát jako neutrální arbitr nestranně soudící konflikty mezi třídami a jinými společenskými skupinami a zájmovými organizacemi. Stát dohlíží na konflikty zájmů mezi skupinami a reguluje je, aniž by systematicky upřednostňoval kterýkoli z konfliktních zájmů – pluralisté tak samozřejmě popírají marxistickou teorii. Avšak, jak uvidíme později, neopluralisté s tímto bodem ne vždy plně souhlasí.

(5) Pluralita názorů

Pluralisté tvrdí, že ve společnosti existuje pluralita názorů, což znamená, že neexistuje jedna dominantní ideologie.

Liberálně demokratické systémy (např. USA) jsou charakterizovány pluralitou nebo diverzifikací názorů, které je možno vyjádřit prostřednictvím různých postupů. Aktivní a různorodé veřejné mínění může předkládat a zastávat širokou škálu názorů a perspektiv. Je to otevřená společnost, kde neexistuje uniformita přesvědčení.

(6) Představy výběru: soupeření; souhlas a zodpovědnost

A konečně, pluralistický názor pojímá politiku jako proces výběru a soutěže. Rozmanitost vládní všude. Existuje možnost výběru a soutěže mezi různými politickými stranami a nátlakovými skupinami.

Tato mnohost zaručuje rozptýlení moci. Společnost se skládá z velkého množství skupin, které jsou ve vzájemném vztahu interakce, konfliktů a spolupráce. Organizované skupiny – především politické zájmové skupiny – se snaží ovlivňovat rozhodnutí tam, kde se přijímají, a výsledkem činnosti těchto skupin je všeobecná rovnováha nebo vyváženost, protože všechny zájmy – alespoň všechny legitimní zájmy – se berou v potaz a skupiny obecně ctí pravidla hry. Tato rovnováha je nutná pro pokojnou a stabilní změnu – nové požadavky a potřeby se zařadí do procesu a vznikne nová rovnováha. Pokud by postupy skupin takto nefungovaly, mohlo by to vést k náhlým a dramatickým změnám a k násilí, což se nestalo – alespoň ne v USA v průběhu padesátých let. Dramatické události v Los Angeles na jaře roku 1992 a obecně „horká léta“ ve velkých amerických městech v šedesátých letech však mohou být s tímto popisem v rozporu.

4. Vysvětlení rovnováhy

1. Přístup

Všechny – alespoň legitimní – zájmy jsou brány v potaz, protože mohou být formulovány. Existuje mnoho způsobů, jak získat přístup k těm, kdo rozhodují – úspěch jednotlivých zájmových skupin záleží na jejich společenské situaci, vnitřních zdrojích a postupech ovlivňování systému (stran) (Ricci, 1971: 70–71).

2. Překrývající se příslušnost

Příslušnost občanů k více skupinám modifikuje požadavky, které tyto skupiny předkládají – tyto skupiny nemohou počítat s naprostou loajalitou ve všech svých požadavcích. Nebezpečí možného zhroucení vnitřní jednoty a hrozba vzniku interních konfliktů ve skupinách vede k modifikaci požadavků vůči ostatním skupinám (Ricci, 1971: 71; na téma stran viz Schwarzmantel, 1987: 28–35, na téma zastupitelských shromáždění viz Schwarzmantel, 1987: 35–41).

3. Potenciální skupiny

Existence potenciálních skupin – menšinové zájmy a základní podpora pravidel hry – omezuje organizované zájmové skupiny a druh požadavků.

jež předkládají. Narušení jistých zájmů může vyprovokovat potenciální skupiny k tomu, aby se organizovaly a vytvořily silnější opozici zavedeným skupinám – to znamená, že ty se zase musí snažit, aby nepřekročily jisté meze a neformulovaly provokující požadavky.

Jde o tzv. „zákon anticipovaných reakcí“. Znamená to, že vláda a mocenské skupiny – ve svém vlastním zájmu – předjímají přání voličů. Budou se snažit nevyvolat silné emoce a postoje z obav, aby nedonutily potenciální skupiny k tomu, aby se zorganizovaly a podílely na politické hře. Vznik „morální většiny“ a antipotravných organizací „ve jménu života“ v USA v průběhu osmdesátých let lze chápat jako příklad, kdy byla potenciální skupina vyprovokována k tomu, aby se zorganizovala. Vzhledem k tomu, co mnoho lidí cítilo jako příliš liberální postupy ze strany Kongresu a Nejvyššího soudu. Co začíná jako teorie konfliktu končí jako teorie stability a harmonie. Konflikty se objevují na úrovni skupin, kdežto harmonie a rovnováhy se dosahuje na úrovni systému. Demokracie v reálném světě funguje a občané mohou ovlivňovat politiku.

Pluralistická – stejně jako elitářská – demokratická teorie se mění a obrací působení zájmových (nátlakových) skupin, jež se dříve pokládalo za podryvání demokracie, v definující znak demokracie. Pluralistická demokratická teorie je ve skutečnosti do značné míry demokratickou teorií (nátlakových) skupin. Samozřejmě, že i ona čerpá ze starší tradice a upravuje ji z tradice, která se zaměřuje na dělbu a různorodost ve společnosti: na rozptýlení moci. Zahrnuje to omezování potenciálně nebezpečné moci centralizovaného státu, což není nic jiného než liberální koncepce ústavního rozdělení pravomocí a odpovídající republikánská představa různých společenských skupin.

Jak demokraticky elitářská představa soutěžení, tak pluralistická představa navzájem si odporujících skupin ve vzájemné rovnováze vlastně připomíná aristotelovskou myšlenku smíšeného státu. Takže místo Aristotelova názoru na nákladní rozdíl mezi (pozitivním) smíšeným státem a (negativní) demokracií, moderní elitářská a pluralitně demokratická teorie mají tendenci slučovat původně antagonistické myšlenky. Významnou změnou je to, že dnes se demokracie stala čímsi pozitivním a tento název se používá pro vládní systém, který ve skutečnosti spíše připomíná smíšený stát.

V Trumanově verzi pluralistické teorie demokracie se aktivity skupin chápou tak, že působí ve prospěch lidu – takže moc lidu se projevuje mocí skupin. Volby, přestože jsou důležité, nevyjadřují přesně rozhodnutí lidu. Problémy, jež je třeba rozhodnout – a různé postoje či stanoviska k těmto problémům – jsou příliš nejasné a především je zde nedostatek souladu mezi množstvím názorů a zájmů voličů a omezenými možnostmi výběru, o nichž lze hlasovat.

To vede k závěru, že volby nevyjadřují žádné smysluplné politické rozhodnutí lidu (podobně jako Schumpeter). Rozhodnutí lidu jsou spíše vyjadřována činností skupin (na rozdíl od Schumpetera).

Je tomu tak proto, že skupiny účinně formulují specifické požadavky svých členů a – v modelové situaci – všichni občané jsou alespoň potenciálně členy skupin. Proto jsou momentální názory a zájmy voličů přesně přenášeny prostřednictvím činnosti zájmových skupin a výsledek procesu je chápán jako rozhodnutí všeho lidu, které má konkrétní obsah. Krátce řečeno, v tomto modelu existence a činnost skupin zdaleka nepodrývá liberálně demokratický proces, ale vlastně ho vytváří (Holden, 1988: 103).

5. Robert A. Dahl

Typickým základním modelem pluralistické demokracie však je jakýsi ideální typ, který je velmi spřízněný s konkrétní zemí – USA – v konkrétním období – v prvních desetiletích po první světové válce – a existují jeho významné varianty. Jedna z nich klade větší důraz na volební proces a je vlastně spojením prvků jak elitářské, tak pluralistické teorie. Robert A. Dahl je nejlepším příkladem této kombinace. Elity chápe jako druh skupiny, nebo jako vůdčí elementy v rámci skupin. Soupeření elit je podobné jako v pluralistickému schématu: elity jsou pojaty jako soupeřící skupiny a moc se podle toho chápe jako pluralizovaná mezi nimi. Ale moc elit je také do jisté míry odlišná od obecného skupinového procesu. Elity získávají moc prostřednictvím voleb, ale jejich výkon této moci je podřízen činnosti (nátlakových) skupin (Holden, 1988: 104).

Dahl ve své knize „Úvod do teorie demokracie“ (1956) nastínil tento argument. Popisuje dvě normativní teorie demokracie – nebo „metod maximalizace“:

(1) to co nazývá „madisonovskou“ teorií postulující netyranskou republiku jako nejvyšší cíl.

(2) to co nazývá „populistickou“ teorií postulující lidovou svrchovanost a politickou rovnost jako nejvyšší cíl.

Jako alternativu k těmto modelům obhajuje deskriptivní model: „považovat za jedinou kategorii jevů všechny ty národní státy a společenské organizace, které politologové obecně nazývají demokratickými“, za účelem objevit jednotlivé charakteristické rysy, které mají společné, a to proto, aby se zjistily nutné a dostačující podmínky pro maximalizaci demokracie v reálném světě (Dahl, 1956: 63–64). Jeho hlavním argumentem bylo, že v současných demokraciích není vláda mocí menšiny, ale řady menšin, a moc je

rozptýlená mezi tyto menšiny neboli elity. Ve své knize „Kdo vládne“ (1961) tento názor aplikoval na empirickou analýzu mocenské struktury ve městě New Haven, kde má sídlo Yale University (viz Schwarzmantel, 1987: 44–46 nebo Ricci, 1971: 125–160 o Dahlově analýze tří „klíčových problémů“: nominování členů strany do volených funkcí, rozvoj města a vzdělání; jeho definice moci; a hlavní výsledek analýzy: mocenská struktura nikoli jediné unifikované vládnoucí elity, ale spíše soupeřících elit a rozptýlených nerovností).

V další přednášce se však soustředíme na některé z novějších Dahlových prací, ve kterých podrobněji zpracovává svou demokratickou teorii na základě dlouholetých studií a úvah.

PŘEDNÁŠKA 14.

Demokracie a polyarchie

36 Robert A. Dahl píše o demokracii léta a podle mého názoru je předním současným demokratickým teoretikem. Během svého života určitě změnil názor na řadu problémů, ale je třeba uznat, že v jeho názorech a postojích existuje silná kontinuita. Nejlepší a nejhlubší pochopení jeho demokratické teorie získáme, soustředíme-li se na jeho poslední knihu „Demokracie a její kritici“ (1989), ve které shrnul všechny své názory na demokracii.

Hlavním bodem jeho knihy – vedle pojednání o hodnotách demokracie ve vztahu k jejím dvěma alternativám, k poručnictví (Platón a Lenin jsou považováni za nejlepší příklady) a k anarchismu (přehled viz Miller, 1984) – je zřetelné rozlišení mezi demokracií jako ideálem a demokraciemi jako existujícími režimy. Tuto myšlenku poprvé rozpracoval v roce 1979 ve svém článku „Procedurální demokracie“, ale dnes se soustředíme na knihu z roku 1989.

Dahlův argument se rozvíjí třemi hlavními směry:

Předpoklady – principy – současná realita

1. Předpoklady ospravedlňující demokratický politický řád

Nejdříve se podíváme na Dahlovy předpoklady demokracie a potom budeme pokračovat tím, jak dedukuje hlavní principy demokratického procesu, to znamená čistý, ideální typ demokracie, o kterém musíme diskutovat, protože reálný svět tyto požadavky nikde nespĺňuje. Tato skutečnost dále klade otázku: Proč je tomu tak? Které předpoklady se v reálném světě neapĺňují? A mohou být naplněny? Co je třeba udělat, aby se demokracie mohla plněji realizovat? Jak je to třeba udělat?

Předpoklady demokracie jsou rozděleny na předpoklady politického řádu jako takového a předpoklady opravňující existenci demokratického politického řádu.

Nejdříve se soustředíme na předpoklady politického řádu obecně – bez ohledu na to, je-li demokratický či nikoli.

PŘEDPOKLADY
 Jestliže se množství jedinců spojí, aby dosáhli nějakého cíle, a vytvoří společenství, toto společenství musí přijmout jisté postupy. Je zapotřebí přijmout závazná rozhodnutí. „Tato závazná rozhodnutí můžeme nazývat vládou nebo závaznými kolektivními rozhodnutími“ (Dahl, 1989: 107).

Společenství může a nemusí být stát. Stát je druh společenství, které používá hrozbu tvrdých sankcí, aby dosáhlo podvolení se závazným rozhodnutím v rámci daného teritoria nebo geografického společenství. Ale společenství může být i dobrovolný spolek bez takovýchto sankcí a nemusí být omezeno danou oblastí.

Obr. 14.1.

	Geografické společenství	Funkční společenství
Donucovací	Stát	Katolická církev
Dobrovolné	Křesťanští kolonisté	Spolky

Pokud chcete argumentovat, že není zapotřebí vytvářet společenství, které přijímá závazná rozhodnutí, potom zcela odmitáte ustavení politického řádu a otázka demokracie není důležitá. V tom případě jste si jako nejvhodnější společenský vztah mezi lidmi zvolili anarchii. Je to jistě stanovisko, které lze podpořit řadou silných argumentů (např. anarchistické tvrzení, že stát používá nátlak, že trestá, že vykořisťuje a je destruktivní) (Miller, 1984: 6–7), ale kterému lze také řadou silných argumentů oponovat (Dahl, 1989: 47).

Postup přijímání závazných rozhodnutí zahrnuje nejméně dva analyticky rozlišitelné stupně:

- (1) nastolení problému,
- (2) rozhodnutí výsledku – rozhodovací stupeň.

Předpokládá se hranice mezi kolektivními a soukromými záležitostmi. Některé věci se chápou jako patřící společenství a kolektivní rozhodnutí jsou na místě, zatímco jiné věci se chápou jako patřící jednotlivcům nebo soukromým skupinám a kolektivní rozhodnutí na místě nejsou. Ale zde nastává možnost otázky: je vůbec možné tuto hranici narýsovat? Nemůžete například tvrdit, že všechno je společnou nebo kolektivní záležitostí? Cožpak to nezávisí na druhu konkrétního společenství?

A co rodina? V rodině je „přirozené“, že všechno je společné a pokud se

někdo snaží ustavit soukromé hranice, způsobuje to řadu problémů – viz problémy s adolescenty, kteří si začínají vytvářet svou vlastní identitu, svůj vlastní soukromý život. Stejný druh úvah lze aplikovat na malé spolky, místní společenství atd.

Pokud má společenství neomezené prostředky – nadbytek hmotných statků, pozemků, strojů, domů, energie, síly, času, zkrátka všeho – lze si možná představit, že se hranice mezi soukromým a veřejným vést nemusí – vzpomeňte si na Marxovu koncepci komunistické společnosti.

A lze si představit, že by lidé byli jiné povahy, než jaké je známe? Že by lidská povaha neměla tendenci být egoistická, materialistická a motivovaná spotřebou, která vede k „vlastnickému individualismu“, a vrozenou inklinaci k soukromí, vyloučení jiných lidí z individuálního vlastnictví, majetku atd.? Že by lidé byli jinak vychovávaní, motivováni a vedeni, že by žili ve společnosti s jinými hodnotami, kde by se jim dostalo jiných zkušeností?

V každém případě, pokud neexistuje potřeba hranice mezi soukromým a veřejným, pokud mezi individuálními a kolektivními zájmy nejsou konflikty, otázka demokracie opět není důležitá. Budeme mít buďto totalitní stát, ve kterém je všechno veřejné a vše je regulováno závaznými rozhodnutími nebo různá (malá) společenství a dobrovolné spolky, bez státu v rámci daného teritoria. V obou případech není demokracie jako režim důležitá.

Dále máme řadu předpokladů, které opravňují existenci demokratického politického řádu:

(3) Závazná rozhodnutí musí dělat pouze ti lidé, kteří jsou podřízeni těmto rozhodnutím – členové společenství – nikoli členové mimo společenství nebo obci. Je to spojeno s principem rovnosti zájmů a jedná se o nezbytnou podmínku sebeurčení. Navíc to s sebou nese princip spravedlnosti. Rozhodnutí by neměla být vnucována lidmi mimo společenství, osobami, které samy nejsou podřízeny těmto rozhodnutím.

Tento předpoklad zní dostatečně rozumně, ale i drobná úvaha naznačuje, že může být ve skutečnosti poměrně problematický. Co to znamená být „podřízen rozhodnutí“? Jak silný bude vliv rozhodnutí na vaši osobní situaci? Čím menší důvod přijmete jako relevantní pro zapojení lidí do rozhodovacího procesu, tím více lidí v něm bude zahrnuto. A v komplikovaném světovém systému s užšími kontakty a větší interakcí prostřednictvím mezinárodních bezpečnostních mechanismů, obchodu a cestování můžete tvrdit, že jsme například všichni podřízeni důsledkům rozhodnutí, které přijala americká vláda.

Navíc, cožpak nelze argumentovat, že za jistých okolností to nemůže být

někdo jiný než člen společenství, kdo má rozhodnout? Mají například členové vojenského „společenství“ – armádní nebo námořní důstojníci – rozhodovat o vojenských cílech? Kdy začít válku a proti komu? Nebo mají uposlechnout a následovat doporučení vydaná nějakou autoritou „mimo“ jejich vlastní společenství, jejich vlastní organizaci – zvolenými politiky, vládou, parlamentem?

A co kolonie? Mají za všech okolností být ovládány z mateřské země, nebo by měly rozhodovat za sebe? O všem? O něčem? (Viz americká válka za nezávislost.)

Je možné diskutovat i o dalších příkladech:

- Služebnictvo ve velké rodině?
- Vězni ve věznicích?
- Zaměstnanci v továrně?

Konečně existuje i argument, že obec nebo společenství nezahrnuje pouze ty dnes žijící, ale i ty, kteří již nežijí a ty, kteří se ještě nenarodili (Burke). Můžeme my, dnes žijící, jen tak odmítnout tradice a zkušenosti předchozích generací nahromaděné v institucích a normách? A jaké budou dlouhodobé důsledky dnešních rozhodnutí? Vzít si velké půjčky a očekávat, že je naše děti jednou splatí? Poškodit životní prostředí a spotřebovat všechny přírodní zdroje?

Pokud můžeme předložit pádné argumenty – beroucí v úvahu i časovou dimenzi – podporující názor, že ti členové společenství, kteří jsou podřízeni rozhodnutí, nemohou činit závazná rozhodnutí, potom je neudržitelný jeden z hlavních předpokladů demokracie.

(4) Myšlenka skutečné vnitřní rovnoprávnosti (Dahl, 1989: 84–87). Nejdříve se podívejme na smysl této myšlenky. Tvrdí, že prospěch každého člena zasluhuje stejný ohled. Každý jednotlivec má stejné právo na to, aby mu byla věnována pozornost. Předpokládá se, že neexistují privilegia, která by vedla k tomu, aby někteří jednotlivci nebo skupiny měli nějaké zvláštní výhody, nebo aby byly od určitých povinností osvobozeni: „že všichni lidé jsou, nebo by měli být, považováni za rovnoprávné v jistém důležitém smyslu“ (Dahl, 1989: 85). V úplném Dahlově znění:

„Princip rovnoprávného zvažování zájmů implikuje, že během procesu kolektivního rozhodování musí být (v rámci uskutečnitelných možností) zájmy každého, kdo je podřízen rozhodování, přesně interpretovány a musí vejít ve známost“ (Dahl, 1989: 86).

Pro Dahla je to norma, která je tak hluboce zakořeněna ve všech západních kulturách, že ji nemůžeme odmítnout, jinak bychom popírali své kulturní dědictví a tím popírali i to, co jsme. Odmítnout tento požadavek zna-

mená tvrdit, že „někteří lidé by měli být považováni za skutečně privilegované, zcela nezávisle na tom, jakým společenským podílem přispívají“ (Dahl, 1989: 86).

Bylo by možné následující privilegia a nerovnoprávné zacházení se členy společnosti považovat za legitimní?

- podle původu: aristokracie? královská rodina?
- podle zásluh: zvláštní příspěvi?
- podle vlastnosti a potřeb? lidé tělesně a duševně postižení?

Nebo je možné, že existují příklady oprávněně nerovnoprávného zacházení s nečleny společnosti? Mají se turisté a cestovatelé považovat za rovnoprávné s občany? Totéž platí o cizincích, přistěhovalcích a jiných osobách bez občanství. Pokud nejsou považováni za pravé členy společnosti, neměli by získat podíl na samosprávě obce.

A co je přesně „obec“? Město Brno? České země? Slovensko? Československo? Evropské společenství? Spojené národy?

Dvě slabiny myšlenky rovnoprávnosti, na které poukázal Dahl:

(a) Pojem rovnoprávnosti

Rovnoprávnost je ve skutečnosti velmi obtížný pojem a „jakákoli omezení, jež může klást na nerovnosti, jsou nesmírně vágní“ (Dahl, 1989: 87).

(b) Nic v principu skutečné rovnoprávnosti nimplikuje, že každý jednotlivec je tím nejlepším znalcem svých vlastních zájmů. Pokud někteří jedinci – specialisté nebo filosofové – chápou mnohem lépe než ostatní, co je základem jejich individuálního a společného prospěchu a jak ho nejlépe dosáhnout, potom „by bylo naprosto v souladu s myšlenkou skutečné rovnoprávnosti vyvodit, že tyto lidé s nadprůměrnými znalostmi a vlastnostmi... by měli vládnout jiným“. Zatímco odmítnutí tvrzení o nadprůměrných vědomostech některých lidí – „presumpce osobní samosprávy“, že obecně jsou jednotlivci těmi nejlepšími znalci svých vlastních zájmů – vede k demokracii. Co se pak má chápat jako „zájem“ jednotlivci? (Dahl, 1989: 88):

- získat maximálně možnou svobodu;
- plně rozvinout své lidské schopnosti a potenciál;
- v rámci dostupnosti a slušnosti vůči ostatním uspokojit všechny zájmy, jež sami považují za důležité.

„Lze tvrdit, že demokracie je nejdůležitějším prostředkem pro tyto základní zájmy, i když nemusí být zdaleka postačující podmínkou pro jejich dosažení“ (Dahl, 1989: 88).

Obr. 14.2.

(a) Maximálně dosažitelná svoboda

- Obecná svoboda: jistá práva, svobody, možnosti: svoboda slova, politické organizace, opozice, spravedlivé a svobodné volby (Dahl, 1989: 88–89).

- Svoboda sebeurčení: „žít podle zákonů své vlastní volby“; Rousseau: „naslouchat sám sobě“ nebo Locke: „shoda“ – „většinový princip“.

- Morální autonomie: „proces reflexe, zvažování, zkoumání a přemýšlení“ – „být autonomní ve sféře morálně závazných výběrů“ (Dahl, 1989: 91).

(b) Lidský rozvoj

Tuto zajímavou myšlenku lze srovnat s Johnem Stuartem Millem a „participační demokracií“: Dahluv názor je takový, že přestože je sama o sobě přitažlivá a přijatelná, jako argument na podporu demokracie obsahuje závažný problém: „Zcela to závisí na tom, co je konec konců empirickou hypotézou, která postuluje vztah mezi charakteristikou režimu a kvalitami lidu“ (Dahl, 1989: 92).

(c) Ochrana osobních zájmů

Pravděpodobně nejobvyklejším ospravedlněním existence demokracie je to, že je nezbytně nutná pro ochranu všeobecných zájmů lidí, kteří jsou podřízeni nařizením a činnosti vlády, tj. všech těch tužeb, přání, praktik a práv, která lidé v dané společenské a historické situaci považují za důležité.

Dahl podrobně cituje Johna Stuarta Milla v otázce tohoto principu ochrany (Dahl, 1989: 93), ale jak jsme viděli, James Mill nebo Bentham by byli spíše na místě – viz Macpherson o „ochrannářské“ a „rozvojové demokracii“ (Macpherson, 1977).

Dahl vyvozuje, že myšlenka skutečné vnitřní rovnoprávnosti je pro opodstatnění demokracie neúplná, protože

- (1) nspecifikuje, co to jsou „lidské zájmy“;
- (2) neřeší problém „demosu“:

Kdo by měl určovat, který prospěch nebo zájem dostane prioritu?

Ani Locke, Rousseau, Jefferson, ani John Stuart Mill nepodporovali všeobecné volební právo, všeobecnou „inkluzi“:

„Protože dle jejich soudu počet osob kvalifikovaných k účasti na politickém životě je v mnoha specifických případech menší než těch, koho je vhodné přinutit řídit se zákony“ (Dahl, 1989: 96).

Skutečná vnitřní rovnost je tedy nezbytnou, avšak nikoli dostačující podmínkou demokracie. Dahl hovoří o „slabém principu rovnosti“, který se musí kombinovat s předpokladem osobní autonomie, aby vyústil v silný princip rovnosti.

Je to jinými slovy otázka definice „demosu“, skupiny občanů, kterým je dáno právo samosprávy. A základní otázkou je, na jakém základě mohou být jednotlivci zahrnuti do demosu nebo z něho vyloučeni?

➤ (5) Předpoklad osobní autonomie (Dahl, 1989: 100–101; 108). Podle tohoto principu má každá dospělá osoba, jejíž zájmy jsou zahrnuty do výsledku, právo specifikovat, co jsou tyto zájmy (100).

To znamená, že při absenci velmi závažného důvodu svědčícího pro opak, by každý člověk měl být považován za nejlepšího znalce svého vlastního blaha či svých vlastních zájmů (100). A naopak, žádný dospělý člen společnosti by nikdy neměl být nucen prokazovat adekvátní schopnosti pro obranu svých vlastních zájmů. Místo toho musí důkazní břemeno vždy zůstat při uplatňování nároku na výjimku, a žádná výjimka by neměla být přiznána, ani morálně ani právně, při absenci velmi závažného důkazu (108).

Tato premisa tudíž předpokládá, že každý člen společnosti je lepším znalcem svých vlastních zájmů, než by byli ostatní (108).

Předpokladem demokracie je, že obyčejní lidé jsou obecně způsobilí si sami vládnout (Dahl, 1989: 97).

Jinak řečeno to znamená předpoklad přibližně stejných schopností: „Všichni členové jsou, celkově vzato, dostatečně způsobilí k účasti na přijímání kolektivních rozhodnutí závazných pro společenství, která významně ovlivňují jejich blaho nebo zájmy. V každém případě neexistují lidé, kteří by byli tak jednoznačně kvalifikovanější než jiní, aby jim musela být svěřena kolektivní a závazná rozhodnutí“ (Dahl, 1989: 98).

Dahl rozlišuje mezi:

- Nižší hranici: Všichni členové dosahují přijatelné míry schopnosti
- Vyšší hranici: Žádní členové nemají natolik výjimečné kvality, aby směli sami vládnout

Obr. 14.3.

	Někteří lépe způsobilí	Nikdo nezpůsobilý lépe
Dostatečně způsobilí		Demokracie
Nedostatečně způsobilí	Poručníctví	

Toto je pravděpodobně ta nejproblematictější předběžná podmínka demokracie. Není kapitán schopnější lépe navigovat než schopní námořníci nebo pasažéři? Jsou všichni stejně způsobilí určit jaká choroba nám v dané situaci hrozí a jaká je její správná léčba? Odpovědi na tento druh otázek tvoří klasický základ aristokracie – vlada pod vedením nejlepších, nejkvalifikovanějších.

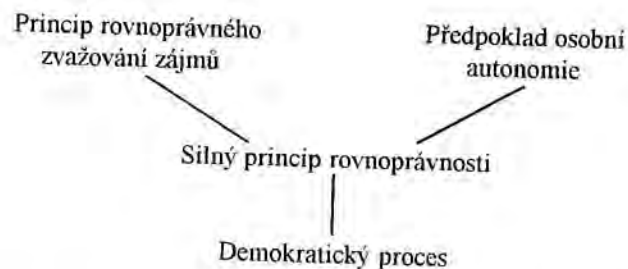
Proberte si některé klasické příklady:

- Měla by být zkušenost předpokladem pro účast na rozhodování? A jak se získává zkušenost obecně, a jak ve vládnutí?
- Jsou děti, žáci, mentálně postižení atd. schopni účasti na rozhodování? Kde je správná hranice mezi iracionálním dítětem a racionálním dospělým? Jsou všichni dospělí racionální?

Hlavním argumentem mezi demokraty je předpoklad, že všichni členové obce – všichni občané v demos – jsou nejlépe způsobilí posoudit, co je v jejich zájmu a jak je o jejich individuální zájem ve společenství nejlépe postaráno. Žádný dospělý občan nemusí dokazovat svou schopnost přijmout tento druh rozhodnutí. Důkazní břemeno zůstává na těch, kdo tvrdí, že dospělí členové společenství nejsou schopni se o sebe postarat a nejsou schopni se účastnit na společném životě své obce.

➤ (6) Silný princip rovnosti (Dahl, 1989: 97–99, 105). Když se přijímají závazná rozhodnutí, musí být vzaty v úvahu nároky všech občanů jako platné a rovnoprávně platné – následkem rovnoprávného zvažování zájmů a osobní autonomie (viz předchozí dva předpoklady).

Obr. 14.4.

„Pokud blaho a zájmy každého mají mít stejnou váhu a pokud každá dospělá osoba je obecně nejlepším znalcem svého blaha a zájmů, potom každý dospělý člen společnosti je, celkově vzato, dostatečně způsobilý k tomu, aby se zúčastňoval přijímání závazných kolektivních rozhodnutí, která ovlivňují jeho blaho nebo jeho zájmy, to znamená, že je plnoprávným občanem *demos*“ (Dahl, 1989: 105).

⑦ Princip spravedlnosti. Obecně platí, že vzácné a ceněné věci by měly být přidělovány spravedlivě, tj. není nezbytně nutné, aby to bylo naprosto shodně, ale měly by být spravedlivě vzaty v úvahu různé potřeby (Dahl, 1989: 57–59; srovnej 1979: 97–100; 1989: 108).

Nicméně, pokud by bylo možné tvrdit, že s jedním nebo několika jedinci by mělo být nakládáno lépe než s ostatními – protože jsou pracovitější nebo pro společnost důležitější, a tudíž mají opodstatněný nárok na zvláštní zacházení, srovnej bod 4 – potom musíte odmítnout názor, že všichni mohou participovat a sami si vládnout. Samospráva by v tomto případě s sebou nesla nebezpečí, že podíl těch privilegovaných nebude respektován. Na druhé straně je podmínka demokracie splněna, pokud tento druh činitelů nemusí být brán v úvahu.

Obecně platí, že pokud jedna nebo více předběžných podmínek nebude splněna, například proto, že někteří členové jsou jednoznačně schopnější přijímat specifická rozhodnutí než ostatní nebo proto, že někteří členové jsou očividně neschopni postarat se sami o sebe a rozhodnout, co je v jejich vlastním zájmu, politický postup nemusí být nutně demokratický. Ale pokud tyto předběžné podmínky splněny jsou, potom členové obce nebo společnosti mají právo na samosprávu a právo zúčastnit se demokratického procesu (Dahl, 1979: 120).

2. Demokratický proces

Kritéria demokratického procesu která vyjadřuje ideál politické rovnosti, shrnuje Dahl do pěti bodů (Dahl, 1989: 108–115; srovnej Dahl 1985: 59 a dále.; Dahl, 1982: 6 a Dahl, 1979: 101–120).

① Rovné hlasovací právo: v rozhodujícím stádiu kolektivních rozhodnutí musí být pro každého občana zajištěna možnost vyslovit své preference, které budou brány jako rovnocenné ve vztahu k vysloveným preferencím každého jiného občana. Při určování výsledků ve stádiu rozhodování se musí vzít v úvahu tyto preference, ale pouze tyto preference.

② Účinná participace: během celého procesu přijímání závazných kolektivních rozhodnutí musí mít každý občan přiměřenou a rovnoprávnou příležitost vyjádřit své preference ve vztahu ke konečnému výsledku. Musí mít přiměřené a rovnocenné možnosti klást otázky ohledně programu a vyjadřovat důvody pro podporu toho kterého výsledku.

③ Pochopení založené na informacích: každý občan musí mít přiměřené a rovnoprávné možnosti, aby si zjistil a zvážil (v rámci daného časového období potřebného pro rozhodování), zdali jeho preference v záležitosti, o které se má rozhodovat, budou nejlépe vyhovovat zájmům občanů.

④ Konečná kontrola programu *demos*em: *demos* musí mít výhradní možnost rozhodovat o tom, jaké záležitosti, o nichž se má v demokratickém procesu rozhodovat, zařadit na program jednání.

⑤ Univerzálnost: *demos* musí zahrnovat všechny dospělé členy společnosti, kromě dočasných návštěvníků a osob, které jsou prokazatelně mentálně zaostalé, tj. všeobecné volební právo.

3. Teorie demokratického procesu

Těchto pět kritérií společně plně charakterizuje demokratický postup a může nám pomoci rozlišit několik rozhraní, která často způsobují zmatek. Politický postup, který splňuje jen první dvě kritéria, může být považován za procedurálně demokratický v úzkém slova smyslu. Ten, který navíc splňuje kritérium informovaného chápání, lze považovat za plně demokratický, pokud jde o program a je ve vztahu k *demosu*. Pokud jsou splněna první tři kritéria, jedná se o účinnou aplikaci principu rovného volebního práva, ale bez jakékoli konkretizace toho, jaké problémy se budou řešit a kým. Na ještě vyšším stupni, pokud postup navíc zabezpečuje konečnou kontrolu programu svým *demos*em, se jedná o proces plně demokratický.

ve vztahu k démosu. Ale pouze je-li démos natolik univerzální, aby se splnilo páté kritérium – to znamená platí-li všeobecné hlasovací právo – teprve potom tento rozhodovací proces můžeme definovat jako plně demokratický.

Dahl se domnívá, že právě tak, jak tato kritéria plně specifikují demokratický proces, určují také přesně to, co bychom měli chápat jako politickou rovnost: „Pokud tato kritéria splněna nejsou, pak lze stěží hovořit o tom, že si jsou lidé politicky rovni a pokud vůbec kdy může nějaký rozhodovací proces zajistit rovnost, potom lidé, u nichž tato kritéria splněna jsou, jsou zcela určitě politicky rovnoprávní“ (Dahl, 1989: 130).

Tato kritéria jsou však natolik náročná, že Dahl považuje za samozřejmé, že žádný systém reálného světa je ještě nikdy nesplnil a nikdy nesplní: „Jakékoli reálné politické zřízení může přinejlepším dosáhnout jistého přiblížení se k plně demokratickému procesu“ (Dahl, 1989: 131, srovnej Dahl, 1982: 7). Tato kritéria však mohou sloužit jako měřítko, kterými člověk může porovnávat alternativní postupy a instituce za účelem posouzení jejich relativních hodnot.

V další přednášce se budeme zabývat reálně existujícími „democracemi“, které se v Dahlově terminologii nazývají „polyarchiemi“.

PŘEDNÁŠKA 15.

Polyarchie

Doposud jsme se s jedinou výjimkou – a tou byl Aristotelés – zabývali demokratickou teorií jako **normativní** demokratickou teorií – to znamená, jaká by demokracie měla být. Téma této a následující přednášky je však jiné povahy. Jedná se o **deskriptivní** demokratickou teorií – to znamená, co je demokracie nebo polyarchie jako fungující systém, jak se vyvíjela, jakým problémům musí čelit, čemu se musí bránit a jak by se případně mohla zhroutit. Na toto široké téma, kterým se také zabývá politická sociologie a srovnávací politologie, je možné toho říci mnohem více (srovnej Soresen, 1993; O'Donnell a Schmitter, 1986 a 1988; Diamond, Linz a Lipset, 1988; Linz, 1978).

1. Robert A. Dahl

V minulé přednášce jsme nastínili sedm předběžných podmínek a pět definujících kritérií demokracie, které uvedl Robert A. Dahl ve své poslední knize.

Těchto pět kritérií vystihuje – podle Dahla – úplný demokratický proces. Politický proces, který splňuje tato kritéria je demokratický, kdežto proces, který nesplňuje jedno nebo více z těchto kritérií, plně demokratický není.

„Je obtížné pochopit, jak si lidé mohou vládnout sami, pokud jejich rozhodovací proces tato kritéria nesplňuje, a je stejně tak obtížné pochopit, jak by bylo možné říci, že si sami nevládnou, pokud by jejich politické postupy tato kritéria splňovala naprosto“ (Dahl, 1982: 6).

Ideální kritéria jsou však natolik náročná, že neexistuje režim, který by je kdy naprosto naplnil. Skutečné demokracie zřejmě nesplňují ideální standard (Dahl, 1989: 17), přestože během posledních dvou století se uskutečnily pokusy rozšířit demokratické postupy na vládu všeho lidu a vznikly politické instituce, které odlišují politické režimy moderních zemí od všech ostatních režimů včetně relativně demokratizovaných městských států (Dahl, 1982: 10). Tato forma politického režimu je výsledkem toho, co Dahl nazývá druhá **demokratická transformace**, transformace z městského

státu na stát národní, a která se týkala především nárůstu velikosti. Dahl nazývá tuto formu politických režimů, jež se přibližují demokratickému ideálu – aniž by ho zcela dosáhly – polyarchii, aby ji tak odlišil od ideálu a aby se vyhnul chybě, kterou dělají například demokratičtí funkcionalisté tím, že kladou rovnítko mezi „to, co nazýváme demokracií“, a „pravou demokracií“.

2. Liberalizace a univerzálnost

Demokracie v té formě, jak existuje, je vlastně mnohovládním režimem, který obsahuje „citlivost“ politických autorit vůči občanům, kteří jsou považováni za rovnoprávné.

Dahl ve své knize „Polyarchii“ (1971) definuje „polyarchii“ jako vládní systém založený na citlivosti politických autorit vůči preferencím svých občanů, kteří jsou považováni za politicky rovnoprávné. Proto, aby bylo možné udržet systém vlády neustále reagující na požadavky a preference občanů, musí mít všichni občané možnost

- (1) formulovat své preference;
- (2) sdělit své preference spoluobčanům a vládě individuálním a kolektivním jednáním;
- (3) mít své preference rovnoprávně zhodnoceny v procesu politického rozhodování, to znamená bez jakékoli diskriminace vzhledem k obsahu a zdroji těchto preferencí (Dahl, 1971).

Konkrétněji to znamená, že Dahl prochází řadu podmínek vyjádřených ve dvou dimenzích. První dimenze, liberalizace, se týká možnosti opozice, tj. do jaké míry je možné soupeřit o moc. Dahl se v tomto kontextu zabývá stupněm veřejné soutěže, kterou spojuje s takovými ústavními právy, jako je svoboda projevu, shromažďování a sdružování, a se základními principy práva a pořádku. Druhá dimenze, univerzálnost, se týká rozsahu práva účastnit se na politickém životě, tj. kolik lidí je zapojeno do procesu politického rozhodování. Jinými slovy to lze chápat jako stupeň politické participace, zahrnující jednak rozsah volebního práva a jednak skutečnou účast voličů ve volbách a další formy angažovanosti v procesu politického rozhodování.

Dahl zdůrazňuje, že ani zajištění politických ústavních práv a možnost opozice na jedné straně, ani rozšíření volebního práva na straně druhé, není totožné s demokracií nebo polyarchií (Dahl, 1971). Umožňuje to charakterizovat současné vládní systémy v poměru k těmto dvěma dimenzím a určit jim místo ve vzájemném poměru, jak to ilustrují některé příklady následující tabulky:

Obr. 15.1. Opozice a participace

Opozice	Jižní Afrika	Dánsko
		USA
	Turecko	
	Chile 1973 – 88	SSSR
		Participace

3. Definice polyarchie

Je to především sedm institucí, které jako celek definují tento typ režimu, jenž je historicky unikátní (Dahl, 1982: 10 a dále; 1989: 221):

(1) Volení úředníků Kontrola vládních rozhodnutí je ústavně svěřena voleným úředníkům.

(2) Svobodné a regulérní volby Volení úředníci jsou vybíráni v často konaných a regulérních volbách, ve kterých se neobjevuje nátlak nebo alespoň není běžným jevem.

(3) Všeobecné volební právo Prakticky všichni dospělí mají právo hlasovat při volbách úředníků.

(4) Právo být volen Prakticky všichni dospělí mají právo být voleni do vládních funkcí, přestože věková hranice pro zvolení může být vyšší než u práva volit.

(5) Svoboda projevu Občané mají právo se vyslovit k otázkám široce definovaných politických záležitostí bez nebezpečí, že by byli tvrdě potrestáni, včetně kritiky úředníků, vlády, režimu, sociálně ekonomického řádu a současné ideologie.

(6) Alternativní informace Občané mají právo vyhledávat alternativní zdroje informací. Alternativní zdroje informací navíc existují a jsou zákonem chráněny.

(7) Autonomie sdružování K dosažení různých práv, včetně práv uvedených výše, mají občané také právo vytvářet relativně nezávislé spolky nebo organizace, včetně nezávislých politických stran a zájmových skupin.

Je důležité, že tyto formulace charakterizují skutečná, nikoli nominální práva, instituce a postupy. Země světa lze přibližně klasifikovat podle rozsahu, v jakém je v nich každá z těchto institucí reálně zastoupena. Tyto

instituce pak mohou sloužit jako kritéria při rozhodování, ve kterých zemích dnes vládne – nebo v minulosti vládla – polyarchie.

Instituce polyarchie jsou nutné pro demokracii ve velkém měřítku, jako jsou moderní národní státy, ale nejsou dostatečnou podmínkou pro realizaci demokratických postupů (Dahl, 1989: 221–222).

V tabulce obr. 15.2 jsou vyznačeny ty polyarchické instituce, kterých je zapotřebí pro splnění oněch pěti kritérií.

Obr. 15.2.

Následující instituce...	je nutná pro splnění následujících kritérií...
1. Volení úředníci 2. Svobodné a regulérní volby	I. Volební rovnost
1. Volení úředníci 3. Všeobecné volební právo 4. Právo být volen 5. Svoboda projevu 6. Alternativní informace 7. Autonomie sdružování	II. Účinná participace
5. Svoboda projevu 6. Alternativní informace 7. Autonomie sdružování	III. Chápání založené na informacích
1. Volení úředníci 2. Svobodné a regulérní volby 3. Všeobecné volební právo 4. Právo být volen 5. Svoboda projevu 6. Alternativní informace 7. Autonomie sdružování	IV. Kontrola programu
3. Všeobecné volební právo 4. Právo být volen 5. Svoboda projevu 6. Alternativní informace 7. Autonomie sdružování	V. Univerzálnost

Pramen: Dahl: 1989: 222.

4. Rozvoj polyarchie

První otázkou je, proč se polyarchie v některých zemích vyvinula a v jiných ne (Dahl, 1989, kapitola 17: 232–243).

Úplná polyarchie je systém dvacátého století. Ačkoli některé instituce polyarchie se objevily v anglicky mluvících a evropských zemích už v devatenáctém století, v žádné zemi nezahrnovaly veškerý demos dříve než ve dvacátém století (Dahl, 1989: 234).

Polyarchie prošla třemi obdobími rozvoje:

- 1776 – 1930
- 1950 – 1959
- 1980 – devadesátá léta

První období začalo Americkou a Francouzskou revolucí a uzavřelo se s první světovou válkou. Během tohoto období se v Severní Americe a v Evropě vyvinuly instituce charakteristické pro polyarchii.

Většina zemí však dosáhla polyarchie až kolem roku 1920. Instituce byly podle současných standardů často nedokonalé až do poslední třetiny devatenáctého století i později:

– Kontrola vládních rozhodnutí nebyla ústavně stabilizována až do konce století.

– Volby v mnoha zemích nebyly svobodné a rovné – například tajné hlasování bylo v některých zemích zavedeno později (Dánsko 1901).

– Demos nezahrnoval všechny obyvatele – několik zemí s demosem přes 10 procent (tabulka 17.1. – Dahl, 1989: 236–238).

Konec tohoto prvního období byl poznamenán prvními případy zhroutení polyarchie a přechodem k diktatuře: fašismus v Itálii (1922–25), Pilsudski v Polsku (1926), vojenský převrat v Argentině (1930) (viz tabulka 17.1. Dahl, 1989: 239). Třicátá léta byla obdobím krize polyarchie a zhroutení řady polyarchií: Německo, Rakousko, Španělsko, Československo (nacistická okupace).

Po druhé světové válce a s procesem dekolonizace vzrostl počet polyarchií z 25 na 35–40, ale zároveň zažily polyarchie taková zhroutení a autoritářské převraty jako v Československu (1948), v Polsku a Maďarsku ve čtyřicátých letech, v řadě zemí Latinské Ameriky v šedesátých letech a během let sedmdesátých v zemích Asie a Afriky, které získaly nezávislost teprve nedávno (Dahl, 1989: 235). Začátkem osmdesátých let zůstala v Africe polyarchii pouze Botswana.

Polyarchiemi byla o něco méně než jedna třetina zemí světa, takže se vůbec nejednalo o převládající formu vlády nebo režimu.

Tento historický vývoj klade otázku: jaké jsou podmínky pro rozvoj a stabilitu polyarchie? Druhá a velmi spřízněná otázka je, proč se polyarchie v některých zemích vyvinuly a v jiných ne (Dahl, 1989, kapitola 18, str. 244–264)?

Dahl uvádí pět hlavních faktorů a jejich kombinace. O žádném z nich nelze říci, že by byl dostačující podmínkou pro vznik polyarchie, zatímco některé z nich jsou nutné.

PODMÍNKY PRO VZNIK POLYARCHIE

1. Civilní kontrola násilného donucování

Všechny státy používají násilí. Státy používají násilí vnitřně, aby vnuťily zákony a politické zásady, a zevně ve vztahu k ostatním státům. V mnoha zemích ti, kdo vládnou nástrojem fyzického násilí – vojsku a policii – mají i moc ve společnosti.

Civilní kontrola armády je nutnou podmínkou polyarchie a selhání civilní kontroly vysvětluje existenci nedemokratických režimů v mnoha zemích. Ale civilní kontrola ještě není dostatečnou podmínkou, protože některé nedemokratické režimy udržují civilní kontrolu nad vojenskými a policejními silami – např. v SSSR, alespoň po jistou dlouhou dobu. Civilisté, kteří kontrolují armádu a policii, musí sami podléhat demokratickým pravidlům (Dahl, 1989: 245).

Dahl uvádí argumenty pro zajímavou teorii, že čím je vojenská síla státu závislejší na schopnosti mobilizovat velké množství lehce vyzbrojených pěšáků, tím větší jsou šance pro lidovou vládu, a uvádí řadu historických případů, aby tuto teorii dokumentoval a ilustroval.

Obecně lze říci, že stav vojenské nomenklatury a organizace přál v jisté době a na jistých místech (antické Řecko a Evropa a Amerika 19. století) lidové vládě, a jindy a jinde jí zase byl velmi nepříznivý. V tomto století jsou celkově vojenské technologie a organizace demokracii nepřátelské (Dahl, 1989: 250, viz. 247–248).

2. Moderní, dynamická a pluralitní společnost

Hlavní sociální a ekonomické podmínky polyarchie analyzoval T. Vanhanen (1984). Zpracoval dvě Dahlovy dimenze polyarchie tímto způsobem:

Konkurence je procento celkové účasti menších stran na volbách konaných v parlamentních nebo prezidentských systémech. V systému jedné strany se rovná 0, ve velmi konkurenčním systému dvou stran by se blížilo 50 % a v systému mnoha stran by mohlo jít nad 50%. Za prahovou hodnotu konkurence pokládá Vanhanen 30%.

Participace je procento celkové populace, která se účastní hlasování ve volbách. Zde Vanhanen pokládá za prahovou hodnotu 10%.

Indikátor „demokracie“ nebo „polyarchie“ – Vanhanen mluví o demokracii, ale přesně vzato hovoří o „polyarchii“ v Dahlově terminologii – je index, který se vypočítá násobením konkurence s participací (krát 100), protože obě jsou nezbytnými podmínkami. Vanhanen používá hranici 5,0 jako hranici pro „demokracii“ nebo „polyarchii“.

V souhrnu je země kvalifikovaná jako „demokracie“ nebo „polyarchie“ pokud

(1) Konkurence: 30% nebo více volebních hlasů dostávají strany jiné než je ta největší.

(2) Participace: 10% nebo více celkové populace se musí zúčastnit voleb.

(3) Konkurence X participace nesmí být méně než 5,0. Jestliže např. participace je na mezní hodnotě 10%, potom konkurence musí být minimálně 50%. Pokud konkurence je na mezní hodnotě 30%, potom participace musí být alespoň 16,6%.

Tabulka 15.1. Počet polyarchií (mužských nebo obojího pohlaví) a nepolyarchií (po desetiletích)

Desetiletí	Polyarchie mužské nebo smíšené	Nepolyarchie	Celkově	Procento polyarchií
1850–59	1	36	37	3
1860–69	2	37	39	5
1870–79	3	38	41	7
1880–80	4	38	42	10
1890–99	6	37	43	14
1900–09	8	40	48	17
1910–19	15	36	51	29
1920–29	22	42	64	34
1930–39	19	46	65	29
1940–49	25	50	75	33
1950–59	36	51	87	41
1960–69	40	79	119	34
1970–79	37	84	121	31

Pramen: Dahl, 1989: 240. Upraveno z údajů publikovaných v knize Vanhanen 1984, tabulka 22, str. 120. Zahrnul jsem Island a Lucembersko, které Vanhanen vynechává vzhledem k jejich velikosti.

Samozřejmě lze tvrdit, že měřítka a rozhraní jsou svým způsobem libovolná (Dahl, 1989: 240). Index demokracie nemusí nutně odrážet právní a ústavní situaci v zemi, ani uspokojivou úroveň institucionálního působení polyarchie. Možná také, že násobení těchto dvou měřítek klade příliš vysoké požadavky na polyarchii, protože 0 v násobku nebo násobiteli znamená 0 v indexu demokracie. „Nicméně, jak ukazuje rozbor tabulky, klasifikace na základě zákonem zaručeného volebního práva a instituci polyarchie by pravděpodobně příliš nezměnila země uvedené v tabulce ani desetiletí jejich vzniku jako „democracií““ (Dahl, 1989: 240).

Historicky je polyarchie úzce spřízněná s konkrétní formou společnosti, kterou Dahl nazývá společností MDP a jednotlivé země MDP charakterizuje takto:

- **Moderní:** vysoká průměrná úroveň bohatství, příjmů, spotřeby, vzdělání, velká rozmanitost povolání, velké městské populace, zřetelný úbytek vesnického obyvatelstva a relativní ekonomické důležitosti zemědělství.
- **Dynamické:** ekonomický růst, rostoucí životní úroveň.
- **Pluralistické:** četné relativně autonomní skupiny a organizace, zvláště v ekonomice (tržní hospodářství).

Společnost MDP

- (1) decentralizuje moc, vliv, autoritu a kontrolu z jediného centra na různé jednotlivce, skupiny, spolky a organizace
- (2) podporuje postoje a názory příznivé demokratickým ideálům (Dahl, 1989: 252).

Charakteristickým rysem společnosti MDP je decentralizace politických prostředků, jako jsou peníze, vědomosti, společenské postavení, přístup do organizací, decentralizace strategických míst, zvláště v záležitostech ekonomických, vědeckých, vzdělávacích a kulturních; a decentralizace výhodných vyjednávacích pozic, jak zjevných, tak skrytých, v oblasti ekonomiky, sdělovacích prostředků, vzdělání i jinde.

I když zde nejde o naprostou eliminaci všech nerovností, důležitým momentem je decentralizace zdrojů a přesvědčení o rovnosti, již se mohou dovolávat ti, kdo chtějí vstoupit do politického procesu.

Ale protože se polyarchie vyvinula i v zemích bez MDP – např. v Indii – společnost MDP nemusí být naprosto nutnou podmínkou pro vznik polyarchie. A není to ani postačující podmínka, protože ne všechny MDP společnosti se staly polyarchiemi. Avšak společenské a ekonomické podmínky jsou velice důležité, neboť existuje vysoká korelace mezi těmito podmínkami a polyarchií (Vanhanen, 1984).

③ Kulturní homogenie neboli kontrolovaná subkulturní pluralita

Sance polyarchie prudce klesají, pokud základní názory a identity mezi lidmi dané země vytvářejí politické konflikty (viz Jugoslávie a pobaltské republiky). Ve stejném poměru vzrostou, pokud jsou názory a identity kompatibilní a nejsou zdrojem konfliktů. Subkultury se obvykle tvoří na základě etnických, náboženských, rasových, jazykových nebo regionálních rozdílů a sdílené historické zkušenosti. Existuje však také menší počet zemí, kde se silné a odlišné subkultury primárně vytvořily kolem politické strany a ideologie (Dahl, 1989: 254–255).

Čím je subkultura silnější a odlišnější, tím více se její členové navzájem identifikují a vzájemně se ovlivňují, a tím méně se identifikují a vzájemně ovlivňují s členy ostatních subkultur – a tím méně se překrývají členství (viz David Truman). V extrémních případech většina členů subkultury přežívá svůj život téměř v izolaci od nečlenů – sňatky, přátelství, hry, sporty, vzdělání, náboženské aktivity a dokonce i ekonomické záležitosti se odehrávají více méně výhradně mezi členy této subkultury.

Příklady:

- Švýcarsko, Belgie, Rakousko, Nizozemí (srovnej Dahl, 1989: 256)
- Libanon, Kypr, Severní Irsko.

Zatímco kulturní homogenie polyarchii usnadňuje, není evidentně dostačující k tomu, aby polyarchii nastolila nebo udržela (Dahl, 1989: 255). Srovnatelně homogenní země jako Severní a Jižní Korea, Východní Německo a Polsko nebyly polyarchiemi po mnoho let.

Kulturní homogenie není také naprosto nutnou podmínkou polyarchie. Za jistých okolností může polyarchie přežít, nebo dokonce poměrně dobře fungovat i přes značnou subkulturní pluralitu. Jedno řešení, které se osvědčilo v řadě zemí, je „konsociální demokracie/polyarchie“.

4. Čtyři charakteristické rysy (Lijphart, 1977: 25–44):

- (1) Vláda velké koalice politických vůdců všech důležitých segmentů pluralitní společnosti.
- (2) Vzájemné veto: Rozhodnutí ovlivňující životně důležité zájmy subkultury se nepřijímají bez souhlasu jejich vůdců.
- (3) Hlavní subkultury jsou zastoupeny ve vládě a jiných rozhodujících orgánech v poměru k jejich velikosti.
- (4) Každá subkultura se těší vysokému stupni autonomie ve vztahu k řešení záležitostí, které se týkají výhradně jí.

④ Názory politických aktivistů

Lidé jsou ve svém jednání velice ovlivněni tím, jak si myslí, že by měl svět fungovat, jaké jsou jeho možnosti a jaká je relativní pravděpodobnost

úspěchu možných způsobů jednání. Dahl chápe názory jako relativně nezávislé, asi ve stejné míře jako jiné zde popsané faktory.

- (1) Země se velice liší v míře důvěry, jakou aktivisté (a jiní) vkládají do legitimacy polyarchie.
- (2) Tyto rozdílnosti jsou do jisté míry nezávislé na společenské a ekonomické charakteristice země.
- (3) Čím větší je v rámci země víra v legitimitu institucí polyarchie, tím větší jsou šance polyarchie (samozřejmě).

(5) *Absence antipluralitního ovlivňování nebo kontroly*

I kdyby se všechny tyto doposud zmíněné podmínky v zemi nacházely, nemohly by instituce polyarchie existovat, pokud by se nějaká silnější země zasadila o to, aby jim zabránila. Polyarchie není výsledkem čistě vnitřních faktorů. Kdyby nebylo např. vnější intervence ze strany SSSR, byly by pravděpodobně Polsko, Československo, Maďarsko a Východní Německo polyarchiami.

5. Shrnutí (Dahl, 1989: 264)

Země pravděpodobně vybuduje a udrží instituce polyarchie

- pokud jsou prostředky hrubého násilí rozptýleny nebo neutralizovány
- pokud v ní existuje společnost MDP
- pokud je kulturně homogenní; v případě, že je heterogenní, pokud není rozdělena na silné a odlišené subkultury; v případě, že je rozdělena, pokud její vůdcové jsou schopni vytvořit konsocionální uspořádání pro řešení subkulturních konfliktů
- jestliže má politickou kulturu a názory, zvláště mezi politickými aktivisty, které podporují instituce polyarchie
- jestliže není předmětem intervence cizí moci nepřátelské k polyarchii.

PŘEDNÁŠKA 16.

Dilemata pluralitní demokracie

1. Vhodnost a nutnost nezávislých organizací

Východiskem této přednášky je koncepce „polyarchie“ Roberta A. Dahla a zvláště pak jeho bod 7 o „autonomii sdružování“: Za účelem dosažení jistých práv mají občané také právo vytvářet relativně nezávislé spolky nebo organizace, včetně politických stran a zájmových skupin.

Nezávislé organizace jsou v demokracii velmi žádoucí, alespoň ve velkých společenských útvarech. Existence nezávislých organizací je jedním z aspektů moderní dynamické pluralitní společnosti, který decentralizuje moc a vytváří nezávislá mocenská centra. Kdykoli jsou demokratické postupy uplatněny v tak velkém měřítku, jako je národní stát, musí vzniknout autonomní organizace.

Ale nezávislé organizace jsou podle Dahla (1982) víc než jen přímými důsledky demokratizace vlády národního státu. Jsou také nutné pro fungování samotného demokratického procesu, pro minimalizaci vládního násilí, pro politickou svobodu a pro lidské blaho (Dahl, 1982: 1).

Dahl však dodává: U organizací, stejně jako u jednotlivců, vytváří nezávislost (autonomie) možnost škodit – zvyšovat nebo zachovávat nespravedlnost spíše než ji snižovat a pěstovat úzkoprsý egoismus na úkor společného blaha – dokonce i oslabovat a ničit samotnou demokracii. Takže je zapotřebí jisté kontroly.

2. Problém pluralitní demokracie

První otázka, kterou Dahl klade, je: proč jsou nezávislé organizace žádoucí?

Autoři jako Durkheim zdůrazňovali, že organizace a spolky jsou žádoucí pro základní lidské potřeby, protože rozvíjejí společenské postoje (náklonnost, přátelství, důvěru, lásku, atd.) a Tocqueville a jiní tvrdili, že mají zásadní důležitost pro svobodu.

Dahl navíc poukazuje na dva další argumenty, které jsou důležité pro demokratický pluralismus (1982: 31).

(1) Nezávislé organizace jsou pro pluralitní demokracii žádoucí, protože ve velkých politických systémech pomáhají předcházet nadvládě a pomáhají vytvářet vzájemnou kontrolu.

Vzájemnou kontrolou má na mysli, že nikdo není nadřazen druhému. Hlavní alternativou vzájemné kontroly vlády je hierarchie, ale spravovat velký systém, jakým je národní stát, pouze hierarchií znamená vyvolávat nadvládu těch, kdo kontrolují vládu daného státu. Sovětský systém poskytuje dobrý příklad tohoto problému.

Nezávislé organizace – na druhé straně – pomáhají omezovat hierarchii a nadvládu shora. Jak jsme viděli, tento argument nezůstal nenapadán. Byl napadán jak marxisty, tak elitáři. Marxisté tvrdili, že buržoazní společnost je pod nadvládou kapitalistické třídy. V tomto případě zde existuje šance, že dojde ke změně, jakmile bude kapitalismus nahrazen socialismem. Pro elitáře, jako byl Pareto a Mosca, je nadvláda menšiny zákonitá pro všechny velké společnosti a elitáři tvrdí, že to tak zůstane navěky.

Dahl připouští, že existují silné a všeobecné tendence směrem k nadvládě, ale podle jeho názoru se marxisté a elitáři mýlí v tom, že podceňují sílu opačných tendencí směřujících k politické autonomii a vzájemné kontrole (1982: 33).

V průběhu historie se vyvinuly relativně autonomní organizace a každá nová organizace prodělává vývoj k vlastní nezávislosti. Dahl tvrdí, že je možné, aby subjekty získaly jistý stupeň nezávislosti na svých vládciích, pokud se jim podaří dosáhnout toho, aby náklady na nadvládu byly tak vysoké, že nadvláda se již vládciím nevyplatí. Podřízení mají obvykle přístup k nějakým prostředkům, jimiž zvýší náklady na dozor, a mohou spolupracovat a tyto své prostředky kombinovat, čímž zvýší náklady na dozor. A někdy mohou podřízení vyhnat náklady na kontrolu nad jistými záležitostmi do takové výšky, že vládciím již nestojí za to, aby se pokoušeli ovládat své podřízené v těchto konkrétních otázkách. Tímto způsobem získají podřízené jistý stupeň politické autonomie. Jako příklad může posloužit posun směrem k náboženské toleranci v Evropě, která následovala po krvavých konfliktech v 16. a 17. století. A možná i jistá omezená autonomie po úpadku stalinismu ve východní Evropě.

Máme mnoho historických příkladů, ukazujících, jak členové slabší skupiny spojili své zdroje, zvýšili náklady na kontrolu, překonali nadvládu nad jistými záležitostmi, které byli pro ně důležité, a získali jistou míru politické autonomie. Často je pak výsledkem systém vzájemné kontroly (1982: 35).

Je to sice možné, protože dominance není ve společenském bytí inherentní – jak tvrdí elitáři – ale není to vůbec jisté. Tendence k oligarchii je přítomná vždy, ale lze ji ohnout snadněji než železo (není to železný zákon, jak tvrdil Michels. [1982: 33]). Ale ani vzájemná kontrola se nerovná spravedlivé kontrole, natož rovnoprávné nebo demokratické kontrole (1982: 36).

Politický systém může být pluralitní – moderní dynamická pluralitní společnost – a přesto však může postrádat demokratické instituce. Nedemokratické systémy mohou obsahovat důležité organizace, které jsou relativně autonomní ve vztahu k vládě státu – v rámci malých, politicky nedůležitých oblastí – například církev v autoritářském systému jako bylo frankistické Španělsko. Pouze v některých nedemokratických systémech – stejně jako v naprosto totalitních státech – najdete snahu kontrolovat všechno.

(2) Druhý argument, který předkládá Dahl pro potřebu nezávislých organizací, je takový, že se jedná o nutný element pro demokracii v širokém měřítku. Jednak jako nezbytná podmínka pro fungování demokracie, jednak jako důsledek jejích institucí. Dahl však zdůrazňuje, že nezávislé organizace nejsou dostačující podmínkou pro demokracii, ale podmínkou nutnou (1982: 36).

Práva, která demokracie ve velkém potřebuje, umožňují i vyžadují relativně autonomní organizace. Například volby při více kandidátech nelze ve velkém systému uskutečnit bez organizací, jako jsou politické strany. Jak říká Dahl: „Zakázat občanům svobodně se organizovat za tím účelem, aby se jejich názory ozřejmily zákonodárcům a ostatním občanům, by ohrozilo kritéria účinné participace a informovaného pochopení, a bylo by výsměchem myšlenky nejvyšší kontroly veřejných záležitostí občanstvem“ (Dahl, 1982: 37).

Protože nezávislé organizace jsou možné a výhodné, jsou i nevyhnutelné. Instituce polyarchie umožňují vznik nezávislých organizací v demokratické zemi, protože zavádějí vysoké náklady na pokusy zničit relativně autonomní organizace, které jsou vytvářeny proto, aby braly vládu v pochybnost. A jakmile existují strany a nátlakové skupiny, žádná elitní skupina je nemůže potlačovat, aniž by zničila ty instituce, které odlišují polyarchii od autoritářských režimů. Vždyť první snahou nového autoritářského režimu je většinou potlačit všechny opoziční strany, a jedním z prvních kroků režimu určeného k ustavení demokracie je umožnit existenci těchto stran.

Dahl je představitelem přeformulování skupinové teorie a pluralistického stanoviska, aniž by však kladl rovnítko mezi pluralismus a demokracii, nebo dokonce i polyarchii. Pluralismus je chápán jako nutný a žádoucí ele-

ment – ale neuzavírá Dahlovu modifikovanou analýzu. Autonomní organizace jsou žádoucí – ale zároveň jsou také nebezpečné.

Podívejme se, proč tomu tak je.

Nezávislé organizace jsou pro demokracii žádoucí, tvrdí Dahl. Ale jak mohou být nebezpečné, jak mohou vytvářet problémy v pluralitních demokraciích (Dahl, 1982: 40)?

Podle Dahla mohou nezávislé organizace vytvářet pro demokratický proces čtyři okruhy problémů:

- (1) Stabilizování politických nerovností.
- (2) Deformování občanského vědomí.
- (3) Překrucování veřejného programu.
- (4) Odcizení konečné kontroly.

Podívejme se podrobněji na tyto body jednotlivě:

(1) *Stabilizování politických nerovností*

I když existují instituční záruky polyarchie a politický systém země je do této míry demokratický, organizační pluralismus je dokonale v souladu s četnými nerovnostmi.

Navíc Dahl tvrdí, že vliv a moc nezávislých organizací má větší působnost než jen evidovat existující nerovnosti v jiných zdrojích. Nezávislá organizace sama o sobě je jedním takovým zdrojem.

Jakkoli jsou v jiných ohledech stejní, organizovaní občané jsou vlivnější než stejný počet občanů neorganizovaných. A bohužel, pluralismus není dynamickou silou, která více či méně působí na snižování nerovností. Právě naopak. I v demokratických společnostech, kde jsou překážky pro organizační autonomii poměrně malé a organizace mají tendenci vznikat kolem nejpálčivějších neshod a problémů, to vůbec neznamená, že všechny zájmy jsou stejně dobře organizovány a rovnocenně zastoupeny v politickém procesu.

Dahl přiznává existenci „organizovaného pluralismu“ neboli, v terminologii Steina Rokkana, „uzavřeného pluralismu“:

„Ačkoli o takovém systému se často hovoří jako o rovnovážném, bylo by přesnější říci, že mezi hlavními organizovanými zájmy existuje vzájemná přizpůsobivost nebo snižování napětí. Jakmile toto nastane, organizovaný pluralismus je stabilizující silou, která je tváří inováce i tváří konzervativní změny velice konzervativní. Každá z hlavních organizovaných sil v zemi se snaží zabránit ostatním, aby prováděly takové změny, které by mohly vážně poškodit její vlastní zájmy. Důsledkem je, že strukturální reformy, které by významně a rychle přerozdělily kontrolu, postavení, příjmy, bohatství a jiné zdroje, nelze uskutečnit – pokud, a to je ironií, nejsou uskutečňovány na úkor těch neorganizovaných (Dahl, 1982: 43).

Zkrátka, politické organizace jsou založeny na nerovnostech a mají tendenci nerovnosti stabilizovat a zachovávat. Systém tedy není – jak tvrdil David Truman – v „rovnováze“ v tom smyslu, že by se všechny zájmy opravdu braly v potaz.

(2) *Deformování občanského vědomí*

Organizace nejsou jen stanicemi, které přijímají a vysílají signály od svých členů v otázkách jejich zájmů. Zesilují – rozpracovávají nebo stupňují – jisté signály a vytvářejí nové. V žádném případě nejsou neutrálními kanály – zosťvňují partikulární požadavky na úkor širě pojatých potřeb a prosazují krátkodobé cíle na úkor dlouhodobých (Dahl, 1982: 44).

Vůdcové organizací tlumí potenciální rozkoly a konflikty mezi svými vlastními členy a zdůrazňují konflikty s těmi, kteří stojí mimo. Organizace tak zesiluje jednak solidaritu uvnitř organizace, jednak konflikty mezi organizacemi: vytvářejí a posilují jak soudržnost, tak konflikt.

Zdůrazňováním jistých aspektů jednotlivce, které jsou zesíleny úspěchy organizace nebo oboru, pomáhá organizační pluralismus vytvářet v aktivních politických kombinacích pocitů a názorů – politickou kulturu – v níž absence obecných, veřejných, široce sdílených zájmů je prorocivím, které se uskutečňuje už jen tím, že se vysloví (Dahl, 1982: 44).

(3) *Překrucování veřejného programu*

Nerovné zdroje umožňují organizacím vyvíjet nerovnoměrný vliv při určování, jaké alternativy se budou vážně zvažovat. Prosazováním občanské orientace, která podporuje skupinový egoismus, pěstuje nedůvěru k jiným skupinám a zeslabuje vnímání obecného zájmu, mnohem důležitějšího než jsou jednotlivé specifické zájmy, doporučují organizace k vážnějšímu projednávání ty alternativy, které slibují krátkodobé výhody relativně malému počtu občanů, spíše než ty alternativy, které slibují podstatně dlouhodobé výhody celému společenství nebo alespoň velkému počtu neorganizovaných občanů (Dahl, 1982: 47).

Obr. 16.1. Zjednodušené znázornění alternativ

	Krátkodobé zájmy	Dlouhodobé zájmy
Malé množství lidí		
Velké množství lidí		

(4) Odcizení konečné kontroly

Existence organizací s sebou ve skutečnosti nese konflikt mezi organizační autonomií na jedné straně a kontrolou celého démosu na straně druhé.

Otázkou je, zdali démos a jeho zvolení zástupci mohou uplatňovat dostatečnou kontrolu nad nevladatelnými – těžko zvládnutelnými nebo nezvládnutelnými – subsystémy tak, aby je co nejdříve přivedly k poslušnosti.

Dahl se ze tří důvodů domnívá, že tomu tak není:

(1) Subsystémy a organizace mají přístup ke svým vlastním zdrojům – odpor ke kontrole je často usnadněn velkou vahou institucionalizovaných struktur, převládající ideologií, tradicí, atd.: všechny ty silné faktory, které způsobují, že organizace mají takovou hodnotu a jsou tak vhodné.

(2) S ohledem na tyto faktory – relativní výhody jistého stupně decentralizace a jisté nevýhody extrémní centralizace – mají reprezentanti démosu omezené prostředky k tomu, jak přivést svévolné organizace k poslušnosti. A zvláště pak sféra podnikání a její organizace mají privilegované postavení – srovnej později u Lindbloma.

(3) Třetím faktorem, který způsobuje, že zástupci nejsou schopni v demokracii přivést vzpurné organizace k poslušnosti, je obrovská složitost organizovaného pluralismu.

A samotná složitost se zvyšuje s rostoucí rozmanitostí a počtem relativně nezávislých subsystémů a organizací a s růstem míry odchylek v možných vztazích mezi organizacemi a subsystémy.

Jsme zkrátka konfrontováni s procesem, který se samočinně zesiluje. Pokud kvůli těmto třem důvodům je pro reprezentanty v moderních demokraciích velice obtížné, a někdy dokonce nemožné, získat dostatečný dozor nad obtížnými subsystémy a dostat je pod svou kontrolu, jsme oprávněni říci, že ztratili konečnou kontrolu nad jednáním o veřejných záležitostech. Autonomní a nezávislé organizace jsou pro demokracii nutné a žádoucí, ale jejich autonomie a nezávislost vede k tomu, že konečná kontrola jednání je neuskutečnitelná.

3. Polyarchie a kapitalismus

Historicky znamená demokratizace přerozdělení politických zdrojů, snížení politických nerovností. Zatímco další demokratizace se nikdy nemůže zbavit nedostatků, pokud přetrvávají velké nerovnosti v politických zdrojích, demokratický pluralismus musí selhat při úsilí dosáhnout možnosti široce uplatňované demokracie (Dahl, 1982: 107).

To vyvolává otázku, zdali je jakékoli přerozdělení bohatství a příjmů

vůbec možné, nebo obecněji spor „kapitalismus versus socialismus“ (Dahl, 1982: 109).

Všechny známé polyarchie existují v zemích, kde jsou výrobní prostředky v soukromém vlastnictví, ale ne ve všech zemích se soukromě vlastněnými výrobními prostředky polyarchie vznikly.

Neexistuje tudíž nutná spojitost mezi kapitalismem a polyarchií. Soukromě vlastněné výrobní prostředky – alespoň doposud tomu tak bylo – byly sice nezbytnou, nikoli však dostatečnou podmínkou polyarchie.

Je to důležitý postřeh, kterým se zabývají neopluralisté jako Robert A. Dahl a Charles E. Lindblom. Zatímco Dahl analyzuje vztah mezi polyarchií a organizacemi, Lindblom zkoumá vztah mezi polyarchií a kapitalismem (viz dále v Heldovi, 1987, o neopluralistech).

Obr. 16.2.

	Polyarchie: Ano	Polyarchie: Ne
Vlastnické právo: soukromé	(a)	(b)
Vlastnické právo: společenské	(d)	(c)

Životně důležitá otázka je, zdali logická varianta (d) je možná. Dahl se podrobněji zabývá touto otázkou ve své knize „Ekonomická demokracie“ (1985), o které budeme pojednávat v další přednášce.

4. Charles E. Lindblom

Ve své knize „Politika a trhy“ (1977) se Lindblom pustil do diskuse o „fundamentálních otázkách vlády a politiky, trhů a vztahů mezi nimi“. Je to kniha, která slučuje srovnávací politologii a srovnávací politickou ekonomii (Premfors, 1981: 214).

Lindblom tvrdí, že pomineme-li rozdíl mezi demokracií a diktaturou, je „největší odlišností mezi dvěma vládními systémy stupeň, ve kterém trh nahrazuje vládu nebo vláda nahrazuje trh“ (Lindblom, 1977: ix). Vzhledem k tomu, že se trh a vláda mohou vzájemně nahrazovat a opravdu se nahrazují, mohou pak být hodnoceny podle podobných a zásadnějších kritérií. Lindblom definuje tři jednoduché elementy nebo formy společenské kontroly:

- (1) autorita stát
 (2) směna trh
 (3) přesvědčení občanská společnost

Tyto formy korelují s ideálními typy různých forem společenských organizací a systémů. Ve skutečnosti všechny systémy jsou systémy smíšené – i komunistické systémy – protože jsou kombinacemi těchto tři elementů. Lindblom předkládá přehled výhod a nevýhod různých systémů. Trhy jsou účinné prostředky přidělování zdrojů a mohou vytvářet koordinaci bez ústředního koordinátora. Jednoznačně vedou k individuální svobodě. Ale jsou také náchylné k řadě známých „tržních kolapsů“. Autoritářské systémy jsou často účinné při dosahování politických cílů, ale mají často tendenci k tomu, aby se z nich staly systémy „silných palců a žádných prstů“ (Lindblom, 1977: část II, Premfors, 1981: 214) – jsou silné, ale nekultivované.

Lindblom dospívá ke stejnému závěru jako Dahl. Polyarchie jsou nanejvýš přibližnou aproximací k nějakému idealizovanému modelu liberální demokracie (Lindblom, 1977: 233). Jádrem problému – podle Lindbloma – je role soukromých korporací. Na poslední straně jeho knihy čteme: „Je překvapivým rysem demokratického myšlení, že se nevyrovnalo se soukromou korporací jako s nezvyklou organizací v takzvané demokracii... Velká korporace podivně zapadá do demokratické teorie a představy. Vlastně tam nezapadá“. Základní analýza vztahu mezi trhy a demokracií začíná u stejné otázky, jakou se ptal Dahl: „Proč jsou polyarchie bez výjimky nejen tržními systémy, ale specificky systémy soukromého podnikání?“ Vzhledem k tomu, že většina tržně orientovaných systémů nejsou polyarchie, neexistuje mezi nimi žádný nutný vztah.

„Při chápání polyarchie a trhu jako systémů lidové kontroly nenacházíme však žádný pádný důvod, abychom tyto dva jevy navzájem slučovali. Možná ale mají společnou jinou charakteristiku, která by zdůvodňovala, proč je existence polyarchie možná pouze ve spojení s tržním systémem. Tím klíčem je stejný původ“ (Lindblom, 1977: 162).

Oba systémy, tvrdí Lindblom, jsou výrazem zápasu o ústavní svobodu. Boj za demokracii se udál ve stejnou dobu jako boj za individuální svobodu. Liberální koncepce svobody s sebou nesla osvobození od vládních intervencí a „pro tento druh svobody jsou trhy vskutku nezastupitelné“ (Lindblom, 1977: 164, srovnej Premfors, 1981: 215).

Stejně tak důležitá je otázka: Proč žádná polyarchie více nevyužila centralizovaného plánování a kolektivního vlastnictví výrobních prostředků? Proč dnes neexistují žádné demokratické socialistické systémy (viz Dahlova

tabulka [d])? Lindblom odpovídá: kvůli **privilegovanému postavení podnikání** v systémech se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků.

„Už samotný předpoklad, že polyarchii dominuje podnikání a vlastnictví, otevírá paradoxní možnost, že polyarchie je svázána s tržním systémem nikoli proto, že je demokratický, ale právě proto, že není. Pokud všechny minulé a současné polyarchie jsou dominovány podnikáním a vlastnictvím, potom za jejich svázanost s tržním systémem můžeme vděčit dominující menšině. To znamená, že je možný i případ, že by ryzí demokracie na tržním systému závislá nebyla. (Lindblom, 1977: 167–168).

5. Privilegované postavení podnikatelů

Při zpracovávání argumentu o privilegovaném postavení podnikání prochází Lindblom třemi stupni (Premfors, 1981: 215–216).

(1) Za prvé, a to je nejdůležitější, Lindblom identifikuje konkrétní strukturální znak politiky v tržním systému, který pramení z toho, že podnikatelským korporacím bylo přiděleno mnoho „veřejných funkcí“. Podnikatelé plní velmi důležité úlohy spojené se zaměstnaností a ekonomickým růstem. Aby to mohli dělat, vláda musí v těchto oblastech spíše navodit určité podmínky než rozhodovat. Z Lindblomova pohledu je názor, že fungování podnikatelských korporací je závislé jen „na prodeji zboží a služeb, jako kdyby obrovské nároky na výrobu, které se vyskytují v tržně orientovaných systémech, mohly být motivovány pouze směnnými vztahy mezi kupujícími a prodávajícími“, velikým nepochopením v běžné ekonomické teorii.

Nezastupitelné místo zde má soubor vládních stimulů ve formě tržních nebo politických výhod: „... Každý vládní úředník, který chápe požadavky svého postavení a odpovědnost, kterou tržně orientovaný systém klade na podnikatele, jim proto poskytne privilegované postavení. Není třeba ho podplácet, podvádět nebo nutit, aby to dělal... On zkrátka chápe, neboť je jednoduché to pochopit, že veřejné záležitosti v tržně orientovaných systémech jsou v rukou dvou skupin vůdců, vlády a podnikatelů, kteří musejí spolupracovat, a proto, aby systém mohl fungovat, vláda musí často ustupovat vedoucímu postavení podnikatelů“ (Lindblom, 1977: 173, 175).

Odborové organizace nikdy nemohou – podle Lindbloma – získat srovnatelné postavení, neboť „prostým faktem... je, že dělníci pracují... aniž by je vláda nějak zvlášť stimulovala“ (176).

K tomu lze snad dodat, že Lindblom se možná soustředil příliš na situaci v USA. Alespoň ve Skandinávii lze tvrdit, že odborové organizace mají tak-

řka stejně privilegované postavení jako podnikatelé v rozvinuté „celospolečenské struktuře“, kde vláda často vyjednává hlavní ekonomické problémy jak s podnikatelskými, tak s odborářskými organizacemi.

(2) Lindblom poukazuje na druhý faktor, který je úzce spjatý s prvním, a přispívá k privilegovanému postavení soukromých korporací: jejich disproporční vliv v „zájmových skupinách, stranách a volební politice“. Každou jednotlivou podnikatelskou jednotku lze chápat jako organizaci s často značnými finančními zdroji, kterých používá jako zájmová skupina v jednání s vládou (Lindblom, 1977: 193–194).

(3) Navíc, a to je třetí element v Lindblomově tvrzení, existuje ještě fatálnější a zlověstná možnost: „Zvažte možnost, že podnikatelé indoktrinují občany takovým způsobem, že vůle občanů nebude sloužit jejich vlastním zájmům, ale zájmům podnikatelů. Občané se stanou spojenci podnikatelů. Privilegované postavení podnikatelů se obecně uzná. Ve volební politice nebude zapotřebí vybojovávat žádný velký zápas“ (Lindblom, 1977: 202). Toto je důkaz uzavřeného kruhu v polyarchii. Vůle lidu, která má údajně vést politické a podnikatelské vůdce, je těmito vůdci formována (viz Dahlova kontrola programu – a Gramscioho koncepce „ideologické hegemonie“ v rámci marxistické tradice).

Ale co svobodná konkurence mezi myšlenkami, která je tak často oslavovaná v existujících polyarchiích? Rozdíl je jistě značný ve srovnání s ne-polyarchistickými systémy, ale Lindblom ukazuje, že veřejná diskuse v tržně orientovaných systémech je v silném područí „druhořadých sporů“, zatímco vážné diskuse o důležitých problémech politicko-ekonomické organizace jsou vzácné – ačkoli i toto se mění podle jednotlivých zemí. Například v Dánsku jsme v průběhu sedmdesátých let dvakrát stáli na počátku veřejné diskuse o ekonomické demokracii (1973–74, 1979–80), ale v obou případech se podnikatelským organizacím a nejdůležitějším novinám podařilo debatu zastavit, mimo jiné i tím, že otiskly průzkum veřejného mínění, podle kterého nebyl o tyto problémy a návrhy všeobecný zájem. Na druhé straně, ve Švédsku se o plánech ekonomické demokracie vážně diskutovalo a (částečně) se zapracovaly do legislativy. A ve Velké Británii se problém politicko-ekonomické organizace stal nejdůležitějším a nejpálčivějším tématem vnitřní politiky tohoto století.

Lindblom poukazuje na to, že podnikatelům se často podaří vyřadit důležité problémy z politických jednání. Vzdělávací instituce a reklama jsou dva velmi důležité tvůrci veřejného mínění.

Toto tvrzení vede k poslední otázce: Není to opět pouze klasická marxis-

cká argumentace o kapitalistické nadvládě, která je založená na falešném édomí? Lindblomova odpověď je, že ne tak úplně: „Říkat, že vzhledem k existenci tříd je demokracie naprostý nesmysl, protože masy se mýlí tím, co chtějí (což je přibližně to, co tvrdí Marx), je něco jiného, než říkat, že kvůli existujícím třídám je lidová kontrola ochromena, avšak nikoli paralyzována. To druhé je náš závěr“ (Lindblom, 1977: 230).

Avšak i když to není marxistický závěr, stále ještě je to závěr, který je v souladu s radikální politikou (Premfors, 1981: 217). Je tudíž na místě mluvit o Lindblomovi – a Dahlovi – jako o neopluralistech ve vztahu ke klasičtějším pluralistům, jako byl David Truman.

PŘEDNÁŠKA 17.

Ekonomická demokracie

Od konce šedesátých let publikoval Robert A. Dahl řadu knih, vědeckých článků a populárních esejů, ve kterých se zabýval problémy korporativního kapitalismu (např. 1970, 1977, 1982, 1985 a 1989). Tyto spisy jsou obecně optimističtější než jeho dřívější spisy na stejné téma. Má zde za to, že našel řešení problému korporativního kapitalismu, které nazývá „ekonomickou demokracií“. Stručně řečeno – týká se to malých a středně velkých firem, v nichž každý dělník

(1) zákonně vlastní akcie této firmy,

(2) má právo volit mnohé z nejvyšších funkcionářů firmy.

Plány a postupy firmy navíc vznikají hlavně na základě reakce na tržní tlaky a možnosti, přičemž zásahy do samosprávy firmy ze strany vlády by měly být minimální (Zirakzadeh, 1990: 117).

1. Demokratické hodnoty

Podle Roberta A. Dahla (1985; srovnej 1989: 324–332) se zdá, že v rámci asi jedné generace, po vytvoření Ústavodárného shromáždění v Americe (1787–1789) se dosáhlo přibližného konsensu – alespoň mezi bílými občany mužského pohlaví – v tom:

- (1) že dobře uspořádaná společnost vyžaduje alespoň tři věci: politickou rovnost, politickou svobodu a ekonomickou svobodu;
- (2) že okolnosti ve Spojených státech umožňují Američanům, aby těchto cílů dosáhli;
- (3) že do jistého poměrně uspokojivého stupně již bylo těchto tří cílů v Americe dosaženo.

Takové bylo duševní rozpoložení, s nímž se Alexis de Tocqueville setkal mezi Američany v roce 1831. (Dahl, 1985: 1).

Již jsme se dotkli představy, kterou se Tocqueville (Jefferson, Madison, John Adams a další) vážně zabýval, a to, že politická rovnost se může dostat do konfliktu s politickou svobodou. Jak jsme již probírali, tato možnost je hlavním tématem Tocquevillovy knihy „Demokracie v Americe“ (přednáška 6).

obr. 17.1.

Zatímco Tocqueville se zabýval důsledky politické rovnosti pro politickou svobodu, jiné znepokojovala vyhlídka, že demokracie, politická rovnost, většinová vláda a dokonce i politická svoboda by ohrožily vlastnické právo – a v tomto smyslu se demokracie chápala jako hrozba pro ekonomickou svobodu v jejím obvyklém významu.

Tento problém však získává zcela jiný význam, pokud se na jedné straně týká převážně agrární společnosti, v níž bylo naprosto od věci očekávat, že občané mužského pohlaví budou přibližně rovnoprávní ve svých zdrojích (majetku, vědomostech, společenském postavení atd.) anebo pokud se na straně druhé jedná o společnost ve velkém měřítku průmyslovou, v níž ekonomické podnikání automaticky vytváří obrovské nerovnosti mezi občany: nejen v bohatství, příjmech, společenském postavení, ale také ve vzdělání, znalostech, profesní prestiži, autoritě a v mnoha dalších věcech. Produktivní síly přešly z venkova do továren, výrobní postupy se zkomplikovaly, velikost ekonomických jednotek nesmírně vzrostla.

Jak říká Dahl:

„Kdyby Tocqueville a jeho předchůdci plně předvíдали budoucí formu ekonomického řádu, pravděpodobně by nahlíželi problém rovnosti a svobody v jiném světle“ (Dahl, 1985: 3).

Je to možná přespříliš shovívavé vůči Tocquevillovi, který se později ve svém životě postavil poměrně nemilosrdně – nebo dokonce krutě – proti pařížským dělníkům (proletářům), kteří se vzbouřili v roce 1848. Nicméně problém je správně uchopen (viz Ehnmark, 1991).

Otázka převládajícího ekonomického řádu jistě není bez zásadní důležitosti pro pochopení a činnost demokracie – jak ukázal již Karel Marx.

Otázka, kterou pokládá Dahl ve své knize z roku 1985, zní: bylo by možné, aby Američané vybudovali společnost, která by skoro dosahovala hodnot demokracie a politické rovnosti a zároveň by si zachovala tolik indi-

viduální svobody, kolik jí má dnes, a možná i více? Je možné vytvořit alternativní ekonomické struktury, které by přispěly k posílení politické rovnosti a demokracie snížením nerovností pocházejících z vlastnictví a kontroly výrobních forem v systému, jako je ten americký, jenž Dahl nazývá „korporativním kapitalismem“ (Dahl, 1985: 4).

To je pro demokracii životně důležitá otázka, protože politická rovnost není pouze základní metodou sebeochrany, ale také nutnou podmínkou mnoha dalších hodnot, včetně jedné z nejzákladnějších lidských svobod, svobody pomáhat určovat, ve spolupráci s ostatními, zákony a nařízení, jež musí člověk respektovat (Dahl, 1985: 5) – tj. svobody samosprávy.

Podle Dahlova tvrzení bude společnost s podstatně vyšší ekonomickou rovností – tj. rovností ve vlastnictví a kontrole ekonomických podniků – vytvářet mnohem větší rovnost, než jaká v současnosti existuje v Americe (6).

Důvodem k tomu je – vyjádřeno Dahlovými slovy – že vlastnictví a kontrola ekonomických podniků značně přispívá k vytvoření větších rozdílů mezi občany v otázce majetku, příjmů, společenského postavení, kvalifikace, informací, kontroly informací a propagandy, přístupu k politickým vůdcům a – v průměru – i pravděpodobných životních šancí, nejen pro dospělé, ale i pro ty ještě nenarozené, batolata a děti. Takovéto rozdíly zase napomáhají vytvářet značné nerovnosti mezi občany v jejich schopnostech a možnostech rovnoprávné politické účasti na vládě státu (54–55).

Stručně řečeno, nerovnoprávné rozdělení ekonomických zdrojů vede k nerovnoprávnému rozdělení politického vlivu, tj. k politické nerovnosti.

Hlavním Dahlovým tvrzením je, že jak korporativní kapitalismus – jako je v USA – tak i to, co nazývá „byrokratickým socialismem“ – jako byl v SSSR – mají tendenci vytvářet tak velké nerovnosti ve společenských a ekonomických zdrojích, že to způsobuje hrubé narušování politické rovnosti a tudíž i demokratického procesu v jeho ideálním pojetí.

V této souvislosti bychom se měli zamyslet nad tím, zdali není možné najít alternativu, která by byla kompatibilnější s demokratickými hodnotami (60).

Tato alternativa podle Dahla znamená rozšíření demokratického procesu z politické sféry společnosti na sféru ekonomickou: Má v úmyslu zkoumat možnost rozšíření demokratického postupu na ekonomické podniky.

2. Rozsah demokratické vlády

Rozšíření demokratického procesu se však dostává do konfliktu s právem soukromého vlastnictví, protože právo na soukromé vlastnictví ekonomických podniků je obvykle hájeno na základě dvou příčin:

(1) Prvním argumentem ve prospěch soukromého vlastnictví je instrumentální neboli utilitární obhajoba, podle které je v podstatě soukromé vlastnictví prospěšné jak pro lidi jednotlivě, tak i pro společnost celkově, stejně jako pro hodnoty jako jsou efektivita, ekonomický pokrok, politická svoboda atd.

(2) Druhým argumentem pro soukromé vlastnictví je to, že lidé mají na soukromé vlastnění majetku i na soukromé vlastnění ekonomických podniků právo, neboť je to přirozené, dokonce i nezczitelné morální právo, které jako ostatní morální práva musí být chráněny vládou a zákony (viz Nozick, přednáška 21).

Tyto dva argumenty se navzájem logicky nevylučují, ale Dahl tvrdí, že mají radikálně odlišné implikace pro demokratický proces.

(1) Pokud soukromé vlastnictví ekonomických podniků je pouze instrumentálním uspořádáním a samospráva je základním a nezczitelným právem, potom jakýkoli právní nárok na vlastnictví v ekonomice je podřízen právu samosprávy. V demokratické zemi by pak lid a jeho zástupci měli mít nárok na rozhodování prostřednictvím demokratického procesu, jak dalece může jakékoli konkrétní uspořádání, při zvážení všech okolností, vytvářet jejich hodnoty (63–64).

(2) Ale pokud naopak soukromé vlastnictví je přirozeným a nezczitelným právem, potom toto právo je nadřazeno právu samosprávy, a lidé nejsou oprávněni k omezování tohoto práva ani demokratickým procesem (64). Životně důležitou otázkou je tudíž to, jestli lidé mají základní morální právo na soukromý majetek, které je podobné – nebo možná i nadřazené – jejich základnímu a nezadatelnému právu na samosprávu? A pokud ano, není možné, že tyto dva druhy práv si navzájem odporují? A pokud ano, které z nich je tomu druhému nadřazené (65)?

Od dávných dob se političtí teoretikové běžně domnívali, že konflikt mezi demokracií a vlastnickými právy bude mít tendenci se objevovat pouze tehdy, pokud bude vlastnictví nerovnoměrně rozděleno: čím větší nerovnost, tím větší pravděpodobnost konfliktu.

Pokud si občané nejsou rovni v ekonomických zdrojích, nebudou si patrně rovni ani ve zdrojích politických a politické rovnosti nebude možno dosáhnout. V extrémním případě bude menšina bohatých jednotlivců vlast-

nit o tolik větší zdroje politické závažnosti než ostatní občané, že budou ovládat stát, mít nadvládu nad většinou občanů a úplně zbaví demokratický proces jeho obsahu (68–69).

Jediné řešení, které je ve shodě s republikánským vládním systémem, je pak zřejmé: ekonomické zdroje se musí nějak víceméně rovnoměrně rozdělit – dostatečně rovnoměrně na to, aby se alespoň zamezilo výrazně velkému počtu bohatých a chudých. Můžeme tomu říkat klasické republikánské řešení (69).

Tyto klasické důvody pro soukromé vlastnictví ve vztahu k všeobecnému volebnímu právu však ztratily svou platnost s tím, jak původní agrární a egalitářská společnost ustoupila rozvoji korporativního kapitalismu, kde většina lidí bere mzdu a kde se ekonomická moc – právo disponovat výrobními prostředky – stále více koncentrovala do rukou několika ředitelů velkých firem a korporací.

Dahl tvrdí, že situace Američanů Tocquevilleovy doby byla historicky výjimečná a že jen několik dalších zemí mělo takové štěstí (71), ale „...agrární společensko-ekonomický řád byl předurčen k tomu, aby byl zcela nahrazen korporativním kapitalismem. A jako neregulovaná vnější síla korporativní kapitalismus automaticky vytvořil ostré nerovnosti v distribuci vlastnictví stejně jako dalších společenských a ekonomických zdrojů“ (72).

Legitimita soukromého vlastnictví, která byla hluboko implantována do starší ideologie a do amerického vědomí, byla přenesena do nového ekonomického systému. Nejvyšší soud Spojených států aktivně pomáhal v procesu ideologického přenosu tím, že korporacím udělil ústavní osvobození od státních a federálních nařízení (73).

Dahl dochází k závěru (73):

„Takto získal ekonomický řád, který spontánně vytvořil nerovnost v rozdělování ekonomických a politických zdrojů, alespoň částečnou legitimitu, a to tím, že se převlékl do moderně strážného šatu zastaralé ideologie, v níž je vlastně soukromé vlastnictví ospravedlňováno tak, že široké rozprostření vlastnictví bude podporovat politickou rovnost“ (73).

Tento vývoj – nebo spíše základní ekonomická a sociální změna – tvoří základ řady kritických otázek kladených Dahlem: Je ekonomická svoboda totéž co soukromé vlastnictví a soukromé vlastnění ekonomických podniků (81)? Nebo je ekonomická svoboda spíše právo mít přístup k minimálnímu přísunu zdrojů – například k minimu nutnému pro výkon demokratických práv? Rovná se právo na soukromé vlastnictví právu získat nekonečně velký přísun zdrojů (82)?

Podle Dahlova náhledu žádný ze známých argumentů pro soukromé vlastnictví coby základního práva – srovnatelného se základním právem

samosprávy – není uspokojivý, buďto proto, že neuspokojivé jsou důvody, nebo proto, že rozsah práva není uspokojivě definován, popřípadě obojí (82).

Stejně tak žádný z logických argumentů pro soukromé vlastnictví neospravedlňuje právo neomezeného získávání soukromého vlastnictví. Jedině snad, že by ospravedlňovaly právo na minimální shromáždování zdrojů, zvláště pak zdrojů nutných k životu, svobodě, hledání štěstí, demokratickému procesu a zachování základních práv.

A žádný z logických argumentů pro soukromé vlastnictví coby práva úspěšně neospravedlňuje soukromé vlastnictví korporativních podniků (83).

Dahl dochází k závěru, že „demos a jeho zástupci jsou oprávněni rozhodnout prostřednictvím demokratického procesu, jak by se měly vlastnit a kontrolovat ekonomické podniky, aby se zajistily, pokud je to jen možné, takové hodnoty, jako je demokracie, spravedlnost, efektivnost, kultivace žádoucích lidských kvalit a nárok na minimální osobní zdroje, jež jsou nutné k dobrému životu“ (83).

Místo tvrzení, že soukromé vlastnictví je nezadatelným právem, je podle Dahla spíše důležitá otázka, jaký druh ekonomického řádu by nejlépe zajistil hodnoty, jako jsou demokracie, politická rovnost a svoboda. Ekonomický řád musí napomoci při realizaci těchto hodnot, nebo alespoň je nepoškozovat. V tomto kontextu Dahl vyjmenovává pět cílů:

(1) Nejlepší ekonomický řád by měl pomáhat při distribuci politických zdrojů, které jsou příznivé pro cíle volební rovnosti, účinné participace, informovaného chápání a konečné kontroly politického programu všemi dospělými, na něž se tento zákon vztahuje – jak ekonomických zdrojů, jako jsou příjmy a bohatství, tak také zdrojů, jako jsou vědomosti, kvalifikace a přístup k pozicím oficiální autority (84–85).

(2) Ekonomický řád by měl mít za následek takovou distribuci ekonomických zdrojů, která je spravedlivá.

(3) Ekonomický řád by měl být efektivní, aby měl tendenci minimalizovat poměr hodnotových vstupů k hodnotovým výstupům.

(4) Ekonomický řád by měl prosazovat dobré vlastnosti a inteligenci samotných lidí (J. S. Mill).

(5) Ekonomický řád by měl dovolit občanům, aby získali jakékoli ekonomické zdroje, jež jsou nezbytné, a pokud je to jen možné, prosazovat všechny jejich základní zájmy a práva získat přístup k dostatečným osobním ekonomickým zdrojům. „Toto právo máme na mysli, když používáme výrazy jako ekonomická svoboda a ekonomická volnost“ (88).

Poté Dahl klade tuto otázku (89): Kdyby toto byly naše nejvyšší cíle, jaký druh ekonomického řádu bychom se snažili vybudovat?

Dahl soudí, že byrokratický socialismus byl v tomto století v základním

rozporu s těmito cíli. Předpokládá, že bychom museli odmítnout každou alternativu, která by vyžadovala vysokou koncentraci moci do rukou ústředních státních úředníků.

Dále předpokládá, že rozložení moci by vyžadovalo poměrně velké množství relativně, avšak nikoli naprosto, autonomních podniků.

Dále předpokládá, že dostatečná úroveň efektivnosti za účelem koordinace těchto podniků by vyžadovala tržní systém a demokraticky kontrolovaný regulační rámec zákonů a nařízení, v němž by podniky fungovaly (například, aby se zamezilo nežádoucím vnějším jevům, jako je znečišťování životního prostředí nebo dohodám mezi výrobci o vykořisťování zákazníků) (90).

Toto, krátce řečeno, není ani byrokratický socialismus se svou ústřední byrokracií, ani korporativní kapitalismus se svou vnitřní hierarchií ředitelů zodpovědných akcionářům pouze nominálně. Dahlovým problémem je nalézt lepší alternativu (91).

3. Demokracie jako právo

Jako alternativu Dahl popisuje systém ekonomických podniků, kolektivně vlastněných lidmi, kteří v těchto podnicích pracují. Demokratický proces má být aplikován uvnitř firem, které se mají stát samosprávnými podniky.

Ekonomická demokracie v Dahlových spisech se týká malých a středně velkých firem, ve kterých každý pracovník firmy

(1) zákonně vlastní akcie této firmy;

(2) má právo volit mnohé z nejvyšších funkcionářů své firmy.

Plány a postupy firmy navíc vznikají hlavně na základě reakce na tržní tlaky a možnosti; zásahy do samosprávy firmy ze strany vlády jsou minimální. Dahl tvrdí, že vhodnost a dosažitelnost ekonomické demokracie byly potvrzeny výrobními družstvy v Mondragonu ve Španělsku. Jeho popis, jinými slovy, není jen pouhá teorie nebo sen morálního filosofa z jiného světa (Zirakzadeh, 1990: 117).

„Občané“ daného podniku určují, jak budou použity výnosy firmy (92), a vedení podniku je zodpovědné „občanům“ této firmy a může být – pokud je to nutné – nahrazeno jiným.

Dahl tvrdí, že lidé mají stejné právo na samosprávu na svém pracovišti jako v celé společnosti: „Pokud je demokracie oprávněná při řízení státu, potom také musí být oprávněná při řízení ekonomického podniku; a říkat, že není oprávněná v řízení ekonomického podniku znamená, že není oprávněná ani při řízení státu“ (111).

Dahl explicitně konstatuje tři námitky proti tomuto argumentu (112):

(1) Systém samosprávných podniků by porušil nadřazené právo vlastnictví.

(2) Předpoklady, které opravňují demokratický proces, se nehodí na ekonomický podnik, protože rozhodnutí, která se zde přijímají, nejsou závazná stejným způsobem, jako rozhodnutí přijatá a prosazovaná vládou státu. Navíc řadoví zaměstnanci nejsou obecně natolik kvalifikováni k tomu, aby vedli podnik, princip shodné rovnosti tudíž neplatí a argument pro demokratický proces padá. Vláda nejschopnějších, meritokracie nebo poručnictví, je oprávněná, protože existují značné rozdíly ve schopnostech. Vláda prostřednictvím ředitelů korporací je takovýto schopný vládnoucí systém.

(3) Tendence k oligarchii, hierarchii nebo nadvládě funguje v ekonomických podnicích tak silně, že demokracie by se v každém případě ukázala jako podvod.

Dahl rozebírá tyto námitky následovně:

Ad (1): Co se týče vlastnických práv, lze mít námitky, že přesun kontroly rozhodování na pracovníky firmy naruší práva vlastníků používat svůj majetek podle libosti. Avšak pokud tato námitka předpokládá, že lidé mají inherentní právo založit a udržovat ekonomické podniky v jejich současné korporativní podobě a že jakýkoli pokus nahradit tuto formu jinou by toto právo narušil, potom tento argument musí čelit všem těm problémům, o kterých jsme diskutovali již dříve v otázce práva na neomezené získávání zdrojů ve vztahu k pochopení „ekonomické svobody“ jako práva na zdroje nutné k politické rovnosti a svobodě.

Ad (2): Přijímají ekonomické podniky rozhodnutí závazná pro pracující stejným způsobem, jako vláda státu přijímá rozhodnutí, která jsou občané povinni dodržovat?

Dahl říká, že ano, možná nikoli formálně, ale ve skutečnosti to jsou stejně tak závazná rozhodnutí pro individuálního dělníka. Je stejně tak nákladné změnit práci, jako se přestěhovat z jednoho státu do druhého, nebo z jednoho města do jiného. Často je to i nákladnější: „...člověk, který odchází z podniku nemá právo na „občanství“, to jest na zaměstnání v jiném“ (115).

A co silný princip rovnoprávnosti? V teorii i praxi odmítl korporativní kapitalismus i byrokratický socialismus silný princip rovnosti pro ekonomické podniky (117). Lze však předložit řadu důvodů podporující tvrzení, že zaměstnanci jsou – minimálně – natolik kvalifikováni, aby se účastnili na rozhodnutích, která se týkají jejich podniku.

Za prvé, nic nebrání, aby zaměstnanci přenesli řadu rozhodnutí na vedoucí pracovníky a ředitele tak, aby tyto vedoucí pracovníci a ředitelé byli svým zaměstnancům zodpovědní. Možnost přenesení pravomocí a zodpo-

vědnosti platí stejně tak pro zaměstnance, jako pro současné akcionáře a možná ještě víc, protože zaměstnanci jsou méně závislí na informacích poskytovaných vedením – zaměstnanci jsou o podniku lépe informováni, protože mají informace od pramene.

Za druhé, je možné se ptát, jestli vedení má opravdu lepší znalosti v otázce cílů i prostředků. Co se týče cílů, to znamená úspor, investic, růstu a zaměstnanosti, existuje množství případů, které naznačují, že zaměstnanci jsou poměrně ochotni použít část svého platu na zajištění investic. Tyto případy zahrnují jak obecné projekty, jako je plán Maidner ve Švédsku nebo Projekt ekonomické demokracie v Dánsku, tak i místní iniciativy, jež mají zajistit přežití firem, kterým hrozí uzavření. V otázce prostředků, zvláště pak manažerských schopností, se lze ptát, proč by zaměstnanci měli zaměstnávat méně schopné vedoucí pracovníky a ředitele, než to činí současní vlastníci? Konec konců, zaměstnanci mají dvojitý zájem na přežití a rozvoji podniku, protože jdou za ziskem nebo za výnosy (jako současní akcionáři) a za zaměstnáním (vzhledem k obavě ze ztráty zaměstnání). A konečně, jako tvrzení ve vztahu k efektivitě se často uvádí, že samosprávné firmy neuspěly, například se ukázalo, že mnohá výrobní družstva neměla dlouhého trvání. Nicméně mnoho neúspěšných firem vedených dělníky nebylo odsouzeno k záhubě kvůli inherentní slabosti, ale kvůli vnějším podmínkám. Poměrně často se dělníci ujali firem v krizové situaci, kdy podmínky úvěru, kapitálu a manažerských schopností nebyly právě nejpříznivější. Navíc existuje jistá zaujatost v argumentu o nezdarech výrobních družstev a samosprávných firem, protože jejich neúspěchy a uzavření nejsou srovnávány s neúspěšnými a uzavřenými firmami v soukromém vlastnictví. Kolik soukromých firem bylo uzavřeno během stejné doby?

Ad (3): Vnitřní demokracie. Dahl tvrdí, že existuje spousta důvodů k podpoře názoru, že demokratizace správy moderních korporací dalekosáhle změní vztahy autority a moci v ekonomických podnicích. Samozřejmě, že demokratické struktury se nevyhnou „železnému zákonu“ oligarchie Roberta Michelse. Avšak Michelsův „zákon“ není ani železný, a ani to není zákon. Je to spíše všeobecná tendence veškeré lidské organizace, ale je často kompenzována – i když nikdy zcela anulována – jinou všeobecnou tendencí, totiž tendencí k osobní a skupinové autonomii a nahrazení striktně hierarchických kontrol alespoň jistým stupněm vzájemné kontroly: „Není nepodstatné očekávat, že demokratické struktury ve správě pracovišť uspokojí kritéria demokratického procesu stejně jako demokratické struktury ve správě státu“ (Dahl, 1985: 134).

4. Stát sociálních jistot a demokracie

Alternativní odpovědi na Dahlovu otázku o ekonomickém řádu, který poskytuje možnosti demokracii, politické rovnosti a účasti, je stát sociálních jistot. Stát sociálních jistot je explicitně vytvořen tak, aby poskytl alternativní ekonomickou strukturu, která by přispěla k posílení politické rovnosti a demokracie tím, že sníží nerovnosti pramenící ze soukromého vlastnictví a kontroly forem výroby. Zdroje jsou přerozděleny a minimální standard je zaručen. Sít sociálních jistot zahrnuje řadu příjmových přesunů, jako jsou podpory v nezaměstnanosti, sociální dávky, starobní důchody. Tato sociální opatření jsou financovaná státem prostřednictvím daní a poskytují všeobecná práva všem občanům.

Propracovaným systémem státu sociálních jistot je tzv. skandinávský „model“ (Rold Andersen, 1991, Lane 1991). Je to praktický „model“, neboť nebyl vytvořen na základě teoretického projektu, ale jedná se spíše o výsledek dlouhého vývoje kompromisů mezi politickými stranami v parlamentu a zájmovými organizacemi mimo parlament, a navíc je to výsledek častých adaptací na měnící se okolnosti. To také znamená, že jednotlivosti švédské, norské a dánské verze nejsou naprosto totožné.

Skandinávský model lze nejlépe pochopit jako způsob regulace (Lane, 1991). Skládá se z množství koncepcí a názorů na to, jaká je dobrá vláda a jak strukturovat veřejný sektor, který spojuje veřejné a soukromé sféry populace.

Skandinávský model není teoretický. Nikdo ho předem nepopsal a teoreticky nezdůvodnil. Navíc v mezinárodní literatuře neexistuje shoda o tom, jak přesně skandinávské zásady interpretovat. Lze uvést dvě konkurenční teoretické interpretace:

(1) Kompromisní model formulovaný Rustowem (1955).

(2) Hegemonický model formulovaný Heclm (Heclm a Madsen, 1987).

Pro některé pozorovatele je skandinávský model vlastně výrazem sociálně demokratické hegemonie; pro jiné je to bezděčný, ale vyvážený výsledek konfliktu mezi socialistickým táborem a tzv. buržoazním táborem.

Neexistuje standardní definice, dokonce ani směrodatná specifikace prvků tohoto modelu.

Základem tohoto modelu je činnost stranicky ustáleného vládního systému s tendencí ke konsensu. Funguje v rámci neokorporatistických institucí na základě smíšené ekonomiky, která zahrnuje pragmatické dohody mezi kapitalistickými a socialistickými hodnotami.

Je to svou podstatou tržní ekonomika regulovaná státem a často se popi-

suje jako smíšená ekonomika – není ani čistě liberální, tj. založená na trhu a soukromém vlastnictví, ani čistě kolektivistická, tj. založená na státní regulaci a kolektivním vlastnictví.

Smíšené, tj. zároveň soukromé a kolektivní, formy vlastnictví převládají v Dánsku, například důchodové fondy, fondy ATP (fond doplňkových starobních důchodů), Dyrtilidsfond (finanční fond inflační kompenzace, ale nevyplácí se individuálním dělníkům, nýbrž peníze jsou umístěny ve fondu společného vlastnictví), zemědělská družstva, spotřební družstva (jak potravinářská, bytová atd.), místní a obecní vlastnictví veřejných služeb (elektrina, voda, teplo, renovace, místní doprava) a státní vlastnictví (pošty, dráhy, letiště, letecké společnosti) a smíšené formy vlastnictví, kdy stát nebo kolektiv vlastní polovinu nebo méně a soukromí akcionáři zbytek, ale stát má „kontrolní vliv“.

Skandinávské zásady do značné míry odrážejí třídní rozdělení v průmyslové společnosti, jako je rozdělení populace do společenských tříd, a mají organizační implikace. Manuálně pracující zvyšovali svůj podíl na pracovní síle přibližně až do konce druhé světové války. Pak začala vznikat postindustriální společnost, kde administrativní pracovníci a státní úředníci tvoří převážnou část pracovní síly. Dělnické hnutí se netýkalo jen politické organizace městského proletariátu, ale navíc i ekonomické organizace v odborářském hnutí. Současný nárůst administrativních pracovníků v soukromém sektoru a strmý nárůst státních úředníků v rychle se rozrůstajícím veřejném sektoru po druhé světové válce však vytvořil novou střední třídu, která postrádá tradiční vazbu na průmyslovou společnost.

Skandinávský model zahrnuje i to, že politické strany omezují své odlišné ideologie. Sociální konsensus má nahradit ostrý ideologický boj a politický konsensus v parlamentě má nahradit hluboký konflikt mezi rolí vlády ve společnosti a správnými hranicemi mezi veřejným a soukromým sektorem.

Severská politika a ekonomika obecně, a zvláště pak skandinávský model, udělaly na mezinárodní veřejnost hluboký dojem, protože se zdálo, že jde o úspěšné řešení politických problémů v parlamentě a také proto, že se tak stimuloval vysoký podíl ekonomického růstu. Politický konsensus byl souběžný s korporativní spoluprací mezi odbory a sdruženími zaměstnavatelů, aby se tak předcházelo konfliktům v průmyslu a společně se sklízely plody soustavného ekonomického růstu. Dominující politickou kulturou byla jednáními dohodnutá demokracie s ideály konsensu a pragmatickým řešením. Vysokým ideologickým principům se věnovala jen malá pozornost, zatímco ochráně a rovnosti byla věnována široká lidová podpora.

Financování systému sociálních jistot je založeno na daních a příspěvky dostává celá populace – na rozdíl od kontinentálního modelu, který je za-

ložen na principu pojištění, které platí pracující a zaměstnavatelé, a dávky dostávají pouze „členové“.

Politické aspekty skandinávského modelu zahrnují význam rovnosti jak ve své formulaci, tak ve svém výsledku. Model vytvořily strany a sdružení, které odrážejí hlavní společenské skupiny, jež byly vysoce organizované a pragmatické ve svém hledání kompromisů a shodných názorů. Výsledek je charakterizován vysokým stupněm sociální solidarity a přijetím přerozdělování příjmů – „ta nejširší ramena unesou nejmíci“! Zatímco liberálně tržní koncepce člověka a společnosti zdůrazňuje individualismus a konflikt, skandinávská koncepce člověka a společnosti je kolektivističtější a konsensuálnější.

Avšak během osmdesátých let se ve skandinávských společnostech objevil všobecný výkyv směrem k tržním hodnotám. Snižuje se podpora větší angažovanosti veřejného sektoru při řešení sociálních problémů. Zároveň se objevují protestující a nesouhlasné skupiny, které napadají rozsah a roli státu sociálních jistot – tzv. „odpor proti sociálním jistotám“. Skandinávský model sociálního zabezpečení možná dosáhl své krajní meze, ale většina občanů a hlavní strany stále ještě obhajují jeho základní rysy.

PŘEDNÁŠKA 18.

Participační demokracie

1. „Klasický“ ideál

Demokratické elitářství (Schumpeter) a demokratický revizionismus (Berelson, Almond a Verba) definují demokracii jako specifickou formu režimu – metodu přijímání politických rozhodnutí, demokratický element nacházejí na úrovni elit (konkurence elit, Schumpeter) a redukují demokratický element na masové úrovni (Berelson, Almond a Verba).

Kritici těchto teorií odmítají takovou koncepci a tvrdí, že demokratický element musí být v aktivní účasti celé populace na procesu politického rozhodování. Domnívají se, že čím slabší je požadavek široké veřejné účasti, tím více přestává být režim demokratický. Demokracie je definována jako ideál, který existující režimy – tzv. „demokracie“ – uskutečňují pouze do jisté míry, a který by obhájci participační demokracie rádi viděli realizovaný v mnohem větší míře.

Z tohoto důvodu můžeme říkat těmto kritickým autorům a teoretikům radikální demokracie nebo radikální demokracie.

Protože Robert A. Dahl byl v šedesátých letech blíže demokratickému revizionismu, studoval hodně kritiky, které v té době předkládala radikální levice, a to ho možná vedlo k tomu, že nyní tak jasně rozlišuje mezi ideálním „demokratickým procesem“ a reálnou „polyarchií“.

„Klasický“ ideál, na který se odvolávají radikální demokraté, zahrnuje aktivní participaci v politickém rozhodování jako normativní ideál. Nejvýznamnější „klasický“ teoretik je v tomto směru Rousseau – avšak nejde o teorii „klasickou“ podle Schumpeterovy definice – pokud se ovšem nevrátíme zpět k řecké demokracii, která byla demokracií přímou, s aktivní účastí všech občanů a sledovala zájmy mnoha (a chudých).

2. Kritika konkurenčního elitářství a pluralitní demokracie

Hlavním východiskem radikálních demokratů je kritika demokratického elitářství a revizionismu.

Radikální demokraté neodmítají nutnost, aby v moderní a složité společnosti přijímaly rozhodnutí menší skupiny jednotlivců. Nenapadají zastupitelský systém jako takový, a ani netvrdí, že se lze úplně vyvarovat všech druhů elit. Ve skutečnosti by radikálové řekli, že do té míry, do jaké je vytvořena konkurence mezi rozhodnutími dvou či více elit a zájmy populace, je splněna nutná podmínka demokracie. Avšak neuznávají, že by konkurence elit a odpovídající politika byla dostatečnou podmínkou plně demokracie – nebo že ji lze chápat jako definující charakteristiku demokracie.

Takto je tento problém formulován dvěma radikálními demokraty šedesátých let, Graemem Duncanem a Stevem Lukesem:

„Konkurenční model nemusí být nekompatibilní s tradiční představou demokracie... (ale) ... demokracie v tradičním pojetí zahrnuje mnohem více než jen soulad mezi vůlí jednotlivců a kolektivními rozhodnutími; zahrnuje například politickou rovnost, aktivní souhlas s formou vládního zřízení a s „pravidly hry“, širokou diskusi a účast, politickou i jinou, prostřednictvím všech druhů činnosti a kanálů“ (Duncan a Lukes v Kariel [ed.], 1970: 202).

Tato formulace se jasně týká normativní stránky definice demokracie jako konkurence elit. Empirická stránka je něco jiného. V tomto bodě radikální demokraté popírají, že se v USA vytvořila skutečná konkurence a že tam existuje skutečná shoda mezi politikou elit a potřebami, zájmy a požadavky populace (viz Bachrach a Baratz, 1962, Parenti, 1977, a celá diskuse na téma ne-rozhodování).

Schumpeter a stoupenci demokratického revizionismu tvrdili, že „klasická demokratická teorie“ je nerealistická a není slučitelná s realitou v zemích, jako jsou Spojené státy a Velká Británie ve třicátých, čtyřicátých a padesátých letech dvacátého století, a že tudíž potřebuje být revidována.

Tváří v tvář tomuto argumentu tvrdili radikálové šedesátých let – autoři jako Lane Davis, Graeme Duncan, Steven Lukes, Peter Bachrach, Jack Walker, Michael Parenti (viz Kariel, 1970), že udržením ústředního významu participace pro demokracii obhajují „klasický ideál“. Tvrdili, že chrání „klasický ideál“ proti jeho mylné interpretaci, kterou předkládá moderní demokratický revizionismus.

Jak to formuloval například Jack Walker:

„Revidováním teorie tak, aby se dostala do větší shody s realitou, přetvořily elitářské teorie demokracii z radikální na konzervativní politickou

doktrínu a zbavily ji jejího charakteristického důrazu na aktivitu lidu, takže již neslouží komplexu ideálů, o něž se má společnost ze všech sil snažit“ (Walker, 1966).

(1) Demokratičtí revizionisté se provinili nepochopením klasické teorie: ideál není popis reality.

(2) Demokratičtí revizionisté dospěli ke svému závěru tím, že provedli logickou dedukci z „je“ na „mělo by“.

Můj komentář k této diskusi je takový, že i kdyby se revizionisté a radikálové shodli na existenci jedné „klasické“ teorie, pak půjde o velice problematický pojem – viz rozdíly mezi Rousseauem, Benthamem/Jamesem Millem a Johnem Stuartem Millem.

Obr. 18.1. Různé klasické koncepce demokracie

	Rousseau	James Mill Bentham	J. S. Mill
Forma participace	Přímá	Zástupná	Zástupná
Rozhoduje sporné problémy lid?	Ano	Ano	Ne
Jsou voliči racionální?	Všichni ne	Ano	Všichni ne, ale mohou se stát
Potřeba vedení?	Ano	Ignorováno	Ano
Funkce participace	1. Vývojová 2. Ochranná	1. Ochranná	1. Vývojová 2. Ochranná
Model	Dynamický: Vývojový	Statický: Ekonomický	Dynamický: Vývojový
Třídní rozdělení	Ne: před vznikem kapitalismu	Ano	Ano, ale později se má vyrovnat

3. Role participace

Zatímco se demokratičtí revizionisté (Schumpeter) soustředili na systémovou úroveň, formu režimu a jeho stabilitu, radikální demokraté se více soustředili na jednotlivce a vývoj jeho lidských schopností a talentu prostřednictvím politické participace. Podle radikálů bude možné založit opravdu stabilní společnost teprve tehdy, až bude dosaženo rychlého lidského společenství, lidského společenství obývaného plně rozvinutými lidskými bytostmi.

Jak to vyjádřil Lane Davis: „Klasická demokratická teorie je formována nesmírně náročným záměrem: výchova a vzdělání veškerého lidu do takového stupně, aby jejich intelektuální, citové a morální schopnosti dosáhly svého plného potenciálu, a lidé se spojili, svobodně a aktivně, v pravé společnosti. Kromě tohoto velkolepého všeobecného záměru klasická demokratická teorie ztělesňuje jednu velikou strategii pro dosažení tohoto cíle: použití politické aktivity a vládního systému pro záměry všeobecného vzdělání – vládní moc má být ustavičným úsilím v masovém vzdělávání. Klíčem k realizaci lidských možností a k vytvoření pravého společenství bude hledání obecného blaha prostřednictvím politické aktivity“ (Davis, 1964, viz Kariel, 1970: 218).

4. Vlastnický individualismus (C. B. Macpherson)

Neexistuje jasná demarkační linie mezi názory radikální levice a neo-marxistů na roli politické participace. Mezi „klasiky“ totiž existují obdivuhodné podobnosti: mezi Karlem Marxem a jeho teorií vývoje třídního vědomí a Johnem Stuartem Millem a jeho názorem na vzdělávací funkce demokracie. Mezi moderními teoretiky je Poulantzas jasně marxista, zatímco například C. B. Macphersona je obtížné zařadit do nějaké charakteristické – nebo explicitní – kategorie. Ve svých analýzách je údajně marxistou, ale ve svých hodnotách je liberál.

Macpherson silně zdůrazňuje vzdělávací roli participace a rovné právo na samostatný individuální rozvoj. Je přesvědčen, že přirozenost člověka, tak jak ji popisují liberálové – člověk jako obchodník maximalizující na trhu zisk – ještě není všechno.

Tato pojetí člověka je základem ideologie, kterou Macpherson nazývá „vlastnický idealismus“. Lidské bytosti jsou chápány jako izolovaní jedinci, kteří spolu jednají pouze proto, aby rozšířili své vlastnictví. Toto chápání člověka se datuje do počátku kapitalismu v 17. a 18. století a je spojeno

s takovými jmény, jako byli John Locke a Adam Smith, Jeremy Bentham a James Mill.

Můžeme to brát jako ekonomickou stránku liberalismu.

Avšak podle Macphersona existuje ještě jedno – a podle jeho názoru pozitivnější – pojetí člověka, které lze vystopovat možná až k Řekům (Aristotelés), ale přinejmenším k renesanci, ale také k Johnu Stuartu Millovi. Toto pojetí je součástí humanistické tradice a chápe člověka jako svazek – nebo soubor – schopností a nadání, které je možné za správných okolností rozvíjet. To, co člověk je, závisí do značné míry na sociálních a ekonomických okolnostech, do kterých je umístěn. Takže pokud lidé žijí ve společnosti, která zdůrazňuje pouze – nebo hlavně – hodnoty vlastnictví a spotřeby, potom se pravděpodobně budou rozvíjet tyto lidské stránky. Ale pokud jsou lidé stimulováni jinak, mohou projevit zcela jiné charakteristické rysy.

Jak to formuloval Macpherson ve své analýze Johna Stuarta Milla (1977: 48): „Člověk je tvor schopný rozvíjet své síly a schopnosti. Lidskou podstatou je uplatňovat a rozvíjet je. Člověk ve své podstatě není spotřebitel a vlastník, ale ten, kdo uplatňuje, rozvíjí a má požitek ze svých schopností. Dobrá společnost je taková, která umožní a dodá odvahy každému, aby jednal jako ten, kdo uplatňuje, rozvíjí a má požitek z uplatňování a rozvíjení svých vlastních schopností.“

Můžeme to nazývat lidskou nebo humanistickou stránkou liberalismu.

Nebudeme se Macphersonem zabývat do větších detailů – máte možnost si přečíst jeho knihu – ale soustředíme se na to, co je podle mého soudu tím nejdůležitějším a nejpodrobnějším pojednáním o participační demokracii, včetně kritické analýzy současné demokracie neboli polyarchie ale i obhajoby alternativy.

5. Slabá a silná demokracie (Benjamin Barber)

V části I (3–114) své knihy „Silná demokracie“ podává Barber velmi kritický popis liberální demokracie, onoho druhu demokracie, který je spojený s demokratickým liberalismem a elitářstvím. Barber ho nazývá „slabou demokracií“.

Podle Barbera je liberální demokracie postavena na premisách týkajících se lidské přirozenosti, vědomostí a politiky, které jsou čistě liberální, ale které nejsou skutečně demokratické. Liberální demokracie je „slabou“ teorií demokracie, takovou, jejíž demokratické hodnoty jsou opatrnícké a tudíž provizorní, volitelné a podmíněčné prostředky k výhradně individualistickým a soukromým účelům.

Známý portrét demokracie, tak jak ho podal Winston Churchill – že demokracie je „tou nejméně špatnou vládou ze všech forem vlády“ – dává tušit, že liberální demokracie nemusí být vůbec teorií politického společenství. Neposkytuje zdůvodnění politiky, třebaže zdůvodňuje individuální práva. Týká se více rozšiřování individuální svobody než zajišťování všeobecné spravedlnosti, podporuje zájmy spíše než hledá blaho, snaží se udržet lidi v bezpečné vzdálenosti spíše než je úspěšně svádět dohromady. Důsledkem je, že liberální demokracie je schopna intenzivně odolávat všem útokům na jednotlivce – na jeho soukromí, jeho vlastnictví, jeho zájmy a jeho práva – ale je mnohem méně účinná při odražení útoků na společenství, spravedlnost nebo občanstvo. Tato bezbrannost pak konec konců podkopává její obranu jedince; protože svoboda jednotlivce není nezbytnou podmínkou politické aktivity, ale spíše jejím výsledkem (Barber, 1984: 4).

V Barberově popisu zahrnuje liberální demokracie nejméně tři hlavní dispozice, z nichž každá má za následek zcela charakteristický soubor postojů, inklinací a politických hodnot. Tyto tři dispozice lze nazvat anarchistická, realistická a minimalistická. Ačkoli skutečné demokratické režimy většinou kombinují stopy všech tří sklonů, jednotlivé dispozice jsou evidentní v jednotlivých teoriích liberální demokracie (jako Nozickově, k níž se ještě vrátíme).

Americký politický systém je znamenitým příkladem koexistence všech tří dispozic. Můžeme říci, že Američané jsou anarchisty v otázce svých hodnot (soukromí, individualismus, vlastnictví a práva); realističtí ve svých prostředcích (moc, zákon, nátlakové prostředky a nezávislá soudní rozhodnutí); a minimalističtí ve své politické povaze (tolerance, skepse a opatrnost v otázce vlády, pluralismus a takové institucionalizované záruky, jako je oddělení pravomocí a přezkoumání ústavnosti rozsudku) (5).

Anarchistické, realistické a minimalistické dispozice lze považovat za politické reakce na konflikt, což je základní podmínka veškerých liberálně demokratických zásad. Autonomní jedinci zastávající soukromé a oddělené pozice jsou hráči ve hře liberální politiky a konflikt je jejich charakteristický způsob interakce. Ať už chápe konflikt jako výsledek omezených zdrojů, nenasytných chutí nebo přirozené touhy po slávě a moci, liberální politik ho dává do středu lidské interakce a dělá z něho hlavní zájem politiky (5).

Barber popisuje, jak jsou tyto tři dispozice kombinovány s různými přístupy ke konfliktu. Zatímco anarchismus konflikt popírá, realismus ho potlačuje a minimalismus ho toleruje.

(1) O anarchistické dispozici v liberální demokracii Barber tvrdí, že utilitářský liberalismus je „anarchie plus policista“ (Thomas Carlyle) (7). Politika se chápe jako umění kontrolovat a ovládat moc, spíše než umění po-

užívat moc (7). Politické společenství je bráno jako něco instrumentálního a myšlenkou participace se opovrhuje.

(2) Realistická dispozice v liberální demokracii je Barberem prezentována jako použití síly pro soukromé účely, jež samo o sobě pro liberála zdůvodňuje existenci vlády (11). V představě liberálně demokratického realisty je obtížné si představit jakýkoli kompromis mezi absolutní autoritou a absolutní svobodou, mezi naprostým nucením a naprostou nezávislostí, mezi hrůzami vlády strachu a anarchií bez jakékoli vlády (11). V liberální demokracii je tudíž něco schizofrenního (11). Realista vytváří umělý svět moci, který je natolik účinný v potlačování konfliktu, že s konfliktem hrozí zničit i jedince a se zlořády, které umožňuje svoboda, i svobodu samotnou (15).

(3) O minimalistické dispozici v liberální demokracii Barber tvrdí, že problém minimalisty je v tom, jak se vypořádat s realistovou svrchovanou mocí a s reálnou lidskou, nikdy nekončící touhou po nadvládě, aniž by se musel uchýlit k anarchismu (15). Je to právě minimalismus, odkud liberální demokracie odvozuje svou podivnou nedůvěru vůči majoritnímu vládnímu systému, své nepřátelství vůči lidu a jejich „impulzivní“ legislativní tyranii (16). Minimalismus se neustále snaží snížit tření, které vzniká jakmile přijde individuální svoboda do styku se statickou mocí, setká-li se anarchistická dispozice s realistickou (17). Minimalistická dispozice je v nejlepším případě vůči moci nedůvěřivá, aniž by ji odsuzovala; cti svobodu, aniž by idealizovala podmínky svobody; uznává, že neexistují žádné neviditelné ruce, které by sladily přirozený konflikt, stejně jako uznává, že reálné činy politického člověka usilujícího o moc budou vždy špinavé (19).

(4) Politiku Barber charakterizuje jako klece v ZOO. Všechny tři dispozice věří v základní neschopnost lidského zvířete žít v blízkosti členů vlastního druhu. Všechny tři se proto snaží strukturovat lidské vztahy tak, aby spíše držely jedince odděleně, než aby je sváděly dohromady. Je to jejich vzájemná neslučitelnost, co dělá z lidí neochotné občany, a jejich agresivní osamělost, která z nich dělá nedůvěřivé sousedy (21). Logika skrytá v těchto třech dispozicích má za následek, že vedou jedna k druhé v ironickém kruhu, který přispívá ke škodlivému zeslabování liberální demokracie (21).

Liberální demokracie se nachází ve stavu typického dilematu: přirozený stav ohrožuje potenciální lidskou svobodu, zatímco stát ohrožuje skutečnou lidskou svobodu. Svoboda nemůže přežít bez politické moci, ale politická moc hrozí svobodu zničit. Nejvyšší moc může být dobrým opatrovníkem našich svobod, ale kdo tyto opatrovníky bude kontrolovat nebo na ně dohlížet? (quis custodiet custodes?) (21)

Barber dochází k závěru (24):

To, co nazýváme „slabou demokracií“, nepřináší ani radosti účasti, ani různost občanského společenství, ani zvyšující se vzájemnost sdíleného všeobecného blaha – společného zvažování, rozhodování a práce. Slabá demokratická politika, lhostejná k této nepostradatelné vzájemné lidské závislosti, která je základem veškerého politického života, je při nejlepším politikou statického zájmu, nikdy však politikou přeměny; politikou smlouvání a výměny, nikdy však politikou invence a kreativity; politikou, která si kládla tu nejhorší představu o ženách a mužích (aby je pak chránila před nimi samotnými), nikdy ne tu nejlepší (aby jim byla nápomocna v tom, aby se stali lepšími než jsou) (24–25).

To nás přivádí k definici „silné demokracie“ a jejímu značnému důrazu na roli participace.

Silná demokracie je typicky moderní formou participační demokracie. Spocívá na myšlence samosprávy společenství občanů, kteří jsou spíše než na základě svých stejnorodých zájmů sjednoceni občanským vzděláním, a kteří jsou schopni uskutečňovat společný zájem a podnikat společné kroky na základě svých občanských postojů a zastupitelských institucí, spíše než na základě svého altruismu nebo dobré povahy. Silná demokracie je ve shodě s politikou konfliktu, sociologií pluralismu a oddělení soukromé a veřejné sféry činnosti – vlastně je na nich závislá (117).

Východiskem je nutnost veřejné činnosti a rozumného všeobecného výběru tváří v tvář konfliktu a při absenci soukromých i nezávislých podkladů k posouzení. Politická otázka tudíž má tuto formu: Co budeme dělat, když je zapotřebí udělat něco, co se týká nás všech, chceme-li být rozumní, ale neshodneme-li se na prostředcích a cílech, a nemáme-li nezávislé podklady pro volbu? (120–21).

Tato otázka podle Barbera dává tušit, že největším politickým problémem je problém jednání, „spíše než čistě teoretické pravdy nebo dokonce spravedlnosti“. Rozhodující výhodou tohoto stanoviska – které Machiavelli rozpoznal a Burke proslavil – je to, že se vyhýbá všem druhům metafyzických a filosofických problémů na téma „konečné pravdy a absolutní morálky“. Vyžaduje rychlé a konkrétní řešení reálných problémů, které budou existovat, ať už je objektivní měřítko k posouzení k dispozici nebo ne. Nevýhodou – kterou čistí filosofové jako Kant a Rawls překonávali jen stěží – je, že nějaká rozumná odpověď se přece musí nalézt, i tam, kde žádná nemusí být filosoficky potvrzena (121).

Důraz je na klíčových slovech jako čin, veřejnost, nutnost, volba, rozumnost, konflikt a nepřítomnost nezávislých podkladů: „Potřeba politiky veřejného dosahu se stává nutností a lidé budou muset tváří v tvář konfliktu

rozumně veřejně volit, bez ohledu na to, že jim chybí nezávislý podklad pro posouzení“ (122, viz 122–128).

Shrnutí (131): „Občan si v každém případě přeje postupovat správně, i když přesně neví jak; přeje si jen rozumně volit, nikoli vědecky zdůvodňovat; přeje si pouze překonat konflikt a zajistit dočasný mír, nikoli objevovat věcnost; pouze spolupracovat s ostatními, nikoli dosáhnout morální jednoty; pouze formulovat obecné důvody, nikoli odstraňovat všechny rozdíly. Politika je to, co člověk dělá, když se lze metafyzika: není to metafyzika zhmotněná do ústavy.“

DEFINICIA
SILNÉ
DEMOKRACIE
!
Barber podává tuto formální definici silné demokracie: „Silná demokracie na participační způsob řeší konflikt při absenci nezávislého podkladu prostřednictvím participačního procesu pokroku, vlastním bezprostředním zákonodárstvím a vytvořením politického společenství schopného přeměny závislých soukromých jedinců na svobodné občany a částečných a soukromých zájmů na veřejné blaho“ (151).

Zatímco liberální – neboli slabá – demokracie je instrumentální, silná demokracie je spojená se vzdělávací funkcí participace a je chápána jako samostatná dialektika participační občanské činnosti a neustálého budování společenství, v němž jsou zachovávány svoboda a rovnost a je jim umožněna politická existence.

„Společenství vyrůstá z participace a zároveň participaci umožňuje: politická aktivita vychovává jedince k tomu, jak přemýšlet veřejně jako občan, a stejnou měrou občanstvo naplňuje politickou aktivitu potřebným citem pro veřejnost a spravedlnost. Politika se stává svou vlastní univerzitou, občanství svým vlastním cvičištem a participace svým vlastním vychovatelem“ (152).

Být občanem znamená participovat jistým vědomým způsobem, který předpokládá uvědomění si činnosti a angažování se v ní spolu s ostatními. Participovat znamená vytvořit společenství, které se samo řídí, a vytvořit samosprávné společenství znamená participovat. Z perspektivy silné demokracie jsou vlastně tyto dva termíny „participace“ a „společenství“ aspekty jednoho jediného způsobu společenského bytí – občanstva:

„Společenství bez participace nejdříve rodí bezmyšlenkový konsensus a uniformitu, potom podporuje násilnou konformitu a nakonec plodí centralistický kolektivismus takového druhu, který udusí občanstvo a autonomii, na nichž závisí politická aktivita. Participace bez společenství rodí bezhlavé akce a nezřízené, konkurenční kupčení se zájmy. Společenství bez participace pouze racionalizuje kolektivismus a dává mu zdání legitimacy. Participace bez společenství pouze racionalizuje individualismus a dává mu zdání demokracie“ (155).

Barber popisuje ústřední rozdíl mezi slabou neboli liberální demokracií a silnou demokracií takto:

„...liberálové trvají na tom, že nevědět nic jistě znamená pro jistotu nic nedělat, zatímco silní demokraté trvají na tom, že nevědět nic jistě, když však něco musí být uděláno (to je ta politická podmínka) znamená substituuovat na místo chybějícího jistého vědění autonomní logiku veřejné akce – nahradit rozum rozumností, vědění úsudkem a pravdu obecnou vůlí. Aktivní, tvůrčí, vzájemnostní, přeměňující, imaginativní a svou povahou hluboce veřejná, silná demokratická politika je samozřejmě úplně něco jiného než spokojený minimalismus válečných chybujících liberálů“ (162).

Konkrétněji Barber tvrdí, že silná demokracie zahrnuje tři základní fáze:

- (1) politickou rozpravu,
- (2) politickou vůli a úsudek,
- (3) společnou akci.

(1) *Politická rozprava (173–198)*

Rozprava silné demokracie vyžaduje stejně tak poslouchání jako mluvení, je emocionální, stejně jako poznávací, její intencionalita ji vede z čistě reflexe do světa činu (174). Je vyjmenováno ne méně než devět politických funkcí řeči v silné demokracii:

1. Vyslovení zájmů; vyjednávání a směna.
2. Přesvědčování.
3. Sestavení programu.
4. Zjišťování vzájemnosti.
5. Připojení a citová angažovanost.
6. Udržení autonomie.
7. Svědectví a sebevyjádření.
8. Přeformulace a nové vytvoření pojmů.
9. Budování společenství jako vytváření veřejných zájmů, obecného blaha a aktivních občanů.

(2) *Politické rozhodování: Veřejné vůle a veřejný úsudek (198)* Silná demokracie nabízí model rozhodování, který zahrnuje jisté hodnoty liberálně demokratického názoru na rozhodování jako volby v případě nutnosti, ale – podle Barbera – propaguje bohatší, mnohem vzájemnější pochopení toho, co znamená rozvíjet politický úsudek a vykonávat politickou vůli. Je založen více na vůli než na volbě, a na úsudku spíše než na preferencích. Silná demokracie chápe rozhodování jako aspekt člověka-tvůrce a stvořitele, a proto se zaměřuje na veřejnou vůli: „Tento problém nestojí, jak učinit správnou volbu, ale jak správně učinit volbu, a to je opět otázka úsudku. Ve

šlápějích Jeana-Jacquesa Rousseaua dává silná demokracie přednost jazyku legitimní vůle než jazyku správného výběru“ (200).

(3) *Společný čin jako společná práce a společné konání (209)*

Ústřední myšlenkou je, že společný čin má mocný integrační vliv na ty, kdo ho vykonávají s tím, jak dosahují společných cílů. Společné činnosti vytvářejí společné postoje, vědomí a chápání. Společná akce je unikátní oblastí občanů. Demokracie není ani vládou většiny, ani reprezentativní vládou. Je to občanská samospráva. Bez občanů by byla jen elita versus masa. Zatímco Barber tvrdí, že se politika participačním způsobem spoléhá v poslední instanci na silné pojetí občana: „Cíní z občanství nikoli podmínku pro participaci, ale jeden z nejlepších plodů participace“ (212).

PŘEDNÁŠKA 19.

Neokonzervatismus

Od poloviny šedesátých let je pluralismus zvýšenou měrou kritizován ze strany filosofů nové pravice, kteří ožívají a modernizují řadu klasických myšlenek liberalismu. Těchto myšlenek používají k vysvětlení toho, proč podle jejich názoru mají demokratické politické systémy zcela negativní výsledky. Pod názvy jako „nová pravice“, „neokonzervatismus“ a „neoliberalismus“ se spojují navzájem si velmi odporující skupiny a jednotlivci: pod tyto kategorie se řadí skupiny intelektuálů, sahající od zastánců absolutní svobody (jako Nozick) po obhájce reakčních hodnot (jako Scruton), stejně jako praktičtější politická hnutí, počínaje těmi, která naléhají na dalekosáhlá omezování veřejných výdajů a státu sociálního zabezpečení („thatcherovce“), až po ty, jež zastávají náboženský fundamentalismus nebo se zasazují za postavení potratů mimo zákon (takzvaná hnutí „za život“).

Stará pravice, konzervativci jako Edmund Burke, obhajovali tradice, protože byli přesvědčeni, že zavedená praxe ztělesňuje nahromaděnou praktickou moudrost minulosti. Chtěli pokračovat v před-demokratických a před-industriálních evropských společenských strukturách zahrnujících hodnoty jako čest, postavení, ctnost a hierarchie, jež jsou založené na rodině, rozdělení rolí, institucích patriarchy atd. Byli proti rovnosti a obávali se masové demokracie.

Tradiční obhájci aristokracie, náboženství a patriarchy málokdy vycházeli z politické filosofie. Nedůvěřovali politickým filosofům, protože jsou „abstraktní“, „bezcitné“, „ideologické“ a „racionalistické“. Člověk nemůže poměřovat hodnotu existujících společenských praktik pouze rozumem a nemůže odmítat všechny instituce, zvyklosti a nařízení, která nelze racionálním způsobem odůvodnit.

Je na místě používat restriktivněji termín nová pravice pro skupinu teoretiků, jejichž intelektuální původ leží v hlavním proudu tradic západní liberální a konzervativní filosofie, ale kteří tyto ideologické pozice doplňují o něco nového a vědeckého tím, že předkládají teorii demokratického pluralismu založenou na společenských vědách (Dunleavy a O'Leary, 1987: 72). Neokonzervativci jsou konkrétní americkou variantou, jež zahrnuje ty, kteří metodologii zůstali pluralisty, ale stali se pravicovými ve svých poli-

tických hodnotách, zvláště pak v otázce, jak by ve společnosti měla nastat změna a jak by měly správně fungovat politické instituce a procesy. Neoliberalové nejsou naopak pluralisty ani ve své metodologii, ani ve svých hodnotách a vypracovali mnohem vyhraněnější myšlenky o vztahu mezi státem a společností, zvláště pak o rozsahu vlády. Východiskem jejich úvah není vláda, ale jedinec a ohrožení jeho svobody vládními zásahy (vměšování) (srovnej Girvin, 1988).

Co odlišuje představitele nové pravice od staré, je jejich filosofická a teoretická sofistikanost. Všechny jejich argumenty jsou založeny na moderních společenských vědách. Během posledních 20 až 25 let se objevila řada knih na dané téma, ale my v této přednášce můžeme pokrýt jen několik příkladů a ilustrovat jen některé základní argumentace těchto nových teorií. Dnes se podíváme na ten druh neokonzervatismu, jemuž se říká neolitářství kde se budeme zabývat Giovanim Sartorim a Samuelem P. Huntingtonem. V další přednášce budeme pokračovat s jinou odnoží neokonzervatismu, tentokrát s teorií veřejné volby, kde předložíme Rikerovu kritiku toho, co nazývá „populismem“ – jeho výraz pro demokracii nebo polyarchii. Pak se budeme zabývat neoliberalismem, a to jak Nozickem (přednáška 21), tak Hayekem (přednáška 22).

1. Demokracie a neolitářství

Jak jsme probírali v předchozí přednášce, během desetiletí po skončení druhé světové války se mnoho liberálně demokratických teoretiků pokoušelo přeformulovat „klasickou“ teorii demokracie v naději, že se jim podaří ji učinit „realističtější“. Zabývali jsme se Josephem A. Schumpeterem jako hlavním reprezentantem tohoto „demokratického revizionismu“. Důraz, který byl kladen na roli široké občanské participace, se přesunul na chápání konkurenčního zápasu mezi dvěma či více elitami o hlasy převážně pasivních voličů a začalo se na něho pohlízet jako na definující znak demokracie. Tato myšlenka soupeření elit byla dále kombinována s myšlenkou rozložení moci mezi soupeřícími skupinami jako hlavním charakteristickým rysem nejen amerického politického systému, ale také „pluralitní demokracie“ (Dahl a Lindblom, 1953, Dahl, 1956, viz Joseph, 1981: 160–161).

Během šedesátých a sedmdesátých let však byl tento demokratický revizionismus silně kritizován radikálními demokraty, kteří podtrhovali důležitost participace pro demokracii (minulá přednáška).

V polovině sedmdesátých let se objevila řada významných reakcí na teoretické výzvy poválečného „demokratického revizionismu“. Tvrdilo se, že

demokracie se dostala do krize kvůli výstřelkům demokracie – vyplývajících z příliš velké participace a z „přemíry požadavků“ – zvláště pak kvůli přehnaným rovnostářským požadavkům.

Ačkoli se mnoho neokonzervativců označuje za liberály, jejich teoretičtější práce vykazují mnohem více sympatií pro Edmunda Burkeho a Tocquevillu než pro Johna Stuarta Milla (Joseph, 1982: 956). Neokonzervativci jsou charakterizováni jako „bývalí liberálové, kteří koncem šedesátých let dostali strach“, jako „nervózní liberálové“, kteří se obávají liberalismu, a jako „nostalgičtí republikáni“, kteří se snaží obnovit správný ústavní řád.

Politická „krize“ a zmatek druhé poloviny šedesátých let – studentská vzpoura, městské nepokoje, protiválečné hnutí – měly hluboký vliv na liberální filosofy, jako byl Daniel Bell, Seymour Martin Lipset, Edward Shils a další. Jejich reakce na vznik nové radikální politiky byla často kyselá a nepřátelská. Byli kritičtí nejen vůči nové levici, ale také vůči „nové politice“ McGovernova křídla Demokratické strany (v roce 1972). V polovině sedmdesátých let si neokonzervativci vybudovali ideologické postavení, jehož charakteristickým znakem bylo silně negativní hodnocení společenského, kulturního a politického vývoje v Americe v předchozím desetiletí.

I přes rozdíly mezi těmito politickými mysliteli lze rozeznat řadu společných opakujících se témat: důraz na politickou a společenskou stabilitu, nedůvěru k participačním formám demokracie, ostražitost vůči rovnostářství, volání po menších požadavcích na stát sociálních jistot, zabývání se krizí autority ve vládním zřízení a neustálé útoky na „novou třídu“ intelektuálů a dalších vysoce vzdělaných profesionálů, kteří jsou chápáni jako síla skrývající se za chybnými sociálními reformami a jako původci nepřátelské kultury, která podkopává tradiční instituce americké společnosti (Joseph, 1982: 956–957).

Neolitáři, jako Giovanni Sartori a Samuel Huntington, volali po větší demokratické sebekázi a většímu uznání autority založené na kompetenci a kvalifikovanosti (srovnej umírněnější verzi v Danielu Bellovi, 1976: 166–282).

2. Vertikální a horizontální demokracie

Giovanni Sartori italský politolog, který většinu svého života pracoval ve Spojených státech – byl jedním z předních teoretiků poválečného demokratického revizionismu a kladl důraz zvláště na elitářskou stránku tohoto revizionismu (Joseph, 1982: 165).

Sartori se ztotožňoval jak s Schumpeterovou představou soupeření elit,

tak s Dahlovou koncepcí polyarchie, ale také říkal, „že demokratická teorie elit je ve světle současných faktických znalostí jádrem samotné demokratické teorie“ (1965: 128). Sartori obhajoval elitářskou teorii demokracie proti jejím „anti-elitářským“ nebo participačním kritikům, jako byli Peter Bachrach (1968) a Carole Patemanová (1970). Sartori tvrdil, že antielitáři jsou příliš zablouhání do „horizontálního“ rozměru demokracie (to znamená do účasti), zatímco „vertikální“ rozměr (tj. vedení) přehlíží (1978: 63, 1987: 165).

Sartori vlastně varuje před „velmi naivním demokratickým primitivismem, který prosazuje přímou a participační demokracii proti kontrole a reprezentaci“ (1975: 154). Tvrdil, že je nakloněn informovanějšímu, angažovanějšímu a aktivnějšímu občanstvu, ale že je zároveň skeptický a nedůvěřivý vůči participační demokracii chápané ve smyslu širší účasti na přímém rozhodování, neboť, jak tvrdí, „to, co se získá ve smyslu sdílení moci, je disproporcionálně ztraceno ve smyslu účinnosti a efektivity“. V tomto smyslu může participační demokracie podkopat reprezentativní demokracii (1975: 156–157, srovnej Joseph, 1981: 165).

Zdá se, že Sartori vlastně obhajuje pozici mezi Moscou, který původně demokracii odmítl, ale srovnal se s reprezentativní demokracií, a Schumpeterem, který chtěl klasickou demokracii revidovat tak, aby ji upravil podle současné moderní situace. Sartori nejen zdůrazňuje elitní úroveň, efektivnost a kontrolu vedení – jako Schumpeter – ale ve skutečnosti identifikuje konflikt mezi elitní a masovou úrovní a zamýšlí udržet kontrolu vedení (vertikální aspekt) ve vztahu k požadavkům lidu a participaci (horizontální aspekt). Prioritu dává vyššímu konci vertikální hierarchie.

3. Zodpovědnost a schopnost reakce

Kromě rozdílu mezi vertikální a horizontální demokracií Sartori rozlišuje mezi „zodpovědnou vládou“ a „přístupnou vládou“ a zabývá se udržením správné rovnováhy mezi oběma.

„Zodpovědná vláda“ se chová zodpovědně a kvalifikovaně, „přístupná vláda“ reaguje na vnější požadavky (1976: 22). Podle jeho názoru jsou demokratické vlády přetíženy přílišnými požadavky, které mají svůj původ v revoluci rostoucích očekávání. Tvrdí, že hlavní riziko demokracie není v elitách, ale v inflaci, kterou spouští vláda, která ustupuje příliš mnoha požadavkům: „Zde inflace směřuje k politické třídě, která dělá příliš mnoho kompromisů a ustupuje“ (1978: 65). Tento vývoj, tvrdí Sartori, je nebezpečný a přemíra vstupních požadavků je ukazatelem míry, do jaké západní společnosti maximalizovaly přístupnost – až k bodu zanedbávání zodpovědnosti.

Sartoriho zdůrazňování elit a vedení pak jde ještě dál než k odmítnutí participačních teorií demokracie. Obává se i zastupitelských demokracií, které se staly příliš přístupné masovým požadavkům, protože vládnoucí elity jsou příliš slabé. Trvá na tom, že „čím více se oddáváme přístupnosti, tím větší je potřeba nezávislé zodpovědnosti – a o to vlastně ve vedení jde“ (1978: 66; 1987: 170).

4. Liberalismus a demokracie

Poslední důležité rozlišení zdůrazňované Sartorim je mezi „liberalní“ a „demokratickou“ složkou liberální demokracie.

Liberální se týká především omezování a kontroly moci státu, a proto zdůrazňuje hodnotu svobody – „svobodu od“. Demokratická složka se týká zavedení lidové moci do státu a zdůrazňuje hodnotu rovnosti – „svoboda k“ (Joseph, 1981: 166).

To znamená, že liberalismus má vertikální motivaci – směrem k diferenciaci, nestejnosti, prominentnosti – zatímco demokracie má horizontální impuls – snaží se o soudržnost a distributivní stejnoměrnost.

Sartori považuje význam nebo definici „rovnosti“ za základní sporný bod při diskusi mezi elitářskými a anti-elitářskými teoriemi demokracie. Chápe extrémní pojetí rovnosti jako ústřední hodnotu horizontální neboli participační demokracie, což je podle něj největší nedostatek této teorie. Naopak, vertikální demokracie uznává existenci a potřebu pravých „elit“ – to znamená těch, které mají nadprůměrné kvality nejružnějšího druhu.

Podle Sartoriho názoru je výběr jasný: meritokracie nebo „nemeritokracie“, výběr nebo „nevýběr“, rovnost v „zásluhách“ nebo rovnost v „nezásluhách“. Rovnováha šedesátých let byla podle Sartoriho velmi negativní: „Její následky nebudou eliminovány vertikálně (tj. elitním vedením), lze je jenom vyčerpat“ (Joseph, 1981: 167).

Demokracie není vláda jedné jediné elity, ale spíše elit mnoha.

Je to jasná konzervativní nebo neokonzervativní interpretace současného vývoje v americké politice a participačních teorií demokracie – posun za Schumpetera k Moscovi a ke klasickým elitářům. Zatímco radikální demokraté shledali, že americká demokracie byla v šedesátých letech charakterizována příliš malou participací, Sartori se domnívá, že v ní bylo participace příliš mnoho. Radikálové a konzervativci se tak neodlišují jen ve svých hodnotách, ale zároveň ve svém vnímání politické reality.

5. Krize demokracie

Samuel P. Huntington (1975) je autorem nejdiskutovanější a nejpolemičtější verze neokonzervativní interpretace krize ovladatelnosti americké společnosti (Joseph, 1982: 957, srovnej Held, 1987: 230–233 a Joseph, 1981).

Huntington nebyl ústřední postavou v diskusích na téma demokratické teorie v padesátých a šedesátých letech. Nebyl například nikdy pluralista v tom smyslu, že by obhajoval rozprostření moci. Pokud se jeho dřívější práce týkaly Spojených států, byl spíše kritický vůči fragmentaci vládní autority. Zároveň by se mohlo zdát, že důraz, který klade na silné vedení, spojuje jeho názory s „demokratickým elitářstvím“ (Joseph, 1981: 163). Ale jeho pozdější práce (v Crozier a kol., 1975) tvoří nejpropracovanější formulaci „neolitářské“ teorie demokracie.

Huntington si za své východisko zvolil poválečnou tržní společnost s jejím rostoucím blahobytem a všeobecnou prosperitou. Tento ekonomický vývoj vedl jak k rostoucím očekáváním, tak ke vzniku nové třídy aktivistů během šedesátých let. Huntington tvrdil, že „náhlý vzestup demokracie“ v šedesátých letech přispěl k tomu, co nazývá „demokratickým zmatkem“ – demokratickou chorobou nebo poruchou – zahrnující jak nárůst vládní aktivity, tak erozi vládní autority (1975: 102). Konkrétně tvrdil, že vlna politické participace z šedesátých let ve formě kampaní, protestních hnutí, činnosti zájmových skupin – avšak nikoli ve formě větší účasti voličů při volbách, která se naopak snížila – přetížila politický systém přílišnými požadavky. To podle něj přispělo k snížení vládní autority a prestiže. A konečně to vedlo ke krizi ovladatelnosti demokracie.

Hlavní vládní reakcí na demokratickou vlnu šedesátých let bylo to, co Huntington nazývá „posun k sociálním jistotám“, to znamená podstatný a významný nárůst vládních výdajů na programy sociálních jistot všeho druhu. Huntington tvrdí, že tato expanze vládní činnosti byla výsledkem nikoli vedoucího postavení elit, ale reakcí na „lidová očekávání a skupinové požadavky“ (1975: 65). Šedesátá léta byla svědkem vzestupu nové třídy (Joseph, 1982: 974), která lidové aspirace upevňovala.

Tato nová třída byla „tou rychle rostoucí a stále vlivnější skupinou vyšší střední třídy, která se cítí na více méně nepřátelských pozicích vůči americké společnosti a která má tendenci hledat své poslání ve veřejných a nevýdělečných sektorech“. Tato nová třída zahrnuje vědce, učitele a pedagogické pracovníky, novináře a další profese ze sféry hromadných sdělovacích prostředků, psychology, sociální pracovníky, ty právníky a lékaře, kteří se uplatňují v rozšiřujícím se veřejném sektoru, urbanisty, zaměstnance

velkých nadací, vyšší vrstvy vládní byrokracie atd. (Daniel Patrick Moynihan a Irving Kristol citováni v Ashford, 1981: 359).

Nová třída pak s narůstající sebedůvěrou prosazovala, aby dílčí cíle určovaly politické závěry ze strany státu. Příliš velké a rozporuplné požadavky na politiku a vládu vedly k tomu, že se politici všech stran snažili o krátkodobé politické úspěchy a naslibovali toho ještě více, jen aby si zajistili maximum hlasů voličů. Toto opět dále zvýšilo očekávání a vláda prosazovala politiku usmířování ze strachu před ztrátou podpory voličů. Výsledkem byl nárůst řady státních orgánů velkých rozměrů, jimiž si nová třída neustále vytvářela další pracovní příležitosti (Wildavsky, cit. v Joseph, 12: 957).

Tento vývoj způsobil přemíru požadavků na vládu a jedním z jeho následků byl problém platební schopnosti. Stát se stal neschopný efektivně hospodařit kvůli příliš vysokým veřejným výdajům, které zase přispívaly k problému překročné inflace (1975: 72–75). Ukázat kteroukoli z hlavních ekonomických skupin bylo obzvláště obtížné v americkém politickém systému, kde pluralistická politická struktura poskytuje nespočet přístupových možností pro množství zájmových skupin (1975: 103–104).

Tento vývoj narušil soukromou iniciativu, čímž způsobil zničení soukromého potenciálu, který vytvářel bohatství. Nové skupinové tlaky na dílčí cíle tento proces dále prohloubily a vznikl začarovaný kruh, který může být prolomen pouze silným a pevným vedením.

Huntington tvrdí, že dalším škodlivým důsledkem zvýšené politické participace byla ideologická polarizace, která přispěla k úpadku veřejné důvěry vůči vládě. Demokratická vlna šedesátých let zapojila občanstvo nejen politicky aktivnější, ale i ideologicky pevnější v otázkách politických problémů. Vzrůst politické participace byl tudíž v úzké souvislosti s polarizací názorů na politické problémy – zvláště pak na problémy společenské a rasové. Pro vládu však bylo obtížné reagovat na tuto situaci tradiční politikou kompromisů. Polarizace problémů tak vyvolala nedůvěru ve vládu, neboť politicky aktivní a ideologicky silné vrstvy ztratily důvěru v instituce, které přestaly jednat ve shodě s jejich politickými preferencemi (1975: 76–78).

Huntington chápe i tento politický zmatek jako úzce spjatý s příliš velkými požadavky rovnoprávnosti. Podle Huntingtona se na rozdíl v bohatství a moci začalo nahlížet se vzrůstající skepsí: „Klasický problém rovnosti možností versus rovnosti výsledků byl opětovně otevřen k diskusi.“ Intelektuální zájem o rovnost se však lehce nepřeměnil na všeobecné snížení nerovnosti ve společnosti. „Rozhodující nápor v politickém a společenském jednání však byl zcela jednoznačně tímto směrem“ (1975: 62).

Huntington chápe tento vývoj jako opakující se problém americké společnosti, společnost se zřetelně demokratickou a rovnostářskou – stejně ja-

ko liberální – politickou strukturou. Naštěstí, podle Huntingtona, oddanost demokratickým a rovnostářským hodnotám není obecně příliš silná. V obdobích rychlých společenských změn jsou však tyto hodnoty opakovaně prosazovány: „V tomto ohledu má demokratické vzednutí šedesátých let mnoho společných charakteristických rysů se srovnatelnými rovnostářskými a reformními hnutími“ (1975: 112–113).

Huntington chápe oživení demokratických norem participace a rovnosti jako příspěvek k narušení vládní autority (Joseph, 1981: 164). Částečně je to důsledek rozpínavosti vlády, která se tak snaží vyhovět rostoucím požadavkům, jež jsou na ni kladeny (Huntington, 1975: 72–75).

Existuje však další argument, že příliš mnoho demokracie přispívá ke snižování vládní autority. V tomto případě je to důraz na neschopnosti uznat potřebu schopného, kvalifikovaného vedení. Huntington chápe demokratické vzednutí jako výzvu autoritě – zvláště pak stávajícím systémům autority založené na hierarchii, kvalifikaci a bohatství: „Lidé již necítili stejnou potřebu poslouchat ty, které dříve považovali za sobě nadřazené věkem, hodností, postavením, kvalifikací, charakterem nebo nadáním. V rámci většiny organizací se uvolnila kázeň a setřely se rozdíly v postavení. Každá skupina se dovolovala svého práva na rovnoprávnou – a možná víc než rovnoprávnou – účast při rozhodování, jež se jí dotýká. Přesněji řečeno, v americké společnosti byla autorita běžně založena na pozici v organizaci, ekonomickém bohatství, specializované kvalifikovanosti, právní způsobilosti nebo voličské reprezentativnosti. Autorita založená na hierarchii, kvalifikovanosti a bohatství byla samozřejmě v rozporu s demokratickými a rovnostářskými náladami doby a v šedesátých letech se všechny tři staly terčem kritiky“ (1975: 75).

K tomu, aby dobře fungovala, potřebuje podle Huntingtona každá forma společnosti jistou míru podřízenosti, autority a hierarchie. Přesněji řečeno, politické konflikty a tenze typické pro postindustriální společnosti „budou pravděpodobně vyžadovat autoritativnější a účinnější model rozhodování“. Zároveň však trendy jako ideologická polarizace a zvýšená participace toto zkomplikují (1974: 190).

6. Apatie a demokracie

Huntington naznačuje, že tyto druhy problémů týkající se ovladatelnosti mohou být endemické v postindustriální společnosti s populací, která je vzdělanější a více se angažuje. Občanstvo s vyšší úrovní vzdělání a větším smyslem pro politickou angažovanost je také občanstvem s větší znalostí politických a společenských problémů a větší touhou s nimi něco udělat

(Joseph, 1981: 164). Nicméně podle Huntingtona aktivnější a angažovanější občanstvo komplikuje efektivní činnost vlády: „Zavádění novot je snazší, pokud je značná část obyvatelstva netečná“ (1974: 177). Nebezpečí pramenící z přílišných požadavků přivádí Huntingtona k potřebě „většího stupně umírněnosti v demokracii.“ Tvrdí, že „efektivní činnost demokratického politického systému obvykle vyžaduje jistou míru apatie a neangažovanosti ze strany některých jednotlivců a skupin“ (1975: 114).

Integrace dříve okrajových společenských skupin do politického systému sice vede k větší demokratičnosti systému, ale také zvyšuje nebezpečí přetížení požadavky. Tím, jak čím dál více skupin opouští sféru společenské neasimilovanosti, musí všechny skupiny vynaložit větší sebekázeň. Navíc lze krizi ovladatelnosti zmírnit pouze pokud zkrotíme demokracii, a to tím, že uznáme legitimitu požadavku, aby autorita byla založena na kvalifikovanosti, hodnotním pořadí, zkušenostech a výjimečné inteligenci. Správná „demokratická rovnováha“ musí být znovu zavedena tím, že uznáme, že demokracie není jediný způsob, jak ustanovit autoritu (1975: 113–114). Podle Huntingtona spočívá vlastně konstituční demokracie právě v udržení této přiměřené rovnováhy mezi vládní autoritou a hranicemi této autority (1975: 63).

Tento argument zdůrazňující potřebu vedení, úcty ke zkušenostem a mimořádnému nadání a správnou rovnováhu mezi vládní autoritou a hranicemi této autority je jasným ohlasem klasických konzervativců, jako byl Edmund Burke. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že demokracie je akceptována a že její smysl je revidován v souladu s tradičními konzervativními požadavky úcty vůči „přirozené aristokracii“ nebo „elitě“. Tímto způsobem se demokratický revizionismus kombinuje na jedné straně jak s neokonzervativními, tak s elitářskými myšlenkami, a na straně druhé s argumentací o funkčnosti apatie.¹⁾

7. Shrnutí

Pokud rozšíříme perspektivu od politologů jako Sartori a Huntington k neokonzervativnímu prostředí USA sedmdesátých let (včetně intelektuálů jako Irving Kristol, Daniel Bell, Daniel Moynihan a Robert Nisbet nebo dalších politologů jako Aaron Wildavsky, Seymour Martin Lipset a James Q. Wilson), lze neokonzervativní teorii shrnout do následujících bodů (Steinfels, 1979: 53–69):

(1) Neokonzervatismus má za to, že Ameriku a Západ obecně postihla krize autority. Vládnoucí instituce ztratily svou legitimitu; důvěra v autoritu elit se vyčerpala. Společenská stabilita a dědictví liberální civilizace je ohroženo (53).

(2) Současná krize je především krizí kulturní, je to otázka hodnot, morálních zásad a chování. Přestože tato krize má příčiny a důsledky na úrovni sociálně ekonomických struktur, neokonzervativci, na rozdíl od levice, mají tendenci být toho názoru, že tyto struktury fungují dobře. Problém je v tom, že naše přesvědčení ochablo, naše morálka se uvolnila a naše způsoby se pokazily. Neokonzervativci odmítají zdůrazňovat roli kapitalistických institucí při zrodu krize legitimacy. Stejně tak odmítají svalit odpovědnost za současnou situaci na bedra vládnoucích elit, nebo dokonce přisoudit ve svých analýzách významnější roli konkrétním událostem, jako je rasový konflikt nebo válka ve Vietnamu (55). Za touto krizí legitimacy a autority je spíše vzrůstající vliv „nepřátelské kultury“ ... která je hlavní podstatou celé „nové třídy“ (56).

(3) Vláda je obětí „přetížení“. Usilovala o příliš mnoho, přirozeně neuspěla, a tím narušila svou vlastní autoritu (58). Američané, a především američtí liberálové, jsou sužováni naivní dobrosrdečností a sociální přecitlivělostí kombinovanou s optimismem, důvěrou a ambicí hraničící s domýšlivostí (60). Je to americký a vskutku západní požadavek neustále rostoucí rovnosti, a to nejen pouze právní a politické rovnosti, nejen pouze rovnosti možností, ale i požadavek rovnosti společenských a ekonomických podmínek, který vedl k přetížení požadavky (62).

(4) Tváří v tvář této krizi trvá neokonzervatismus na tom, že autorita musí být znovu nastolena a vláda chráněna (63). V principu neokonzervativci podporují vládní programy, které by předvídaly, předcházely a uvolňovaly destabilizující společenské tenze. V praxi je ostré kritice podrobena každá vládní iniciativa, zvláště pak ty, které by mohly podporovat rovnostářství, které by se mohly vyplývat na problémy spojené s podtřídu nebo které by mohly umocňovat vliv nové třídy. Autoritu vlády je třeba chránit co možná nejširším rozložením odpovědnosti za její neúspěchy. Trh je třeba ctít, veřejnost musí snižovat své nároky a nová třída se svou nepřátelskou kulturou musí být zkrocena pod hrozbou, že bude vyloučena ze zodpovědného prostředí (64–65). Záštitou proti chaosu není rozšířená demokracie, ale nové zřízení (65) (viz Paretova teorie cirkulace elit a Reaganův příchod v roce 1981). Celkově se zdá, že pro neokonzervativce přestala být demokracie ideálem, který je třeba uvést v život. Stala se systémem, který již existuje, a problémem je, jak ji bránit a zajistit, aby byla stabilnější. Tím, že se kritické pojetí přeměnilo na zdánlivě popisné, stala se demokracie konzervativní politickou myšlenkou. Námítky, které konzervativci vznášeli vůči demokracii v devatenáctém století, se dnes považují za identifikující atributy samotné demokracie: nerovnoměrné rozdělení bohatství, nízká úroveň všeobecné participace, vláda elit – i když mezi sebou soupeří –

znaky, které byly kdysi v rozporu s existencí demokracie, jsou dnes její hlavní součástí (srovnej Hoffman, 1988: 142).

Pro neokonzervativce je nejzávažnějším problémem, že skupiny, které berou demokracii vážně, tyto znaky napadají. Nová třída je chápána jako produkt „nepřátelské kultury“, jejíž členy spojuje kritická, nepřátelská orientace vůči americkým hodnotám a institucím, což je údajně úplně jiná perspektiva, než jakou zastává naprostá většina občanů. Přestože příslušníci nové třídy mají různé politické názory, neokonzervativci je vidí tak, že mají tendenci k levičáckým nebo radikálním postojům a jsou sjednoceni „racionalistickým, moralistickým a reformistickým přístupem k politice“ (Kirkpatrick, 1976 cit. v Joseph, 1982: 963).

Podle neokonzervativců, jako je Huntington, nepramení zranitelnost demokratického vládního systému ve Spojených státech především „z vnějšího ohrožení, ačkoli toto ohrožení je reálné, ani z vnitřní násilné změny zleva nebo zprava, ačkoli mohou existovat obě možnosti, ale spíše z vnitřní dynamiky samotné demokracie ve vysoce vzdělané, zmobilizované a participující společnosti“ (Huntington, 1975: 115).

Tato „skutečná“ hrozba demokratickému vládnímu systému vyrůstá přímo z činnosti vlády. „Demokratická vláda ne vždy funguje nezávislým a samokorigujícím rovnovážným způsobem. Místo toho se může stát, že postupuje tak, že dává podnět silám a tendencím, které pokud nebudou drženy na uzdě nějakým vnějším činitelem, povedou nakonec k podkopání demokracie“ (1975: 8). Čím je systém demokratičtější, tím spíše může být ohrožen vnitřním nebezpečím a tím větší má potřebu vnějšího dozoru – pravděpodobně silnou a schopnou elitou“

Poznámky

1. Srovnej tuto formulaci ze závěru „The Crisis of Democracy“ (1975: 162): „Demokratický duch je rovnostářský, individualistický, populistický a má odpor k rozdílu tříd a postavení. Šíření tohoto ducha oslabuje tradiční hrozby demokracii ze strany aristokracie, církve a vojska. Pronikavý duch demokracie může zároveň představovat skutečnou hrozbu a zničit všechny formy společenství, oslabit společenská pouta, která drží pohromadě rodinu, podnik a obec. Každá společenská organizace vyžaduje jistou míru nerovnosti v autoritě a rozdílnosti ve funkci.“
2. V konkrétním případě Ameriky Huntington hovoří o propasti mezi ideály, jimiž společnost žije, a institucemi, jimiž funguje (Huntington, 1981: 10–12 a kapitola 3). Jednotlivé skupiny v Americe čas od času na tuto propast reagují tak, že se snaží ji eliminovat, popírat, tolerovat nebo ignorovat (Huntington, 1981: 64).

PŘEDNÁŠKA 20.

Demokracie a racionální volba

1. Teorie racionální volby

Racionální volba je nejčastěji používané označení pro zvláštní metodologii (ekonomické a matematické metody, teorie her) v politologii. Je známa také jako „kolektivní volba“, „teorie veřejné volby“ nebo „teorie společenské volby“. Oblast teorie racionální volby můžeme nejvhodněji definovat jako studii netržních rozhodnutí a rozhodování – tj. hlavně politických rozhodnutí – za použití ekonomické teorie, přesněji teorie založené na metodologickém individualismu a maximalizaci racionální funkčnosti – obecně řečeno, založené na předpokladu, že jedinci sledují pouze své vlastní zájmy (Nannestad, 1992: 1–2).

Je poměrně běžné rozlišovat dvě subsféry teorie racionální volby (Nannestad, 1992: 2):

Teorie společenské volby – tradice podle Arrowa – se především zabývá problémy, které jsou spojené s hromaděním individuálních preferencí a hodnot v kolektivních veřejně prospěšných činnostech. Jsou zde propojeny dva zdánlivě odlišné problémy: Jak vybudovat vhodný volební systém a jak změřit kolektivní prospěšnost? Aby se teorie společenské volby mohla zabývat tímto druhem problémů, má na jedné straně spojitost s teorií her a na druhé straně s teoriemi distributivní spravedlnosti.

Teorie veřejné volby – druhá suboblast teorie racionální volby – je definována širěji. Zabývá se stejnými problémy jako zbytek oboru politologie, zvláště pak chováním voličů a stranickými strategiemi (Downs, 1957), vytvářením a chováním zájmových skupin (Olson, 1966), vytvářením vládních koalic (Riker, 1962) a administrativním chováním (Tullock, 1965, Downs, 1967, Niskanen, 1971).

V zásadě samozřejmě nemusíte přijímat hodnoty nové pravice k tomu, abyste mohli použít tento druh analýzy a argumentace, ale většina autorů racionální volby podporuje politické hodnoty a zásady, které jsou běžně spojovány s konzervatismem (v Americe) a tržním liberalismem (v Evropě). Nejznámější jsou autoři z americké vysoké školy Virginia State Polytech-

nic, jako jsou James Buchanan, William Niskanen a Gordon Tullock – a proto se často nazývá virginskou školou.

Název „racionální nebo veřejná volba“ pochází z předmětu, který zastřešuje tyto teoretiky nejvíce. V ekonomické teorii můžeme rozlišit mezi soukromou volbou a veřejnou volbou.

Soukromou volbu činí jednotlivci na základě svých vlastních preferencí, které se mění podle tlaků okolí. Paradigmatem soukromé volby je individuální rozhodování na trhu. Jednotlivec se snaží maximalizovat svůj osobní prospěch jako zákazník nebo jako výrobce. Rozhoduje se v otázkách potřeby a investic, práce a volného času, a to tak, aby maximalizoval prospěch a minimalizoval náklady. Tradiční mikroekonomie a sociální ekonomie přednášená na amerických univerzitách tuto logiku rozpracovává.

Od dob Adama Smitha se tvrdí, že pokud každý jedinec sleduje svůj vlastní (materialistický a egoistický) zájem, potom se tak děje v obecném zájmu celého společenství – jakoby pod vedením „neviditelné ruky“, použijeme-li slavný Smithův výrok. Neexistuje konflikt mezi zájmy jednotlivce a obecným zájmem o dosažení co možná největšího prospěchu.

Naopak teorie racionální volby studuje kolektivní volby neboli kolektivní, společenské a netržní rozhodování. Předmět teorie racionální volby zahrnuje takové otázky, jako je studium státu, ústav, byrokratického chování, chování voličů atd. Pro racionální a veřejnou volbu je charakteristické použití metod neoklasické ekonomie ke studiu těchto témat (Dunleavy a O'Leary, 1987: 76; Müller, 1979).

Problém je v tom, že v politice nepramení obecný zájem účastníků z toho, že by samotní jedinci sledovali svůj vlastní egoistický zájem. Naopak, mezi individuální a kolektivní racionálností může velmi snadno nastat konflikt.

Tento problém je dobře ilustrován dalším charakteristickým znakem teorie racionální volby, tj. použitím matematiky – zvláště pak teorie her – v politologii. Nebudeme se podrobně zabývat různými druhy her, ale jen pro ilustraci způsobu myšlení si vezmeme tu nejznámější: Dilema vězně (příklady jsou od Dunleavy a O'Leary, 1987: 79).

Dvě osoby, Jan a Jana, jsou zatčeny policií na cestě ke spáchání loupeže a mají u sebe za tímto účelem nářadí pro vloupání. Pro policii je však problémem, že jim nemůže zločinný záměr dokázat a usvědčit je před soudem. Policie tedy zavře Jana a Janu do dvou oddělených cel, takže se nemohou navzájem domlouvat. Při odděleném výslechu předloží policie každému z nich následující volbu. Každý si může zvolit, že bude s policií spolupracovat a přiznat svou vinu, a pokud bude ten druhý shledán vinným, bude osvozen, nebo může odmítnout spolupráci, a pak je policie bude schopna

usvědčit pouze z drobného přestupku (z toho, že měli u sebe specializované nářadí pro vloupání). Pokud se oba rozhodnou spolupracovat a oba budou shledáni vinnými a budou odsouzeni, potom jim policie přislíbila mírnější trest.

Nyní stojí Jan a Jana před otázkou, co dělat. Mají se spolehnout na solidaritu svého partnera, nebo mají spolupracovat s policií a dostat mírnější trest, i když to bude znamenat větší potrestání jejich společníka?

Obr. 20.1 Dilema vězně

	Jana: mlčet	Jana: přiznat se
Jan: mlčet	Jedna, 1	Nic, 5
Jan: přiznat se	Pět, 0	Tři, 3

Jana: slova; Jan: číslce

Tato hra ilustruje některé základní problémy kolektivního jednání, kdy by jednotlivci měli prospěch ze vzájemné důvěry ve své spoluobčany, ale shledávají, že individuálně racionální je vyhnout se tomu. Bylo by možné vyřešit řadu společenských problémů spoluprací a vzájemnou důvěrou a učinit veřejné volby, které by byly ku prospěchu všem – zlepšit sociální péči, snížit znečištění životního prostředí, zvýšit politickou účast. Ale protože každý jedná omezeně a snaží se minimalizovat své náklady, nebo nedůvěřuje ostatním, že budou jednat v zájmu celého společenství, kolektivní jednání není tak sociální (kolektivně racionální), jak by mohlo být.

Matematika je také aplikována na volební systémy. Často se citují dva matematici osmnáctého století, Borda a Condorcet, kteří objevili některé základní paradoxy v elementárních hlasovacích postupech, které pak v některých případech komplikují použití zásady o rozhodování většinou hlasů.

Dovolte mi ilustrovat tento problém na několika příkladech:

Předpokládejme, že tři jedinci, Neil, Margaret a David mají různé preference v otázce veřejných výdajů pro sféru národní obrany, vytváření pracovních příležitostí a rozšiřování sociálních dávek (Dunleavy a O'Leary, 1987: 82).

Obr. 20.2. Jednoduchý hlasovací paradox

	První preference	Druhá preference	Třetí preference
Neil	Sociální jistoty	Místa	Obrana
David	Místa	Obrana	Sociální jistoty
Margaret	Obrana	Místa	Sociální jistoty

Condorcet a Borda přišli na dvě různé metody, jak se z tohoto mrtvého bodu dostat.

Condorcet navrhl, abychom se snažili najít většinu u každé jiné alternativy v párové (neboli binární) kombinaci. V našem případě David s Margaretou dávají přednost pracovním místům před sociální péčí a Neil s Davidem preferují pracovní místa před obranou. Takže financování programu, který by zajistil pracovní příležitosti, je očividně preferováno většinou ve vztahu ke každé jiné alternativě, a to je Condorcetův vítěz. Patové postavení je vyrušeno tím, že se vezme v potaz druhá a třetí preference.

Borda řešil stejný problém seřazením alternativ tak, že prvním preferencím přiřadil dva body, druhým jeden a třetím preferencím žádný bod. Správným rozhodnutím je alternativa s nejvyšším počtem bodů. V našem případě získává alternativa pracovních míst 4 body, obrana 3 body a sociální jistoty 2 body, takže u Bordovy metody také vítězí alternativa pracovních míst.

Tyto volební metody však nemohou řešit všechny hlasovací paradoxy, zvláště pak problémy, které vznikají při tzv. cyklických většinách.

Obr. 20.3. Složitější hlasovací paradox: Cyklické většiny

	První preference	Druhá preference	Třetí preference
Neil	Sociální jistoty	Místa	Obrana
David	Místa	Obrana	Sociální jistoty
Margaret	Obrana	Sociální jistoty	Místa

Zde předpokládáme, že z nějakého důvodu Margareta změnila své preference a nyní považuje sociální jistoty za lepší volbu než pracovní místa (možná, že se jí narodilo dítě).

Při použití Condorcetovy metody nyní nezískáme jasného vítěze. Neil a Margaret preferují sociální jistoty před pracovními místy, David a Margareta dávají přednost obraně před sociálními jistotami a Neil a David preferují pracovní místa před obranou. Každá možnost, kterou zvolíme, může porazit jednu alternativu poměrem dva hlasy proti jednomu, ale sama je poražena zbývajícími dvěma alternativami v nekonečném kruhu bez možnosti „nejlepšího“ řešení. Ani Bordova volební metoda nedopadne lépe, protože všechny tři alternativy dostávají po třech bodech.

Hlasovací paradox ukazuje, že ani jednoduché rozhodování většinou hlasů, ani jeho nejlogičtější varianty nemohou vždy poskytnout jasný racionální výsledek při demokratickém rozhodování. A empiricky se pravděpodobnost cyklických majorit zvyšuje s tím, jak se čím dál více členů přidává ke skupině a jak se volba rozšiřuje na čím dál větší počet problémových okruhů.

2. Arrowův teorem

Tento paradox je specifickým příkladem obecnější problematiky, na kterou poprvé poukázal Kenneth Arrow ve své knize „Sociální volba a individuální hodnota“ (1951), a proto se mu běžně říká „Arrowův teorem“.

Jádrem Arrowova teoremu je, že žádná metoda hromadění – nebo slučování – individuálních soudů nemůže zároveň uspokojovat některé rozumné předpoklady spravedlivosti této metody a předpoklad logičnosti výsledku. Arrowův teorem je zobecněním paradoxu hlasování, protože zahrnuje předpoklad, že tento paradox může nastat v kterémkoli systému slučování hodnot. Proto se tomuto teoremu také říká teorem obecných možností (Riker, 1982: 116).

Arrow rozpracovává následující předpoklady:

(1) Existují dvě či více osob, ale není to počet nekonečný. Problémy srovnatelné s hlasovacím paradoxem mohou vzniknout u jedinců, kteří používají pro posouzení své volby několik měřítek. Zde se však zabýváme společenskou volbou, a proto můžeme ignorovat případ Robinsona Crusoa.

(2) Existují tři nebo více alternativ. Vzhledem k tomu, že transitivita nebo jiné podmínky logické volby jsou nesmyslné pro méně než tři alternativy, a vzhledem k tomu, že jednoduchým rozhodováním na základě většiny se získá logický výsledek při dvou alternativách, konflikt mezi spravedlivostí a logikou vzniká pouze tehdy, existují-li víc než tři alternativy.

(3) Jedinci jsou schopni seřadit alternativy tranzitivně: Pokud se nepředpokládá, že jedinci jsou schopni logické úvahy, pak je samozřejmě zbytečné očekávat, že by skupina dospěla k logickým výsledkům.

Nemáme potřebný čas k tomu, abychom zabíhali do podrobnosti v otázce podmínek, které Arrow nastínil. Jediné, co můžeme v tomto kontextu udělat, je zdůraznit, že Arrowův teorem říká, že žádná z možných metod volby, která vyhovuje podmínkám spravedlnosti, nemůže zajistit společenské uspořádání. „A pokud si společnost nemůže být při použití spravedlivých metod jista, jak uspořádat jejich výsledek, potom není jasné, jestli můžeme poznat, co vlastně výsledky spravedlivé metody znamenají. Zdá se, že tento závěr je katastrofální, protože řadí demokratické výsledky – a stejně tak i demokratickou metodu – k světu libovolných nesmyslů, přinejmenším někdy“ (Riker, 1982: 119).

3. Kritika „populismu“ (Riker)

Tyto problémy s kombinováním nebo hromaděním hodnot spravedlivým způsobem vytvořily základ argumentace, že systém dvou stran je výhodnější než systémy mnoha stran. Podle tohoto argumentu je funkcí stran definovat problémy a navrhnout politický program, což by mělo vést k redukci problematických cyklických preferencí, protože v systému dvou stran by byly jen dva balíky politických preferencí, mezi kterými by se volilo (Weale, 1984: 373).

Argumentem proti tomuto řešení je však to, že redukce alternativ zneumožňuje politickou reprezentaci, pokud velké množství voličů zastává jiné kombinace preferencí, než jsou ty dvě nabízené. „Redukce alternativ na dvě, které se zavedou na celý soubor problémů, pak bude ve své podstatě svévolným prostředkem, kterým se vnutí důslednost heterogennímu a rozporuplnému komplexu preferencí“ (Weale, 1984: 282).

William H. Riker vyjadřuje ve své knize „Liberalismus proti populismu“ (1982) velmi silný skepticismus v otázce zjednodušující role politických stran. Politické strany vlastně vnucují svévolnou strukturu struktury občanských preferencí. Lze říci, že strany vyrábějí obecnou vůli, místo toho, aby ji reflektovaly nebo reprezentovaly.

Odtud Riker dospívá k závěru, že bychom neměli stranit tomuto druhu obecně přijímané populistické demokracie, kterou on sám dříve také obhajoval. Místo toho bychom měli umožnit voličům, aby spíše odmítli politické vůdce, kteří jsou nesnesitelně špatní, než abychom je nutili volit takové vůdce, kteří pak možná budou překvapivě dobří.

Demokracie – nebo populistická demokracie – je ideálem spravedlnosti a politického života, ale je to také metoda, jak tento ideál realizovat v obyčejné politice. Ideálem je individuální seberealizace – tj. rozvinutí lidského

potenciálu dobrých charakterových vlastností – a individuální sebeúcta – pocit vlastní hodnoty jako člověka a uspokojení z vlastní seberealizace. Pro každého člověka je touto metodou svobodná a rovnoprávná participace na politickém životě obce, jejímž prostřednictvím se jedinec zúčastňuje na veškerém možném řízení společenského prostředí (Riker, 1092: 2).

Problémem zůstává, zda tyto prostředky mohou vést k dosažení daného cíle. Podle Rikera umožňuje aplikace teorie společenské volby zjistit, jestli je rozumné uskutečňovat demokratický ideál demokratickými prostředky (Riker, 1982: 3).

Hlavním výsledkem je, že to možné není.

Výsledky obecně nelze považovat za přesná vyjádření („amalgamace“) hodnot voličů. Někdy mohou být přesné, jindy ne. Ale při nedostatku ucelených informací o preferenčním pořadí všech voličů nemůžeme poznat, která z těchto situací nastala, a proto obecně nelze přesnost očekávat (Riker, 1982: 235–236). Krátce řečeno, nikdy se nemůžeme skutečně dozvědět, co lidé chtějí, jaká je vůle lidu. A to způsobuje, že „populistická demokracie“ je neuskutečnitelná.

4. Liberální demokracie

Místo toho Riker navrhuje mnohem skromnější „demokracii“ – liberální demokracii. Podle liberálního názoru – viz Madison a ochránářská demokracie – je funkcí voličů kontrolovat státní představitele a víc už nic (Riker, 1982: 9). Liberální demokracie je zkrátka veto, kterým je někdy možno omezovat oficiální tyranii. Vyžaduje pravidelné volby, které umožní – i když to není jisté a ani vždy oprávněné – odmítnout vládce (Riker, 1982: 244, 248).

Kontrola funkcionářů voliči může být náhodná – někdy jsou odmítnuti bezdůvodně – ale hrozba vyhnání může úředníky státní správy motivovat k tomu, aby byli vůči voličům citlivější, nebo aby se alespoň snažili je neurážet (Riker, 1982: 243, 245).

„Ten druh demokracie, který takto přežívá, však není vláda lidu, ale spíše periodické, někdy náhodné, dokonce i zvrácené lidové veto. Teorie společenské volby nás nutí uznat, že lidé nemohou vládnout jako společenský orgán tím způsobem, jakým to předpokládají populisté. Místo toho vládnou státní úředníci a ti onu neidentifikovatelnou vůli lidu nereprezentují“ (Riker, 1982: 244).

Nejdůležitější je zachovat instituci pravidelných voleb. Riker tvrdí, že v populistických systémech je silné pokušení, tak schopnost oslabovat volební principy (Riker, 1982: 249).

Populistické instituce jsou závislé na eliminaci ústavních omezení – protože populisté chtějí okamžitě jednat na základě „pravé“ vůle lidu. Aby se však omezila koncentrace politické moci, je prvořadým úkolem zajistit a ochraňovat ty instituční vymoženosti, které jsou součástí amerického ústavního zřízení od osmnáctého století. Je důležité kontrolovat a rozdělovat moc, a to:

- (1) několikastupňovou legislativou (prezident, senát a sněmovna reprezentantů – s různými voliči),
- (2) oddělení zákonodárné a výkonné moci.
- (3) rozdělení pravomocí mezi národní a místní správu, jejímž výsledkem je lokalizace politických stran,
- (4) nezávislá soudní moc,
- (5) omezení délky funkčního období spojená s pravidelnými volbami.

Fragmentace politických sil je podle Rikera způsob, jak zabránit tyranii většiny, která by reprezentovala v podstatě libovolný výběr z celé škály alternativ (Weale, 1984: 383).

5. Několik kritických poznámek

Není zcela jasné, jak Riker odvozuje svůj návrh ústavně omezené demokracie ze své kritické analýzy „populismu“. Mohl by jít i dál ve své nedůvěře vůči centralizované politické moci. Proč ne systém ještě minimálnějšího státu (jako Nozick) nebo dokonce anarchie (vůbec žádný stát)?

A můžeme se také ptát, co vlastně z demokracie zbylo – z demokracie chápané jako „vláda lidu“ – pokud se držíme jeho návrhů. Zdá se, že Riker obhajuje jakousi verzi ústavní republiky s prvkem lidové kontroly, ale chce jí zachovat pěkné jméno – „demokracie“.

Hlavní argument proti Rikerovi vznesl Holden (1988: 41–42), který tvrdí, že problémy s hromaděním pevných preferencí nejsou pro demokracii životně důležité, protože preference lze modifikovat a vznikají jako výslednice procesu interakce. Nejsou to individuální preference, které je třeba shromažďovat, ale názory na veřejné zájmy, a tyto názory jsou výsledkem diskusí, kompromisů a vyjednávání. „Zkrátka, to, co je ústředním problémem úzce individualistické liberálně demokratické teorie, je neřešitelné vlastními prostředky.“

Takže jsme svým způsobem zpátky u Benjamina Barbera a jeho kombinace společenství, občanství a účasti s rozpravou, vůlí a konáním. Přesně to je pokračující proces interakce.

PŘEDNÁŠKA 21.

Neoliberalismus a minimální stát

Téma této přednášky se zabývá především rozsahem působnosti vlády. Obecně lze říci, že čím je stát omezenější a čím má větší roli ve společnosti trh, tím víc je podporován liberalismus ve vztahu k demokracii. Navíc lze říci, že tím blíže má k anarchii. Dobrým příkladem této problematiky, to znamená postupného přechodu z demokracie přes liberalismus až k anarchii, je Robert Nozick, jenž se ve své knize „Anarchie, stát a utopie“ (1974) pokoušel ukázat, že může existovat stát, který by neporušoval práva jednotlivců. V této přednášce pojednáme především o jeho teorii minimálního státu a méně již o logických a racionálních základech této teorie.

Při obhajobě toho, co nazývá „**minimálním státem**“, se Nozick postavil proti dvěma naprosto odlišným typům útoku: z jedné strany od anarchistů a z druhé strany od zastánců extenzivního státu. Anarchisté napadají Nozickův „státismus“ (kontrolu státu vládou) a „etatisté“ (zastánci plánovaného hospodářství) napadají jeho (takřka) anarchismus (Wolff, 1991: 7).

1. Práva individua: Teze sebestlastnictví

Nozick prezentuje politickou filosofii založenou nikoli na štěstí (jako utilitaristé) nebo svobodě, ale na absolutních právech, včetně absolutních práv vlastnických: právo vlastnit sebe sama a věci na světě. Nikdo nemá právo zasahovat do vaší osoby a do vašeho vlastnictví, pokud jste k tomu nedali souhlas nebo pokud jste tato práva neztratili tím, že jste porušili práva jiných (Wolff, 1991: 3–4).

Podle Nozicka žijeme každý svůj vlastní život. Máme samostatnou existenci. Je tedy špatné obětovat jednoho člověka kvůli někomu jinému. Jednoho člověka nesmí být použito jako zdroje pro druhého. Pokud se někdo chce dobrovolně obětovat pro někoho jiného, je to pak legitimní a možná i chvályhodné, ale nesmíme nikoho nutit, aby utrpěl jakoukoli újmu jen proto, aby z toho někdo jiný měl prospěch.

Základní tezí sebestlastnictví je názor, že člověk, a pouze on, má právo se

rozhodnout, jak se svým životem, svobodou a tělem naloží – protože ty nepatří nikomu jinému než jemu (Wolff, 1991: 7).

Tato teze vypadá velmi přijatelně a skeptici mohou být často umlčeni zvažováním některých Nozickových příkladů, jako je „sázka o oči“ (Wolff, 1991: 7–8).

Představte si, jak byste se cítili, kdyby umění chirurgické vědy pokročilo do té míry, že by bylo možné transplantovat zdravé oko na místo oka nemocného a že by operace slepci navrátila zrak. Dále si představte, že se rozhodlo (zákonem nebo jinak), že mezi těmi, kdo mají oči dvě, rozhodne los, kdo by měl poskytnout oko pro tento účel. Z utilitaristického stanoviska by to bylo jak rozumné, tak legitimní. Ti, kteří budou nuceni dát jedno oko k dispozici, budou pořád ještě vidět, takže jejich ztráta bude malá ve srovnání s fantastickým ziskem pro slepé, kteří budou moci vidět. Ale není v tomto případě utilitaristické hledisko neúplné? Bylo by to pro vás legitimní, kdybyste byli přinuceni vzdát se jednoho oka?

Podle této teze sebestlastnictví je každý z nás právoplatným majitelem svého těla. Pokud přerozdělení očí bude povinné, potom toto právo ignorujeme, a jak by řekl Nozick, porušujeme ho tím, že obětujeme jednu osobu kvůli druhé.

Mnoho lidí by po zralé úvaze připustilo, že naše práva na vlastní tělo jsou v tomto smyslu absolutní, a pravděpodobně by učinilo podobné závěry v otázce práva na život: nikdo mě nemůže připravit o život jen proto, aby zachránil někoho jiného, pokud já k tomu nedám souhlas. A sebestlastnictví má také důsledky pro svobodu: co dělám je moje věc a mohu dělat, co se mi zlíbí, a to pod podmínkou, že respektuji práva jiných dělat totéž (Wolff, 1991: 8).

Tento názor na individuální právo na vlastní tělo, život a svobodu odpovídá anarchistickému citění, že každý má právo na samosprávu, ale je otázka, jestli toto individuální právo také zahrnuje soukromý majetek. Anarchisté jako Proudhon by to dozajista odmítli (tvrdí, že každý majetek je vlastně krádež).

Ale podle Nozicka jedinci právo na majetek mají a toto právo je stejně úplné a nedotknutelné jako je vaše právo na vlastní oči. Nikdo nesmí zasahovat do vašeho vlastnictví, ani ve prospěch vyššího blaha.

Vlastnictví soukromého majetku je podle Nozicka oprávněné teorií nároku. Zvažování nároků, nikoli zásluh nebo potřeb, je rozhodující.

Nozick tvrdí, že s výjimkou trestu a sebeobranu mi nikdo nesmí udělat nic, s čím já nesouhlasím. To, co se mi děje bez mého souhlasu, je nelegitimní a porušuje má práva. Tímto způsobem je každý obklopen „ochranou sférou“ práv, do kterých nikdo nesmí zasahovat.

Nozick se domnívá, že uznáním práva jednotlivce na nezasahování – práva být ponechán na pokoji – respektujeme samostatnou existenci lidí.

Tento argument je samozřejmě podobný tomu, který v různých formách nacházíme v liberalismu, u Locka, Kanta a J. S. Milla. U Nozicka je však rozdíl v tom, že tolik zdůrazňuje práva na sebevlastnictví. Tato práva jsou absolutní a odsouvají stranou všechny úvahy o potřebách, zásluhách nebo štěstí (Wolff, 1991: 8).

Tato práva jsou nedotknutelná, protože je nikdy žádné oprávnění nemůže zrušit.

Pro vyjasnění Nozickovy pozice můžeme rozlišovat mezi dvěma druhy práv: práva negativní a práva pozitivní.

Pokud mám **pozitivní** právo na něco, znamená to, že jistá osoba, možná každá osoba nebo celá společnost, mají odpovídající povinnost mi tuto věc poskytnout nebo mi zajistit vše, co je k ní zapotřebí. Například pokud mám pozitivní právo na život, ostatní mají povinnost mi zajistit vše, co potřebuji k tomu, abych zůstal naživu. Pozitivní právo je právo na nějakou podporu.

Pokud mám na druhé straně **negativní** právo, mám právo na to, aby se mi neublížovalo, aby se do mých záležitostí nikdo nepletl, ale abych byl ponechán na pokoji. Negativní právo k životu totiž neznamená, že by někdo jiný měl povinnost mi poskytnout to, co potřebuji k životu, ale spíše že ostatní mají povinnost chovat se tak, aby můj život nebyl ohrožen.

Nozick nepopírá, že nemůžeme mít pozitivní práva – pokud někdo například na sebe vzal formou smlouvy povinnost něco poskytnout. Ale s výjimkou těchto zvláštních případů, kdy se jedinci dobrovolně zavázali k nějaké povinnosti, jsou pro Nozicka práva negativními právy na nezasahování.

Práva se samozřejmě mohou dostat do vzájemného konfliktu a některá práva mohou být důležitější než jiná. Je například život důležitější než vlastnictví? Tento druh úvah je podle Nozicka naprosto bezpředmětný. Individuální práva reprezentují jakési mantinely činnosti. Pokud má jedinec nějaké právo, potom bychom neměli vyvíjet jakoukoli činnost, která by mohla tato práva narušit, bez ohledu na důsledky – pro život, svobodu a vlastnictví dalších jedinců. Respektování práv jednoho člověka může mít dalekosáhlé vedlejší účinky, velmi vážné důsledky pro jiné lidi, ale to se nemá brát do úvahy. Nikdy není ospravedlnitelné obětovat jedince s jeho právy, aby se tak zamezilo nepříjemným situacím pro jiné lidi. Co se rozhodnete udělat dobrovolně, to je jiná věc, ale nutit vás, abyste se vzdali části své svobody nebo majetku za účelem pomoci jiným lidem není ospravedlnitelné.

Pokud skupina teroristů vyhrožuje zabitím všech cestujících v letadle, jestliže jim úřady nevydadají soudce, který odsoudil jednoho z jejich členů,

měli byste zvažovat, zda obětujete jednoho soudce za záchranu dvou set životů? Nozickova odpověď je jasná: Ne. Otázka maximalizace nepřichází v úvahu (Wolff, 1991: 21).

Tvrdit (1), že máme pouze negativní práva a (2), že je třeba je chápat jako zábrany jednání a nikoli jako cíle, které mohou být maximalizovány, nezajistí ještě nedotknutelnost těchto cílů (tedy těchto práv). Je také třeba dokázat, že žádné úvahy nemohou tato práva převážit. Může konflikt mezi individuálními právy a jinými hodnotami vést k situaci, kdy musí práva jít stranou – například individuální vlastnictví nějakého pozemku, kde se zjistí, že obsahuje něco archeologicky zvláště cenného? Má vlastník právo udělat si s tím, co se mu zlíbí, včetně zničení?

Pro Nozicka je odpověď jednoduchá. Pokud hovoříme o žalovatelných záležitostech – o těch, které zákonně vymáháme pod hrozbou trestu – jsou práva úplná. Nelze je nikdy zrušit jakoukoli jinou úvahou nebo hodnotou, ať už se jedná o společenskou užitek, estetickou krásu, ochranu životního prostředí nebo cokoli jiného (Wolff, 1991: 22, srovnej 35).

To, že individuální práva jsou negativní, že mají omezující účinek a že jsou úplná, znamená, že mají zaručený, absolutní charakter.

Podle Nozicka tato práva nespočívají na lidských zákonech nebo konvencích, jsou přirozená a vlastní je všichni lidé ve všech formách společnosti (pokud se jich dobrovolně nevzdají), protože jsou nezbytná pro vlastní formování života – je to ve shodě se „smyslem života“.

Nozick neodkazuje na nějakou biblickou autoritu nebo obecné zachování lidstva – jak tomu bylo u Johna Locka: „Nozick se nemůže se svým názorem na přirozená práva hlásit k lockeovskému základu“ (Wolff, 1991: 27). Nozick spíše přebírá Kantovu druhou formulaci kategorického imperativu: „Jednej tak, aby ses choval k lidství... nikdy jen jako k prostředku, ale vždy zároveň jako k účelu“. Ale Nozick nedokázal, že vlastní formování života vyžaduje práva na nezasahování, ani to, že takový život vyžaduje, aby tato práva byla nedotknutelná, a zvláště pak, že vylučuje vymahatelné povinnosti pomáhat jiným lidem (Wolff, 1991: 33).

Nakonec Nozick tvrdí, že ačkoli máme práva na nezasahování, neplyne z toho, že agrese a násilí budou vždy z mravního hlediska zakázané, protože jednotliví lidé mají

- (1) právo na sebeobranu,
- (2) právo trestat ty, kdo porušují jejich práva.

Avšak násilí při sebeobraně a trestu by mělo být přiměřené hrozící újmě.

2. Nároková teorie spravedlnosti

Podle Nozicka existují dva základní procesy, jejichž prostřednictvím mohou lidé získat nárok na vlastnictví.

Majetek lze buďto získat od těch, kteří ho již právem vlastní – princip **spravedlnosti při převodu** – nebo za jistých okolností může být majetek „uzmut“ přírodě, pokud ho nikdo nevládní – princip **spravedlnosti při nabytí**, který nás seznamuje s metodami a procedurami, jež je třeba dodržovat, aby mohl být majetek chápán jako legitimní vlastnictví.

Nozickovu „nárokovou teorii spravedlnosti“ uzavírá třetí princip – „**spravedlnost nápravy**“, který koriguje všechny minulé křivdy. Tato teorie zajišťuje základ pro uplatnění požadavku, že jednotlivci mají absolutní právo na soukromé vlastnictví, které je stejně tak platné jako jejich právo na vlastní tělo (Wolff, 1991: 9–10).

Tato teorie je historická a procedurální, protože spravedlnost vlastnictví konkrétního předmětu závisí na tom, jakým způsobem se tento předmět dostal do vlastnictví. Pokud byl právem nabyt, potom je právem držen. Teorie je očividně odmítnutím jakékoli strukturální teorie – rovnoprávnosti například – protože jak dobrovolný převod, tak vlastní nabytí by struktury narušilo. Vnucovat společnosti určitou strukturu – daňovým systémem – omezuje individuální svobodu a je odmítnutím názoru, že převod je spravedlivý jedině tehdy, je-li dobrovolný. Zdanění příjmů je podle Nozicka na stejné úrovni jako nucená práce. Zdanění je způsob, jak nutit člověka pracovat pro někoho jiného – odebírá mu to část svobody (hodiny jeho života).

(1) Spravedlnost při převodu

Princip spravedlnosti při převodu vysvětluje, jak se zboží již právem vlastněné může převést na někoho jiného. Jádrem je to, že převod je spravedlivý pouze tehdy, je-li dobrovolný.

(2) Spravedlnost při nabytí

Princip spravedlnosti při nabytí nám říká, jak mohou předměty měnit svůj stav z nevládnění na vlastnění.

(3) Spravedlnost nápravy

Vzhledem k tomu, že svět není úplně spravedlivý a lidé někdy získají majetek silou, lstí atd., je zapotřebí spravedlnosti nápravy, aby se korigovaly účinky minulých křivd.

Podle Nozicka má stát zůstat minimálním státem, který se věnuje pouze ochraně práv občanů tím, že udržuje pořádek a klid interně (policie, soudy atd.) a externě (obrana, diplomacie).

A co když je „nucené práce“ zapotřebí? A je možné srovnávat daně

s nucenou prací? Lze argumentovat, že „ačkoli zdanění příjmů významným způsobem omezuje svobodu a do jisté míry se nucené práci podobá, není v žádném případě tak vážným porušením svobody jako nucená práce... Jisté typy struktur lze udržovat zdaněním a přerozdělováním a ačkoli udržování struktur může vyžadovat značná omezení svobody a být příčinou ztráty svobody i jisté nespravedlnosti, mnoho sociálně zaměřených liberálů by bylo připraveno je tolerovat, kdyby se tak měly posílit jiné hodnoty, jako je třeba snížení chudoby...“ (Wolff: 1991: 92).

3. Minimální stát

Nozick není anarchistou, protože uznává potřebu státu za účelem ochrany práv jednotlivců. Podívejme se podrobněji na to, co nazývá „minimálním státem“ – nebo co se často nazývá „stát-noční hlídač“.

Za prvé: Jaká je Nozickova definice státu? Nozick se o přesnou definici nepokouší, ale souhlasí s požadavkem Maxe Webera a dalších, že „mit monopol pro použití síly v geografické oblasti... je rozhodující pro existenci státu“ (Nozick, 1974: 23; Wolff, 1991: 37). Státy mohou existovat, aniž by skutečně vlastnily absolutní monopol nad ozbrojenou mocí, neboť jiné skupiny – mafie nebo ozbrojené politické organizace – také mohou vlastně použít sílu. Avšak stát trvá na výlučném právu, aby v rozsahu svých hranic dohlížel na použití síly, a toto právo se obecně uznává jako legitimní. Jestliže stát ztratí monopol pro použití síly ve prospěch soupeřících skupin, nebo jestliže stát již není považován za legitimního držitele tohoto monopolu, potom se politický systém hroutí – současná situace v bývalé Jugoslávii, zvláště pak v Bosně a Hercegovině, je jasným příkladem.

To je první základní nebo definující charakteristika státu. Druhou charakteristikou je to, že v principu stát poskytuje ochranu každému, kdo má trvalé bydliště na jeho území.

Za druhé, existence státu způsobuje Nozickově teorii práv problém. Nozick tvrdí, že máme absolutní právo na život, svobodu a soukromé vlastnictví. Ale jak můžeme tato práva chránit? A existuje potřeba pro jejich ochranu? Někteří idealističtí anarchisté se domnívají, že stát je základem všeho zla a že bez státu by nikdo netoužil po tom, aby zasahoval do práv někoho jiného. Nozick se na tento názor nespolehá (10), takže pak musí obhájit existenci státu proti tomuto anarchistickému východisku.

Každý z nás má podle tradice přirozených práv právo na sebeobranu a na potrestání těch, kdo porušují naše práva. Každý, kdo se pokouší ostatním zakázat tato práva uplatňovat, se chová nelegitimně, takže stát je nemorální,

pokud si pro sebe činí nárok na monopol, který je nezbytný pro jeho existenci. V tomto bodě se zdá, že při uznání Nozickových práv musíme odmítnout i minimální stát – samozřejmě, pokud Nozick nepředloží přesvědčivé vysvětlení.

Podle Nozicka je existence státu oprávněna, pokud ochraňuje jedince před silou, podvodem, loupeží a dohlíží na plnění smluv. Stát existuje proto, aby zajišťoval práva, a to je jeho jediné ospravedlnění. Stát vlastně porušuje práva, pokud přebírá širší záměry. Jaké důvody uvádí Nozick pro tuto teorii?

Měli bychom, tvrdí Nozick, začít tím, že se podíváme, zdali má přirozený stav své vlastní prostředky a metody, jak se s těmito problémy vypořádat. Podle Nozicka takovéto metody skutečně existují a pokud je použijeme, ocitneme se vlastně ve státu. Toto vysvětlení státu se nazývá Nozickovým „vysvětlením neviditelné ruky“ (Wolff, 1991: 42).

Základní myšlenkou vysvětlení neviditelné ruky je ukázat, jak něco, co vypadá úmyslně, může vzniknout nebo se vyvíjet jako nezáměrný důsledek jiné činnosti. Takto Nozick tvrdí, že tím, jak se jednotlivci v přirozeném stavu snaží zlepšit svou pozici, vykonávají takové činnosti, které posléze povedou k vytvoření minimálního státu, ačkoli to nikdo nezamýšlel a možná nikdo ani nepomyslel na vytvoření státu. Minimální stát by vznikl z anarchického přirozeného stavu, kdyby lidé byli racionálně zaměřeni sami na sebe a byli povětšinou připraveni na dodržování morálního zákona, a tento stát by mohl vzniknout, aniž by porušoval práva kohokoli.

Tento argument lze znázornit kvazihistorickým procesem, kterým se stát vyvíjí v řadě stupňů, počínaje přirozeným stavem a konče minimálním státem. Přechod z jednoho stupně do druhého údajně nastane takovým způsobem, že ničí práva nebudou porušena.

Existuje šest hlavních stupňů, které jdou za sebou tímto způsobem:

(1) V **přirozeném stavu** je nejpřirozenější myšlenkou to, že jedinec se spojí s ostatními do „vzájemně ochranných společenství“: Ostatní se na jeho výzvu k němu připojí k jeho obraně. Důvodem, proč se s ním spojí, může být, že jsou ochotni se veřejně angažovat, nebo proto, že jde o jeho přátele, anebo proto, že jim v minulosti sám pomohl, nebo protože si přejí, aby v budoucnosti zase on pomohl jim, popřípadě výměnou za něco (Nozick, 1974: 12). Tímto způsobem lze vyžadovat spravedlnost od silnějšího agresora nebo získat ochranu před nepodloženými požadavky.

(2) První kvazihistorický přechod je od přirozeného stavu do situace, kdy existují **vzájemně obranná společenství**. Výhodou této situace je to, že neoslepeni sebeláskou nebo vášní, nebudou členové chtít utrácet čas a námahu prosazováním požadavků, které za to nestojí. Člověk by tudíž očekával méně nesmyslných pří.

(3) Tato výhoda má svou nevýhodu: prosazování požadavků ve prospěch druhá vyžaduje investovat čas a námahu, a to je samozřejmě něco, čemu se lidé raději vyhnou. Odpovědí je, říká Nozick, dělba práce. Ve stylu, který je ryze volnotržní, Nozick navrhuje, aby podnikatelé založili firmy, které se budou zabývat poskytováním obranných služeb. Spíše než by se lidé společovali do vzájemně obranných společenství, člověk by si zaplatil služby **komerční ochranné agentury**. Lze předpokládat, že mnozí si raději zaplatí specializované služby jiných, než by vytvářeli společenství, ve kterých je člověk neustále k dispozici ostatním členům – za předpokladu, že je k tomuto účelu dost peněz (předpoklad bohatství v přirozeném stavu, Wolff, 1991: 54).

(4) V každé geografické oblasti budou zpočátku nabízet své služby ochranné agentury, které si budou konkurovat, ale Nozick tvrdí, že to je jeden volný trh, který má **tendenci k monopolizaci**, nebo alespoň oligopolizaci. Bude to v zájmu soupeřících agentur, aby se slučovaly nebo uzavíraly dohody o spolupráci, takže neshody mezi členy různých agentur se budou řešit spíše smířčím řízením než nákladnými vzájemnými boji. Pro zákazníka je také výhodné se spojit s největší a nejsilnější agenturou. Procesem kooperace, vzniku kartelů, fúzí, přebíráním firem a měnící se strukturou členstva se vlastně dostáváme ke čtvrtému stupni s **jedinou dominantní ochrannou agenturou**.

Tato dominantní ochranná agentura získá monopol na ozbrojenou sílu. Může od svých členů vyžadovat, aby se jako podmínky pro své členství zřekli práva na osobní provedení trestu, nebo v jistých případech, aby se zřekli práva na sebeobranu. Ale ne každý bude členem této dominantní agentury. Někteří silní individualisté mohou odmítat kupovat takovéto služby, protože jsou připraveni se bránit sami a trestat druhé, pokud by taková potřeba nastala. Tato agentura není stát, protože její moc není všeobecně uznávaná – není legitimní ani oprávněná – a poskytování ochranných služeb není poskytováno všem v dané geografické oblasti.

(5) Ti neorganizovaní ztělesňují přesně stejné problémy, které byly v přirozeném stavu. Při výkonu svého práva na sebeobranu a trest mohou být zaslepeni sebeláskou nebo motivem pomsty a překračovat nařízení zákona přírody tím, že budou trestat ty nepravé nebo ty pravé trestat příliš (Wolff, 1991: 46).

Otázka teď stojí, jestli agentura může zakázat vymáhání práv vůči svým zákazníkům, pokud se nemůže ujistit, že vymáhání samo není porušováním práv? Je to pro nás přinejmenším velice riskantní, pokud kolem nás budou existovat silní a individualističtí jedinci, zvláště pokud si člověk nemůže být jist, jestli jsou vždy motivováni chladným rozumem. Zdá se, že proto, aby dominantní agentura ochránila své zákazníky před těmito riziky, má právo

vyhlásit, že ztrestá každého, kdo použije sílu proti jejím zákazníkům bez toho, že by dokázal, že použití této síly bylo legitimní.

Nyní existuje agentura, která si dělá nárok na monopol k použití síly. Bude jediným vykonavatelem síly ve prospěch svých zákazníků a jediným zmocněncem, kdo posoudí použití síly nezávislymi jedinci vůči jejím zákazníkům. Překročili jsme nyní stupeň dominantní ochranné agentury a dospěli jsme do pátého stupně, v němž tato dominantní organizace má jeden ze dvou charakteristických znaků, které jsou údajně pro existenci státu nejdůležitější: monopol autorizované síly. Nozick mu tedy říká „ultra-minimální stát“.

(6) Poslední krok ke skutečnému státu se také týká nezávislých jedinců, kteří mají přirozené právo trestat ostatní. Dominantní ochranná agentura odmítne nezávislým dovolit použít toto právo, protože mohou škodit, pokud tohoto práva zneužijí. Ale tím – tvrdí Nozick – že některým jedincům zakáže využívat jejich přirozeného práva, dominantní agentura je za to musí nějak odškodnit. Nejvhodnější forma kompenzace je v tomto případě to, že jim poskytne ochranné služby. Jakmile ultra-minimální stát nabídne ochranu těm, kterým zakáže použití síly, stává se státem: **minimálním státem**. Nabídnutím ochrany všem s trvalým pobytem na svém území je Nozickův druhý charakteristický znak státu.

Přestože stát je tím, že poskytuje služby všem, zapojen v přerozdělovacím procesu – někdo platí za služby poskytované jiným – skrytá motivace není redistributivní. Stát totiž nikoho nenutí, aby za svou ochranu platil někomu jinému z toho důvodu, že by jinak tento jedinec zůstal bez ochrany. Spíše se mu tímto způsobem platí odškodnění za to, že mu není umožněn výkon jeho přirozených práv, a nejvhodnější formou kompenzace je poskytnout mu ochranné služby. Takže důvod k redistribuci není založen na úvahách o sociální prospěšnosti nebo rovnosti, ale na zvažování přirozených práv uznaných libertariánem.

Dospěli jsme sérií postupných stupňů k minimálnímu státu, který si dělá nárok na autorizovaný monopol síly a poskytuje ochranu všem, kdo žijí v dané zeměpisné oblasti.

To je Nozickův argument neviditelné ruky. Nikdo v přirozeném stavu neměl úmysl vytvořit stát, ale on tak jako tak vznikl. Na žádném stupni přechodu nebyla údajně porušena žádná práva, a tak jsme se ocitli ve státu, aniž jsme se o to vlastně pokoušeli (Wolff, 1991: 47).

Jedna z mnoha otázek, jež vyvstávají z Nozickovy teorie politického závazku, je ta, zdali je racionální, aby lidé přijali autoritu státu?

Nozick nenabízí teorii historického vývoje. Nepouští se do předpovědi,

jak se skuteční lidé budou chovat. Zabývá se jen těmi, kdo jsou racionálně zaměřeni na své vlastní zájmy, ale obecně jsou připraveni respektovat práva jiných – jako u teorie racionální volby.

Jedním problémem s Nozickovou teorií je, že ačkoli lidé dospějí k dominantní agentuře svou vlastní volbou – a procesem fúzí a přebírání firem – neplyne z toho, že je racionální přijmout ochranu dominantní agentury – monopol je všeobecně spojený s příliš vysokými cenami a příliš vysokými zisky. Mnoho lidí může mít důvody k tomu, aby své volby litovali (Wolff, 1991: 57–58).

Jedním způsobem řešení této námitky je učinit tuto agenturu samu o sobě racionálně žádoucí. Místo „zákazníků“, kteří kupují svou ochranu od této agentury by člověk spíše mohl uvažovat o jednotlivcích jako o členech organizace, jako o akcionářích. V tom případě by mohli přimět organizaci k zodpovědnosti za její činnost, přinutit ji změnit cenovou politiku, zvolit nové „ředitele“ do představenstva.

Tato koncepce dominující agentury dává prostor k něčemu, co se velice podobá modernímu demokratickému státu. V tom stavu v jakém je, nechává Nozickova politická filosofie žádný prostor politice, protože v minimálním státě nejsou zdánlivě vůbec žádné politické procedury. Změnou uspořádání vztahů mezi agenturou a jejími členy na členskou organizaci se tomuto nedostatku vychází vstříc. Volbu funkcionářů na výroční valné hromadě akcionářů lze chápat jako obdobu parlamentních voleb (Wolff, 1991: 58). Avšak to jen navozuje otázku, jestli jsou splněny předpoklady demokratického procesu, a nastoluje celou problematiku společenských a ekonomických předpokladů pro demokracii a polyarchii (srovnej Dahl).

4. Volný trh a státní regulace

Podle Nozicka má stát zůstat státem minimálním, který se věnuje pouze ochraně práv svých občanů tím, že udržuje pořádek a klid interně (policie, soudy atd.) a externě (obrana, diplomacie). Stát šířeji pojatý bude porušovat lidská práva na vlastnictví (viz teorie nároků) (Wolff, 1991: 48).

Objevuje se však problém, kudy přesně vedou hranice tohoto minimálního státu. Pokud vzdělávání dětí zabraňuje rozvoji kriminality, měl by stát podniknout preventivní kroky ve formě vzdělávání? Bylo by možné použít stejný argument pro sociálně prospěšná opatření?

Hlavní kritika Nozicka je, že nechává nevyjasněnou přesnou povahu vztahu mezi individuální svobodou, demokracií a státem – jak to je a jak by to být mělo.¹⁾ „... stát-noční hlídač klasické liberální teorie se omezuje na funkci

ochrany všech svých občanů proti násilí, loupeži a podvodu, na dodržování smluv atd.“ (Nozick, 1974: 26 a 272). Nikde však nepodává klíč k tomu, z čeho by se přesně činnost „atd.“ měla skládat. Nikde neexistují jasné ukazatele, kde jsou přesné hranice „legitimní“ činnosti státu (Green, 1981: 215).

5. *Demokracie a kapitalismus anebo rámec pro utopii?*

Libertarianismus je obecně identifikován s radikální formou kapitalismu laissez-faire. Ve středu stojí vlastnická práva a trh (Wolff, 1991: 133).

Lidská volba je neomezená jakoukoli ústřední, dohlížející autoritou. Můžete prodat vše, co vlastníte (včetně sebe sama) a koupit si vše, na co máte, za cenu dohodnutou s prodávajícím.

Jako reakci na tuto interpretaci je důležité si ujasnit rozdíl mezi tím, co libertarianismus **připouští** a co **doporučuje**. Přestože libertarianismus má v úmyslu připustit neomezený kapitalismus, neznamená to, že ho nutně doporučuje, neboť libertarianismus nedoporučuje nic.

Hlavní problém je, že libertarianismus nevyžaduje kapitalismus. Libertarianismus se zabývá tím, co lidé mohou jeden od druhého žádat jako svoje právo. A to se rovná nenechat si zasahovat do své osoby a svého vlastnictví.

Ale vně této struktury práv si Nozick představuje, že mohou prosperovat „společenství“ ve formě dobrovolných organizací. V nich vlastní závazky mohou jít dál než jaké má člověk v rámci minimálního státu. Společenství mohou vydávat nařízení, která minimální stát nesmí. Setrvání ve společenství může být podmíněno uposlechnutím těchto nařízení. Může to být uznání vymahatelných, pozitivních závazků vůči jiným lidem nebo podrobení se pravidlům regulujícím náboženskou, sexuální nebo intelektuální praxi.

Podle Nozicka existuje v rámci minimálního státu prostor pro utopii, nikoli jako vizi jedinou, ale jako utopii pluralitní. Ať je vaše představa utopie jakákoli, za předpokladu, že najdete dost lidí k tomu, abyste ji zalidnili a zaplatili, pak je v libertarianismu uskutečnitelná.

Je možné se tázat, nakolik je tento rámec pro utopii opravdu realistický (Wolff, 1991: 134–136)²⁾, ale důležité je to, že v Nozickově politické vizi je dost prostoru pro to, aby lidé žili podle různých a dokonce protichůdných koncepcí dobra.

Nozick o sobě nikdy netvrdí, že je konzervativce, a hlavní proud teoretického konzervatismu Nozicka mezi sebe nepřijal. Roger Scruton ve své obhajobě konzervatismu „The Meaning of Conservatism“ píše, že konzervativní zdůrazňování autority, ústavy, institucí, tradic, zvyklostí a loajality

je naprosto neslučitelné s libertariánským „minimálním etatismem“ (Scruton, 1984:31; Wolff, 1991: 136).

Poznámky

1. Mnohem více se tím zabývá Hayek (Held, 1987: 247), o kterém budeme pojednávat v další přednášce.
2. Radikálnější kritici Nozicka se však budou ptát jako Philip Green: „Nozickův přístup je postulovat... že minimální stát zákona a řádu je legitimní a že stát, který je v jakémkoli ohledu aktivnější, musí být nelegitimní. Jak se mu ale podařilo dospět k závěru, který se tak hodí vlastníkům velkého majetku?“ (1981: 216). Green tvrdí, že Nozick má problém s morální představivostí, a pokud nepřijmeme jeho morálku, potom jeho teorie přirozeného stavu nemá smysl: „...je to čin morální zvěle, pokud se domníváme, že by hypotetičtí racionální aktéři k záchraně své individuality vytvořili pouze minimální stát na způsob Pinkertonovy ochranné agentury: minimální policejní stát. Je možné si také představit, abychom bránili, co je „naše“, že jsme vytvořili, dobrovolně a jednomyslně, svou samostatnou individuální činností plnohodnotné plánované hospodářství – neřku-li prvobytně pospolnou demokratickou utopii s příslibem, že každý jednotlivec bude mít nejvyšší právo rozhodovat, čehož můžeme dosáhnout jen tím, že získáme také kus ekonomické rovnoprávnosti... Stačí, když si místo zúženého vezmeme širší úhel pohledu a podíváme se, co všechno mohou lidé považovat za své vlastní – do daleké budoucnosti, mimo jejich společenský prostor, jaké propletenosti s životy jiných lidí mohou dosahovat jejich vize toho, co je „jejich vlastní“ – a pak pochopíme, jak zmračená čistě sobeckým myšlením je představa minimálního státu“ (Green, 1981: 218).

PŘEDNÁŠKA 22.

Neoliberalismus a vláda zákona

Jak jsme již probírali v předchozích přednáškách, od poloviny šedesátých let byly demokracie a pluralismus čím dál více kritizovány ze strany myslitelů nové pravice, kteří oživovali a modernizovali mnohé klasické myšlenky liberalismu. Těchto myšlenek pak využívali k tomu, aby vysvětlili, jak – podle jejich názoru – demokratické politické systémy přinesly zcela negativní výsledky. Základním problémem této kritiky byl rozsah vlády obecně a zvláště pak neustálý růst vlády. Čím více se má za to, že stát musí být omezován a trhu se přisuzuje čím dál dominantnější role, tím více se upřednostňuje liberalismus ve vztahu k demokracii, a člověk by mohl dokonce říci, že tím více se přibližujeme k anarchii. Zářným příkladem tohoto vývoje od demokracie přes liberalismus až k anarchii je Robert Nozick, kterým jsme se zabývali v předchozí přednášce.

V této přednášce se budeme zabývat další velkou postavou mezi neoliberaly, Friedrichem von Hayekem, prominentním členem tzv. rakouské školy, který rozpracovával myšlenky správné role státu, vztah mezi státem a společností a především trh.

1. Friedrich August von Hayek

Nejdůležitějším proudem nové pravice je rakouská škola. Rakouská politická ekonomie byla důležitou větví v ekonomickém myšlení, které vzniklo ve Vídni během posledních desetiletí devatenáctého století. Rakouští ekonomové měli podíl na vytváření hlavního proudu neoklasické ekonomie mimo jiné i tím, že odmítli pracovní teorii hodnoty. Böhm-Bawerek ji nahradil rozvíjením teorie hodnoty založené na abstraktním užítku. Ludwig von Mises je dalším slavným reprezentantem této školy. I přes svůj anti-socialismus nebyli členové rakouské školy skutečnými konzervativci, ale spíše byli zastánci tržního liberalismu v ekonomii – tj. zásadní oponenti socialismu a státního intervencionismu – a liberální demokracie v politickém životě (Dunleavy a O'Leary, 1987: 86).

Nejnámějším mluvčím rakouské školy ve vztahu k politické teorii je

Friedrich August von Hayek. Ve třicátých letech přišel na London School of Economics – kde byl jedním z mála prominentních kritiků Keynesa – a v padesátých letech emigroval do Spojených států, kde na univerzitě v Chicagu našel příznivé ovzduší. Dožil se vysokého věku – zemřel v dubnu 1992 ve věku 92 let – a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let byl „vzdvížen“ novou pravicí a stal se ústřední postavou v přílivu nového liberalismu. Stal se učitelem nové generace ekonomů volného trhu, jako je Milton Friedman a James Buchanan, a po revolucích ve východní a střední Evropě koncem osmdesátých let potvrdili vůdčí ekonomové, jako Janos Kornai a Václav Klaus, důležitost, kterou měl Hayek pro jejich boj proti centrálně plánované společnosti.

2. Komplexnost společnosti a hranice lidského rozumu

Rakouská škola odmítá deduktivní argumentace autorů racionální volby (založené na předpokladech, logických dedukcích, hypotézách a předpovědích, které se ověřují na základě empirických důkazů). Rakouská škola má jiné východisko, totiž teorii subjektivní hodnoty. Argumentem je, že hodnota, kterou jednotlivci přisuzují zdrojům, práci a zboží, se nemá vysvětlovat nějakou vnitřní kvalitou, ale hodnotou, kterou do ní vkládají jednotlivci. Není to například technická složitost, která způsobuje, že televizor je hodnotný, ani lidská práce, která se použije na její výrobu, ale spíše užitek a potěšení, které z ní máme.

Byl to Hayek, kdo formuloval základní subjektivismus a pro společenské vědy ho zkombinoval s metodologickým individualismem (Andersen a Arzouni, 1992).

Hayek za prvé říká, že většina „skutečností“ společenských věd je subjektivní a jsou přístupné debatě a interpretacím. Není možné je ověřovat v laboratoři, jako je tomu u přírodních věd. Hayek obecně odmítá aplikaci metod přírodních věd na vědy společenské. A považuje společenské vědy za méně „bezpečné“ než vědy přírodní.

Za druhé, a to je důležitější, tvrdí, že společenské systémy jsou tak složité a zahrnují tolik nejistot, že není možné zjistit přesný počet relevantních proměnných. Studium tržního procesu například vyžaduje znalosti příliš mnoha nepoznatelných a nezměřitelných proměnných (Dunleavy a O'Leary, 1987: 88). V rakouské škole je člověk charakterizován nejistotou a neznalostí – vzpomeňme Schumpetera. Jedinec se má rozhodnout, ale je omezen svými nedokonalými znalostmi a svou omezenou schopností nabývat poznatky a zpracovávat je. Nakonec je to subjektivní volba jednotlivce, kte-

rá tvoří základ ekonomie a společnosti vůbec – metodologický individualismus – ale jedinec není „homo economicus“, který jedná racionálně na základě úplných informací. Jednotlivci jsou spíše „podnikateli“, kteří odhadují, riskují a jednají na základě omezených a neúplných informací.

Hayek obecně argumentuje, že existují hranice poznávacích schopností lidského rozumu pochopit složité systémy a že existuje mnoho skrytých znalostí, jichž si lidské bytosti vůbec nejsou vědomy. Z lidské činnosti plyne celá řada nezamýšlených důsledků. Rakouská škola tudíž zdůrazňuje důležitost spontánního společenského uspořádání, které je výsledkem lidské činnosti, ale nikoli lidského záměru.

3. Spontánní řád

Pro Hayekův názor na společnost a demokracii je nejdůležitější představa spontánního řádu. Spontánní řád („rozšířený řád“) má svůj původ v přirozeném procesu, nejen v biologii, ale i ve společnosti. Sociální jevy nelze chápat jako přirozené (physis), ani jako konvenční (nomos). Hayek poukazuje na třetí původ společenských jevů, který není vysvětlitelný ani instinkty, ani cílevědomým racionálním jednáním. Jsou to spontánně vytvořené a samoregulační struktury ve společnosti, které se vyvinuly přirozeným výběrem chování a nařízení. Přestože mohou vypadat velmi strukturovaně, nebyly ani vynalezeny, ani naplánovány. Ale postupně se vyvinuly a přežívají proto, že se osvědčily jako hodnota pro skupiny jednotlivců, kteří je používají.

Jestliže jednotlivci jdou přes nějaké pole nejkratší cestou, vytvoří se postupně cesta a tuto cestu později používají další jedinci. Tato cesta nebyla vědomě naplánována, byla zřízena spontánně. Důvodem pro následování stop jiných jedinců je samozřejmě dostat se vpřed co nejrychleji. A je jednodušší, pokud sledujete cestu, kterou jiní již zpevnili a vyrovnali. I když motivace těchto předchozích jedinců byla čistě egoistická, vytvořili nicméně obecný výsledek. A sami víte, jak může být obtížné tento spontánní řád změnit. Můžete udělat téměř cokoli, abyste zastavili provoz na jistých cestách – umístit tam značky, vybudovat pěkné dlážděné chodníky, postavit ploty atd., a lidé stejně budou i nadále používat zavedené cesty.

Dalším příkladem spontánního řádu je jazyk. I zde máme velmi strukturovaný systém, který jednotlivci používají, protože jim pomáhá ve vzájemné komunikaci, ale který nebyl nikdy naplánován, ani úmyslně vytvořen. Pokus vytvořit umělý světový jazyk – esperanto – se například příliš nezdařil. Samozřejmě, že se můžete pokusit záměrně ovlivnit další vývoj jazyka, ale

obecně tento vývoj a přizpůsobování se novým podmínkám bude sledovat své vlastní zákony, kterých si jsme jen zčásti vědomi.

Tento druh formulace je jasně novou formulací staré konzervativní obrany tradic (viz Edmund Burke) (Dunleavy a O'Leary, 1987: 92).

Podle Hayeka jsou takovými spontánními řády trh a zákon.

Trh nám poskytuje komunikační systém, kterému lze snadno porozumět: cenový mechanismus. Bez cen by jednotlivci nevěděli, jak nasměrovat svou vlastní činnost. Ale ceny určují sílu lidských potřeb mít jisté zboží. Přijmy výrobců závisejí na jejich schopnosti uspokojit zákazníka. Ceny jsou signálem, který jednotlivcům umožňuje – aniž by si toho byli vědomi – přispět k uspokojování potřeb jiných lidí. Zákazníci nemusejí nic vědět o důvodech nízkých nebo vysokých cen, vše, co potřebují, je šetřit se svými zdroji a dostat za ně pokud možno co nejvíce. Jestliže se ceny některých komodit dostanou příliš vysoko, zákazníci se obrátí k jiným alternativám, které pro ně mají hodnotu. A poptávka po těchto alternativách nebo substitucích ovlivňuje trh. Výrobci se snaží kombinovat faktory výroby tím nej-lacinějším způsobem, ale při velmi složitých výrobních procesech nemohou vše vědět předem, takže musí experimentovat, aby našli takovou kombinaci, která umožňuje co možná největší produkci při co možná nejnižších nákladech a co největší odbyt. Zisk je hnací silou výrobního procesu a motivuje výrobce k tomu, aby hledali nové a doposud nevyužité možnosti. Z tohoto důvodu Hayek naprosto nepovažuje zisk za asociální.

Cenový mechanismus, motivace zákazníků uspokojit své subjektivní potřeby co možná nej-laciněji a motiv zisku výrobců způsobují, že je trh efektivním distributorem zdrojů. Činnost společnosti je koordinována podle ukazatelů, které nikdo záměrně nezvolil. Neúčinnost centrálního plánování prozrazuje, že není důvod k naprosté víře v lidský rozum a spoléhání se na něho. Trh však plnou nebo dokonalou racionalitu informací nepředpokládá, spíše jen poskytuje zjišťovací mechanismus – proces sbírání informací – ve kterém se neustále musíte přizpůsobovat novým, neznámým okolnostem. Konkurence je postup objeovávání, postup obsažený v každé evoluci, která mimovolně vedla člověka k tomu, aby reagoval na nové situace. Prostřednictvím další konkurence, nikoli však shody, tedy postupně zvyšujeme svou efektivitu (1988: 19).

Hayek na jedné straně obhajuje svobodu jako nejvyšší dobro, na druhé straně jeho obhajoba trhu jako zjišťovacího mechanismu a informačního prostředku naznačuje, že nejvyšší hodnotu spatřuje spíše v maximalizaci vědomostí než ve svobodě.

4. Zákon a zákonodárství

Hayek se nejvíce proslavil svou obhajobou vlády zákona a svým nepřátelstvím vůči administrativní zvlášti.

Byl liberálním demokratem, ale byl v liberální demokracii oddán spíše tomu „liberálnímu“. Rozlišoval mezi liberalismem, který určuje cíl („co“), tedy svobodu, a demokracií, která je prostředkem k tomuto cíli („jak“) (Held, 1987: 248).

Hayek rozlišuje mezi „zákonem“ a „zákonodárstvím“.

Zákon se týká obecných nařízení a principů, které určují podmínky pro chování jednotlivce a které specifikují a omezují činnost většiny vlád. Je to, krátce řečeno, ústava. Zákonodárství je na druhé straně rutinnější změna zákonných struktur (Held, 1987: 248).

Hayek chápe zákon jako spontánní řád.

Na Západě je čím dál více základem pro tvorbu zákonů to, co Hayek nazývá „konstruktivismem“. Každý společenský řád je podle tohoto přístupu vytvořen nebo navržen. Existující zákony vedou zpět k záměrné činnosti. Tento druh řádu předpokládá tvůrce.

Hayek dává přednost jinému přístupu, neplánovanému společenskému řádu. Varuje před „osudnou domýšlivostí“, podle níž je člověk schopen formovat svět kolem sebe na základě svých představ (1988: 27).

Předpokladem takového řádu je jistý stupeň pravidelnosti v chování jednotlivců. Jestliže je chování jednotlivců zcela náhodné, nemůže vzniknout spontánně žádný řád. Ale obecně lidé reagují více méně stejně v podobných situacích a nařízení zákona jsou kodifikací lidských zkušeností. Je prostě sepsáno, jakým činností se máte vyhnout. Jestliže chcete dosáhnout svých cílů ve světě, kterému rozumíte jen zčásti, je nutné se chovat podle pravidel. Tato pravidla musí být „negativní“ v tom smyslu, že určují to, co není dovoleno. Nařízení zákona jasně omezují vaši svobodu jednání.

Jako příklad používá Hayek anglické zvykové právo. Toto právo se během staletí ustanovilo prostřednictvím soudních rozhodnutí jako příklad toho, jak má být zákon spontánně vybudován. Zvykové právo v rámci občanského nebo soukromého systému zákonů je sbírkou jednotlivých rozhodnutí, která slouží jako precedent pro současné i budoucí případy. Od konkrétních rozhodnutí pak můžete formulovat obecnější a abstraktnější principy, které obsahují společný prvek a připojují se k velkému množství rozhodnutí v podobných případech.

Zákon tak není výsledkem činnosti zákonodárných orgánů, ale vyvinul se staletou praxí, stejně jako se vyvinul spontánními procesy jazyk nebo trh.

Konstruktivismus je něco nového a není podle Hayeka vlastně ve shodě se základními záměry zákona:

„Zákon ve své ideální formě může být popsán jako příkaz jednou pro vždy“, který je adresován neznámým lidem a který je abstrahován ze všech konkrétních situací času a místa a týká se pouze takových podmínek, které se mohou objevit kdekoli a kdykoli“ (1960: 149–150).

5. Svoboda jako nejvyšší dobro

V tomto smyslu neexistuje rozpor mezi svobodou a zákonem. Jste svobodní, pokud se řídíte neosobními zákony – nikoli jednotlivci a jejich příkazy.

Donucování je „pozitivní“ čin vůči vám, ale v obecných a neosobních nařízeních donucování neexistuje. Pokud předem víte, co je zakázáno, můžete se těmito situacím vyhnout, a v tom případě nebudete nuceni nebo vystaveni donucování. Hayek vlastně zaujímá takový názor, že zákony je třeba srovnávat s jinými druhy omezení lidské činnosti – s přírodními fyzikálními zákony: „Zákony státu, stejně jako přírodní zákony, poskytují pevné body v prostředí, v němž se má člověk pohybovat: přestože eliminují jisté možnosti, většinou neomezují volbu na jedinou specifickou činnost, kterou na něm vyžaduje někdo jiný ... pokud se řídíme zákony ve smyslu abstraktních nařízení předepsaných bez ohledu na jejich použití vůči nám, nejsme podřízeni vůli dalšího člověka, a jsme tudíž svobodní“ (1960: 153).

Donucování se lze vyhnout, pokud každý jednotlivý člověk má k dispozici soukromou sféru, která je chráněná proti zasahování – tj. práva jednotlivce. Je však poněkud nejasné, co jsou tato práva, protože Hayek odmítá představu přirozených práv. Práva je třeba chápat spíše v jejich vztahu k přirozenému vývoji zákona.

Podle Hayeka jsou zákon a soukromé vlastnictví úzce propojeny (Andersen a Arzouni, 1992: 428). Je to přirozený důsledek hranic soukromé sféry, protože „delimitací soukromé sféry nařízením vznikají práva, jako například právo vlastnické“ (1960: 151). Hayek nerozlišuje mezi ekonomickou svobodou a jinými formami svobody. Jeho představa svobody staví na stejné místo svobodu jednání jako svobodu slova. Jsou součástí stejné „negativní“ koncepce svobody, tj. nepřítomnosti donucování a násilí (viz Berlin, 1969).

Ale ani obsah soukromé sféry, ani forma vlastnictví nemusí být určena jednou pro vždy. Změněné podmínky, například nový technologický rozvoj, mění formy vlastnictví. Během staletí můžete mít vlastnická práva na rozhlasové frekvence nebo televizní kanály.

Podle Hayeka je uznání vlastnictví nutnou podmínkou pro předcházení donucování. Jsme více méně neschopni jednat, pokud nevíme, co je naše a co může být použito v našich plánech. Poznání a uznání vlastnictví majetku je také nutné pro spolupráci mezi jednotlivci. Zákon neurčuje, kdo by měl vlastnit konkrétní věc, ale pouze stanoví hranice – zákon je základním zákazem, který reguluje jednání jednotlivce, a umožňuje nám jednat a plánovat si svůj život. Zákony by měly být – dá-li se tak říci – dobře fungujícími ukazateli, kterých můžeme použít pro svou orientaci a „navigaci“.

6. Omezení demokracie

Pokud však zákon má být změněn cílevědomou činností, zastává se Hayek mimořádných většin a je obecně spíše kritický vůči současným liberálním demokraciím. Neomezená demokracie je podle jeho názoru stejná jako socialismus – je přesvědčením, které ničí jak kapitalismus, tak samotnou demokracii. Vláda zákona zahrnuje to, že vláda by měla přijmout hranice rozsahu svých aktivit.

Hayek píše (1960: 104): „Současné nekritické používání slova ‚demokratický‘ jako obecného termínu pro chvalozpěv není bez nebezpečí. Naznačuje, že protože je demokracie dobrá, bude pro lidstvo vždy ziskem, pokud se rozšíří. Může to znít samozřejmě, ale vůbec tomu tak není.“

Právě naopak, Hayek tvrdí, že demokracie musí být omezená.

Demokracii je možné rozšířit nejméně ve dvou ohledech:

- (1) rozsah osob oprávněných volit,
- (2) rozsah sporných bodů, které mají být rozhodnuty demokratickými postupy.

V žádném ohledu není podle Hayeka možné doopravdy tvrdit, že každé možné rozšíření je ziskem, nebo že princip demokracie vyžaduje, aby byla rozšiřována do nekonečna. Ne každé rozšíření je žádoucí.

(1) Na téma volebního práva Hayek tvrdí, že určitá omezení jsou legitimní:

„Stěží lze říci, že rovnost před zákonem nutně vyžaduje, aby všichni dospělí měli hlasovací právo; princip funguje, jakmile se stejné neosobní nařízení týká všech. Pokud by hlasovací právo bylo dáno pouze lidem starším čtyřiceti let, nebo pouze osobám výdělečně činným, nebo jen hlavám rodin, nebo jen osobám gramotným, bylo by to stěží větším porušením tohoto principu než omezení, která jsou všeobecně přijímána“ (1960: 105) (například věková hranice, vězňové, cizinci s trvalým pobytem, občané bez trvalého pobytu).

Podle Hayekova názoru by také bylo pro rozumné lidi možné argumentovat tím, že ideálům demokracie by lépe posloužilo, kdyby některé skupiny – například všichni vládní úředníci nebo všichni příjemci veřejných sociálních dávek – byly z hlasování vyloučeny (1960: 105).

V tomto bodě si můžeme povšimnout příkře odlišného stanoviska Roberta A. Dahla, který ze zapojení všech dospělých občanů do kolektivních rozhodnutí učinil jedno z pěti kritérií demokratického procesu.

(2) V otázce rozsahu problémů Hayek argumentuje, že demokratické a liberální tradice se od sebe liší v rozsahu státní činnosti řízené demokratickými rozhodnutími.

„Jakkoli je silný argument pro demokracii“ – a ten silný je, protože podle Hayeka je to jediná metoda pokojné změny, kterou doposud lidé vymysleli (1960: 107) – „není to konečná nebo absolutní hodnota a je třeba ji hodnotit podle toho, čeho se jí dosáhne. Demokracie je pravděpodobně nejlepší metodou, jak dosáhnout cílů, ale není to cíl sám o sobě. Ačkoli existuje pádný argument ve prospěch demokratické metody rozhodování tam, kde je jasné, že je zapotřebí nějaké kolektivní akce, problém toho, jestli je vhodné rozšířit kolektivní kontrolu nebo ne, se musí rozhodnout na jiném podkladě, než je princip demokracie jako takové“ (1960: 106).

A pokračuje:

„Zatímco dogmatický demokrat považuje za žádoucí, aby co možná nejvíce problémů rozhodlo většinové hlasování, liberál se domnívá, že existují jasné hranice rozsahu otázek, které se mají takto rozhodnout. Dogmatický demokrat má pocit, že kterákoli současná většina by měla mít právo rozhodnout o tom, jaké má pravomoci a jak jich využít, zatímco liberál považuje za důležitější, aby pravomoci kterékoli současně většiny byly omezeny dlouhodobými principy“ (1960: 106).

Rozdíl mezi demokratem a liberálem je tudíž v interpretaci principu lidové svrchovanosti: Je neomezená či neomezitelná nebo jak by měla být omezena? Existují běžné principy mezi lidmi, kteří žijí ve společenství, které limitují většinu, takže bez nich již není moc legitimní? Existují věci, které by nikdo neměl právo dělat?

Hayekova odpověď je jasná:

„Demokracie není nutně neomezená vláda. Stejně tak nemá demokratická vláda o nic menší potřebu zabudovaných ochranných mechanismů individuální svobody než kterákoli vláda jiná“ (1960: 107).

„Ačkoli je demokracie pravděpodobně tou nejlepší formou omezené vlády, stává se absurditou, pokud se změní ve vládu neomezenou“ (1960: 116).

„Je sporné, jestli demokracie může dlouhodobě fungovat, pokud velká většina nemá společnou alespoň obecnou koncepci vhodného typu společ-

nosti. Ale i když takováto koncepce existuje, nemusí se to nutně projevit v každém rozhodnutí většiny. Skupiny často nejednají v souladu se svými nejlepšími znalostmi nebo se neřídí zákony, které uznávají v jejich abstraktní formě, stejně tak jako jednotlivci.“ Pouze odvoláváním se na tyto obecné principy však můžeme doufat v dosažení „dohody diskusí, v urovnání konfliktu zájmů spíše úvahami a argumentací než hrubou silou“ (1960: 114).

Stojí za povšimnutí, že tento způsob argumentace je diametrálně odlišný od teorie demokratického procesu Roberta A. Dahla, která – kromě jiných kritérií – zahrnuje úplnou kontrolu programu demosem.

Hayekův argument lze také srovnat s argumentem zřeknutí se moci předem: „Spoutání se je privilegovaný způsob vyřešení slabosti vůle; je to základní způsob, jak dosáhnout racionality nepřímými prostředky“ (Jon Elster: *Ulysses and the Sirens*, 1979. 36 a dále).

Starý liberál je podle Hayeka ve skutečnosti lepší přítel demokracie než dogmatický demokrat, protože se zabývá zachováním podmínek pro fungování demokracie. Není „antidemokratické“ snažit se přesvědčit většinu, že existují hranice, za nimiž její jednání přestává být prospěšné, a že by se měla řídit i principy, které sama záměrně nevytvořila. „Pokud má demokracie přežít, je třeba, aby uznala, že není studnicí spravedlnosti a že musí uznat koncepci spravedlnosti, která nemusí být nutně vyjádřena v lidovém názoru na každý konkrétní problém. Nebezpečím je, že zaměňujeme prostředky k zajištění spravedlnosti za samotnou spravedlnost“ (1960: 117).

Zatímco Riker je skeptický vůči (populistické) demokracii proto, že není možné poznat vůli lidu, Hayek je skeptický proto, že lidová vůle – ať je jakkoli vyjádřena – spočívá na nedostatečných znalostech společnosti, kterou má řídit, a proto má za následek řadu nezamýšlených důsledků.

Riker navrhuje, aby liberalismus v sobě zahrnoval možnost zbavit se formou pravidelných voleb vládců a ústavních omezení za účelem ochrany volebního mechanismu, zatímco Hayek dává přednost liberalismu ve formě trhu a vlády zákona.

Ale jak vidíte, Rikerovo ústavní omezení a Hayekova vláda zákona jsou poměrně blízce spřízněné a obě kladou omezení rozhodnutím většiny a svrchovanosti lidu. Čím více je stát omezován a trhu se přisuzuje dominantní role, tím více se upřednostňuje liberalismus ve vztahu k demokracii.

7. Shrnutí nové pravice

Abychom shrnuli program různých nových pravicových a neoliberalních teorií demokracie: Hlavní myšlenkou je dát trhu maximum svobody a nedát státu více pravomocí, než je nezbytně nutné pro ochranu občanů a soukromého vlastnictví. Oblíbené heslo je „vytlačování státu“, a to také bylo charakteristickým znakem politiky za vlády Margaret Thatcherové ve Velké Británii a Ronalda Reagana ve Spojených státech.

Jak už argumentoval David Held (1987: 251–254), toto stanovisko je možné kritizovat v několika bodech:

(1) Obraz „trhu“ je čím dál nerealističtější ve světě, ve kterém čím dál víc dominuje moderní korporativní kapitalismus. Postupy a zákazníci se jen zřídka kdy setkají na rovnoprávném základě moderního trhu. Existují obrovské asymetrie moci a zdrojů. Většina trhů nejsou „volné, citlivé mechanismy kolektivní volby“, ale jsou plánované a řízené velkými společnostmi, pod vedením profesionálních obchodníků a jsou především místem setkání mocných a dobře organizovaných výrobců s izolovanými zákazníky, kteří mají podporu jen poměrně slabých organizací zákazníků.

(2) Existují obrovské nerovnosti jak uvnitř národních států, tak mezi nimi, které jsou zdroji značných konfliktů. Uvnitř to není jen konflikt mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, ale i mezi zaměstnanými a nezaměstnanými, mezi muži a ženami, mezi výrobou a životním prostředím nebo rekreací atd.

(3) Ve světě korporativního kapitalismu a velkých a rostoucích nerovností je problematické odstranit z politického programu jisté sporné body. Svoboda, které je příznivě nakloněn Hayek i Nozick – svoboda rozvíjet své záliby, nadání a cíle – nemůže být uskutečněna, pokud člověk nemá možnost tak učinit, pokud mu chybí jak materiální, tak kulturní zdroje k tomu, aby se věnoval různým druhům činnosti (Held, 1987: 254).

PŘEDNÁŠKA 23.

Liberalizace východní a střední Evropy

Revoluční vývoj ve východní a střední Evropě silně oživil otázku faktorů, které určují vztah mezi politikou a ekonomikou a mezi státem a trhem. Po roce 1989 se v řadě zemí východní a střední Evropy zhroutily systémy jedné strany a selhalo centrálně plánované hospodářství. Tento proces vytváří vhodné prostředí pro předložení některých uvažovaných základních možností, které tyto země mají v době, kdy přecházejí ze systému jedné strany k systému více stran a z centrálně plánovaného hospodářství na tržněji orientovanou ekonomiku.

1. Úvod

Přestože proces rozkladu na Východě není zdaleka objasněn, řada osob a časopisů si honem pospíšila s konstatováním, že Západ dosáhl naprostého vítězství ve studené válce, že rozsudek smrti nad socialismem je podepsán a jakékoli představy „třetí cesty“ zamítnuty (The Economist, 13. ledna, 1990). Navíc dále vyhlásili, že historie skončila naprostým vítězstvím liberální demokracie (Fukuyama, 1989). Vzhledem k dosavadní historické zkušenosti, že revoluce nikdy neuskutečnily cíle formulované na jejich počátku, zdají se tato tvrzení unáhlená a předčasná.

Zdá se, že raději než předkládat nějaká bombastická tvrzení, je v současné době rozumnější objasnit jisté zásadní koncepce, a na tomto základě analyzovat a prodiskutovat možnosti nových politických a ekonomických kombinací, jež se nabízejí. Nejzajímavější perspektivy současné situace jsou podle mého názoru možnosti, které se otevírají s rozvojem východní a střední Evropy. Tyto perspektivy jsou důležité nejen pro ty země, které opouštějí tzv. reálný socialismus, ale i pro země, jako je Dánsko a další západní země.

2. Stát a politický systém

Ve vlně všeobecného nadšení z vývoje ve východní a střední Evropě po roce 1989 a z toho, že v bývalých komunistických diktaturách probíhá proces tzv. „demokratizace“, zapomíná většina lidí na to, že vládní systém v západní Evropě a ve Spojených státech má daleko k uskutečnění ideálních demokratických principů a že by se tento systém měl spíše chápat jako výraz různých politicko-institučních adaptací na stávající společensko-ekonomické skutečnosti. Člověk nemusí zacházet tak daleko jako někteří radikální politologové – kteří charakterizují vládní systémy západních zemí jako „volené oligarchie se silnými monarchistickými prvky“ (např. Burnheim, 1985) – aby poznal, že existující vládní systémy nespĺňují požadavky reálné demokracie, která dává všem občanům stejnou možnost ovlivňovat politická rozhodnutí.

Robert A. Dahl – jehož by jen málo lidí charakterizovalo jako revolučně nebo radikála – se tento rozdíl pokouší vysvětlit odlišením „demokracie“ jako ideálu a „polyarchie“ jako současných reálných přístupů k tomuto ideálu (Dahl, 1989).

Jak jsme již probírali (v přednášce 15), Dahl definuje „polyarchii“ jako vládní systém založený na citlivosti politických autorit vůči preferencím občanů, které pokládá za politicky rovnoprávné. Proto, aby si tento vládní systém udržel soustavnou citlivost na požadavky a preference obyvatel, musí mít všichni občané možnost

- (1) formulovat své preference,
- (2) vyjavit své preference svým spoluobčanům a vládě individuální nebo kolektivní činností,
- (3) mít své preference rovnoprávně uváženy v procesu politického rozhodování, to znamená bez jakékoli diskriminace pramenící z toho, jaký je obsah těchto preferencí a odkud pocházejí (Dahl, 1971).

Dahl konkrétně probírá řadu podmínek shrnutých do dvou dimenzí. První rozměr – liberalizace – se týká možnosti opozice, tj. do jaké míry je možné soupeřit o moc. V tomto kontextu se Dahl zabývá veřejnou soutěží, kterou spojuje s ústavními právy, jako je svoboda slova, shromažďování a sdružování, a se základními principy práva a řádu. Druhá dimenze – univerzálnost – se týká rozsahu práva participace na politice, tj. kolik lidí se zapojuje do procesu politického rozhodování. Řečeno jinak, jedná se o stupeň politické participace, zahrnující částečně rozsah volebního práva a částečně skutečný počet voličů při volbách a další formy zapojení se do procesu politického rozhodování.

Dahl zdůrazňuje, že ani zajištění politických ústavních práv a možnost opozice na jedné straně, ani rozšíření volebního práva na straně druhé ještě není totožné s demokracií nebo polyarchií (Dahl, 1971). To pouze umožňuje charakterizovat současné vládní systémy v poměru k těmto dvěma dimenzím a umístit je ve vzájemném poměru, jak ilustrují některé příklady na obr. 23.1.

Obr. 23.1. Opozice a participace

Opozice	Jižní Afrika	Dánsko
		USA
	Turecko	
	Chile (1973–88)	Sovětský svaz
		Participace

Použití tohoto pojmového rámce vysvětluje, proč je v zemích východní a střední Evropy přesnější hovořit o liberalizaci než o demokratizaci. Zajímavé na vývoji východní a střední Evropy je to, že v těchto zemích již existoval vysoký stupeň politické participace, protože občané – alespoň formálně – byli do vládního zřízení zapojeni. Všichni dospělí měli a mají právo volit, volby se konaly a v některých zemích východní a střední Evropy bylo dokonce i více politických stran, ačkoli komunistická strana zastávala formálně i prakticky vůdčí roli. Avšak nebylo možné ani formálně, ani prakticky soupeřit o politickou moc. Ústavní práva svobodného projevu a sdružování byly spíše prázdňím, formálním právem a vlastně neexistovala ani zákonná, ani skutečná opozice proti komunistickým vládcům. Tyto státy byly tím, co Dahl nazývá „všezahrnujícími hegemoniemi“.

Události poslední doby však ukazují, že v zemích východní a střední Evropy politická opozice vznikla a že tato opozice získala postupně v jednotlivých zemích právo na existenci a na rozvinutí se. Po volbách v roce 1990 se v řadě zemí východní a střední Evropy vyhlásily polyarchie, ale pořád ještě nevíme, jak a do jaké míry se opravdu polyarchiemi staly. Je možné tvrdit, že další vývoj v zemích východní a střední Evropy vytváří předpoklady jak pro pesimistické, tak i pro optimističtější očekávání.

Samozřejmě, že existuje důvod pro jistý pesimismus, protože člověk se může ptát, jak stabilní asi tyto nové polyarchie budou. Dahl zformuloval teorii, že politická stabilita je do značné míry důsledkem vývojové struktury, v níž opozice a liberalizace mají přednost před participací a demokrati-

zaci. Země východní a střední Evropy budou jasné příklady opačného vývoje, protože participace předcházela opozici. Je vůbec možné, aby tyto vládní systémy přežily a efektivně fungovaly, tj. budou konkrétně schopny zvládnout ty ohromné problémy, které před ně bude stavět hospodářská politika? Zvládnou své etnické problémy – už jsme byli svědky rozpadu řady bývalých států (Jugoslávie, Sovětský svaz a nedávno dokonce i Československo). Udrží liberální politiku tváří v tvář novým extrémně pravicovým hnutím?

Na druhé straně existují také důvody pro jistý optimismus. V různé míře mají občané zemí východní a střední Evropy zkušenosti s mnohem rovnoprávnější ekonomickou teorií i praxí než většina západních zemí. Otázkou je, zdali budou ochotni přijmout společenské a hospodářské nerovnosti, které ve většině západních zemích máme. Pokud nejsou připraveni takového nerovnosti přijmout a pokud vezmou reformní plány doopravdy, je možné si představit, že země východní a střední Evropy překročí hranice, v nichž doposud žijí politické polyarchie západních zemí. V tomto případě také přicházel v úvahu vyšší stupeň oživeného vztahu ke skutečnější demokracii, protože společenské a ekonomické zdroje by byly rovnoměrněji rozloženy a protože proces demokratického rozhodování by se rozšířil z politického systému na ekonomický systém prostřednictvím průmyslové demokracie atd. Protiargumentem samozřejmě je, že rychlé zavedení tržního hospodářství a dalekosáhlá privatizace mohou brzy vytvořit nové nerovnosti. Rozdělení Československa na Českou a Slovenskou republiku mohlo částečně pramenit právě z důvodů různých názorů na tento životně důležitý problém.

Zkrátka, různé možnosti, které se otevírají v politické oblasti, ukazují, že dimenze liberalizace je v zemích východní a střední Evropy důležitější než dimenze participace. Je opravdu obtížné si představit, že by někdo prohlásil část obyvatelstva za politicky nesvéprávnou postarat se o vlastní záležitosti a odebral by jim jejich právo volit nebo jim zabránil se aktivně účastnit politického života – avšak to je právě to, o čem se v současné době diskutuje v Litvě. Hlavní je to, kam až budou ochotni jít národy východní a střední Evropy v otázce veřejné soutěže a skutečného soupeření o politickou moc. Perspektiva vývoje byla pro západní země daná tím, že doposud byla jak participace, tak opozice omezována poměrně nerovnoměrným rozdělením zdrojů a značně ostrou hranicí mezi politickými a ekonomickými rozhodnutími. Při pohledu na východní Evropu se zdá pravděpodobné, že by nyní mohly nastat nové podmínky, které by umožnily vyšší stupeň dosažení demokratického ideálu politické rovnosti. Na tomto pozadí se alespoň tři hlavní pozice jeví jako realistické možnosti:

Obr. 23.2. Hlavní politické pozice

Omezená polyarchie	Rozvinutá polyarchie	Přibližná demokracie
--------------------	----------------------	----------------------

3. Trh a ekonomický systém

Stejně tak jako politické vládní systémy obsahují několik základních pozic, tak existuje i několik možností v ekonomické oblasti. Přibližné rozlišení mezi kapitalismem a socialismem nebo mezi trhem a plánovaným hospodářstvím se nedá v ekonomické oblasti použít o nic lépe, než přibližné rozlišení mezi demokracií a diktaturou v oblasti politické.

Chápe-li se kapitalismus jako kombinace soukromého vlastnictví výrobních prostředků a tržního rozdělování vyrobeného zboží, potom existují různé kombinace ve více či méně smíšených verzích (Lindblom, 1977).

Za prvé, rozhodující rozlišení nemusí nutně vést mezi soukromým a kolektivním vlastnictvím výrobních prostředků, protože existují velmi odlišné formy jak soukromého, tak kolektivního vlastnictví. Soukromé vlastnictví nabývá naprosto odlišných forem, jestliže se jedná o společnosti ve vlastnictví jednotlivců nebo rodin, nebo o akciovou společnost. Stejně tak může kolektivní nebo společenské vlastnictví odrážet různé formy vlastnění: mohou to být jak zemědělská nebo výrobní družstva, důchodové fondy, neziskové organizace atd. Rozhodující může být i velikost společnosti. Velké akciové společnosti se organizačně neliší od velkých kolektivně vlastněných společností. V obou případech se jedná o byrokratické společnosti, kde je skutečná kontrola výrobních prostředků důležitější než samotné vlastnictví.

Za druhé, tržní mechanismus nemusí hrát absolutní, dokonce ani dominantní úlohu v distribuci výsledného produktu. Trhy mohou být neúplné, protože monopoly nebo dohody mezi oligopoly ve skutečnosti určují rozsah výroby a cenový mechanismus. Navíc, pokud hospodářství není zcela plánované, budou veřejné autority více či méně zasahovat do soukromých rozhodnutí v otázkách co vyrábět, kolik vyrábět a za jakou cenu. Současná smíšená ekonomika je vlastně přirozenou stránkou demokracie (Bealey, 1988: 156). Hospodářská politika prováděná západními zeměmi je jasně výrazem větší či menší kontroly hospodářství – nebo alespoň snahou o jeho kontrolu (Jaspersen a Svensson, 1987):

Obr. 23.3.

	+ Vládní regulace	- Vládní regulace
+ Trh	Smíšená ekonomika	Laissez faire
- Trh	Plánovaná ekonomika	Minimální ekonomika

A konečně, smíšená ekonomika se může vyvinout v ekonomiku vyjednávací, kde se důležitá část přidělování ekonomických zdrojů uskutečňuje prostřednictvím více nebo méně formalizovaných a institucionalizovaných vyjednávání mezi nezávislými rozhodovacími centry ve státě, organizacích a společnostech, a tímto způsobem se rozvíjejí a posilují společné koncepce (Nielsen a Pedersen, 1989).

Neexistuje jednoznačný vztah mezi rovnováhou soukromého a kolektivního vlastnictví na jedné straně a rovnováhou trhu a plánu na straně druhé. Extenzivní centralizované plánování výroby kombinované se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků se například uskutečňovalo během druhé světové války ve Spojených státech a ve Velké Británii. Naopak kolektivně vlastněné společnosti si mohou navzájem konkurovat na základě trhu. Na obr. 23.4. jsou tyto dvě dimenze ekonomické oblasti postaveny do vzájemného vztahu a několik příkladů ilustruje možné kombinace.

Aplikace těchto koncepcí klade důraz na pozornost, jakou je třeba věnovat přesnějšímu popisu a analýze charakteru liberalizace, která v současné době probíhá v zemích východní a střední Evropy.

Obr. 23.4. Soukromé vlastnictví a trh

Soukromé vlastnictví	USA válka	USA mír
Smíšené formy vlastnictví	Dánsko	
Kolektivní vlastnictví	SSSR	Jugoslávie
	Plánované hospodářství	Tržní hospodářství
		Smíšené/vyjednávací hospodářství

Plánované hospodářství zřejmě nebylo schopno splnit očekávání občanů a politických vůdců v otázce rozvoje výroby a spotřebních možností.

Požadavky na uvolnění ztrnulých plánovacích systémů a na zavedení předběžných podmínek pro to, aby se mohly rozvinout tržní síly, jsou slyšet jak od mnoha lidí ve východní Evropě, tak i od vlád a mezinárodních organizací, které se nabídky v tomto obtížném procesu pomoci.

Nicméně v této souvislosti vyvstává otázka, jak daleko jsou země východní a střední Evropy ochotny jít v uvolňování těchto tržních sil? Budou spíše naslouchat neoliberálním ideologům západních zemí nebo se spíše nechají inspirovat západními zkušenostmi se smíšenou a vyjednávací ekonomikou? Na jedné straně je obtížné si představit úplné zavedení nekontrolovaných tržních sil v zemích východní a střední Evropy, protože nejpravděpodobnější je, že nastane jakési postupné uvolňování systému velice extenzivní regulace. Spěšný a úplný proces uvolnění by možná mohl vést ke značným společenským problémům (inflace, nezaměstnanost, snížení reálných mezd atd). Na druhé straně země východní a střední Evropy nemají autonomní organizace a soukromé společnosti, které jsou základem pro jakýsi „kooperativní“ systém a vyjednávací hospodářství. Navíc zůstává otázka, jestli budou mít vůli a schopnosti tyto předběžné podmínky v krátkém čase vybudovat.

To nás vede k otázce, jak a do jaké míry budou země východní a střední Evropy uvolňovat státní vlastnictví výrobních prostředků, to znamená privatizovat. Budou ochotny přijmout soukromé vlastnictví jako všeobecný princip? Bude se to týkat jen zahraničních investic nebo jen podnikání jedinců a rodinných firem, tedy jen těch, kdo najímají cizí pracovní sílu pouze v malé míře? Udrží se kolektivní vlastnictví jiných forem (například společné vlastnictví zaměstnanců)? Bude se rozlišovat mezi různými sektory, jako je infrastruktura (železnice, přístavy, letiště), průmyslové monopoly a zemědělství (například rozpad kolektivních zemědělských družstev za účelem vytvoření jednotlivých malých farem)?

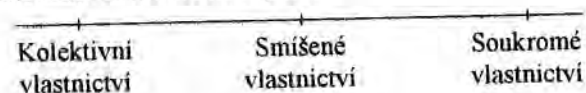
Na tyto otázky neexistuje jednoznačná odpověď a to naznačuje, že není tak úplně jasné, jestli je zákonité, aby se SNS a další země východní a střední Evropy musely následkem současných reformních snah pohybovat z levého dolního rohu tabulky na obr. 23.4. do horního pravého rohu. Možná by se nemělo hovořit o jedné „třetí cestě“ mezi socialismem a kapitalismem, ale o mnoha „třetích cestách“, které povedou k novým a doposud nevyzkoušeným formám ekonomických struktur.

Abychom zrekapitulovali hlavní možnosti, které se objevily pro země východní a střední Evropy, lze říci, že tyto možnosti zahrnují široce definované smíšené hospodářství s většími či menšími prvky soukromých a kolek-

tivních forem vlastnictví. Jestli země východní a střední Evropy zavedou model západní kapitalistické ekonomiky záleží především na formách vlastnictví a kontroly, kterým se otevrou.

Je možné nastínit alespoň tři důležité realistické možnosti:

Obr. 23.5. Hlavní ekonomické pozice

4. Vztah mezi politikou a ekonomikou

Pokud se zkombinují hlavní možnosti politické a ekonomické oblasti, potom podle předcházející diskuse vznikne devět možností, jak znázorňuje obr. 23.6. Jak jsme se již zmínili, tyto možnosti jsou výsledkem řady zjednodušení a problematických předpokladů. Hlavní myšlenkou není to, že existuje přesně devět možností, ale že existuje více alternativ než jen komunistické plánované hospodářství a ten druh demokratického kapitalismu, o kterém se rigidně hovoří jako o jediné alternativě a konci historie. Naopak se otevírá několik dalších významných alternativ a řada možných variant mezi těmito alternativami (viz obr. 23.6).

Je nemožné charakterizovat všechny alternativy podrobně. Umístit jednotlivé země do tabulky by také vyžadovalo celistvější analýzu. Nicméně však tři alternativy – nebo modely – v rozích zasluhují pár slov.

Obr. 23.6. Hlavní ideologické možnosti

Soukromé vlastnictví	Neo- liberalismus		Demokratická samospráva
Smíšené formy vlastnictví		Skandinávský model	
Kolektivní vlastnictví	Východní Evropa 1989–90		Demokratický socialismus
	Omezená polyarchie	Rozvinutá polyarchie	Přibližná demokracie

Demokratický socialismus je pravděpodobně nejznámější model. Je nejčastěji prezentován jako „třetí cesta“ a je to ten model, který obhajují socialistické strany, např. Socialistická lidová strana Dánska. Politicky vyžaduje rozvoj existující polyarchie s vyšším stupněm občanské angažovanosti v rozhodovacích procesech, například decentralizaci státního aparátu a zavedením průmyslové demokracie. Ekonomicky vyžaduje zavedení kolektivního vlastnictví výrobních prostředků, například formou společného vlastnictví zaměstnanců, převzetí většiny akcií velkých společností fondy a možná státní převzetí společností s velkou koncentrací kapitálu (banky, pojišťovny atd).

Neoliberální nebo neokonzervativní model je také známý, alespoň v některých kruzích. Tento model inspirovaný teoretiky jako je Hayek, Nozick a Huntington vyžaduje zastavit růst veřejného sektoru v ekonomické oblasti a prosadit privatizaci veřejných činností co největšího okruhu. Role státu musí být omezena na zajištění bezpečnosti občanů a na ochranu jejich individuálních práv, zvláště pak jejich práv vlastnických.

Politicky tento model vyžaduje, aby byl stát spoután ústavou, která chrání menšiny proti zvláštním, aby lidová svrchovanost byla omezená a politická participace redukována na volební mechanismus tak, aby stát nebyl přetížen požadavky.

Demokraticko-autonomní model je nepochybně znám nejméně a je také nejméně objasněn. Podporují ho teoretici jako Habermas a Held, kteří nejsou ani jednoznační marxisté, ani liberální konzervativci, ale kteří se snaží přizpůsobit klasickou koncepci veřejného mínění získaným historickým zkušenostem a konkrétním okolnostem. Model lze také chápat jako vyjádření postmoderní formy demokracie zdůrazňující hodnoty jako je individualismus a decentralizace. Pro tento model je podstatně změněná rovnováha mezi státem a trhem, která dává více prostoru jednotlivci a jeho svobodnému a rovnoprávnému rozvoji v občanské společnosti. V ekonomické sféře zde může být jistá shoda se socialisty v paušální kontrole tržních sil. Soukromé vlastnictví však nemá být zrušeno úplně, protože tvoří důležitou část svrchovanosti a nezávislosti individua. Soukromé vlastnictví by mělo být spíše co nejvíce rozloženo a kombinováno s dalšími formami vlastnických práv k výrobním prostředkům. V politické sféře zde může existovat jistá shoda s liberálními konzervativci v otázce kontroly státu a v decentralizaci autority k lepší ochraně jedince. Zároveň je žádoucí větší rovnoprávnost a participace v rozhodovacím procesu, tak aby jedinci mohli ovlivňovat své životní podmínky co možná nejvíce (Held, 1987).

Volba mezi těmito možnostmi se nerozhoduje pouze politickým zápasem, který v současné době probíhá v zemích východní a střední Evropy, a

silami, které budou výsledkem těchto bojů. Rozhodují ho i společenské a ekonomické podmínky v konkrétních zemích a schopnost a vůle tyto podmínky změnit směrem k žádané alternativě. A konečně je důležitý i zahraniční vliv. Skandinávie zde může sehrát větší roli, než by člověk mohl na základě jejího malého počtu obyvatel a skromné ekonomické váhy očekávat. Konec konců zaujímá středovou pozici (viz obr. 23.6.) a můžeme mít možná praktické zkušenosti s různými možnostmi v politické a ekonomické oblasti, ze kterých by mohly mít nové demokracie užitek.

Historie zcela určitě nekončí. Naopak existuje spousta problémů k řešení – a to jak na teoretické, tak na praktické úrovni.

PŘEDNÁŠKA 24.

Demokracie v ideologické perspektivě

Různé aspekty demokracie daly během posledních dvou století vzniknout různým vztahům mezi demokracií a hlavními politickými ideologiemi. Dovolte mi zakončit tuto sérii přednášek některými ukázkami těchto vztahů mezi demokracií a hlavními politickými ideologiemi.

1. Tenze mezi demokracií a liberalismem

Základními hodnotami demokracie jsou svrchovanost lidu a politická rovnoprávnost. Řada deskriptivních teorií moci popisuje a vysvětluje, proč a jak nebyla tato politická rovnoprávnost doposud uskutečněna. Normativní teorie se – na druhé straně – zase pokoušejí formulovat alternativy k této nedostatečně uskutečněné rovnoprávnosti.

Hlavním cílem liberalismu je individuální svoboda, ale liberálové obecně uznávají nutnou roli státu pro zachování řádu a zajištění práv jednotlivců. Zároveň se však liberálové obávají moci, která je ve státě zákonitě koncentrována. Chlějí se chránit před svévolným užitím této moci. Podle liberálního hlediska je možné zorganizovat státní instituce tak, aby byla chráněna práva jednotlivců – jak proti ostatním jednotlivcům, tak proti státu.

Jeden instituční model ochrany jednotlivce je rozdělení a oddělení státní moci. Žádnému jedinci – nebo instituci – by nemělo být dovoleno koncentrovat všechnu moc. Toto bylo původní liberální kritikou absolutní monarchie. Všechna moc – nebo alespoň všechna státní moc – musí být pod kontrolou. Všichni držitelé moci se musí odpovídat z užití své moci – musí být k zodpovědnosti donuceni. Státní moc musí být nejen limitována a omezena, ale také musí být povinná podat vysvětlení. A – pokud je to nutné – musí existovat možnost, jak se zbavit držitelů moci. Nikdo nesmí být nesaditelný.

Držitelé moci smějí svou moc použít pouze v rámci přesně definovaných – a ne příliš velkých – oblastí a pouze podle přesně specifikovaných principů a postupů – nejlépe pokud jsou jasně vyjádřeny v psané ústavě. Pokud přestoupí hranici mezi veřejnou a soukromou sférou, nebo pokud sledují vlastní zájmy místo těch, k jejichž prosazování byli určeni – nebo pokud

postupují neústavním způsobem – měly by existovat postupy na jejich odstranění.

Vzhledem k tomu, že liberálové tvrdí, že moc nesmí být koncentrována, ale měla by být rozložena na co největší počet institucí nezávislých na mocenském centru – z nichž některé jsou založené na trhu (nabídka a poptávka) – zdá se, že se tato koncepce politické moci může dostat do konfliktu s demokracií, svrchovaností lidu a politickou rovnoprávností; do konfliktu mezi politickou rovností a svobodou na jedné straně a ekonomickou svobodou na druhé straně. Jaký je – přesněji řečeno – správný akční rádius státu? Jaká omezení a závazné postupy by měl respektovat svrchovaný lid? Mají to být pouze podmínky nutné pro veřejnou diskusi a rozhodování? Svoboda slova, svoboda shromažďování, svoboda sdružování, například? Nebo by měla navíc existovat materiální omezení toho, o čem mohou lidé rozhodovat? Volný trh a soukromé vlastnictví, například? Vede ekonomická svoboda k ekonomické nerovnosti? Je politická svoboda a rovnoprávnost možná bez ekonomické rovnosti alespoň nějakého stupně? Jaké mají jednotlivci, skupiny a strany možnosti při péči o své zájmy, pokud mají zásadně rozdílné podmínky – zdroje – pro zajišťování svých zájmů, rozvíjení svých znalostí a konečně pro život v politické svobodě, která je chápána jako sebeurčení?

2. Konzervativní skepticismus

Liberální konzervatismus sice uznává nutnost státu, ale konzervativci pochybují o racionálnosti lidských tvorů – o jejich inteligenci, znalostech a schopnosti rozhodovat se. Hlavním cílem nebo hodnotou konzervativců je stabilita – mírný, klidný a vyvážený rozvoj společnosti. Místo liberální viry v lidskou schopnost vybudovat sociální a politické instituce, které by garantovaly stabilitu a bezpečí, spoléhají konzervativci na tradice a zkušenosti, jež se po staletí hromadily v zavedených institucích, normách a tradičních názorech. Podle konzervativců jsou tradice a dlouhodobé instituce lepší ochranou proti svévolnému zneužití moci než záměrně vytvořené postupy a uměle vytvořené instituce.

Společnost není umělý mechanismus, který byl záměrnou činností vytvořen lidskými tvory s vědomým záměrem postarat se o své zájmy. Společnost je souhrnem jak vědomých, tak i nevědomých hodnot a institucí a člověk by měl být velice opatrný, aby do nich nezasahoval nebo je nenarušoval. Zákony by se neměly předčasně a neustále měnit, protože zákony představují zkušenost a moudrost mnohem lépe, než mohou jednotlivci pochopit –

ani většina těch dnes žijících nechápe doopravdy příčiny společenských problémů a proudů vývoje, nemohou přesně spočítat všechny důsledky a obyčejně jsou příliš netrpěliví, než aby počkali na hodnotné výsledky rozumných úprav.

Přestože stát by měl být silný, aby se zachovalo právo a řád, mají moderní konzervativci tendenci věřit, že trh je pružná instituce pro výrobu a distribuci lidských potřeb. Procedurální konzervatismus tvrdí, že demokracie musí být omezena ve své šíři a svázána tradičními postupy a osvědčenými institucemi. Svrchovanost lidu by se neměla prosazovat při všech sporných otázkách – alespoň ne příliš rychle a ne příliš mnoho.

Zdá se, že mezi demokracií a konzervatismem musí nastat otevřené konflikty, ale na druhé straně tyto konflikty nejsou nevyhnutelné, pokud se dostatečně dbá na hodnoty a instituce, které přecházejí z jedné generace na druhou. Jistý odpor či váhavost vůči náhlým a dalekosáhlým změnám a reformám je jev mezi lidmi poměrně rozšířený a běžný. Pokud existují velké a hluboké rozdíly mezi jednotlivci a skupinami v dané společnosti – pokud jedni chtějí měnit to, co jiní chtějí uchovat – pokud jedni chtějí změnit současnou distribuci hodnot a zboží, aby pak získali více, zatímco jiní těmto změnám brání – tím, že je blokují nebo brzdí – potom může být obtížné konzervatismus a demokracii sladit. Z tohoto důvodu mají některé konkrétní kombinace liberalismu a konzervatismu tendenci dostávat se s demokracií do konfliktu – viz Burke a Hayek. Pokud – naopak – je ve společnosti více rovnosti, pokud je společnost harmoničtější, pokud existují možnosti pohybu, politický konzervatismus může být spíše pragmatický a může se dobře snést s demokracií, jako je tomu ve skandinávských zemích.

3. Socialistický optimismus

Socialismus, na rozdíl od liberalismu a konzervatismu, zdůrazňuje nedokonalost a vady, které pro demokracii představuje kapitalistická tržní společnost.

Nerovnosti v distribuci zdrojů i spotřební mentalita tržní společnosti dávají jedincům velmi rozdílné možnosti v tom, jak by se mohli postarat o své zájmy, redukuje smysl pro společenství a limitují možnost uskutečnění demokratického ideálu politické rovnosti a svobody.

Ale socialisté jsou obecně optimisté. Až bude kapitalismus zrušen, bude prý možné, aby obyčejní lidé, dělníci a obyvatelstvo vůbec participovali a starali se o své zájmy tím, že se zruší rozdíly mezi držiteli moci a podřízenými. Občané získají skutečné možnosti a zdroje participace v procesu

politického rozhodování a tato participace občanů bude tou nejlepší zárukou proti svévolnému použití – nebo zneužití – politické moci. Stát je pro socialisty – stejně jako pro liberály – nutným zlem, ale dokud nemůže být vybudována dokonalá společnost, musí stát existovat a fungovat ve společnosti přechodu po zrušení kapitalismu. Státní moc však má být postupně decentralizována a více pravomocí má přejít od profesionálních byrokratů a zvolených politiků k obyčejným lidem.

Lze argumentovat, že mezi socialisty existují zásadní rozdíly v jejich chápání státu. Sociální demokraté – zvláště ti ve skandinávských zemích – jsou ochotnější než jiní používat stát k redistribuci příjmů a k zabezpečení veřejných služeb, a nikdo si není schopen představit, jak by společnost bez státu vypadala. A pokud socialisté – nebo sociální demokraté – zcela odloží ambice na změnu kapitalistické tržní společnosti – například tím, že ji změní zaváděním ekonomické demokracie nebo jiných forem kolektivního vlastnictví místo vlastnictví soukromého –, stanou se z nich sociální reformátoři, a v tom případě nebude rozdíl mezi sociálními demokraty a liberály v principu, ale spíše v odstínech nebo nuancích: socialismus – sociální liberalismus – liberalismus.

4. Komunistická destrukce

Socialistický optimismus v otázce vytvoření nutných materiálních podmínek pro politickou demokracii byl značně oslaben komunistickým převzetím moci v Rusku v roce 1917, expanzí a konsolidací komunismu vojenskými prostředky. Přestože marxismus-leninismus o sobě tvrdí, že reprezentuje nejvyšší formu demokracie – pravou lidovou demokracii, demokracii dělníků a široké většiny – byly zničeny podmínky pro demokratický rozvoj: veškerá moc – politická, stejně jako ekonomická – byla účinně koncentrována ve státě a ve straně a všechny možnosti omezení a kontroly komunistických držitelů moci byly eliminovány. Neexistoval naprosto žádný pluralismus a autonomní organizace, což bylo proti základním záměrům liberálů. Zavedené hodnoty a instituce byly podkopány a zrušeny a realizaci utopie byla dána nejvyšší priorita. Neexistovala žádná úcta k tradicím a tradičním názorům, což bylo proti základním záměrům konzervativců. Splnění materiálních podmínek pro účast v procesu politického rozhodování a postupné zapojování lidu do tohoto procesu nevedlo k ničemu, nebo takřka k ničemu – což bylo proti nadějím a záměrům socialistů.

Komunisté a marxisté-leninisté si více než socialisté a sociální demokraté udrželi představu odumírání státu v komunistické společnosti, jakmile

bude hojnost zdrojů a spotřební mentalita ustoupí novému duchu individuálního rozvoje a seberealizace. Zároveň však stát, který komunisté vytvořili v této společnosti přechodu od kapitalismu ke komunismu – zvláště pak v konkurenčním zápase s kapitalistickými společnostmi – byl státem nevidaných rozměrů a tomuto novému obrovskému státu vládli bez jakékoli lidové participace a kontroly a bez jakéhokoli soupeření o vedení. Tento vývoj se stal základem k „totalitnímu státu“, státu, který je takřka neomezený ve svém rozsahu a zabývá se ve společnosti skoro vším – politickými záležitostmi, stejně jako ekonomickými a soukromými – a který je spravován bez jakékoli lidové kontroly. Svrchovanost lidu byla nahrazena svrchovaností strany, veřejná diskuse a soupeření o mocenské pozice bylo nahrazeno tajnostkářstvím a mocenským monopolem stranických funkcionářů.

V tomto smyslu se dá na místě učinit závěr, že komunisté a marxisté-leninisté, místo aby demokracii rozvinuli z její omezenější liberální verze, ji vlastně zničili.

5. Anarchistické odmítnutí

Zatímco ostatní politické ideologie z různých důvodů stát přijaly a s větším či menším nadšením se přiklání k demokratickému vládnímu systému nebo demokratické organizaci státu, anarchisté politickou moc, stát a demokracii naprosto odmítají. Obecně se „anarchismus“ chápe jako ideologie, která zahrnuje nebo je rovna „nepořádku“, „nezákonnosti“ a „chaosu“. Ve skutečnosti je to velice zavádějící. Skutečnost je spíše taková, že anarchisté mají celkově jiný pohled na vztah mezi jednotlivcem a státem. Pro anarchisty je člověk-jedinec tím nejvyšším – individuální nezávislost je nade vše ostatní. Individuální sféra svobody je nejen nedotknutelná, ale i neomezená.

„Anarchismus je liberalismus dovedený do extrému. Ve svém nejdůležitějším bodě je to bezprostřední marxismus: stát „neodumře“; je zapotřebí ho zrušit. Anarchismus je „filosofie nového společenského řádu založená na svobodě, která není omezená žádnými lidmi stvořenými zákony, a na teorii, že všechny formy vlády spočívají na násilí, a jsou proto špatné a škodlivé, stejně jako zbytečné“ (Schwarzmantel, 1987: 236 cit. Emmu Goldmanovou).

Všechny formy vlády a všechna politicko-ideologická oprávnění různých forem vládního zřízení je tudíž třeba odmítnout.

– Liberalismus s jeho přijetím státu jako záruky trhu.

– Konzervatismus s jeho přijetím nerovnosti a úctou k tradicím, které se předávají z generace na generaci.

– Socialismus s jeho vírou v historickou nutnost a s jeho vírou ve stát jako nástroj pro osvobození lidí.

– Demokracii s její skutečnou vládou elit prostřednictvím volených představitelů a profesionálních byrokratů a s jejím nedostatkem lidové participace a skutečné kontroly těch u moci.

6. Shrnutí

Pozice různých politických ideologií ve vztahu k demokracii lze ilustrovat jako v tabulce 24.1. – jen si musíte zapamatovat, že jde o zjednodušení a že přechod z jedné kategorie do druhé může být postupný a nenápadný.

Obr. 24.1.

	Stát není součástí ideální společnosti	Stát je součástí ideální společnosti
Pozitivní vztah ke státu jako prostředku	Socialismus	Konzervatismus
Negativní vztah ke státu jako prostředku	Anarchismus	Liberalismus

**Okresná knihovna
SP. NOVÁ VES**

Literatura

- Allison, L. (1984). *Right Principles. A conservative philosophy of politics*, Oxford: Basil Blackwell.
- Almond, Gabriel A. and Sidney Verba (1965). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Boston: Little, Brown and Co. První vydání 1963.
- Andersen, Steffen and Christopher Arzrouni (1992). „Marked og frihed: F. A. Hayek“, *Politica*, sv. 24, čís. 4, str. 421–434.
- Aristotelés. *The Politics*, ed. Stephen Everson, Cambridge University Press, 1988. (Česky *Politika*, přel. A. Kříž, Praha: Jan Laichter, 1939.)
- Aron, Raymond (1968). *Main Current in Sociological Thought*, díl 1 a 2, Harmondsworth: Pelican Books.
- Arrow, Kenneth (1951). *Social Choice and Individual Values*, 2. vydání. New York: John Wiley, 1963.
- Ashcraft, Richard (1986). *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ashcraft, Richard (1987). *Locke's Two Treatises of Government*, Londýn: Unwin Hyman.
- Ashford, Nigel (1981). „The Neo-Conservatives“, *Government and Opposition*, sv. 16, čís. 3, str. 353–369.
- Avinieri, S. (1976). „How to Save Marx from the Alchemists of Revolution“, *Political Theory*, sv. 4, čís. 1, str. 35–41.
- Bachrach, Peter (1967). *The Theory of Democratic Elitism. A Critique*, Boston: Little, Brown and Co.
- Bachrach, Peter (ed.) (1971). *Political Elites in a Democracy*, New York: Atherton Press.
- Bachrach, Peter and Morton S. Baratz (1962). „The Two Faces of Power“, *American Political Science Review*, sv. 56, str. 947–52.
- Barber, Benjamin (1984). *Strong Democracy*, Berkeley: University of California Press.
- Bealey, Frank (1988). *Democracy in the Contemporary State*, Oxford: Clarendon Press.

- Bell, Daniel (1967). *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books.
- Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld and William N. McPhee (1954). *Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Berlin, (1969). *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Buck, P. W. (ed.) (1975). *How Conservatives Think*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Burke, Edmund (1790). *Reflections on the Revolution in France*, Harmondsworth: Penguin Books: 1968.
- Burnheim, John (1985). *Is Democracy Possible. The alternative to electoral politics*, Cambridge: Polity Press.
- Carr, E. H. (1950). *The Bolshevik Revolution 1917–1923*, díl 1, Londýn: Macmillan.
- Christoffersen, Jens A. (1956). „An historical outlook on the different usages of the term „democracy“,“ str. 77–138 v: Arne Naess (ed.), *Democracy, Ideology and Objectivity. Studies in the Semantics and Cognitive Analysis of Ideological Controversy*, Oslo: University Press a Oxford: Basil Blackwell.
- Cranston, Maurice (1968). „Introduction“, str. 9–43 v: Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Crozier, Michel J., Samuel P. Huntington and Joji Watanuki (1975). *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press.
- Dahl, Robert A. (1956). *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Dahl, Robert A. (1970). *After the Revolution? Authority in a Good Society*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1971). *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1977). „On Removing Certain Impediments to Democracy in the United States“, *Political Science Quarterly*, sv. 92, čís. 1, str. 1–20.
- Dahl, Robert A. (1979). „Procedural Democracy“, str. 97–133 v: Peter Laslett and James Fishkin (eds.), *Philosophy, Politics and Society, Fifth Series*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*, New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (1985). *A Preface to Economic Democracy*, Cambridge: Polity Press.

- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and Its Critics*, New Haven: Yale University Press. (Česky *Demokracie a její kritici*, Praha: Victoria Publishing, 1995.
- Dahl, Robert A. a Charles E. Lindblom (1953). *Politics, Economics and Welfare. Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes*, New York, Harper & Row.
- Dahl, Robert A. a Edward R. Tufte (1973). *Size and Democracy*, Stanford: Stanford University Press.
- Davis, Lane (1964). „The Cost of Realism: Contemporary Restatements of Democracy“, *Political Quarterly*, sv. 17, str. 37–46, zde „The Cost of New Realism“, str. 213–226 v: Henry S.
- Kariel (ed.), *Frontiers of Democracy*, New York: Random House.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper & Row.
- Doyle, William (1988). *Origins of the French Revolution*. (2. vyd.), Oxford: Oxford University Press.
- Due, Bodil (1986). „De graeske historikere“, str.141–165 v: Rudi Thomsen (ed.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, Århus: Sfinx.
- Duncan, Graeme (1969). „John Stuart Mill and Democracy“, *Politics*, díl 4, str. 67–83.
- Duncan, Graeme (1973). *Marx and Mill. Two views of social conflict and social harmony*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Duncan, Graeme and Steven Lukes (1963). „The New Democracy“, *Political Studies*, sv. 11, zde „Democracy Restated“ str.188–213 v Henry S. Kariel (ed.), *Frontiers of Democracy*, New York: Random House.
- Dunleavy, Patrick and Brendon O’Leary (1987). *Theories of the State. The Politics of liberal democracy*, Londýn: Macmillan.
- Dunn, John (1969). *The Political Thought of John Locke. An historical Account of the Argument of the “Two Treatises of Government”*, Cambridge: Cambridge University Press.
- The Economist*, 13. ledna 1990.
- Ehmark, Anders (1991). *Slottet. Et essay om Alexis de Tocqueville*, Kodaň: Samlerens Forlag. Dánský překlad švédského vydání z roku 1990.
- Elster, Jon (1979). *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fralin, Richard (1978). *Rousseau and Representation*, New York: Columbia University Press.
- Fukuyama, Francis (1989). „The End of History“, *The National Interest*, čís. 16, str. 1–18. (Česky *Konec dějin?*, Střední Evropa 15/1990, str. 9–25).

- Furet, Francois and Denis Richet (1988). *Den franske revolution*, díl 1 and 2, Kodaň: Forum.
- Germino, Dante (1972). *Modern Western Political Thought. Machiavelli to Marx*, Chicago: Rand McNally.
- Girvin, Brian (ed.) (1988). *The Transformation of Contemporary Conservatism*, Londýn: Sage Publications.
- Graham, Keith (1986). *The Battle of Democracy. Conflict, Consensus and the Individual*, Brighton: Wheatsheaf Books.
- Green, Philip (1981). *The Pursuit of Inequality*, New York: Pantheon Books.
- Grimsley, R. (1983). *Jean-Jacques Rousseau*, Brighton: Harvester.
- Hayek, Friedrich A. (1960). *The Constitution of Liberty*, Londýn: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich A. (1988). *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. The Collected Works of Friedrich August Hayek, díl 1, editor W. W. Bartley, III, Londýn: Routledge. Brožované vydání z 1990. (Česky *Osudná domýšlivost*, přel. Jana Ogrocká, Praha: SLON, 1995.)
- Hecló, Hugh and Henrik Madsen (1987). *Policy and Politics in Sweden: Principled Pragmatism*, Philadelphia: Temple University Press.
- Held, David (1987). *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press.
- Herman Hansen. Mogens (1986). „Filosofferne Sokrates, Platon og Aristoteles“, str. 245–269 v: Rudi Thomsen (ed.), *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, Århus: Sfinx.
- Hoffman, John (1988). *State, Power and Democracy*, Sussex: Wheatsheaf Books and New York: St. Martin Press.
- Holden, Barry (1974). *The Nature of Democracy*, Londýn: Nelson.
- Holden, Barry (1988). *Understanding Liberal Democracy*, Oxford: Philip Allan.
- Huntington, Samuel P. (1974). „Postindustrial Politics: How Benign Will It Be?“, *Comparative Politics*, sv. 6, str. 163–191.
- Huntington, Samuel P. (1975). „The United States“, str. 59–118 v: Michel J. Crozier, Samuel P. Huntington a Joji Watanuki (1975). *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press.
- Huntington, Samuel P. (1981). *American Politics: The Promise of Disharmony*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Jespersen, Jesper and Palle Svensson (1987). „Okonomisk politik: baggrund, begrundelse, begrænsning“, *Politica*, sv. 19. čís. 2, str. 117–132.
- Jones, A. H. M. (1957). *Athenian Democracy*, Oxford: Basil Blackwell.

- Joseph, Lawrence B. (1981). „Democratic Revisionism Revisited“, *American Journal of Political Science*, sv. 25, čís. 1, str. 160–187.
- Joseph, Lawrence B. (1982). „Neoconservatism in Contemporary Political Science: Democratic Theory and the Party System“, *Journal of Politics*, sv. 44, str. 955–982.
- Kariel, Henry S. (ed.), *Frontiers of Democracy*, New York: Random House.
- Kendall, Wilmoore (1941). *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*, Urbana: University of Illinois Press.
- Kramnick, Isaac (1987). „Editor's Introduction“, str. 11–82 v: James Madison, Alexander Hamilton a John Jay, *The Federalist Papers*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Lane, Jan-Erik (1991). „Interpretations of the Swedish Model“, *West European Politics*, sv. 14, čís. 3, str. 1–7.
- Larsen, Mihail (1987). „Indledning“, str. 9–62 v Jean-Jacques Rousseau, *Samfundspagten*, Kodaň: Rhodos.
- Laslett, Peter (1963). „Introduction“, str. 15–135 v: John Locke, *Two Treatises of Government*, (Opravené vydání), Cambridge: Cambridge University Press and New York: Mentor Book from New American Library.
- Lewin, Leif (1970). *Folket och eliterna*, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies*. A Comparative Exploration, New Haven: Yale University Press.
- Lindblom, Charles E. (1977). *Politics and Markets. The World's Political-Economic Systems*, New York: Basic Books.
- Lively, Jack (1962). *The Social and Political Thought and Alexis de Tocqueville*, Oxford: Clarendon Press.
- Lively, Jack (1975). *Democracy*, Oxford: Blackwell.
- Lively, Jack a John Rees (eds.) (1978). *Utilitarian Logic and Politics*, Oxford: Clarendon Press.
- Locke, John (1690). *Two Treatises of Government*. Ed. Peter Lasslet, Cambridge: Cambridge University Press, 1963. (Česky *Dvě pojednání o vládě*, přel. J. Král, Praha: Nakl. ČSAV, 1965, samostatně pak *Druhé pojednání o vládě*, přel. J. Král, Praha: Svoboda, 1992.)
- Machiavelli, Niccolò (1534). *The Prince*, ed. Quentin Skinner, Cambridge: Cambridge University Press, 1988. (Česky *Vladař*, přel. A. Novotný, Praha: Odeon, 1969.)
- Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes on Locke*, Oxford: Oxford University Press.

- Macpherson, C. B. (1977). *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Madison, James, Alexander Hamilton and John Jay (1788). *The Federalist Papers*, Harmondsworth: Penguin Books, 1987.
- Meisel, James H. (1958). *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the „Elite“*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- MESW (1969). Karl Marx and Frederick Engels. *Vybranné spisy*, 3. díly., Moskva: Progress Publishers.
- Michels, Robert (1962). *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Parties*, New York: Collier Books.
- Miliband, Ralph (1977). *Marxism and Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Mill, James (1820). „Essay on Government“, str. 53–95 v: Jack Lively a John Rees (eds.). *Utilitarian Logic and Politics*, Oxford: Clarendon Press, 1978.
- Mill, John Stuart (1861). *Considerations on Representatiue Government*, str. 171–393 v Eveyyman's University Library, Londýn: J. M. Dent & Sons, 1910/1972.
- Miller, David (1984). *Anarchism*, Londýn: J. M. Dent & Sons.
- Mosca, Gaetano (1939). *The Ruling Class*, New York: McGraw Hill.
- Montesquieu, Baron De (1748). *The Spirit of the Laws*, New York: Hefner Press, Londýn: Collier Macmillan Publishers, 1949.
- Nannestad, Peter (1992). *Paradigm, School, or Sect? Some Reflections on the Status of Rational Choice Theory in Contemporary Scandinavian Political Science*, připraveno pro prezentaci na konferenci „Political Science in Scandinavia – Trends and Challenges“, uspořádané institutem Scandinavian Political Studies at Voksenesøen, Oslo, 22.–24. května 1992.
- Neumann, Franz (1949): „Editor's Introduction“, str. ix–lxiv v: Baron De Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, New York: Hefner Press and Londýn: Collier Macmillan Publishers.
- Nielsen, Klaus a Ove K. Pedersen (1989). „Fra blandingsøkonomi til forhandlingsøkonomi“, str.171–226 v Kurt Klaudi Klausen a Torben Hviid Nielsen (eds.), *Stat og marked. Fra Leviathan og usynlig hand til forhandlingsøkonomi*, Kodaň: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Niskanen, William A Jr. (1971). *Bureaucraay and Representative Government*, Chicago: Aldine-Atherton.
- Nozick, Robert (1974). *Anarchy, State, and Utopia*, Oxford: Basil Blackwell.
- O'Connor, James (1973). *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St. Martins Press.

- Olson, Mancur (1966). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Paine, Thomas (1791/92). *Rights of Man*, Harmondsworth: Penguin Books, 1969.
- Parenti, Michael (1977). *Democracy for the Few*, New York: St. Martin's Press.
- Parry, Geraint (1978). *John Locke*, Londýn: George Allen & Unwin.
- Pareto, Vilfredo (1935). *The Mind and Society. A Treatise on General Sociology*, New York: Harcourt Brace.
- Patemanová, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*, Londýn: Cambridge University Press.
- Plamenatz, John (1963). *Man and Society. Critical Examination of some Important Social and Political Theories from Machiavelli to Marx*, díl 1 and 2, Londýn: Longman.
- Platón, *The Republic*, Přeložil a úvod napsal A.D. Lindsay, Londýn: Dent, Everyman's Library, 1935. (Česky *Ústava*, přel. R. Hošek, Praha: Svoboda, 1993.)
- Premfors, Rune (1981). „Review Article: Charles Lindblom and Aron Wildavsky“, *British Journal of Political Science*, sv. 11, čís. 2, str. 210–225.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass: The Belknap Press of Harvard University Press. (Česky *Teorie spravedlnosti*, přel. Karel Berka, Praha: Victoria Publishing, 1995.)
- Ricci, David (1971). *Community Power and Democratic Theory. The Logic of Political Analysis*, New York: Random House.
- Riker, William H. (1962). *The Theory of Political Coalitions*, New Haven: Yale University Press.
- Riker, William H. (1982). *Liberalism Against Populism. A Confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, San Francisco: W. H. Freeman.
- Robson, John M. (1968). *The Improvement of Mankind. The Social and Political Thought of John Stuart Mill*, Londýn: Routledge & Kegan Paul.
- Rold Andersen, Bent (1991). „Den danske model i EF's indre marked“, *Samfundsoekonomi*, č. 1, str. 13–22.
- Rousseau, Jean-Jacques (1762). *The Social Contract*, Harmondsworth: Penguin Books, 1968. (Česky „O společenské smlouvě“ v: *Rozpravy*, přel. Eva Blažková, Praha: Svoboda, 1978 a 1989.)
- Rustow, David (1955). *The Politics of Compromise: A Study of Parties and Cabinet Governments in Sweden*, Princeton: Princeton University Press.
- Ryan, Alan (1974). *J. S. Mill*, Londýn: Routledge & Kegan Paul.
- Sabine, George H. (1963). *A History of Political Theory*, (3. vyd.), Londýn: George G. Harrap & Co.

- Sartori, Giovanni (1987). *The Theory of Democracy Revisited*, díl 1 and 2, Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers.
- Sartori, Giovanni (1965). *Democratic Theory*, New York: Praeger.
- Sartori, Giovanni (1975). „Will Democracy kill Democracy? Decision-making by Majorities and by Committees“, *Government and Opposition*, sv. 10, str. 131–158.
- Sartori, Giovanni (1978.). „Anti-Elitism Revisited“, *Government and Opposition*, sv. 13, str. 58–80.
- Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londýn: George Allen & Unwin (5. vyd. 1976).
- Schwarzmantel, John (1987). *Structures of Power. An Introduction to Politics*, Sussex: Wheatsheaf Books.
- Scruton, Roger (1984). *The Meaning of Conservatism*, Londýn: Macmillan. Brožované vydání vydání Harmondsworth: Penguin Books. (Česky *Smysl konzervatismu*, přel. P. Pithart a A. Plzák, Praha: Torst, 1993.
- Seliger, Martin (1968). *The Liberal Politics of John Locke*, Londýn: Allen & Unwin.
- Skirbekk, Gunnar a Nils Gilje (1987). *Filosofihistorie*, díl 1 a 2, (4. vyd.), Oslo: Universitetsforlaget.
- Steinfels, Peter (1979). *The Neoconservatives. The men who are changing America's politics*, New York: Simon and Schuster.
- Söderfeldt, Björn (1969). „Oligarkins järnlag – partistruktur och partidemokrati“, *Statsvetenskaplig tidskrift*, sv. 51 (New Series), čís. 1, str. 43–76.
- Talmon, J. L. (1952). *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londýn: Secker & Warburg. Brožované vydání Sphere Books, 1970.
- Thompson, Dennis (1976). *John Stuart Mill and Representative Government*, Princeton: Princeton University Press.
- Tocqueville, Alexis de (1835/1840). *Democracy in America*, Zpracované a zkrácené vydání Richardem D. Heffnerem pro Modern Reader, New York: A Mentor Book from New American Library, 1956. (Česky *Demokracie v Americe*, přel. V. Jochman, Praha: Lidové noviny, 1992.)
- Truman, David (1951). *The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion*, New York: Alfred A. Knopf.
- Tullock, Gordon (1965). *The Politics of Bureaucracy*, Washington, D. C.: Public Affairs Press.
- Vanhanen, Tatu (1984). *The Emergence of Democracy. A Comparative Study of 119 States, 1850–1979*, Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Vanhanen, Tatu (1989). „The Level of Democratization Related to Socioeco-

- omic Variables in 147 States in 1980–85“, *Scandinavian Political Studies*, sv. 12, čís. 2, str. 95–127.
- Waldron, J. (ed.) (1987). *Non-Sense on Stilts*, Londýn: Methuen.
- Walker, Jack L. (1966). „A Critique of the Elitist Theory of Democracy“, *American Political Science Review*, sv. 60, str. 285–95, zde „Normative Consequences of ‚Democratic Theory‘“, str. 227–247 v Henry S. Kariel (ed.), *Frontiers of Democracy*, New York: Random House.
- Weale, Albert (1984). „Review Article: Social Choice Versus Populism? An Interpretation of Riker's Political Theory“, *British Journal of Political Science*, sv. 14, str. 369–385.
- Wolchiková, Sharon L. (1991). *Czechoslovakia in Transition: Politics, economics and society*, Londýn: Pinter Publishers.
- Wolff, Jonathan (1991). *Robert Nozick. Property, Justice and the Minimal State*, Cambridge: Polity Press.
- Zirakzadeh, Cyrus Ernesto (1990). „Theorizing about Workplace Democracy. Robert A. Dahl and the Cooperatives of Mondragon“, *Journal of Theoretical Politics*, sv. 2, čís. 1, str. 109–126.

PŘEDNÁŠKA 1	
Úvod do teorií demokracie	7
PŘEDNÁŠKA 2.	
Klasická demokracie	18
PŘEDNÁŠKA 3.	
Nedemokratický liberalismus	31
PŘEDNÁŠKA 4.	
Nové definování klasické demokracie	46
PŘEDNÁŠKA 5.	
Spojení liberalismu a demokracie	58
PŘEDNÁŠKA 6.	
Liberální demokracie: John Stuart Mill a Alexis de Tocqueville	68
PŘEDNÁŠKA 7.	
Socialistická kritika liberální demokracie:	
Karel Marx a Bedřich Engels	85
PŘEDNÁŠKA 8.	
Komunismus a demokracie	98
PŘEDNÁŠKA 9.	
Konzervativní kritika liberální demokracie	112
PŘEDNÁŠKA 10.	
Klasičtí elitáři	122
PŘEDNÁŠKA 11.	
Demokratické elitářství neboli demokratický revizionismus	133
PŘEDNÁŠKA 12.	
Demokratický funkcionalismus	144

PŘEDNÁŠKA 13.	
Pluralitní demokracie	154
PŘEDNÁŠKA 14.	
Demokracie a polyarchie	164
PŘEDNÁŠKA 15.	
Polyarchie	175
PŘEDNÁŠKA 16.	
Dilemata pluralitní demokracie	185
PŘEDNÁŠKA 17.	
Ekonomická demokracie	196
PŘEDNÁŠKA 18.	
Participační demokracie	208
PŘEDNÁŠKA 19.	
Neokonzervatismus	219
PŘEDNÁŠKA 20.	
Demokracie a racionální volba	230
PŘEDNÁŠKA 21.	
Neoliberalismus a minimální stát	238
PŘEDNÁŠKA 22.	
Neoliberalismus a vláda zákona	250
PŘEDNÁŠKA 23.	
Liberalizace východní a střední Evropy	260
PŘEDNÁŠKA 24.	
Demokracie v ideologické perspektivě	270
Literatura	276

PALLE SVENSSON

TEORIE DEMOKRACIE

Přeložila Tamara Váňová
Odborná revize PhDr. Jiří Ogrocký
Obálka Vojtěch Kučera
Typografie Zdeněk Granát

Roku 1995 vydalo jako svou 13. publikaci
Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK),
Mendlovo nám. 1a, 603 00 Brno

Tisk Formát Boskovice

I. vydání

Doporučená cena 40,- Kč